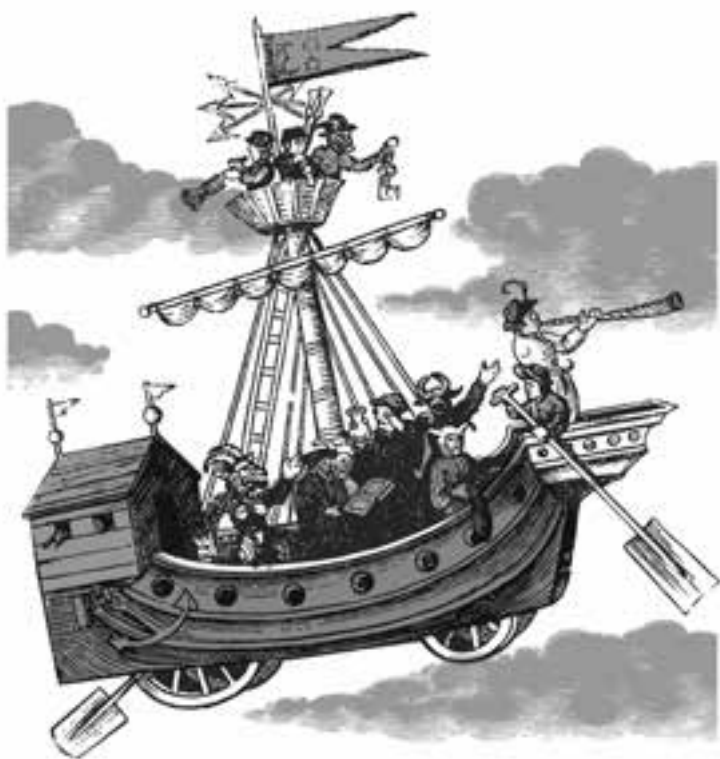

TOAMNA 2019
NOUTĂȚI · AVANPREMIERE
SELECȚIE DIN CATALOGUL
DE NON-FICȚIUNE
ȘI FICȚIUNE

ISTORIE · ESEU
MEMORII-JURNALE
BELETRISTICĂ
FILOZOFIE · ȘTIINȚE

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta: Angela Rotaru
Colaje: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Iuliana Constantinescu
Prelucrare digitală: Dan Dulgheru

Tipărit la Paper Print – Brăila

© HUMANITAS, 2019

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021.311.23.30

CUPRINS

Cuvântul editorului 7

REVOLUȚIA ROMÂNĂ: 30 DE ANI

Andrei Pandele

DECEMBRIE '89 ÎN 89 DE IMAGINI /
DECEMBER '89 IN 89 FRAMES 10

Mădălin Hodor

SE LICHIDEAZĂ RADICAL! SECVENȚE
ALE UNEI REVOLUȚII OPRITE:
DECEMBRIE '89 ÎN ȘASE TABLOURI 22

Thierry Wolton

O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI
ÎNCERCARE DE INVESTIGAȚIE ISTORICĂ
VOL. 2: CÂND MOARE CORUL: VICTIMELE 32

BELETRISTICĂ

Ana Blandiana

INTEGRALA POEMELOR 42

Gabriel Liiceanu

LUDICE:
EXERCIȚII DE UMOR CRIPTIC 50

Cătălin Dorian Florescu

ÎN BURICUL PĂMÂNTULUI 54

Radu Paraschivescu

OMUL CARE MUTĂ NORII:
ȘAPTE ÎNTÂMPLĂRI 62

Tatiana Niculescu (coord.)

CARTEA ÎNTÂMPLĂRILOR:
MISTERE, CIUDĂȚENII, UIMIRI 70

Matei Vișniec

CARAGIALE E DEVINĂ.
DESPRE TANDREȚE. TEATRU VAG 74

T.O. Bobe

CARTEA NEISPRĂVIRII 82

Andrei Panțu
TONOMATUL 90

Cătălin Mihuleac
DEBORAH 94

Corina Sabău
ȘI SE AUZEAU GREIERII 100

Bogdan Răileanu
TEORIA APROPIERII 104

ESEU

Paul Johnson
CREATORII:
DE LA CHAUCER ȘI DÜRER LA PICASSO ȘI DISNEY 112

Lucian Boia
ÎNTREBĂRI FĂRĂ RĂSPUNS
(SAU CU PEA MULTE RĂSPUNSURI) 118

Arun Gandhi
DARUL MÂNIEI ȘI ALTE LECȚII DE LA BUNICUL MEU,
MAHATMA GANDHI 124

Alexandru Ofrim
FARMECUL DISCRET AL PATINEI
ȘI ALTE MICI ISTORII CULTURALE 130

Corina Ciocârlie, Andreea Răsuceanu
DICȚIONAR DE LOCURI LITERARE BUCUREȘTENE 136

MEMORII. JURNAL

Matei Călinescu, Ion Vianu
SCRISORI DIN EXIL:
CORESPONDENȚĂ INEDITĂ 146

Alexandru Mironescu
ADMIRABILA TĂCERE:
JURNAL OCTOMBRIE 1968 – DECEMBRIE 1969 154

George Prochnik
EXILUL IMPOSIBIL:
STEFAN ZWEIG LA CAPĂȚUL LUMII 162

Norman Malcolm
LUDWIG WITTGENSTEIN:
O CARTE DE AMINTIRI 170

RELIGIE

Wilhelm Tauwinkl
NICI TOATE ALE POII:
RELIGIE FĂRĂ STRES 178

Reza Aslan
DUMNEZEU: O ISTORIE UMANĂ 184

Bart D. Ehrman
CUM A DEVENIT ISUS DUMNEZEU:
PREAMĂRIREA UNUI PREDICATOR EVREU
DIN GALILEEA 190

Catherine Nixey
EPOCA ÎNTUNECĂRII:
CUM A DISTRUS CREȘTINISMUL LUMEA CLASICĂ 198

FILOZOFIE

Martin Heidegger
CONCEPTELE FUNDAMENTALE ALE METAFIZICII:
LUME – FINITUDINE – SINGURĂTATE 206

Roger Scruton
DESPRE NATURA UMANĂ 212

ISTORIE

Radu Oltean
DACIA:
RĂZBOAIELE CU ROMANII 220

Radu Oltean
CETĂȚI, CASTELE ȘI ALTE FORTIFICAȚII DIN ROMÂNIA:
VOL. II (SECOLUL AL XVI-LEA) 232

Ioan Stanomir
AȘTEPTÂND REVOLUȚIA:
PAȘOPTISMUL ȘI VOCILE SALE 240

Maria Bucur, Mihaela Miroiu
NAȘTEREA CETĂȚENIEI DEMOCRATICE:
FEMEILE ȘI PUTEREA ÎN ROMÂNIA MODERNĂ 246

Eugeniu Bucheru
ISTORII NESCRISE, INFAMII NEPRESCRISE:
AMINTIRI DESPRE RĂZBOI,
CAPTIVITATEA ÎN URSS ȘI VIAȚA ÎN COMUNISM 254

Nándor Bárdi și Judit Pál (editori)
DINCOLO DE TRANȘEE:
MAGHIARII DIN TRANSILVANIA ÎN MARELE RĂZBOI 264

Lupu C. Kostaki
MEMORIILE UNUI TRĂDĂTOR
UN ÎNALT FUNCȚIONAR ROMÂN
SUB GUVERNĂMÂNTUL MILITAR GERMAN,
1916–1918 282

Constantin Ionescu

PRIZONIER ÎN GERMANIA:

ÎNSEMNĂRILE UNUI CĂPITAN DE ARTILERIE
(1916–1917) 290

Nikolai A. Monkevitz, Aleksandr N. Vinogradski

ALIATUL-INAMIC

DESCOMPUNEREA ARMATEI RUSE ȘI PERICOLUL
BOLȘEVIZĂRII ROMÂNIEI ÎN 1917 304

Catherine Horel

AMIRALUL HORTHY, REGENTUL UNGARIEI 312

Martin Kitchen

O ISTORIE A GERMANIEI MODERNE:

DE LA 1800 PÂNĂ ÎN PREZENT 322

Brunhilde Pomsel, Thore D. Hansen

AM FOST SECRETARA LUI GOEBBELS 332

Robert D. Kaplan

REVENIREA LUMII LUI MARCO POLO:

RĂZBOI, STRATEGIE ȘI INTERESE AMERICANE
ÎN SECOLUL XXI 336

ȘTIINȚĂ

Scott Stossel

ANXIETATEA:

O POVESTE PERSONALĂ DESPRE FRICĂ, SPERANȚĂ
ȘI CĂUTAREA LINIȘTII INTERIOARE 344

John Hands

COSMOSAPIENS:

EVOLUȚIA OMULUI DE LA ORIGINILE UNIVERSULUI 350

Konrad Lorenz

VORBEA CU PATRUPEDELE, CU PĂSĂRILE ȘI CU PEȘTII 358

Hélène Courtois

CĂLĂTORIE PE VALURI DE GALAXII:

LANIAKEA, NOUA NOASTRĂ ADRESĂ ÎN UNIVERS 368

Richard A. Muller

ACUM:

FIZICA TIMPULUI 374

Pietro Greco

POVESTEA NUMĂRULUI π 380

Alex Doppelgänger

PĂMÂNTUL E PLAT!:

CUM NE FERIM DE CAPCANELE PSEUDOȘTIINȚEI 386

CUVÂNTUL EDITORULUI

Fiecare carte din cele câteva sute sau mii de titluri pe care o editură le expune la un salon al cărții e un model în sine și un „produs nou“. Nici una nu seamănă cu alta. Nimic nu se compară cu varietatea hranei destinate minții. Iar dacă producția de carte poate fi tălmăcită printr-o metaforă gastronomică în care, de astă dată, creierul e cel hrănit, atunci nimic nu e mai nobil pe lume decât producerea celor mai rafinate mâncăruri spirituale.

Humanitas își propune, în fiecare an, să satisfacă această foame a spiritului, să stârnească lăcomia acolo unde ea încetează să fie un păcat. Nici un „prea mult“ nu mai există aici. Așadar, fiți lacomi, dragi cititori! Treceți printre rafturile virtuale „Humanitas 2019“ și alegeți din toate câte ceva!

REVOLUȚIA ROMÂNĂ: 30 DE ANI

Fotografiile arhitectului Andrei Pandele (n. 1945) au fixat în memoria noastră, cu forța operelor clasice, imaginea ultimelor decenii ale comunismului românesc. Valoarea deopotrivă estetică și documentară a lucrărilor sale este confirmată de numeroasele expoziții personale din țară și din străinătate. Recent publicatul album *Bucureștiul mutilat* este o cronică în imagini a sinistrei opere de demolare a Capitalei, întreprinse în anii '80. Volumul de față, care apare la 30 de ani de la evenimentele din decembrie 1989, surprinde toate momentele și punctele fierbinți ale acelor zile, de la baricada de la Piața Romană (21 decembrie) până la Televiziune (22 decembrie) sau Piața Palatului (23 decembrie) – o mărturie documentară excepțională, care redă emoția unui moment istoric crucial.

Andrei Pandele

DECEMBRIE '89 ÎN 89 DE IMAGINI / DECEMBER '89 IN 89 FRAMES

Ediție bilingvă

Locuiam în Drumul Taberei, și cablul troleibuzelor a fost distrus pe 21 decembrie. Am rămas în apartamentul părinților, din centru. Am dezvoltat filmele într-un revelator improvizat. Nu aveam termometru, filmele au ieșit palide. Unele clișee nu se puteau mări prin procedeu argentic. Filmele din decembrie 1989 le-am copiat prin contact. Aveam poze timbru de 24x36 mm. Ochiul omenesc nu distinge detalii sub 1/10 mm. O mare de capete minuscule mi se părea pe atunci fără interes.

Reproduse digital la înaltă rezoluție și procesate, acele clișee arată detalii neabătute. Minuscule pe film, când sunt mărite capetele devin neașteptat de expresive. Dând pe dinafară de adrenalină, aproape fiecare personaj se comportă ca pe scenă. Fotografiile dispuse cronologic au o mare putere de asociere. Îți reamintesc și detalii pe care le credeai de mult uitate. Eram cu toții plini de speranță în acele zile.

*Bulevardul Magheru, 21.12.1989, în jurul orei 16.
Din grupul desfăcut de TAB-uri, un demonstrant a fost înșfăcat – și
dus a fost.*

Pe 21, pe la ora 14, mă îndreptam către Bulevardul Magheru. Intersecțiile mari erau blocate de cordoane de scutieri – elevi de la școlile Ministerului Afacerilor Interne și militari în termen. Ofițerii de miliție erau depășiți de situație. La capetele cordonului stăteau militari ai Unității Speciale de Luptă Antiteroriste. Aveau arme cu pat rabatabil, căști de oțel și priviri de gheață. În fata cordonului se adunau oameni de toate felurile. În primul rând erau câteva persoane ultra-active, fie dornice să devină lideri, fie provocatori.

Eram pe trotuarul dinspre est, unde e acum McDonalds, cu aparatul mare Nikon F3 la mine. După o vreme, am făcut 3-4 clișee. Motorul MD4 țcănea zgomotos. Soarele apunea în față, pe Strada Enescu, unde două TAB-uri își turau motoarele. Lumina ar fi fost mai bună pe trotuarul de vizavi, spre Piața Amzei, dar acolo șansele de retragere erau mai mici. Pe partea mea, pasajul de la Grădinița și gangul AGIR ofereau două șanse suplimentare.

Când demonstrații se adunau în grup compact în fața cordonului, TAB-urile intrau în viteză pe mijloc, și baricada se desfăcea. Toată lumea privea spre mașinile blindate. În acel moment, militarii USLA își alegeau o victimă și o umflau. La a treia intrare a TAB-urilor în mulțime, un tip cu cască m-a apucat de cotul stâng, deși eram pe rândul trei. Fusesem remarcat. Cei care erau între noi l-au oprit să avanseze. Am scăpat ușor și am plecat imediat. La Universitate, un USLA i-a smuls prietenului C. Văduva aparatul din mână, cu 35 de poziții făcute. El a scăpat. Alții au fost prinși și chiar torturați.

M-am dus acasă la părinți și am lăsat aparatul. Am schimbat haina cu una neagră, mai groasă. Se făcea noapte. M-am întors în Piața Romană. Cordonul avansat depășise Cinema Studio, împingând grupul de protestatari. Acum nu mai erau elevi în cordon, deși nu puteai fi sigur pe întuneric. Oamenii se simțeau ca la sărbătoare. Surescitați, manifestații strigau: „Noi suntem poporul!“ „Voi pe cine apărați?“ „Jos Cizmarul și Savanta!“

Mămăliga tocmai explodase.

Dintr-odată ne-am trezit împresurați. Deasupra pieței se învârtea jos un elicopter cu proiectoare foarte puternice, care făceau mai ușor de urmărit grupurile de „turbulenți“. Mă gândeam să mă retrag pe Căderea Bastiliei, când au apărut pe contrasens două mașini, din care au sărit cadre MAI. Persoane în civil, cu bastoane de cauciuc, venind dinspre Magheru, îi presau pe cei din preajmă, încercând să-i prindă în plasă. Din Calea Dorobanți veneau pe trotuare grupuri de milițieni.

Pentru a închide cursa, au decis să întoarcă troleibuzele 79 și 86. Să nu traverseze bulevardul, să nu le permită demonstrațiilor să scape urcând în ele. Doi angajați ITB le întorceau din mers, ținând funia care lega cele două trolee. Le treceau direct pe cealaltă linie de contact, între AGIR și actualul Pizza Hut. Tocmai urmau să fie întoarse două, venind din sensuri opuse. Am pândit clipa când luminile elicopterului au depășit locul unde eram. În obscuritate, am trecut printre cele două troleibuze care întorceau.

Am fugit vreo douăzeci de metri, pe mijlocul străzii, la adăpostul troleibuzului, depășind cu bine grupul de milițieni, care nu m-au observat, atenți la sutele de manifestanți rămași în piață. Le-am scăpat și de data asta. Noaptea am dormit la părinți, în centru.

M-am dus pe 22 decembrie la serviciu ocolind pe Magheru. Dimineața era ceață. Nu se luminase complet. Băieții spălau cu detergent niște pete mari, roșii, sinistre. Piața Universității era ocupată de tancuri grele. La birou era o atmosferă de înmormântare. Unii vorbeau cu voce joasă despre morți, despre ce s-a spus la Europa Liberă. Alții, mai puțini, vorbeau cu voce tare despre patriotism și trădători.

Aveam mașina la un service din Dorobanți. Pe la orele 10:15 nu am mai rezistat și am coborât. În hol erau treizeci de oameni, stând la cinci metri de poartă. Poarta o ținea șeful serviciului personal. M-am dus lângă el și i-am spus că merg să-mi iau mașina din service. Nu se poate, mi-a răspuns. Am mai făcut un pas, l-am împins ușor. A cedat imediat. Am ieșit, cu ceilalți tropăind după mine. M-am hotărât să merg în Dorobanți. Nu circula nimic. Am ajuns pe jos la service. Acolo nu era nimeni.

Oamenii se adunau la Televiziune; orele erau 11:20. Unii se băteau să intre. Era o debandadă de nedescris, un spectacol de neuitat. Am scos aparatul. Au apărut și TAB-urile, cu omenire cățărata pe ele – și pseudo-revoluționari deja în stare de ebrietate. Pe la 12, am auzit comunicatul la radioul unei Škode: Ceaușescu a fugit!

Lumea era în delir, mai ales tinerii. În următoarele 20 de minute am fost sărutat de o mulțime de bărbați. Au apărut pancarte stranie: „Doamna Cornea la palat cu Dinescu alăturat“. Am mai scris despre asta. Acum am căutat pozele și le-am scanat. Ce să vezi: pancartă pe pânză, cu bețe diferite, care pare scrisă parțial cu șablonul!

Am ajuns la CC, în Piața Palatului, acum a Revoluției, pe la orele 13:15. Erau gărzi peste gărzi. Dar aveam trei aparate. M-au lăsat

*Calea Dorobanți, 22.12.89, în jurul orei 11.15.
Au apărut TAB-urile armatei, cu revoluționari foarte bine dispuși.*

imediat să intru în clădire: „Să înregistrez istoria“. Aveam doar un film de rezervă în afară de cele deja în aparate. În clădire mai erau fotografi: RS, IB, PA. Și încă unul plecat între timp afară. Fiecare făcea ce dorea. Am încercat să fotografiez nebunia din piață și lumina deosebită.

Când s-a întunecat, au început să se audă rafale de armă automată. Din ce în ce mai susținute, reale sau nu. Am sărit jos de la etajul întâi. Aveam soția speriată în mulțime. Am ajuns seara târziu din nou la părinți.

Ne uitam și noi la TVR. Începuseră zvonurile cu teroriștii. La ora 23:45, cineva sună la ușă. Gigi! Era fratele meu, venit de departe. Șeful reanimării de la Bichat, spitalul Paris-Nord, ales să dirijeze grupul Médecins sans Frontières în România, medic-șef ATI care vorbea fluent limba română. Dar aeroportul Otopeni era închis. Au aterizat cu un avion militar francez la Ruse. De acolo au venit cu un camion militar. Erau doctori, ziariști, operatori, VIP-uri (Bernard Kouchner și Jacques Attali). Lângă Piața Romană aveau întâlnire cu cineva care să-i conducă la ambasada Franței. Era un francez terorizat, care repeta: „Se trage de pe acoperișuri!“ Fratele meu le-a spus: „Mă duc la tata. Ne vedem mâine“. Și a coborât.

Pe 23 decembrie în Piața Revoluției s-au tras tone de proiectile. Rafale necontrolate se trăgeau în toate direcțiile. Nu cred că ofițerii erau incompetenți, dar primeau ordine bizare. În lungul Căii Victoriei, în ambele sensuri, și spre Știrbei Vodă zburau aproape continuu rafale de gloanțe. Am încercat să ajung prin Calea Victoriei, mai întâi dinspre nord. Apoi dinspre sud. Nici prin Știrbei Vodă nu am reușit. Era prea periculos. De două ori am fost împroșcat cu jerbe de cioburi de la ferestre sparte de gloanțe, deasupra mea. Era posibil doar accesul din est, prin pasajul din spatele CC al PCR. După care rămâneai blocat, fără șanse de mișcare. Și expus unor ricoșeuri oricând posibile.

Am ocolit piața înregistrând reacțiile oamenilor de rând, care treceau prin zone periculoase, evitate de militarii protejați de blindate. La Inter, mulțimea se îmbulzea în camioane. Să meargă la Televiziune, să apere cu pieptul cuceririle Revoluției!

Pe 24, de dimineață, în piața Palatului era aproape liniște. Tancurile se plimbau de colo-colo. Nu se mai auzeau focuri de armă. Cam toată piața era pavată cu tuburi de alamă de la diverse calibre. Un soldat se rădea folosind oglinda retrovizoare de la tanc.

Fără apă. Scuipa pe săpun și se freca cu el pe față. Mi-a spus: „Nu sunt păgân – mă rad în Ajun de Crăciun“. Alți soldați spuneau încântați: „Ce bine au acționat!“ Într-adevăr, Palatul, Muzeul Național de Artă, Biblioteca Centrală Universitară și Biserica Kretzulescu erau în ruină.

În cursul nopții s-a difuzat la Televiziunea Română Liberă filmul cu execuția cuplului Ceaușescu.

Am expus în 2006 la Institutul Francez din București impresii personale de la Revoluția din decembrie 1989. Cele 20 de măriri aveau 1,5 metri fiecare.

Ce se vede în imagini, după atâta vreme? Debandada, balanța între frică, curaj, dăruire, entuziasm și grijă. Nu se văd diversiunea și manipularea. Aproape banale.

Fotografiile așa-zise de senzație nu mă impresionează. Imaginile cu prizonieri, teroriști, ce-or fi fost, într-o baltă de sânge închegat sunt neconvingătoare. Nu erau făcute atunci, ci poi-măine la prânz. Sau cadavre în coșciuge la morgă, cu rudele disperate. Am păstrat covorul de cartușe trase și cărțile incendiate din biblioteca arsă.

De altfel, pe atunci nu prea puteam fotografia orice. Mă întrebau prietenii: pe ce filme ai făcut pozele? Nu aveam filme color; nici filme alb-negru sensibile n-aveam. N-aveam exponometru, nici fulger electronic. Fratele meu mi-a adus două diapozitive Fuji și film 400 ISO la metraj. De la un fotograf străin de origine română am primit cinci filme Ektapress 800, interesante de folosit, cu structură mare. Când îi aud pe unii tineri disperați că aparatul foto profesional are zgomot la 1600 ISO, mă umflă râsul. Am mărit clișeele digitale la 6Mpx, perfecte pentru printuri de 1,40 m. După filmele murdare de la Revoluție n-au fost probleme. Structura filmului, redată de scanner, a dat o textură convingătoare.

Noi am trăit o perioadă anormală care a durat 44 de ani. Sufletele oamenilor au fost distruse puțin câte puțin. „De Crăciun ne-am luat rația de libertate“, se spunea în decembrie 1989. Această expunere a adunat câteva mărturii dintr-un moment de descătușare.

*Piața Revoluției, 22.12.89, în jurul orei 16.20.
Soarele apunea în spatele Bisericii Kretzulescu; mulțimea ocupase
toate locurile cu vizibilitate din piață.*

Revoluția din decembrie 1989 nu este o mega-istorie cursivă, ci o poveste alcătuită din sute de episoade, asemenea unui puzzle. Au existat ticăloși și inocenți, eroi și lași, oameni care și-au dorit puterea cu orice preț și oameni care nu și-au dorit decât libertatea. Au existat planuri complexe, lupte la vârf, a existat haos, au existat actori mai mult sau mai puțin importanți sau pur și simplu personaje prinse aleatoriu într-o succesiune de evenimente asupra cărora nu aveau nici un control. Toate acestea au existat și s-au desfășurat în același timp, uneori intersectându-se, alteori independent. După 30 de ani în care singurele abordări au fost cele care au avut ambiția de a „rezolva” evenimentele, propunând noi și noi teorii ale conspirației, care să le înlocuiască pe cele periodic depășite, Mădălin Hodor este primul istoric care dedică evenimentelor o carte realizată pe baza documentelor. O carte care nu are ambiția de a trage o singură concluzie și de a propune un singur răspuns, ci de a prezenta evenimentele cât mai aproape de modul în care s-au desfășurat. O carte care va arăta că după 30 de ani există o singură certitudine: aceea că în decembrie 1989 am avut o revoluție autentică.

Mădălin Hodor

SE LICHIDEAZĂ RADICAL! SECVENȚE ALE UNEI REVOLUȚII OPRITE DECEMBRIE '89 ÎN ȘASE TABLOURI

Sinuciderea ministrului apărării, Vasile Milea, în dimineața zilei de 22 decembrie 1989 a avut o importanță covârșitoare pentru desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Deși la ora la care Milea își proptea pistolul în piept – după ce avusese grijă să-și descheie vestonul (pentru a nu-l murdări, gest reflex al militarului de carieră) – și apăsă pe trăgaci soarta sa fusese deja decisă de Nicolae Ceaușescu, pentru ofițerii și soldații Armatei detaliile de culise nu erau cunoscute. Ei nu știau că Ceaușescu se hotărâse să-i pregătească ezitantului ministru rolul de țap ispășitor pentru morții primelor zile ale Revoluției. Destinele lui Milea și Stănculescu s-au întâlnit în dimineața aceea pentru ultima oară. Puțin mai târziu, cam pe la ora la care Milea murea

pe o targă la Spitalul Elias, elicopterul chemat de Stănculescu se ridica de pe clădirea Comitetului Central, teoretic pentru a-l salva de mânia populară pe comandantul suprem. Ceaușescu își va încheia drumul la zidul din cazarma de la Târgoviște, executat de Stănculescu.

În planul mare al evenimentelor, sinuciderea lui Milea, care nu calculase gestul dincolo de propria stare psihică, a facilitat în zilele următoare spălarea imaginii Armatei. Printr-o metamorfoză specifică degringoladei care a însoțit prăbușirea regimului, Armata, care jucase un rol determinant, alături de Securitate, în represiunea de până în 22 decembrie, a devenit peste noapte „aliata poporului revoluționar“, prin celebrul slogan „Armata e cu noi!“. Povestea acestei transformări este spusă în capitoul „Metamorfoză în verde. De la Milea la Stănculescu“, prin prisma acțiunilor și poveștilor celor doi oameni care au condus Armata în acele zile din decembrie 1989.

În economia evenimentelor din decembrie 1989 nu au contat doar acțiunile directe, deciziile de la vârful regimului și ulterior, după plecarea lui Ceaușescu, cele ale grupurilor care s-au luptat pentru putere. Multe dintre episoade au fost determinate de istorii vechi, de chimia dintre personajele care, întâmplător sau nu, au deținut poziții-cheie la un moment dat, de lucruri petrecute cu mulți ani înainte. De încrucișări biografice ascunse și rămase încă necunoscute. Din toate aceste piese de puzzle se desenează o imagine mult mai complexă decât cea cu care ne deprinseserăm.

Cu foarte mulți ani înainte de 1989, mai precis în decembrie 1952, căpitanul Vasile Milea, loțiitor pentru blindate, tancuri și mecanizate al comandantului Corpului 38 armată, scria o „Referință“ privind un alt tânăr căpitan. Numele celui alt căpitan: Stănculescu. Victor Atanasie Stănculescu, viitorul înlocuitor al lui Milea în funcția de ministru al apărării în decembrie 1989. Omul care va provoca, adevărat că nu din voință proprie și total indirect, sinuciderea lui Milea, căci din momentul în care a aflat că Nicolae Ceaușescu îl chemase pe Stănculescu înapoi de la Timișoara ministrul apărării a înțeles că pentru el nu mai exista ieșire. Dar să nu anticipăm. În anul 1952 nici nu se punea problema unui conflict, fie și de la distanță, între cei doi devotați ai lui Ceaușescu. Dimpotrivă, ei au urcat fulminant și în pereche treptele ierarhiei militare, odată cu șeful lor. Poate și datorită unui secret biografic comun.

Fapt total necunoscut până astăzi, recomandarea lui Vasile Milea, în care menționa că îl cunoscuse pe căpitanul Stănculescu

„din anul 1951, ambii fiind elevi în Academia Militară Generală” și că acesta „a fost un element cinstit, sincer și muncitor”, nu a fost solicitată în virtutea unor proceduri ținând de Ministerul Apărării. Ea a fost cerută de către Secția de Contraintformații (Militare) a Corpului 38 armată, aparținând Direcției a IV-a a Securității, în procesul de recrutare în calitate de „informator rezident” a lui Stănculescu. Tânărul căpitan urma să devină rezident al Securității „în scopul de a putea lucra în cât mai bune condițiuni cu informatori și a se putea ține legătura cu ei”¹. Urma să poarte numele conspirativ „Popescu”.

Așadar, căpitanul Stănculescu, în calitatea lui de șef al statului-major al artileriei din cadrul Comandamentului Corpului 38 armată, era considerat de către ofițerul de contraintformații suficient de important și de abil pentru a i se da pe mână rețeaua informativă din respectivul obiectiv, calitatea de rezident presupunând că el îl înlocuia pe ofițerul de securitate în relația cu informatorii obișnuiți: „...ținând cont că sergenții reangajați ce sunt informatori în acest comandament sunt încadrați în majoritatea lor la birouri, iar sus-numitul ofițer este și el acela care duce munca de birou”. Recomandarea lui Milea venea în procesul de recrutare, fiind o practică obișnuită ca aceia care urmau să fie introduși în rețeaua Securității să fie verificați în mediul în care activau și să se ceară relații despre ei (de regulă superiorilor ierarhici) în legătură cu aspectele considerate importante pentru munca pe care urmau să o desfășoare. Iar recomandarea lui Vasile Milea conținea cel mai important aspect căutat de ofițerul recrutor, care de altfel l-a și subliniat în text: „De asemenea, în toate manifestările pe care i le cunosc, a dovedit a fi un element atașat Regimului de Democrație Populară”. Aprecierile personale care urmau erau mai puțin importante, din moment ce garanția colaborării era atât de fermă; astfel, faptul subliniat de Milea cum că Stănculescu „are un temperament lipsit de energie, cât și de perseverență, aceasta cunoscând în special cu ocazia aplicațiilor de toamnă din anul 1952, cât și pe timpul serviciului în acest comandament, unde a arătat timiditate, datorită faptului că este o fire modestă” nu putea fi decât o informație utilă pentru modul în care acesta urma să fie abordat.

În 20 octombrie 1953, locotenentul Gheorghe Chițu, ofițer de securitate în cadrul Direcției a IV-a (contraintformații militare), l-a așteptat pe căpitanul Stănculescu după terminarea programului în fața biroului unde acesta își defășura activitatea. „Conform

1. ACNSAS, Fond Rețea nr. R 177281, f. 1.

Angajament

Subsemnatul Cpt. Stănculescu C. Victor
născut la 10 mai 1928 Comuna Tecuci
Regimul Tecuci puil lui Constantin (+)
și al Aurorei în prezent fac serviciul
în Comandamentul C. 884 în funcția
de Șef Stat Major al Cpt. Tit. și domiciliat
în Timișoara Ca. Miron Costin Nr. 1 Etaj 14.3

Fiind conștient de sarcinile a murit
trasate de către Partid și Clasa Muncitore
organelor securității Statului mii iau
acut angajament în mod voluntar de a
colabora cu aceste organe în dezvoltarea
elementelor dușmănoase Regimului nostru
de democrație populară și Partidului
Muncitoresc Român furnizând material
sub formă de note informative pe
care o voi pune în cunoștință
de „Poporul” și în cunoștință
adevărat Stănculescu C. Victor.

Totodată mii iau angajamentul

~~610~~ ~~12~~

(5)

Voi fiostro secretul în legătură cu
informații ce mi-au fost preluate, le
voi face întru totul nefam întru totul ce
le voi pune în voi luna în am pe
ce ei să nu fie deconspirate fete
de alte persoane iar materialul pe
care mi-l puteți informații ce-mi vor fi
încredințate să predau organelor securității
statului în regimul am cum îl puner de la
ei, indiferent la cine s'ar referi.

Stim' ca orice divulgare a acestor sarcini
coz' ii neputut avea angajamentul meu
este tridaca in termbi clozi ommitre n'
Partidului Muncitoresc Roman dupa care
nu fac posibil ^{de} a primi pedepza conform
legilor R.P.R.

Acasta este angajamentul pe care-l dau ni pe care-l ximuz.

G. H. Faulstich.

planului de muncă pentru recrutare [...], în timp ce sus-numitul a plecat de la birou, subsemnatul am plecat și eu cu el odată spre casă, întrucât locuia spre casa de întâlniri nr. 3, unde prin unele discuții l-am invitat de a merge cu mine pentru a sta puțin de vorbă. Ofițerul a acceptat propunerea mea, unde am mers cu el la casa de întâlniri. Mergând la casa de întâlniri, prin unele discuții asupra locului său de muncă, i-am spus ofițerului că organele noastre vor să cunoască activitatea pe care a desfășurat-o sus-numitul până în prezent și în acest sens să ne dea o autobiografie verbală asupra vieții și activității sale. [...] După ce și-a făcut autobiografia verbală i-am cerut să ne facă o autobiografie scrisă, însă în această privință ofițerul a afirmat că lui îi trebuie timp mult pentru a scrie această autobiografie și el este puțin ocupat, întrucât a doua zi are pregătire marxist-leninistă, având seminar bilanț, întrucât în timpul când a fost seminarul cu toți ofițerii el nu a fost în garnizoană și acum vrea să se pregătească. [...] I s-a luat un tabel de rude și cunoștințe apropiate din țară și străinătate, unde ofițerul a arătat că nu are rude în străinătate. Luându-i-se toate aceste date, am trecut și i-am pus întrebarea dacă el cunoaște sarcinile organelor Securității Statului, după care a răspuns că el cunoaște aceste sarcini, întrucât și din școală când a ieșit li s-a trasat sarcina de a aduce la cunoștința acestor organe orice elemente dușmănoase cu care are contact. În acest sens, i s-a luat un angajment¹ pentru a colabora cu noi, arătându-i-se sarcina ce i s-a încredințat, și de a nu divulga nimic din sarcinile primite. I s-a dat numele conspirativ *Popescu*“.

Popescu și-a început activitatea de rezident cu unele sincope. O „Caracterizare“ din 26 aprilie 1954 menționează că „de la data recrutării și până în prezent i s-au predat un număr de 3 informatori necalificați, sergenți, cum au fost *Ionescu*, *Baciu* și *Nelu*, și nu a lucrat, întrucât acest informator a fost mutat din cadrul acestui Comandament la UM 04912 Jebel, astfel rămânând în primire numai cu 2 informatori necalificați. Sus-numitul a căutat să țină legătura cu acești 2 informatori, însă nu a avut timpul să le facă instructajul necesar, acest lucru s-a dovedit și prin faptul că informatorul *Nelu* la un moment dat nu căuta să mai furnizeze material prin el, ci venea să i-l dea ofițerului de contrainformații. La întâlnirile pe care le-am avut cu el, deși i s-a arătat de mai multe ori că el trebuie să se prezinte cu materialul sub formă de raport, el l-a adus tot sub formă de notă informativă. Materialul ce a fost furnizat de el se referea mai mult la

1. ACNSAS, Fond Rețea nr. R 177281, f. 4.

10
6

ANGAJAMENT

Subsemnatul... Locotenent NICO Gh. VOȘTE.....
fiul lui... George..... și al... Elisabeta..... de ani
..... rădscut în Comuna... Lerești..... Raionul... Muscel.....
ocupatia... Ofiter activ Domiciliul... Șoseaua Panduri
Nr. 67-72 București
Strada.....

Î-mi fac angajamentul de a lucra cu autoritățile
superioare de Stat, pe linie informativă, dând toate date-
le ce cunosc asupra persoanelor ce-mi vor fi indicate,
sau asupra altor persoane, despre activitatea cărora voi
afla în orice ocazie și a cărui acțiuni sunt datorate
Securității Statului.

În tot timpul cât voi acționa pe această linie,
voi păstra cu strictețe secretele, nedescoperind față de
nimic legăturile pe care le am cu autoritățile.

Toate informațiile culese de mine, le voi aduce
la cunoștință autorităților numai prin canal ce mi-se va
face legătura.

Conștient de sarcina pe care mi-o fac, mă oblig
de nu a face uz, indiferent de situația în care mă voi
afla, de legăturile mele.

Deasemenea ed nu voi comite acte de înșelare,
făcute cu scopul de a induce în eroare.

Acest angajament mă pune în situația de a suferi
toate sancțiunile meritate, în caz ed voi divulga secrete
le încredințate.

Locotenent NICO Gh. VOȘTE
.....

Data... 3 Iunie 1952.....

Notele informative vor fi semnate de mine cu
numele de Nela : ANNALE ȘCU VIROZ? -

munca de cunoaștere a cadrelor de comandă în care apăreau mici manifestări negative politice¹.

Câteva luni mai târziu activitatea lui se îmbunătățise, dar doar în ceea ce privea zelul: „...se pripește la întâlniri, căutând să ceară materialul informativ de la informatori în afara planificărilor pe care le are cu aceștia. Față de acest lucru a fost tras la răspundere și în ultimul timp a început să remedieze cu această lipsă. De menționat este faptul că în majoritatea întâlnirilor pe care le-am avut cu sus-numitul a căutat să furnizeze material sesizat de el personal, și nicidecum materialul furnizat de informatorii pe care îi are“. Era totuși apreciat, sub rezerva că „informatorul trebuie ajutat și îndrumat îndeaproape pentru a-și duce sarcinile pe care le are ca informator rezident în mai bune condițiuni. Se poate folosi pe mai departe, fiind un element care a dat dovadă de conspirativitate în ținerea legăturii cu agentura, însă va trebui îndrumat de felul cum să muncească cu aceștia“.

În iunie 1956 agentul Popescu era „mai mult plecat pe teren, și rezultate nu a avut“, astfel încât la 12 iunie a fost abandonat. Motivul principal era acela că „este candidat de partid și urmează să fie primit membru de partid“. I s-a luat un angajament „că nu va desconfira sarcinile trasate de organele noastre, iar dosarul personal și dosarul anexă să fie predat la Biroul C al Serviciului contrainformații“. Colaborarea cu Securitatea a lui Victor Atanasie Stănculescu a rămas un secret păstrat în arhivă, dar colaborarea cu regimul comunist abia începuse.

Odată cu începerea revoluției ungare (octombrie–noiembrie 1956), destinul său se va încrucișa cu cel al altui personaj central din decembrie 1989: Ion Iliescu. Împreună vor participa la acțiunile de înăbușire a încercării de revoltă a studenților din Timișoara, care preluaseră modelul maghiarilor și revendicările lor. Ani mai târziu, când Nicolae Ceaușescu a trimis la Timișoara un comandament pentru a coordona de la fața locului represiunea, Victor Stănculescu i-a cerut să fie și el trimis. Avea experiența lui 1956 și cunoștea foarte bine orașul în care locuise o perioadă și în a cărui garnizoană funcționase. Ceaușescu a aprobat și a apreciat zelul său, iar Milea, care nu fusese informat, nu a avut cum obiecta: „Bine, du-te dacă vrei!“ Și Stănculescu s-a dus.

Sigur că Vasile Milea nu a digerat prea bine decizia, luată peste capul său și aparent complet lipsită de logică, deoarece, în calitatea de adjunct cu logistica, Victor Stănculescu nu avea ce

1. ACNSAS, Fond Rețea nr. R 177281, f. 14.

căuta într-un stat-major operativ. Mai ales că șeful Statului-Major al MAPN, Ștefan Gușă, era deja acolo împreună cu o suită de ofițeri superiori. Dar Milea nu avea cum să se împotrivescă omului de încredere al lui Nicolae Ceaușescu.

Și pentru că istoria din decembrie 1989 este alcătuită, așa cum spuneam, din piese dispartate unite prin conjunctură, este ironic poate că Vasile Milea, la data la care îl recomanda pe Victor Stănculescu pentru a deveni agent al Securității, în 1952, era la rândul său informator.

Vasile Milea fusese recrutat de Securitate cu câteva luni înainte de a scrie referința favorabilă pentru Stănculescu. Milea a semnat angajamentul tipizat prin care se obliga să dea „toate datele pe care le cunosc asupra persoanelor ce-mi vor fi indicate sau asupra altor persoane, despre activitatea cărora voi afla în orice ocazie și a căror acțiuni sunt dăunătoare Securității Statului” pe 3 iunie 1952.¹ I s-a propus numele conspirativ *Nela*, dar ulterior s-a ajuns la *Mihăilescu Victor*, mult mai potrivit și mai serios, demn de un viitor ministru al apărării.

1. ACNSAS, Fond Reșea nr. R 16793, f. 6.

ÎN ACEEAȘI COLECȚIE:

O excelentă carte de sociologie, dar și un thriller politic, așa aș defini captivantul și atât de urgentul demers al lui Cătălin Augustin Stoica. Aflăm din volumul său cum s-au constituit centrele de putere economică din România postcomunistă, continuitățile, persistente, frustrante, chiar exasperante, cu vechea profitoracie. Din cercetările lui Cătălin Stoica se desprinde o viziune capabilă să explice, coerent și pătrunzător, atâtea dintre adeveseori bizarele cotituri și amețitoarele răsuciri care au marcat trei decenii de postcomunism românesc. — Vladimir Tismăneanu

Întreaga trilogie este dedicată de autor victimelor comunismului, dar acest al doilea volum este cu adevărat expresia *datoriei morale* pe care omenirea o are față de ele. După ce în primul volum călăii au fost scoși la lumină, numiți, înfierăți, Thierry Wolton vorbește acum din perspectiva celor mulți care au îndurat temnița, torturile, deportarea, foamea organizată, dezumanizarea, îngenuncherea și umilințele de tot felul – iar în ultimă instanță exterminarea în masă. În secvențele de mai jos (selecțate din capitolele 3, „Pielea culacului“, respectiv 13, „O lume de rahat“) sunt ilustrate doar câteva dintre numeroasele instrumente de înrobire și exterminare la care a recurs regimul comunist, inclusiv în România: colectivizarea forțată, înfometarea și izolarea de restul lumii, abrutizarea prin lipsa celor mai elementare condiții de trai. Primul volum din trilogie, *Cu pumnul de fier: Călăii*, a apărut la Humanitas în 2018, ultimul urmând să fie publicat în toamna anului 2020.

Thierry Wolton

O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

ÎNCERCARE DE INVESTIGAȚIE ISTORICĂ
VOL. 2: CÂND MOARE CORUL: VICTIMELE

Cu o prefață a autorului la ediția românească
Traducere din franceză de Wilhelm Tauwinkl, Mariana Piroteală,
Elena Ciocoiu, Adina Cobuz, Emanoil Marcu și Vlad Russo

„**E**liberatorii“ din 1945 își aduc cu ei și metodele în Europa Centrală și de Est. Țăranii polonezi, unguri, cehi, români și ceilalți vor cunoaște, la rândul lor, chinurile socializării, mai mult sau mai puțin rapid, în funcție de raporturile de forță prezente, dar mereu după modelul sovietic. Peste tot s-a promis împărțirea echitabilă a pământului, fără naționalizare. La Eliberare, partidele comuniste minoritare trebuiau să negocieze cu celelalte partide politice, să nu-și afișeze intențiile prea rapid și mai ales să procedeze cu tact față de o țăranime numeroasă. Mijloacele folosite pentru a-și atinge scopul au fost aceleași: minciuni, recrutări forțate, teroare, sărăcie, foamete. La începutul anilor 1950, jocurile sunt făcute, aceleași cauze produc aceleași efecte, agricultura socializată a democrațiilor populare își începe inexorabilul declin economic, inclusiv în țările cu o puternică tradiție agricolă.

Cuvântul „culac“, până atunci necunoscut pe aceste meleaguri, devine unul dintre cele mai folosite în vocabularul politic. Urmând rețeta sovietică, trebuia introdusă lupta de clasă la țară pentru zdrobirea solidarității și impunerea legii comuniștilor. Culacul folosește la focalizarea atenției unui număr cât mai mare de oameni asupra „bogaților“ și la forțarea azeziunii. [...]

Arma foamei este folosită cu bună știință de autoritățile sovietice în Basarabia, o regiune recuperată de Moscova în 1945. Anexată de Rusia la începutul secolului al XIX-lea, apoi alipită la România după Primul Război Mondial, Basarabia e vinovată de a fi participat la război de partea greșită. După invazia URSS în 1941, Hitler retrocedase această țară mică aliatului său român Antonescu. Soldați basarabeni au pornit în campanie în Rusia de partea *Wehrmacht*-ului și au luptat la Stalingrad. Rebotezată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, țara este integrată în URSS la Eliberare. Cu moldovenii, Rusia nu trebuie să se poarte cu mânuși, politica ei se aplică fără prudența de care beneficiază celelalte democrații populare imediat după război. După un scenariu clasic, pretențiile Kremlinului în materie de livrări de cereale sunt imposibil de satisfăcut, ducându-i pe țărani la faliment. Foametea care se declară în timpul iernii 1946–1947 face 250.000 de morți. În plin dezastru, aproximativ 80.000 de țărani, inclusiv femei și copii, sunt arestați și deportați în Siberia și Kazahstan. La scara unei populații cu puțin peste 2 milioane de oameni, traumatismul este profund. În ianuarie 1951, 97% din pământurile basarabene sunt colectivizate.¹

În România vecină, spectrul foametei îi bântuie pe oameni. Țara văzuse de aproape drama ucraineană din 1932–1933. În ciuda izolării celor înfometați, hotărât de Stalin în acea vreme, unii ucraineni au reușit să fugă din țară, refugiindu-se în România sau în Basarabia. Țăranul român își amintește de această dramă, știe de ce e în stare „eliberatorul“, este psihologic pregătit pentru ce-i mai rău. La București, culacul e numit „chiabur“; acesta este, ca pretutindeni în estul Europei, ținta colectivizării începute în 1949. Mica proprietate privată reprezintă în acel moment 92% din pământuri și 80% din suprafața agricolă.² Primele cinci ferme colective copiate după model sovietic sunt inaugurate în iunie. Se face uz de forță pentru a-i obliga pe țărani să livreze cotele impuse. Punerile sub sechestru, confiscarea recoltelor,

1. Igor Cașu, „Le Goulag bessarabien: déportation, répression, famine (1940–1941 et 1944–1956)“, *Communisme*, nr. 91–92, 2007, pp. 129–138.

2. Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, 1995, p. 371.

arestările se țin lanț. Cadavrele chiaburilor sunt lăsate în mijlocul satului cu scop „pedagogic“, pentru a-i băga în groază pe ceilalți.¹ Mai mult de 80.000 de țărani sunt arestați între 1949 și 1952, mai mult de 30.000 sunt judecați și condamnați ca să fie dați drept exemplu.

Ajutoarele aduse din străinătate au fost sistematic deturnate sau distruse de ocupantul sovietic. Gavril Vatamaniuc era subofițer de jandarmenie în perioada în care se întâmplau aceste lucruri. El a fost martor la distrugerea cerealelor aduse din Statele Unite: „Am văzut muncitorii din sindicatul Căilor Ferate Române descărcând între 5 și 10 tone de porumb, pe care apoi l-au udat, povestește el. Când ni s-a spus în 1948 că Uniunea Sovietică ne-a salvat de foamete în '46–'47, am simțit că mi se oprește inima, atât de furios eram. M-am ridicat în fața instructorului politic și am spus că n-am văzut nici un vapor sovietic în portul Constanța, ci vapoare americane cu numele *Panama*, *Victoria*, *Munich Victoria*, care ne aduseseră alimente și porumb. Am adăugat că un singur vapor sovietic, *Slava*, adusesese bumbac.“²

La încheierea campaniei de teroare, România socialistă se poate lăuda că și-a reușit colectivizarea. 96% dintre suprafețele arabile ale țării sunt în mâinile statului, anunță Gheorghiu-Dej, secretarul general PCR, într-o cuvântare rostită în fața Marii Adunări Naționale în martie 1962.³ Nicolae Ceaușescu, succesorul lui Gheorghiu-Dej în fruntea regimului, hotărăște la scurt timp după aceea să lanseze țara într-un nou avatar comunist al „orașului la țară“. El inventează, cu acest prilej, un nou cuvânt, „sistemizare“, denumirea unui vast și ambițios plan de refacere care trebuie să salveze agricultura din marasm. [...]

În cinci democrații populare (Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria), mediile recoltei de grâu și de secară scad cu 7% față de media de dinainte de război, în anii 1953–1955. În 1956, efectivele de vite mari sunt egale cu cele de dinainte de 1939 în

1. Romulus Rusan, „Répression et terreur dans la Roumanie communiste“, *Communisme*, nr. 91–92, 2007, p. 32.

2. Mărturie culeasă de Georges Diener, *L'Autre Communisme en Roumanie: Résistance populaire et maquis, 1945–1965*, L'Harmattan, 2001, pp. 149–150.

3. Dorin Dobrinu, „Collectivisation et répression de la paysannerie en Roumanie“, *Communisme*, nr. 91–92, 2007, pp. 67–69 [preluat din „Colectivizarea agriculturii și represiunea împotriva țărănimii din România (1949–1962)“, în Ruxandra Cesereanu (coord.), *Comunism și represiune în România: Istoria tematică a unui fratricid național*, Polirom, Iași, 2006, pp. 108–125 – n. tr.].

Bulgaria, sunt mai mici în Polonia și în Cehoslovacia. Randamentul la grâu abia îl depășește pe cel din perioada 1934–1938 și adesea este mai puțin de jumătate față de cel din Republica Federală Germană, din Marea Britanie sau Danemarca.¹ Acest eșec agricol generalizat nu se datorează vreunei rezistențe a țăranilor, ci este consecința politicii urmate de toți conducătorii comuniști.

*

Comunismul are o dimensiune excrementală a cărei abjecție au cunoscut-o pe pielea lor mulți dintre cei aruncați în temnițele regimurilor. Totalitarismul s-a manifestat pe deplin în lagărele și închisorile sistemului, locuri ale suferinței care au devenit cumva chintesența înrobirii omului. Reducerea unui individ la funcțiile naturale vădește dorința de a-l dezumaniza, de a-l nega întru totul, o caracteristică a acestor societăți cu pretenții colective. De altfel, exclușii sistemului au fost dintotdeauna considerați „neoameni”. Degradarea „dușmanului de clasă”, aducerea lui la stadiul de animal, încercarea de a-l face să se rușineze de sine sunt alegeri terapeutice în acord cu această înclinație ideologică. Blestematul sistemului este redus la stadiul de spurcăciune, nimic mai mult decât dejecțiile noii omeniri ce se pretinde a fi în curs de înfăptuire.

Pentru victime, umiliința începe cu deportarea în masă declanșată în URSS la sfârșitul anilor '20. Vagoanele pentru animale cu care sunt transportate nu dispun de nici un fel de condiții. Dacă nu fac o gaură în podea, bărbații, femeile, copiii, înghesuți de-a valma în vagoanele încuiate săptămâni la rând – călătoria poate dura și două luni –, sunt condamnați să trăiască în propriile excremente. Convoaiele nu se opresc decât după bunul-plac al paznicilor, și nu în funcție de nevoile deportaților. Hârdaiele, când există, se revarsă în afară. Multe relatări vorbesc despre promiscuitate și murdărie, ceea ce explică rata mare a mortalității pe parcursul acestor transferuri și sănătatea șubredă a deportaților odată ajunși la destinație. În lagăr, nu igiena pune cele mai mari probleme. Barăcile și toaletele au fost construite în majoritatea cazurilor de către *zek*-i. Adeseori, șantierelor de muncă forțată – șosele, canale, mine, abataj... – nu sunt împrejmuite cu sârmă ghimpată. Aceste lagăre create, strămutate sau dărmate în funcție de interesele economice al Gulagului, acest perpetuum mobile

1. Jean Chiama, Jean-François Soulet, *Histoire de la dissidence*, Le Seuil, 1982, pp. 150 și 191.

descriș de Soljenițin le îngăduie deținuților libertatea de a se ușura.

Altfel stau lucrurile în închisori, unde viața victimelor este într-un totu la cheremul paznicilor-călăi. În aceste locuri de detenție, mecanismele de înjosire a „dușmanului poporului” sunt mai la îndemână. În România epocii staliniste, condamnatul „recalcitrant” nu era scos la toaletă zile în șir.¹ În carcera din lagărul nord-coreean Yodok, regimul de detenție e greu de îndurat: „De vrea să-și facă nevoile, deținutul trebuie să ridice mâna dreaptă”, mărturisește Kang Chol-Hwan, care a petrecut zece ani în acel lagăr. „Iar dacă e bolnav, ridică mâna stângă. Sunt singurele gesturi îngăduite. Toate celelalte sunt interzise! Nimeni nu rostește o vorbă. Dacă paznicul, făcându-și rondul prin fața carcerii, nu vede mâna ridicată a deținutului, ghinionul nefericitului: trebuie să aștepte în tăcere. Dacă deschide gura, ia bătaie; dacă mișcă, ia bătaie – sau, pedeapsă specială, e pus să stea cu mâinile la spate și cu nasul în latrină o jumătate de oră.”² [...]

Kang Chol-Hwan relatează în mod similar despre lagărul nord-coreean Yodok: „Erau în total șapte toalete – cu patru locuri fiecare! – la două-trei mii de deținuți”, precizează el. „Ne făceam nevoile turcește, cu picioarele pe scânduri puse pe un fel de hârdău [...]. În iulie, când ploua mai mult, exista pericolul să dea pe de lături. Dar iarna era și mai rău: excrementele înghețau și, puțin câte puțin, urcau și invadeau latrinele. Deținuții nu aveau altă soluție decât să spargă cu cazmaua acest munte tot mai mare.”³ La Tuol Sleng, fosta școală care le-a servit drept închisoare de exterminare khmerilor roșii la Phnom Penh, condamnații (la moarte, inevitabil) erau îngrămădiți în sălile de clasă, legați unii de alții. O găleată servea drept toaletă pentru toți, iar când deținutul îi făcea semn paznicului că are nevoie, acesta îl dezlega la un picior. Încă legată, victima trebuia să-și facă nevoile, ceea ce provoca accidente. Rogojinile din frunze de palmier pe care erau culcați deținuții până le venea rândul să fie torturați erau pline de sudoare și fecale. Maht Ysa, unul dintre cei șapte supraviețuitori ai acestei închisori, povestește: „Ne era prea foame. Pe rogojină se amestecaseră excrementele și urina, era

1. Cezar Zugravu, „Anul 1947 – căderea cortinei”, *Analele Sighet*, Fundația Academia Civică, 1997, pp. 478–486.

2. Kang Chol-Hwan (în colab. cu Pierre Rigoulot), *Les Aquariums de Pyongyang*, Robert Laffont, 2000, p. 105.

3. *Ibid.*, p. 98.

abominabil. Iar noi mâncam din rogojină. Rupeam o bucășică și o mestecam, o sugeam.”¹ [...]

Călăii găseau plăcere în a-și obliga victimele să mănânce materii fecale. Acest tip de supliciu s-a practicat în România, în China și în Kampuchia Democrată, printre altele. Închisoarea de la Pitești, oraș aflat la vreo sută de kilometri de București, a fost centru de experimentare pentru regimul comunist român între 1949 și 1952. În spatele acestor ziduri, deținuții s-au „reeducat” reciproc torturându-se unii pe alții. Excrementele au ocupat un loc de cinste în această „reeducare”. „Imaginația delirantă a lui Țurcanu [călăul-șef] se dezlănțuia mai ales atunci când avea de-a face cu studenți care credeau în Dumnezeu și se străduiau să nu se renege”, spune Virgil Ierunca, într-o carte care vorbește depre acest „experiment concentraționar”. „Astfel, unii erau «botezați» în fiecare dimineață: scufundați cu capul în hârdăul cu urină și materii fecale, în timp ce ceilalți din jur psalmodiau formula botezului. Aceasta dura până ce apa făcea bulbuci. Când deținutul recalcitrant era pe punctul de a se îneca, era scos, i se dădea un scurt răgaz să respire, apoi era scufundat din nou. Unul dintre acești «botezați», căruia i se aplicase sistematic tortura, ajunsese la un automatism care l-a ținut vreo două luni de zile: mergea în fiecare dimineață și-și băga singur capul în hârdău, spre hazul reeducatorilor.”² Prin acest procedeu de „fecalizare” a victimelor, Țurcanu și echipa sa voiau să-i reducă pe condamnați la condiția de excrement, obligându-i să mănânce materii fecale ca să uite de orice umanitate. Deținuții au fost coborâți până la stadiul de porci. Îi obligau să guște, le era interzis să se exprime altfel, „pentru că porcul nu vorbește”, și să mănânce „porcește”, cu mâinile la spate, culcați pe jos, cu capul în gamelă, să-și lipăie rația.³

Da, am împușcat, împușcăm și vom continua să împușcăm cât va fi nevoie! — Guevara la tribuna ONU în decembrie 1964

În timpul bătailor sau al electrocutărilor, țișatul este interzis. — Regulamentul închisorii S-21

1. Rithy Panh (în colab. cu Christine Chaumeau), *La Machine khmère rouge*, Flammarion, 2003, p. 269.

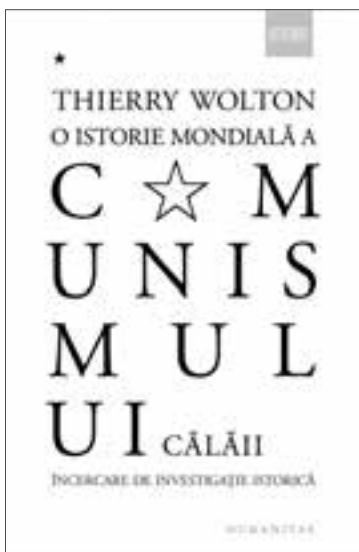
2. Virgil Ierunca, *Pitești, laboratoire concentrationnaire (1949–1952)*, Éditions Michalon, 1996, p. 60 [*Fenomenul Pitești*, Humanitas, București, 2018, pp. 41–42 – n. tr.].

3. *Ibid.*, p. 43, și Ruxandra Cesereanu „Torture et horreur: le phénomène Pitești”, *Communisme*, nr. 91–92, 2007, pp. 93–94.

Cadavrele au utilitatea lor, îngrașă pământul. — Mao

Am bătut, batem și o să mai batem. Procurorul nu are nimic de spus. E treaba noastră. — Stanisław Radkiewicz, ministrul polonez al securității publice

DE ACELAȘI AUTOR:

„N-ai cum să nu te-ntrebi, citind aceste pagini care valorează greutatea lor în sânge, cum de, în numele fericirii și al libertății, unii oameni au putut să dea dovadă, și încă în mod sistematic, de o asemenea cruzime față de alți oameni. După căderea Zidului Berlinului, după căderea regimurilor comuniste din Europa și implozia Uniunii Sovietice, ai crede că ne-am eliberat de «spectrul comunismului». Și totuși, în lipsa unei condamnări internaționale efective, nici crimele comunismului nu pot fi judecate în adevărata lor lumină.” — Le Figaro, despre O istorie mondială a comunismului

Parlamentul European [...] reamintește că regimurile naziste și comuniste au înfăptuit crime în masă, genocid și deportări [...] pe o scară nemaivăzută în istoria omenirii și [...] condamnă în termeni cei mai fermi actele de agresiune, crimele împotriva umanității și încălcările în masă ale drepturilor omului, săvârșite de regimurile naziste, comuniste și alte regimuri totalitare. — Rezoluția Parlamentului European din 19 septembrie 2019

BELETRISTICĂ

N-am fost în stare să scriu altfel decât ieșind din viața mea obișnuită, decupând timpul poeziei din timpul vieții... Plecam la scris cum plecau sfinții în pustie, ca să-l întâlnească pe Dumnezeu, iar ceea ce urma avea uneori într-adevăr trăsăturile miracolului. Când începeam să scriu, nu aveam senzația preaplinului care se revarsă, ci mai curând a uimirii că trecea prin mine. Când se oprea..., mă descopeream golită, pustie și, mai ales, cu sentimentul că este *de tot*. Deși știam că mi se mai întâmplase, deși îmi spuneam că și de alte dăți mi se păruse la fel și că totuși minunea se repetase, mă uitam la ultima poezie scrisă cu sfâșietoarea convingere că de astă dată este într-adevăr ultima, că niciodată nu voi mai fi în stare să scriu nimic. Iar dacă următoarea evadare se dovedea zadarnică și Dumnezeu nu venea la întâlnire, întâmplarea nu era decât o verificare în plus, pentru o perioadă, a acestei convingeri. Recădeam în contingent mai deprimată decât în momentul evadării, până când încet-încet începeam să simt că se pregătește o nouă iluminare care nu așteaptă, pentru a se produce, decât o nouă fugă. — Ana Blandiana, în *Fals tratat de manipulare*

Ana Blandiana

POEZII

UMBREI MELE I-E FRICĂ

Umbrei mele i-e frică
De umbrele arborilor
Mai mult decât
Mi-e frică mie de arbori –
Arborii nu îndrăznesc
Să m-atace,
Dar în spatele meu
Se-aude mereu
O-ncăierare sălbatecă
De umbre.
Umbrei mele i-e frică
De umbrele pășărilor
Mai mult decât
Mi-e frică mie de pășări –
Pășările trec pe deasupra mea
Și nu mă ating,

Dar umbrea mea se chircește,
 Se rostogolește rănită
 De ciocul lunecat al unei umbre.
 Umbra mea este lipsită de-apărare.
 Ea nu are rădăcini
 Ca umbrele arborilor
 Și nu știe
 Ca umbrele păsărilor să zboare.
 Ea a fost adusă pe pământ
 Să mă urmeze
 Cu întunerici sângerând,
 Să se prefacă în nopți în cele din urmă
 Și eu să nu știu de când
 Înaintează fără umbră,
 Cântând.

— Din vol. *A treia taină* (1969)

OH, TRUPUL TĂU

Oh, trupul tău îl văd printre cerneală,
 Cerneala-nămolindu-ne și-n somn
 Ca o sudoare acră, animală.
 Vreau să te-ajung
 Și degetele-mi lunecă,
 Nu te mai văd,
 Abia te-aud,
 Spune-mi, mai spune-mi
 Că la fel ne-ntunecă
 Vârtejul în care m-afund.
 Te chem,
 Dar violent ca dintr-o rană
 Cerneala izvorăște între noi.
 Mă mai cunoști, mă mai aștepți,
 Mă mai îngădui înapoi,
 Mă mai primești
 Din vânătorul noroi?
 Mai vii
 Peste câmpii albastre,
 Mări pustii,
 Înlăcrimat și mut
 Ca să îți pot întinde
 O gură tremurată spre sărut
 Cu buze-nvinețite de cuvinte?

— Din vol. *Octombrie noiembrie decembrie* (1972)

GENEALOGIE

Suntem visați de cineva
 Visat la rândul său
 De altul
 Care e visul unui vis
 Anume.
 Cuprinși de somn
 Visăm și noi o lume
 Sălbatec zvârcolită-n somn
 Visând,
 Verigă fragedă suntem
 În șirul fără început
 Ce nu se va sfârși
 Nici când,
 Deși
 Ar fi destul
 Un singur țipăt
 Puternic doar cât să poată trezi
 Pe jumătate
 Primul domn
 De somn,
 Pe cel care doarme
 La temelia lumilor
 Visate.

— Din vol. *Poezii* (1974)

DEALURI

Dealuri, dulci sfere-mpădurite
 Ascunse jumătate în pământ
 Ca să se poată bucura și morții
 De carnea voastră rotunjită blând,

 Poate un mort stă ca și mine-acum,
 Ascultă veșniciile cum cură,
 Își amintește vechi vieți pe rând
 Și contemplându-vă murmură:

 Dealuri, dulci sfere-mpădurite
 Ascunse jumătate în văzduh
 Ca să se poată bucura și viii
 De nesfârșit de blândul vostru duh...

— Din vol. *Poezii* (1974)

FUNINGINE

La ce te gândești când vezi
 Un arhanghel murdar de funingine?
 La poluarea stratosferei, desigur.
 Și la mai ce?
 La obiceiul îngerilor
 De-a se vâri peste tot.
 Și la mai ce?
 La sobele care primăvara
 Încep să fumege și să se înfunde.
 Și la mai ce?
 Oh, dacă mă gândesc bine,
 Un arhanghel murdar de funingine
 Poate fi și un arhanghel care
 Și-a dat foc
 Uitând că nu poate să ardă...
 — Din vol. *Stea de pradă* (1985)

PRIN NEFIINȚĂ

Purtând în loc de coarne crengi cu flori
 Turma de cerbi trecea prin amintire
 Și ochiul meu, care acum o vede,
 Nu se formase încă s-o admire;
 Deci fără martori, ca un gând, treceau
 Atât de lin că nu clinteau vreun ram
 Și nu sfârșeau de-a trece-n timp ce eu
 Căzând din vârstă-n vârstă îi priveam.
 Păsări dormeau pe fruntea lor în crengi
 Și-n lunecare gângureau ușor,
 Fără să se trezească, dar simțindu-mi
 Prezența tulburată-n viitor,
 Cum îi așteaptă pretinzând dovezi,
 Cum îi contemplă fără să îi creadă
 Că poartă-n frunte crengi cu flori și trec
 Prin neființa fără de tăgadă...
 — Din vol. *Arhitectura valurilor* (1990)

UN CAL TÂNĂR

N-am reușit niciodată să știu pe ce lume sunt.
 Încălecam un cal tânăr și fericit ca și mine
 Și în galop îi simțeam între pulpe
 Inima zvâcnind
 Și inima mea zvâcnea în galop neobosită,
 Fără să observe că între timp
 Șeaua mea se sprijinea
 Doar pe scheletul unui cal
 Care în viteză se dezmembra risipindu-se
 Și eu continuam să călăresc
 Un cal tânăr de aer
 Într-un secol care nu mai era al meu.

— Din vol. *Refluxul sensurilor* (2004)

RUGĂCIUNE

Să stau culcată-n zăpadă
 Cu brațele larg desfăcute,
 Închipuind o nespus de frumoasă
 Cruce cuprinsă de somn
 Dinadins,
 Pe care doar îngerii ar merita
 Să se răstignească
 Pentru păcate făcute
 În paradis.
 Alb fără margini
 Și liniște neînceptă,
 Nori destrămați în flori
 Troienindu-mă lin,
 În timp ce lacrimi fierbinți
 Se nasc sub pleoapele-nchise
 Și-ngheață nainte de-a curge
 Din vise.
 Amin.

— Din vol. *Patria mea A4* (2010)

UNU

Ești bărbat și femeie
 (Soția și soțul, spunea Orfeu)
 Și totuși Unu,
 Cifra supremă și singură:
 Bărbat și femeie,
 Un eu
 Stăpânind împreună
 Lumea de bărbați și femei
 Separați, neînstare
 Să recomună un chip.

Numai fragmente, fărâme, cioburi, nisip,
 Neputând să se lege,
 Să se închege,
 Bărbați și femei,
 Singurătăți neîntrege
 Care se reproduc atât de ades,
 Spre deosebire de tine,
 Stăpâne,
 Cel rămas unic și solitar.

Ce trist imperiu ți-ai ales
 O, Rege,
 Bărbat și femeie-n zadar!

— Din vol. *Orologiul fără ore* (2016)

NINGE!

Ninge!
 Înseamnă că te voi vedea,
 Pentru că nevăzutu-ți contur
 Va prinde formă sub nea.
 Stai nemișcat, te conjur,
 Să se poată așterne
 Pe umeri, pe creștet, în păr.
 Nu vreau decât să te văd
 Într-adevăr.
 Știu că nu te pot mângâia
 Pentru că mâna mea caldă
 Ar topi contorul de omăt.
 Ninge din ghețuri eterne
 Și frigul ne scaldă
 În mângâietoru-i prăpăd.

49 ANA BLANDIANA

CE-AR FI SĂ DECIDEM SĂ NE VISĂM

Ce-ar fi să decidem să ne visăm
Unul pe altul în același timp
ca și cum ne-am da întâlnire în vis?
Cum nu m-am gândit mai demult
la această soluție de compromis?

Nu trebuie decât să fixăm
Timpul și locu-ntâlnirii,
dar oricum, și oricând și oriunde ar fi
e sigur că noi suntem mirii
Care trebuie doar să adoarmă pe muchia
subțire-ntre lumi paralele
a unui stilet ce ucide și scrie
înfipt în iubire până-n prăsele.

— Din vol. *Variațiuni pe o temă dată* (2018)

DE ACEEAȘI AUTOARE:

Volumul acesta are o poveste ciudată. Mai întâi se vede cu ochiul liber că nu e născut dintr-un proiect anume, ci din texte ocazionale, scrise pe un ton glumeț. E bine să te cațeri din când în când pe acoperișul lumii și să râzi de tine și de alții, cu dorința de a scăpa măcar o clipă de masca gravă pe care ți-au întipărit-o pe figură filozofia, textele speculative și scrisul „încruntat"! Risipite prin diferite fișiere ale computerului meu, aceste „exerciții ludice“ fuseseră scrise într-o doară, punctând câte o evadare din „sfera seriosului“, uitate la scurtă vreme după ce apăruseră într-un ziar (sau nicăieri), abandonate propriei lor lejerități. — G.L.

Gabriel Liiceanu

LUDICE

EXERCIIII DE UMOR CRIPTIC

TREI TEHNICI DE MINIMALIZARE A EFORTULUI ÎN VIAȚA
DE ZI CU ZI (SAU CUM SĂ FII MAI PUȚIN OBOSIT ȘI SĂ-ȚI
PRELUNGEȘTI VIAȚA)

El lucru dovedit că o grămadă de lucruri socotite firești generații la rând s-au dovedit, până la urmă, profund greșite. Și trebuie să le fim recunoscători oamenilor de știință pentru că nu ne lasă să trăim în orbirea simțului comun. Grație lor a trebuit să acceptăm că noi, pământenii, locuim pe o bilă care se rotește fără să cădem în cap sau să ne prăbușim în hău. Grație lor am înțeles că în fiecare zi soarele își bate joc de noi făcându-se că răsare sau apune, când de fapt, deși îl vedem mișcându-se pe cer, noi suntem cei care se învârtesc în jurul lui. Și câte și mai câte. De pildă, că timpul nu e uniform și că, dacă dai o raită prin Cosmos, când te întorci pe Pământ îți găsești fiul, sugar la plecarea ta, cu barba până la pământ.

Nu trebuie neapărat să și înțelegi toate lucrurile astea. Dacă nu ești fizician, îți ia prea mult timp până le dai de capăt sau, cel mai adesea, te prefaci doar că le-ai înțeles. Sănătos e să le iei ca atare și să ții cont numai de consecințele lor. De pildă, să eviți orice călătorie în Cosmos.

Însă descoperirea care m-a tulburat cel mai tare a fost să aflu, citind o carte de mare succes a fizicianului Carlo Rovelli, că, potrivit lui Einstein, structura timpului se modifică nu numai la scară cosmică, ci chiar și aici, pe pământ. Se modifică, în sensul că timpul se încetinește la șes și o ia la picior la munte. De ce? Dar am spus că n-are sens să ne pierdem timpul cu aflarea explicațiilor și că înțelept e doar să ținem cont de fenomene. Și, mai ales, să ne intre în cap de copii (și tocmai asta înseamnă *educație*) gândul că ceea ce observăm noi n-are nici o legătură cu ceea ce se-ntâmplă în realitate. Important, așadar, este să iei de bun că „pământul încetinește timpul din vecinătatea sa. O face mai mult la șes și mai puțin la mare, fiindcă șesul e mai aproape de centrul lui“. Urmarea? Locuitorii de la șes îmbătrânesc mai încet decât cei de la munte, iar cei care locuiesc la nivelul mării sunt cei mai tineri dintre toți.

Dar lucrurile nu se opresc aici. Dacă punem un ceas de mare precizie pe podea (se poate comanda pe Internet și costă doar câteva mii de euro) și altul pe masă, vom constata cum ceasul de pe podea rămâne, după o vreme, în urmă. Ce se află mai aproape de sol este mai lent decât ce se află cu un metru-doi mai sus. „Dacă picioarele noastre se lipsesc de caldarâm, aceasta se întâmplă pentru că întregul nostru corp tinde în mod natural către locul unde timpul se scurge mai lent – iar timpul se scurge mai lent pentru picioare decât pentru cap.“ Asta spune, pe urmele lui Einstein, Rovelli.

Nu știu câtă lume își dă seama de toate consecințele care decurg de aici pentru viața noastră. După cum ne-a dovedit istoria, japonezii sunt cei mai inteligenți oameni de pe planetă din punct de vedere practic. De ce credeți că sunt ei cei mai longevivi și au speranța de viață cea mai mare? Evident, pentru că, fără să fi citit poveștile lui Rovelli, și cu atât mai puțin teoriile lui Einstein, au intuit pur și simplu chestia asta cu „jos“ și „sus“ și au ales să doarmă pe *tatami*, nu ca fandosii de occidentali care se cațără în fiecare seară în paturi înalte, pierzând dramatic contactul cu pământul și podeaua. Așadar, ținând seama de această lege a fizicii privitoare la încetinirea mișcării timpului la șes și „jos“, urmările asupra vieții practice ar trebui să fie nenumărate. Iată câteva dintre ele.

În blocurile-turn, apartamentele situate la etajele superioare ar trebui să fie totdeauna mai ieftine decât cele de la parter, de vreme ce locatarii de la etajul 10 (nu mai vorbim de blocurile-turn din America sau Japonia sau Arabia Saudită) îmbătrânesc mai repede decât cei de la etajele inferioare, iar fochistul blocului (acolo unde mai există), care doarme în centrala termică de la subsol, ar trebui, cu vremea, să devină cel mai tânăr locatar. Oricum, locuințele de la subsol ar trebui să fie cele mai scumpe,

pentru că se află cel mai aproape de centrul pământului și le garantează astfel, eventualilor cumpărători, câțiva ani de viață în plus. Concluzia e că locuitorii de la etajul 10 ar trebui să se mute cât mai repede la parter sau, cel mult, la etajul 1. Iar „pe cale de consecință“, vorba lui Patapievici, cine locuiește la casă sau în vilă și obișnuia să doarmă la parter ar face bine să-și amenajeze un dormitor și în pivniță. Iar toată lumea ar trebui, oricum, indiferent de catul pe care îl ocupă, să doarmă pe podea.

În ce mă privește, după ce am citit cartea lui Rovelli, în viața mea au intervenit câteva schimbări fundamentale. Nu mai dorm în patul din dormitor de la etajul 1, ci pe un *tatami*, în bucătăria de la parter. Prospectez deja posibilitatea amenajării unui dormitor în garajul de la subsol. De citit și scris nu mai citesc și nu mai scriu la birou, ci pe covor, pe burtă, rezemat în coate, în fața biroului. La fel cu mâncatul. Dat fiind că ceasul pus pe podea măsoară un timp mai lent decât cel pus pe o masă, firesc e să mănânci, de asemenea, întins pe jos, în stil roman, sprijinindu-te într-un cot. Drept care, mi-am luat cotiere umplute cu gel și, vreme de douăzeci de minute, cât durează în medie prânzul, pot fără probleme să mă sprijin când pe un cot, când pe altul ca să-mi tai, de pildă, friptura în farfurie. De asemenea, deplasarea prin casă – să zicem noaptea, când mă trezesc și mă duc la baie – m-am obișnuit să o fac târâș, pe coate, ca în tranșee, tocmai ca să fiu cât mai mult timp în contact cu solul, unde timpul se scurge mai lent.

DE ACELAȘI AUTOR:

Cătălin Dorian Florescu (n. 1967, Timișoara) trăiește în Elveția din 1982 și este laureat a numeroase premii literare, printre care și prestigiosul Premiu german „Andreas Gryphius“ pentru întreaga operă (2018). *În buricul pământului* reprezintă primul său volum de povestiri, reunind texte scrise de-a lungul a 16 ani. Povestirea de mai jos este ilustrativă pentru temele recurente ale cărții: exilul, pierderea, dar și licărele de speranță care par să stăruie.

„În *buricul pământului* e mai curând relatarea literară a unei dezrădăcînări. Se regăsesc aici, într-o formă concentrată, toate elementele și motivațiile prozei mele ulterioare: plecarea din țara natală, căutarea fericirii și a libertății, sosirea într-o lume necunoscută și noul dor, de data aceasta cel îndreptat spre ceea ce ai lăsat în urmă; și mai ales, rezistența ființei umane în fața vicisitudinilor vieții.“ — C.D.F.

Cătălin Dorian Florescu

ÎN BURICUL PĂMÂNTULUI

POVESTIRI

Traducere din germană de Mariana Bărbulescu

MIROSUL LUMII

Dragă Dumnezeu, aș vrea să vorbesc cu tine, dar nu știu cum să fac. N-am știut niciodată sau nu-mi aduc eu aminte, la fel cum nu-mi aduc aminte de vreun sentiment din copilărie. Închid ochii, strâng pleopele, le strâng până când simt că mi se întinde pielea pe față, îmi sprijin brațele pe spătarul băncii din fața mea și mă aplec. Mă străduiesc – poate că prea mult –, încep fraze și le uit iarăși. Aș vrea să fie cuvinte sincere. Dacă nu aici, în Biserica Sfântul Sânge din Bruges, atunci unde? Sunt cei câțiva stropi din sângele fiului Tău pe care i-a adus cineva de la Ierusalim, unde se dusesse, cu secole în urmă, să verse mai mult decât doar câțiva stropi de sânge. Aveau să fie pâraie întregi de sânge.

În numele Tău, dragă Dumnezeu, dar nu despre asta fie vorba aici.

Sângele este într-o fiolă, e arătată în fiecare zi de vineri, însă doar Tu și fiul Tău știți dacă e sau nu o înșelătorie. Una în plus. Poate că râdeți de noi acolo sus, fiindcă e destul să le dai oamenilor doar niște stropi de sânge și ei deja fac o istorie întreagă din asta. Un spectacol. Un adevărat show.

Durează câteva minute. Mai întâi, un glas înregistrat pe bandă anunță că sângele va fi arătat curând – în cinci limbi, ca să nu fie nimeni dezavantajat – și îndeamnă lumea să se strângă în fața altarului, ca să-l venereze. Apoi lumea se adună acolo, este adusă fiola și fiecare poate să urce cele câteva trepte, să o atingă cu mâna și să se roage scurt. La cât de multe rugăciuni s-au revărsat peste sângele fiului Tău, deja e foarte diluat, probabil.

După aceea se pot face donații.

Însă tocmai îmi dau seama că iau prea în serios treaba cu sinceritatea. Eu, cel care totuși ar dori să vorbească cu Tine. Poate că ar fi mai simplu pentru mine, dacă ai începe Tu, măcar cu jumătate de frază.

Și Ursula s-a așezat la rând – e o bosniacă drăguță, subțire, pe care am întâlnit-o acum șase zile, când gândul nu-mi era deloc la oameni, ci la altceva. La un turn cum e Belfried de aici, înalt de 91 de metri, unde nu mai ai timp să-ți regreți fapta, când pornești în jos. Totuși n-a fost o zi bună de murit, fiindcă atunci am văzut-o pentru prima oară. Despre asta vreau să povestesc: că am întâlnit-o, că am petrecut cu ea câteva zile și că în câteva minute o voi trăda. După rugăciune, când mă va căuta cu privirea, eu voi fi plecat.

Și îți voi spune de ce, dar nu mă aștept să înțelegi. Sau poate, totuși, fiindcă Tu promiți fericirea de după moarte, dar amândoi suntem de acord că ea nu-i de găsit în timpul vieții. Doar dacă nu ți-ai schimbat cumva părerea și crezi acum că fericirea, nu doar cea evlavioasă, este posibilă și în timpul vieții.

Dar asta este o problemă, fiindcă nimeni nu cunoaște starea ta de acum, ci doar pe cea veche, preistorică, biblică. Nimeni nu spune ce pui la cale azi. Vestitorii tăi nu-s vrednici. Nu știm dacă te odihnești și de ce e nevoie să te odihnești, dacă tot ești desăvârșit. Dacă nu cumva totul este o veșnică a șaptea zi. Dacă între timp n-ai surzit, orbit, paralizat. Sau dacă nu cumva ai pornit la drum cu planuri noi. Dar nu despre asta fie vorba aici.

De câteva luni am tot cutreierat lumea, am destui bani ca să-o fac, am plecat în Spania, în Scoția și Franța și, când n-am mai știut ce să fac, m-am întors și mi-am reînceput căutarea în alt loc. Căutarea fericirii sau a unui loc cu niște turnuri potrivite.

Aș fi preferat prima variantă. Nu e simplu să găsești așa ceva, când ai toată Europa la dispoziție – un întreg continent plin de oportunități.

Înainte te spânzurai în propria casă, azi suntem mai pretențioși. Lumea ni se întinde la picioare, chiar dacă ele ni se împleticesc. Dar nu despre asta vreau să vorbesc, fiindcă istoria nefericirii mele este banală. Un bărbat care așteaptă să i se întâmple ceva important, ceva mareț, dar nu se întâmplă nimic, dincolo de cele cât se poate de obișnuite. Un bărbat care n-are forța să oprească și să împiedice toropeala, cufundarea în dezolare, care n-are curajul să pună ceva în mișcare și să învingă previzibilul: faptul că niciodată nu se va întâmpla ceva important.

Însă povestea Ursulei întrece tot ce știu. Chiar dacă oricine și-ar dori să nu se fi întâmplat, niciodată.

Orașul Gent era de câteva zile în mare sărbătoare când am ajuns acolo, fără să mă bucur. Căci oare cui îi trece prin minte Belgia, când se gândește la fericire? Poate mai curând când se gândește la sinucidere. O țară mică, ploioasă, sumbră, așa ți-o închipui.

Am luat o cameră și am ieșit imediat în oraș. Malurile râului Leie erau pline, cort lângă cort, om lângă om, sticlă de bere lângă sticlă de bere. Dacă voiai să treci podul Sf. Mihail și apoi, luând-o pe multele străduțe întortocheate, să ajungi la Vrijdagmarkt sau să te plimbi până la cetatea înconjurată de apă, nu reușeai să înaintezi decât foarte încet. În orașul acela, care părea să fie construit de americani – o mizanscenă medievală perfectă –, oamenii se amuzau ca și cum ar fi avut de gând să-și petreacă tot restul anului într-o stare de inconștiență.

În fața barului *Picardie* am băut o bere, apoi încă una și alte câteva. Beam și nu știam cât de aproape era Ursula. La numai zece pași, zece pași în adâncime, zece pași în jos, într-un loc liniștit, departe de zgomotul străzii.

Am coborât la closet, simțeam presiunea în vezică și mă grăbeam. Ursula ședea acolo, picior peste picior, la câțiva metri sub pământ, și citea. Poate că Tu n-ai văzut asta, dragă Dumnezeu, poate că privirea Ta nu pătrunde atât de adânc, dar ea ședea acolo în aerul acela apăsător, mirosind a urină și fecale, și citea Balzac. Era atât de adâncită în lectură, cum eu n-am mai fost poate din copilărie. Ținea cartea cu amândouă mâinile; din când în când mușca dintr-un sandviș pe care îl scotea dintr-o geantă în care avea și apă și fructe. La zece pași sub pământ și la doar un perete distanță de excrementele lumii.

Se auzea urina curgând în vasele de vecu.

Avea la ea și haine de schimb și farduri, totul aranjat frumos într-o nișă. Dar, înainte de toate, avea tot ce-i trebuia pentru curățenie. Citea Balzac, și lângă ea era pregătită încă o carte, chiar sub coșulețul pentru bani. Ca și cum trecerea de la o carte la alta trebuia să curgă de la sine.

Dacă iadul are cumva miros, atunci duhoarea aceea i s-ar potrivi. Nu-i nevoie de pucioasă pentru iad, ci numai de sute de mațe încărcate peste măsură.

Nu puteam să-mi iau privirile de la ea, dar ea nu mă vedea. M-am întors pe stradă și m-am ușurat în altă parte.

A doua zi i-am pus un bilețel în coș, fără ca ea să-și ridice privirea din carte. I-am scris că voiam s-o cunosc, că aveam s-o aștept și că nu eram periculos. Am stat la o masă, chiar lângă ușă, până mult după miezul nopții, orașul încă nu se liniștise, dimpotrivă, părea să se împotrivescă pentru o ultimă oară nopții și somnului. Continua să aibă viteză.

Când Ursula a urcat treptele, ostentivă, cu încetineală, când s-a oprit lângă mine, ca să tragă aer în piept, i-am vorbit în engleză. A râs de mine, fiindcă îi scrisesem că nu eram periculos. Zicea că nu eram primul care se lua de ea acolo jos, dar că eram primul care se credea neprimejdios.

— Voiam să spun doar că nu sunt vreun nebun, am îngăimat eu stânjenit.

— Sunt prea mulți bărbați care susțin așa ceva și totuși sunt. Credeți-mă, știu bine. Asta a fost tot.

În seara următoare a fost surprinsă să mă vadă iarăși acolo, nu se așteptase. Am vorbit în treacăt despre sărbătoare, despre călătoriile mele prin Europa, despre Bosnia. Când a ieșit în a treia seară, era frumos îmbrăcată și proaspăt fardată. Chiar se și parfumase. S-a oprit, a tras aer în piept și m-a căutat cu privirea. Când și-a dat seama că mă uitam la ea, s-a fâstăcit.

Ne-am plimbat prin oraș, atât cât te puteai plimba printr-o mare de oameni, care nu se desfacea ca să ne facă loc. I-am oferit brațul. Vrijdagmarkt se preschimbasese într-un iarmaroc. Acolo domnea cel mai mare zgomot, un puhoi de senzații alcătuit din strigătele oamenilor și şuieratul mașinilor, din muzică și râsete, din lumini colorate, care pulsau.

— Cum de te cheamă Ursula, dacă ești bosniacă? Sau nu ești musulmană?

— Ba da, sunt. Mă cheamă Ursula din cauza Ursulei Andress. Mamei i-a plăcut tare mult cum apare ea din apă, în fața lui Sean Connery, în filmul cu James Bond. Zicea mereu: „Fetițo, așa ai să cucerești bărbații cu cârdul“. Dar nu mi-a folosit la nimic că n-am un nume musulman, mi-a strigat ea la ureche.

— Ce vrei să spui?

A ridicat din umeri.

Căutam goluri ca să înaintăm și, când nu erau, ne așezam și așteptam până când șuvoiul de oameni se mai subția.

— Cum de-ți suportă munca?

A râs.

— Cu cărțile. Cu ele totul miroase altfel. Mai nobil, mai dulce, mai amărui, cum vrei. După cum se potrivește cu povestea.

— Citești de multă vreme? Arăți ca și cum ai fi citit din tot-deauna.

— Citesc de când n-am mai vorbit.

Asta n-a vrut să-mi explice.

Ieri a avut liber, așa că ne-am petrecut ziua împreună. Am fugit de senzația claustrofobă pe care o poate stârni prezența prea multor oameni. Ne-am așezat într-un loc mai retras din oraș, cu fețele întoarse spre soare.

— Uneori nu înțeleg ce spui, i-am zis.

— Iar eu nu înțeleg cum de te încurci tu cu o îngrijitoare de veceuri. Uneori mi se pare că port mirosul peste tot. Că poate fi simțit pe mine. Mă duc acasă și stau o veșnicie sub duș, îmi frec pielea și tot mai simt mirosul. Ce cauți tu aici, de fapt?

— Fericirea sau moartea. Nu mai doresc ceva între.

A făcut ochii mari și n-a mai scos nici un cuvânt până când am ajuns în fața casei ei, un adăpost hidos, neîngrijit, în afara orașului. Am vrut s-o sărut, m-am aplecat spre ea, dar m-a împins.

— Să nu mai faci asta niciodată. Ai auzit? Dacă așa nu-ți ajunge, nu-i nevoie să mai vii.

Dragă Dumnezeu, așa fi avut motive să nu mă mai duc la ea – povara care o apăsa, felul ei de a fi, de nepătruns. Și faptul că excludea de la bun început ceva ce își dorește un bărbat de vârsta mea. Dar azi-dimineață am sunat la ușa ei, ea mi-a turnat niște ceai, apoi am tăcut amândoi.

— De ce n-ai mai vorbit? am întrebat-o.

— Fiindcă nu mai avea rost.

A oftat, voia să tacă și totuși a povestit.

În timpul războiului, Ursula și alte femei din satul bosniac fuseseră adunate la un loc într-o casă. Întâi a fost agonia bărbaților, apoi agonia femeilor. Bărbații au fost împușcați, femeile au fost scoase una câte una, pentru soldați. Cea care se împotriva pătea ce pățiseră bărbații. Ursula nu s-a împotrivit, soldații au fost mulțumiți de ea. Apoi au fost împușcate și femeile, cu excepția ei și a câteva. Ea s-a ascuns sub o grămadă de cadavre, era o duhoare mai cruntă decât a oricărui vecu. Mirosul de descompunere al tatălui și al fratelui. Trupurile morților, pe care

îi știuse de o viață, o atingeau. Prietene, vecine, chiar și marea dragoste, un băiat de pe strada ei.

Ea a scăpat, dar nu și vorbirea ei. N-a mai vorbit ani în șir. Tot tăcând, a ajuns în Belgia. I s-a căutat ceva de lucru unde să nu fie nevoită să spună ceva, chiar dacă învățase limba, așa, pe tăcute. Într-o zi a găsit o carte într-una din cabinele de vecu. Cineva rupsesse primele douăzeci de pagini și se ștersese cu ele la fund, în loc să ceară hârtie. Ea a luat-o și a citit-o, chiar și fără început. Cărțile o linișteau, singura apropiere pe care o suporta era cea a glasurilor din cărți, de aceea a continuat să citească. A citit tot ce-a găsit în locuința ei, dar nu luase în seamă până atunci, apoi a citit ce a găsit în biblioteca orașului și de scurt timp începuse să și cumpere cărți.

La sfârșit a zis că se mira de spusele mele, că între fericire și moarte nu mai e loc de trăit pentru mine. Ea aproape că murise, iar fericită n-avea să mai fie niciodată, dar între fericire și moarte rămâne mereu destul timp ca să citești toate cărțile din lume.

Se uita la podea, îmi ziceam că ceruse prea mult de la ea. Ședeam lângă ea și ea ședea tăcută, dar când a ridicat ochii, obrații îi ardeau și ochii îi scânteiau.

— Dumnezeule, de-o veșnicie n-am mai vorbit atât de mult, a zis. S-a ridicat, a pus vasele în chiuvetă, s-a încălțat, și-a luat geanta și mi-a întins mâna.

— Nu mai rezist în Gent. Hai să plecăm la Bruges, practic e după colț. Îți arăt cel mai frumos oraș din Belgia.

— Nu trebuie să te duci la muncă?

A ridicat din umeri.

Asta e ce am vrut să-ți povestesc: că ne-am dus la Bruges, că mâna ei se potrivea bine într-a mea, că mirosea bine, că am căutat locurile cele mai liniștite, până când și-a adus aminte de ceremonia din Biserica Sângelui. A Sfântului Sânge. Voia neapărat să fie de față. Nici n-am ajuns bine acolo că a și început prezentarea fiolei și ea a fost printre primii care s-au așezat la rând în fața altarului. Cred că îi este indiferent la ce sânge se închină, având în vedere cantitatea de sânge pe care a văzut-o deja.

Acum mă voi ridica și voi pleca, ea se pregătește deja să caute în geantă niște bani ca să-i doneze. Aș putea și să rămân aici și să aștept să văd ce iese, poate chiar o poveste grozavă. Dar sunt mai deprins cu nefericirea mea, mă pricep bine la ea, chiar dacă e doar o nefericire mărunță. O nefericire de lux. Să plec, să plec numaidecât, ea coboară deja treptele... Și totuși, dacă... Dacă... Acum...

Premiul Andreas Gryphius pentru întreaga operă, 2018

61 CĂTĂLIN DORIAN FLORESCU

Până și cei care, la fel ca mine, sunt contaminați cu virusul Florescu vor fi uimiți de noua carte a maestrului. Și nu e vorba numai despre arta limbajului, vitalitatea autorului, prezența scenică sau apropierea de public, ci despre rezervorul nesecat de povești pe care acest om îl are înăuntrul său. Scriitura lui Cătălin Dorian Florescu este în mare parte despre „aceleași” teme: conflictul interior și exterior dintre Est și Vest, declinul României, zborul și căutarea eternă a unei reîntoarceri, pierderea casei, pierderea familiei.

Povestirile din acest volum, la fel ca toate romanele sale, au drept nucleu durerea de a pierde ideea de acasă și de a nu-și găsi nicio-dată locul. Își au rădăcinile în suferință, căci suferința și durerea nu se diminuează nici măcar după evadarea în presupusul paradis. Este o durere amestecată cu dor, dor de toți cei care nu pot sau nu vor să fugă, cei care merg mai departe, fără nici o speranță.

Povestirile lui Florescu sunt scrise spumos, inteligent și cu multă pricepere. Nu se întrezărește nici o urmă de amărăciune, căci autorul știe ce sursă de inspirație inepuizabilă izvorăște din cele două suflete ale sale. — Gallus Frei, literaturblatt.ch

DIN CUPRINS:

În buricul pământului Eu trebuie Germania Eșuați Ruleta ru-sească Ochii bătrânei Ultimul client al nopții Mirosul lumii
11 septembrie

DE ACELAȘI AUTOR:

Îmi văd romanul nu numai ca pe o poveste despre cum îți cauți locul în lume, ci și despre cum poți găsi prin narațiune calea spre celălalt. — Cătălin Dorian Florescu

C.D. Florescu a scris un roman fulminant despre un secol de rătăcirii, izgoniri, evadări, de căutare a norocului... Un roman în care abundă fantezia, frumusețea și imaginile fantastice. Florescu a dovedit și până acum că este un povestitor talentat. Aici ne oferă culmea creației sale. — Elke Heidenreich, Stern

Ne plimbăm din Berceni la Sala Palatului și de la Roma într-un sat din Provence. Trecem prin timp și prin timpuri. Cunoaștem conți autentici sau prefăcuți, fântâni vorbitoare, escroci cu doctorate în impostură, speranțe care mor cântând, practicanți de fotbal bisericesc, coțcari care taxează candoarea semenilor și copii care intră în visele altora și se pun pe furat. Ne hrănim cu prăjituri alese și cu iluzii fără termen de garanție. Ne stropim cu parfumuri fine și cu lacrimile celui de alături. Rădem, cădem pradă stuporii, ne înduioșăm. Vedem câte pliuri are viața și ce se poate ascunde în fiecare dintre ele. *Omul care mută norii* cuprinde șapte povestiri în care răsar coincidențe, arătări neplăzibile și scene cu pendulare între vis și coșmar. Schopenhauer afirmă că viața este o afacere care nu-și acoperă costurile. Radu Paraschivescu spune că mai depinde și de costuri.

Radu Paraschivescu

OMUL CARE MUTĂ NORII

ȘAPTE ÎNTÂMPLĂRI

Nu se știe care înțelept a stabilit că viața în prezența cuiva de sex opus este *une montagne russe*. Michael Kieft a avut ocazia să testeze valabilitatea enunțului după două-trei luni de acalmie și de recuperare post-Carmela. În apartamentul, în inima și în gândurile lui a intrat, într-o bună zi, Letiția Bigan, laborantă într-un institut de cercetări, pe care Michael a cunoscut-o în ușa unei farmacii din care ea ieșea și în care el se pregătea să intre. Letiția plângea, iar Michael, fire impresionabilă, s-a interesat de cauza tristeții. Când, după câteva zile, mi-a povestit întâlnirea, mi-a venit greu să-mi stăpânesc râsul.

— Nu-i păcat de ziua asta frumoasă? a întrebat-o atunci Michael, pândit de riscul unei înaripări romantice.

Letiția și-a tras nasul și s-a smârcăit de câteva ori. Ochii i s-au umplut la loc de lacrimi.

— O fi frumoasă pentru tine, pentru mine nu e.

— Bine, dar ce te supără? a insistat cavalerul scandinav.

Letiția i-a arătat obiectul cumpărat de la farmacie.

— Ce-i ăla?

— Un test de sarcină.

— Păi și de ce plângi?

— Cum adică?

— Încă nu ți-ai făcut testul. De unde știi rezultatul?

Copleșită de combinația dintre logică și insensibilitate, Letiția a mai tras o porție de plâns. Pe Michael făptura vulnerabilă din fața lui l-a mișcat și l-a făcut să simtă ceva greu identificabil. Nedându-și seama că risca o viață (sau măcar o parte a ei) sub amenințarea inundațiilor, i-a propus să vină la el, să bea un pic de apă și să se calmeze. Letiția a acceptat, cu intuiția femeii care simte că invitația poate fi începutul unei frumoase prietenii, dacă nu chiar mai mult, pentru ca în clipa când a intrat în apartament să dea cu ochii de o eșarfă uitată în grabă de Carmela și să se pună din nou pe plâns.

— Ești la hohotarele iubirii, i-am spus după câteva zile lui Michael, care îmi sunase la ușă spre a-mi mărturisi începutul de depresie.

— Din lac în puț, a răspuns Michael, neuitând să practice româna colocvială.

— Mai degrabă în ocean, am ricanat. Oricum, dac-ai avea de ales între Carmela și Letiția...

— Aș fugi în lume, m-a întrerupt vecinul de arhanghelie. Una-două, apă la șoareci. Se sparge o țeavă, lacrimi. Se anunță o vijelie în Sălaj, lacrimi. Se fac disponibilizări la o uzină din Lahore, lacrimi. Câteodată am impresia că face un tratament cu pastile de plâns.

— „Tratament“ e cuvântul-cheie, Mikey, ascultă-mă pe mine. Fata trebuie dusă la psiho. Nu-i de glumă. Și nici de râs.

— A, mie-mi spui? E de plâns.

Întinsă pe deja clasică durată a șapte luni, povestea de iubire dintre Michael și Letiția a început și s-a încheiat cu o jelire în batistă. Dacă episodul inaugural s-a consumat în fața unei farmacie, sfârșitul a fost – cum altfel? – o pecete. Mai precis, a șaptea. Și mai precis, *A șaptea pecete* a lui Ingmar Bergman. Cuibărită lângă Michael pe canapea, cu capul sprijinit pe umărul lui, Letiția a avut o scurtă perioadă de acalmie lacrimală. Însă când a văzut ce (de fapt, cine) îl așteaptă pe nobilul cavaler Antonius Block și când a înțeles că pe plajă nu i se înfățișează iubita înfrigurată, ci Moartea însăși, gata să-l ia, a podidit-o un plâns cosmic, de sfârșit de lume. Iar când cavalerul i-a propus Morții să joace șah ca să aibă o șansă

de a-și prelungi viața, deasupra televizorului s-a ivit, ca un abur, chipul lui nea Șoptelea, administratorul, cu trăsăturile schimonosite de îngrijorare la gândul că noua iubită a lui Michael ar fi putut provoca igrasie la etajul șapte.

— *Love means never having to say you're sorry*, i-am citat replica din *Love Story* lui Michael, la obișnuita sesiune de debobinare sufltească.

— Pe dracu', a răspuns cătrănit danezul.

— Și până la urmă de ce-a plecat?

Michael și-a dat ochii peste cap și și-a turnat un pahar.

— Fiindcă i-au stricat simbolurile mintea.

— Poftim?

— Da, da. Nici n-am văzut filmul până la capăt. A bușit-o plânsul fiindcă a tras concluzia că *A șaptea pecete* a fost felul meu subtil de a-i da papucii. Moarte, șah, plajă pustie, sfârșit de viață și de destin, sfârșit de relație – cam asta a fost în capul ei. E prea mult, Gabi. Până și pentru mine e prea mult. Și Dumnezeu mi-e martor c-am iubit-o. Și pe ea.

— Nu mă tem eu că rămâi în pană de iubire, omule. Mă-nreb doar cine o să urmeze.

A urmat, după alte două luni de pauză amoroasă, ceva care răspundea la numele de Antonia Podeanu. Totul în alcătuirea acestei contabile roșcate de treizeci și șase de ani, cu un corp amintind de lotul feminin de haltere al Ucrainei, sugera o greșală de încadrare. Antonia ar fi trebuit să fie, de bună seamă, băiat. Părea capabilă să care singură frigiderul în sus pe scări și să tragă după ea un TIR cu o funie prinsă între dinți. La întrecerile galeze de cărat în cârcă partenerul prin mocirlă ar fi câștigat fără emoții. Făcea sex viforos, ofițerește, bucuroasă că poate rosti la urechea lui Michael mășcări prinse în zbor te miri de unde, dar nedându-și seama că uneori, la auzul lor, mădularul scandinav își cam pierde din fermitate. Pe lângă aspectul de torționar cu sâni, Antonia se mai lăuda cu două lucruri: o curiozitate patologică și o gelozie la nivelul curiozității. Din prima zi de relație, bietul Michael a devenit victima vigilenței de cuplu, iar vigilența a urcat la cote paroxistice după ce îndrăgostitul (căci, da, prostul o iubea până și pe gestapovista asta roșcată) a încasat o promisiune fără urmă de fior liric: „O dată dacă te prind că mă-nșeli, ți-o tai și ți-o dau la rațe“. A venit la mine și mi s-a destăinuit speriat. Teama nu i-a dispărut nici măcar când i-am spus că nu avem rațe pe scară și că nea Șoptelea n-ar admite așa ceva nici în ruptul capului.

— Tu precis știi diferența dintre propriu și figurat? m-a întrebat, ca de la arhanghel la arhanghel.

Relația dintre Michael și Antonia mi-a dovedit, cu fiecare zi, cât de igienică era concepția mea despre lume, viață și mai ales femei. Era genul de relație în care balanța stă în echilibru doar în primele clipe. Antonia răspundea iubirii cuminți a lui Michael prin filaj, bănuieli și izbucniri de gelozie. Nu era clar ce anume îl califica pe danez pentru postura de fustangiu, câtă vreme își pierdea din ochi jumătatea – o performanță cu totul remarcabilă, date fiind dimensiunile ei. Ceva însă – poate urmările unui trecut contorsionat, poate dezamăgiri recente – surpase rezervele de încredere ale Antoniei și-o făcuse să vadă în fiecare privire a lui Michael uvertura unui adulter și în fiecare gest de politețe la adresa altei femei o invitație la rut.

— Dacă-ăș avea atâtea cuceriri câte uși am ținut deschise, aș fi peste Casanova, Don Juan și Cristian Borcea, am încercat să-l consolez pe Michael.

— Cine e Cristian Borcea?

— Cineva care e peste Casanova și Don Juan.

Trăită în cheia geloziei, idila dintre Michael și Antonia s-a sfârșit într-o seară când danezul s-a întors acasă mai vesel decât ar fi fost prudent după atâtea ore departe de aleasa inimii. Roșcata a mirosit imediat că nu-i a bună. Și s-a interesat, cu o licență de exprimare provocată, fără doar și poate, de tensiunea momentului :

— Unde vii la ora asta?

În loc să răspundă „Acasă, în apartamentul meu pentru care plătesc rate de-mi iese părul prin căciulă“, Michael a ales blândețea justificativă:

— Am fost la film cu gașca. Doar ți-am spus de ieri.

— Cu gașca? Eu te-aștept la masă și tu te duci „cu gașca“? Și mă rog cum o cheamă pe gașca asta? Câți ani are? Eu o cunosc? Ia să-mi spui. Imediat.

— Toni, draga mea...

— Hai hai, nu mă lua cu de-astea. Toarnă imediat cu cine-ai fost.

Michael a persistat în sinceritate, sperând că și această criză de gelozie va avea soarta precedentelor 74.

— Ți-am spus de ieri că merg la film cu trupa. Poate-ai fost atentă la altceva, poate... nu știu.

— Și la ce film, mă rog?

— *Seven*.

— Aha. Să știi că poți să spui și-n română, mai termină cu snobisme.

— Așa rulează, cu titlul ăsta.

Simțind momentul favorabil, Antonia și-a jucat cartea-surpriză. A scos o fotografie din buzunarul de la piept al bluzei și-a aruncat-o pe masă.

— Și asta cine-i? Cu ea ai fost la film? Ea e... gașca?

Michael s-a uitat la fotografie și a făcut ochii mari. În fotografie se vedea o blondă cu părul lung, în profil și dezbrăcată. Un sân i se zărea prin evantaiul pletelor.

— Unde-ai găsit-o? a întrebat-o pe Antonia.

— Într-o cămașă, m-am uitat să văd dacă n-ai ceva prin buzunare. Am pus la spălat.

Într-un moment de iluminare, Michael și-a dat seama că nu avea cum să conteste evidența. Așa că a ridicat mâinile și s-a recunoscut învins. Încercase, vezi bine, să țină toată povestea departe de ochii Antoniei, însă eșuase lamentabil. Iar ea nu degeaba îl bănuise încă din prima săptămână. Asta era și nimic mai mult: un porc ordinar, căruia i se scurgeau ochii după tot ce avea o crăpătură între picioare. Și fiindcă tupeul lui nu cunoștea limite, în loc să-i cadă în genunchi, uite-l că se repede să culeagă fotografia de pe masă. Antonia i-a luat-o înainte, a rupt fotografia în bucățele și i le-a aruncat în față.

— Să-mi spui imediat cum o cheamă, altfel nu mai ai trai cu mine.

— Asta nu pot să fac, a îngăimat Michael.

— Zi-mi cum o cheamă pe curva asta cu țâțele pe afară sau nu știi ce-ți fac.

— N-am cum, îmi pare rău.

Ce a urmat nu a fost nici ceartă, nici discuție, ci un monolog isteric de o jumătate de oră. Pe durata lui, Michael a aflat despre el însuși grozăvii care nu i-ar fi trecut niciodată prin cap. Era limpede că viața lor împreună nu avea viitor și că despărțirea era iminentă. Danezul s-a declarat totuși mulțumit în sinea lui că Antonia nu-l luase la bătaie. Diferența de gabarit dintre ei l-ar fi expus unei descleieri rapide și dure. Oricum însă, duse erau scârboșeniile murmurate în timp ce făceau sex, dus era borșul de curcan pe care-l gătea Antonia o dată pe săptămână, dus era merșul împreună la mall, când ea bătea magazinele, iar el, cafenelele. Antonia Podeanu, întruparea feminină a lui Vasili Alekseev, și-a împachetat lucrurile, i-a mai tras o săpuneală lui Michael și s-a făcut, oricât ar părea de greu, nevăzută.

Am început „discuția de după“ muncit de o curiozitate năprasnică.

— Cum să lași, mă, poze cu femei goale în buzunare? Ți-au fugit țiglele de pe casă? Ai uitat cu cine trăiești?

Michael a dat din umeri, iar eu am continuat.

— Barem mai ai vreo poză cu ea?

— Nu, asta era singura.

— Și-acum ce faci?

— O iau de la capăt, ce să fac?

— Cum? O suni și-i mai ceri o poză? Dacă te-ntreabă ce-ai făcut cu prima, ce-i zici? C-a mâncat-o câinele? Apropo, eu o cunosc pe tipa asta?

— Cred că da, a răspuns Michael cu mugurii unui surâs care m-a pus pe gânduri.

— Cum o cheamă? am întrebat.

— Gwyneth.

— Și mai cum?

— Paltrow.

Am tăcut câteva secunde și m-am uitat fix la Michael. Danezul mi-a întors privirea cu o inocență adamică, după care ne-a apucat râsul pe amândoi.

— De unde ai poza? l-am întrebat.

— Se vând albume cu actori și actrițe în ipostaze sexy pe la chioșcuri. Am cumpărat poza ca să fac un ban. Pusesem un pariu cu un coleg. Ăla că nu există poze goale cu ea, că are clauză antinuditate în toate contractele și tot așa. Eu știam precis că a jucat și a pozat dezbrăcată, dar nu aveam dovada. Ce-i drept, între timp am rămas fără ea.

— Da' cum mama dracului n-a recunoscut-o? am întrebat după două-trei minute.

— Păi tu nu știi că n-a văzut cinci filme-n toată viața ei? Mi-a spus-o de la obraz. Eram de câteva zile împreună și am vrut s-o duc la film, să vedem... ceva, nu mai știu ce. Nici n-a vrut să audă. „Eu nu le am cu astea.“ Norocul meu c-am băgat la cap.

— Cum e să dai peste o poză cu Gwyneth Paltrow goală tocmai când prietenul tău se întoarce de la *Seven*?

Michael s-a gândit o clipă și a răspuns fără umbră de ghiduşie:

— Păi cum să fie? Aş spune că e providențial.

(fragment din povestirea „Şaptecime“)

DE ACELAȘI AUTOR:

Când scrie proză, Radu Paraschivescu e un fel de arteziană ficțională. Are o capacitate de autopenetrare în scenă năucitoare. Istoriile sunt ingenioase, arborescente, complicate. Au mereu nevoie de un challenge cultural, cât mai surprinzător cu putință, frizează reconstituirea istorică, biografia literară, dar nu se țin de gen, ci merg acolo unde-l duce pe autor plăcerea scrisului, slujită până la performanțe de nivel digital. Sunt aproape convinsă că ar scrie la fel de bine în orice manieră, pe orice subiect, oricât de încărcat cultural, istoric și textual, pentru

că s-a născut cu o genă de iluzionist, pe care – înțelept și nemilos cu sine – și-o dresază prin literatură. — Tania Radu

Fluturile negru este romanul unei predestinări în care fiecare amănunt – copilăria chinuită, maestrul iubit, dar aflat într-o altă vârstă a picturii, amorul novelesc pentru o femeie pierdută, dar mai ales spectrul morții-prietene, viziunea fluturului negru în fiecare gest, vis, întâmplare – își are rolul său. Nu există scăpare din universul negru al lui Caravaggio – pare a ne spune povestitorul din alt timp –, nu există scăpare în afara scurtului moment în care, printr-un tertip (de ordinul creației din nimic), artistul ne obligă să privim altfel figurile sale ambivalente, concupiscente sau suave, fructele sale pline de o sevă artificială, „cinele de taină” necanonice și neconvenționale. — Simona Sora

— Când rupi o pâine din care ies aburi și e soare-afară, nu mai ai nevoie de nimic, murmură tânărul blond, cu părul prins în coadă. Așa trebuie să-nceapă dimineața, cu pâine caldă și soare. Și cu o șopârlă care se-ncălzește pe zid.

— Ți s-a suit vinul la cap, Nuccio. Măine-poimăine o să-mi spui că viața e frumoasă lângă popi. Ce-ți veni cu șopârla?

Șchiopul cu mustața cât vrabia se ridică de la masa luminată pe sfert de razele soarelui, își frecă mâinile de un șorț slinos, mai mult din obișnuință decât fiindcă s-ar fi pregătit să facă un lucru anume, se duse la ușă și aruncă o privire afară. Nimic. Și nimeni. Țipenie. [...]

(fragment din romanul *Fluturile negru*)

„Parcurgând acest volum, cititorul va constata că, deși familiarizați altminteri cu trecerea dintr-o lume în alta, din lumea trăitului de zi cu zi în lumea scrisului, autorii invitați să povestească întâmplări neobișnuite ale vieții lor își iau uneori, până să uite de eul scriitoricesc și să pășească pe tărâmul mirării, tot felul de precauții stilistice: se codesc să intre direct în miezul ciudățeniei, amână să relateze inexplicabilul, adulmecându-l mai întâi literar, trag de timp, devin sfioși, precauți sau încearcă să nu se ia în serios, pun totul sub semnul autoironiei sau al celei mai aprige îndoieli, nu se simt totdeauna în largul lor să livreze lumii pe nerăsuflăte experiențe care, cel mult, ar putea fi consemnate într-un jurnal secret drept episoade din filmul *Anomalia...*“ — T.N.

Tatiana Niculescu (coord.)

CARTEA ÎNTÂMPLĂRILOR MISTERE, CIUDĂȚENII, UIMIRI

Cu texte de Ana Blandiana, Mircea Cărtărescu, Ioana Pârvulescu, Corina Șuteu, Gabriel Liiceanu, Cristina Cioabă, Gabriela Tabacu, Ioan-Florin Florescu, Monica Pillat, Florin Bican, Ioana Nicolaie, Augustin Cupșa, Marie-France Fauvet, Steiner Lone, Andreea Răsuceanu, Bogdan Răileanu, Mihaela Miroiu, Adriana Bittel, Marius Chivu, Alina Pavelescu, Jean A. Harris.

„CUVINTE DIN LUMEA DE DINCOLO“ (FRAGMENT)
DE FLORIN BICAN

Într-o zi (eram la dentist, cred), am descoperit o notiță obscură într-un număr vechi al ziarului local (pe care altminteri nu-l citeam). Acolo se relatea, în câteva rânduri dosite într-un foileton regional, cum că, nu departe de orașul în care locuiam, se află castelul unui alchimist. Alchimistul murise, dar văduva lui continua să locuiască la castel, împreună cu vasta bibliotecă de alchimie a fostului soț. *Asta e!* mi-am zis. *Biblioteca aia pe mine m-așteaptă...*

Nu am stat mult pe gânduri înainte să pornesc spre castel. Călătoria dura cam cât o navetă decentă și anticipam voluptuos multe astfel de drumuri, în care ar fi urmat să-mi transfer biblioteca alchimică în notițe, în memorie, în țesuturi. Din ceea ce citisem până atunci, înțelesesem că așa se întâmplă în astfel de situații. [...]

Ajuns în mica așezare despre care citisem acolo, nu mi-a fost greu să găsesc castelul – strada pe care se afla purta chiar numele

alchimistului. Dar când m-am văzut în fața porții, n-am îndrăznit să intru. Nu că m-ar fi intimidat castelul – părea mai degrabă rezidența unui fermier înstărit din alte vremuri. Gardul de-abia îmi trecea de brâu, iar poarta era întredeschisă. Dar cum să bat din senin la poarta omului și să mă cer la bibliotecă?

M-am retras discret și am dat un ocol, cât să elaborez o strategie de abordare la care până atunci nu mă gândisem. [...]

I-am mulțumit și am pornit în căutarea unei cabine telefonice. Când am ajuns în fața aparatului, m-am simțit din nou ca mai devreme, în fața porții. Cum să-i spun femeii că am venit din România și vreau la ea în bibliotecă? Ziarele germane – inclusiv cel cu știrea despre castel – erau pline de articole relatând isprăvile celebrilor rumänische Panzerknacker, spărgătorii de seifuri români... Încă șovăiam, când am observat că, pe suportul din cabină, cartea de telefon a regiunii era deschisă. Mi-am zis atunci (ah, rutina solicitării unui semn divin pentru a ne putea depăși micile lașități!) că, dacă pe pagina la care e deschisă cartea se află numărul rezidenței Von Bernus (ceea ce ar fi fost cu totul plauzibil în condițiile soneriei defecte – telefoanele mobile erau încă rare pe-atunci), nu voi mai ezita să sun. Dar cartea nu era deschisă la adresa baronului, ci la adresa *mea*, aflată la aproape o sută de kilometri distanță, în altă localitate, în alt district. Cum să te opui unui *asemenea* semn?

Am căutat numărul baroanei și am sunat. O voce de femeie mi-a răspuns imediat, prilej cu care mi-am dat seama că nu pregătisem nici o introducere. M-am lansat într-o prezentare *ex tempore*, debitată cu un puternic accent american (așa mi se întâmpla de fiecare dată când încercam să vorbesc germana în condiții de stres). N-am apucat să spun prea multe. Interlocutoarea (doamna baroană, presupuneam) m-a întrerupt, ușor contrariată, ca să-mi spună că nu era nevoie să-i telefonez, pentru că deja mă așteaptă. „Ușa e deschisă“, mi-a comunicat ea.

Am repornit spre castel, meditănd la nepătrunsele căi ale alchimiei. Am intrat pe poartă în parcul castelului, unde nu cred că aș fi fost surprins să întâlnesc o herghelie de unicorni, și m-am îndreptat spre ușa – deschisă – a edificiului. Doamna baroană m-a primit cu grațioasă cordialitate. Dacă la aproape o sută de ani arăta așa, era clar că alchimia medicinală nu era un moft. M-a condus *sprintenă* la etaj, unde era biblioteca. Biblioteca de alchimie...

În prezența celei mai banale biblioteci de apartament, devin un cititor compulsiv al titlurilor. Acolo nici nu mai citeam. Doar îmi plimbam ochii pe cotoarele promițătoare, înălțându-se ca niște alambicate tuburi de orgă până la tavanul înalt și emanând o muzică – celestă, cum altfel? – ca acompaniament la discursul melodios al doamnei baroane. Erau atâta distincție și eleganță în ținuta ei, încât adjectivul „aristocratic“ mi-a venit în minte imediat.

Isa von Bernus, soția și muza poetului-alchimist, îmi povestea, ca și cum ne-am fi cunoscut de multă vreme, despre istoria bibliotecii, despre soarta câte unei cărți recuperate miraculos din locuri improbabile la momente neașteptate, despre întâlniri cruciale desfășurate acolo. Așa am aflat că printre oaspeții bibliotecii se numărase și Michel Butor. În goana mea după bibliografie alchimică înregistrasem vag faptul că scriitorul francez era un discipol al acestei arte, dar încă nu ajunsese la „lecția cu Butor“ ca atare. Am tresărit când doamna baroană a menționat în treacăt că Butor se întreținuse cu Von Bernus în bibliotecă pe la începutul anilor '50, în timp ce se afla în Bavaria și locuia, ca oaspete al unui conte, la castelul Harburg din apropiere, unde exista pe atunci una dintre cele mai mari biblioteci de alchimie din Germania. În vara de dinaintea inexplicabilei mele febre alchimice, locuisem și eu la castelul Harburg, în aripa devenită între timp hotel.

Ajusesem la Harburg cu totul întâmplător, fără să cunosc locul sau istoria lui. După o ezitare vizibilă și, pentru mine, inexplicabilă, recepționera îmi dăduse „camera din turn“, privindu-mă, mi s-a părut, cu subînțeles. Mă așteptam să fie o cameră cel puțin austeră, dacă nu chiar modestă. La urma urmei, prezentasem la recepție un pașaport românesc. Am descoperit însă o cameră de-a dreptul luxoasă, ocupând un nivel și jumătate din turnul castelului, care funcționa, am aflat, și ca apartament nupțial (*Hochzeits-suite*). M-a surprins, de cum am pășit înăuntru, calitatea cu totul aparte a liniștii. Am pus-o pe seama relativei izolări a încăperii. [...] Orice „activitate“ își pierde sensul în acea liniște atotcuprinzătoare, căreia nici nu mai căutam să-i găesc vreo explicație, deși simțeam că *trebuie* să existe una – era o liniște din altă lume.

Iar acum aflu de la doamna baroană că în camera din turnul castelului Harburg fusese chiar biblioteca de alchimie a contelui care-l găzduise pe Butor... Aș fi zis că lucrurile încep să se lege, că se leagă alchimic, dar chiar atunci și-a făcut apariția o doamnă mai tânără (mă rog, nu e greu să fii *mai tânăr* decât o persoană centenară). Era clar că prezența mea acolo o alarma. Și, pentru că emana o certă autoritate, am încercat să mă explic. Au urmat câteva momente tensionate. Cu această ocazie, am aflat că nu *pe mine* mă aștepta baroana când o sunasem, ci pe un profesor de la o universitate americană, care își anunțase vizita în cursul acelei zile. Jenat de confuzie și continuând să vorbesc germana cu accent american, mi-am cerut scuze și am dat să mă retrag, oarecum dezamăgit să constat că nici alchimia nu funcționa *chiar* atât de miraculos. Baroana mă invitase în castel ca urmare a unei confuzii, deși pentru cartea de telefon deschisă la adresa mea tot nu găseam o explicație.

Matei Vișniec s-a născut în 1956 la Rădăuți, în Bucovina, oraș fabulos, tăiat în două (cu tot cu cimitir) de o cale ferată pe care toată lumea o recunoaște acum ca fiind axa de simetrie a lumii. A scris poezie încă din copilărie, a debutat în revista *Luceafărul* în 1972 și apoi în volum, în 1980. A studiat filozofia la București, a devenit membru fondator al Cenaclului de luni, s-a remarcat ca dramaturg chiar și atunci când piesele îi erau interzise. A crezut în rezistența culturală, în forța cuvântului, în capacitatea literaturii de a capta mai bine decât orice altă disciplină contradicțiile din noi și din lumea în care trăim. În 1987 a plecat în Franța unde inițial a fost exilat politic. De atunci numele său s-a aflat pe afișe în peste 30 de țări. Din 1990 lucrează ca jurnalist la Radio France Internationale. Este autorul a șase volume de poezie, a unui număr impresionant de piese de teatru scrise în română, dar și în franceză, a cinci romane și a unui volum de nuvele.

Matei Vișniec

CARAGIALE E DE VINĂ DESPRE TANDREȚE TEATRU VAG

DESPRE CELE TREI SURSE

ALE IUBIRII MELE PENTRU TEATRU

Când și cum m-am îndrăgostit de teatru... Mi-am pus târziu această întrebare, la cinci decenii după producerea „ireparabilului“. Și probabil că era necesară această trecere temeinică a timpului pentru ca răspunsurile să țâșnească din memoria mea afectivă cu o mare claritate.

Nimic nu mă predestinase, în micul meu oraș natal din nordul României, Rădăuți, pentru o carieră de dramaturg. În familie nu am avut nici actori și nici regizori, deși mama era educatoare și la sfârșitul fiecărui an „monta“ un spectacol cu copii. Spectacolele de teatru erau rare pe scena Casei de cultură din Rădăuți și nu-mi amintesc să mă fi marcat puternic vreo astfel de prestație în anii copilăriei și ai adolescenței. Mult mai interesante mi se păreau, la vârsta când învățam să scriu și să citesc, micile pastile radiofonice difuzate seară de seară de Radio România. Emisiunea se numea „Bună seara, copii!“

și consta într-o poveste destinată celor mici, înainte de culcare, spusă cu măiestrie de un actor.

Primul meu șoc vizual cu ceea ce aș putea numi „un spectacol” s-a produs de fapt în satul bunicilor mei dinspre mamă, Horodnic, unde mergeam foarte des și unde îmi petreceam practic toate vacanțele. Acolo am descoperit ceea ce pot spune acum că a fost prima sursă a interesului meu pentru „spectacolul viu”: tradițiile populare, ritualurile și ceremoniile care marcau fie anumite momente din viața oamenilor, fie anumite momente ale anului. Nunțile, botezurile, înmormântările, hramurile, sărbătorile religioase (Paștele și Crăciunul), ritualurile de Anul Nou... au fost pentru mine tot atâtea întâlniri cu miracolul. Asistam uluit și emoționat la ceva ce avea în același timp caracter festiv și sacru, ceva ce ieșea din normalitate, deși „actorii” erau oamenii normali pe care îi cunoșteam atât de bine, uneori chiar verii și verișoarele mele, unchi și mătușile mele. Prin ce talent ascuns se transformau surorile mamei din țărănci obosite în niște zeițe luminoase, capabile să cânte și să danseze sau să recite lungi poeme având înțelesuri misterioase? Acea transformare totală a oamenilor, în zilele de sărbătoare, sau cu ocazia unor ceremonii (fie ele vesele, fie ele triste) din viața familiei sau a satului, a fost pentru mine o sursă inepuizabilă de *mirare*. În memoria mea au rămas încrustate nenumărate episoade de acest gen. De exemplu, înmormântarea unui unchi, mort tânăr, la numai 20 de ani. Cum moartea îl secerase flăcău, tradiția cerea să fie însoțit pe ultimul drum de o mireasă, așa că una din fetele satului și-a asumat „rolul” respectiv... Lumea satului, așa cum am cunoscut-o eu în Bucovina în anii '60 ai secolului trecut, în ciuda dezastrului adus de „agricultura socialistă”, menținea încă o legătură strânsă cu ceva ancestral având gust de eternitate. Așa am avut revelația că în acea lume de țărani striviți de istorie exista o ordine cosmică. Mai precis, fiecare moment al vieții și al anului trebuia *punctat* de un ritual. Între *cosmos* și *haos* există deci această diferență: nimic din ce se întâmplă într-o lume organizată (*cosmos*) nu este lipsit de sens. Iar când o comunitate își uită ritualurile și se îndepărtează de rădăcini începe dezordinea (*haosul*).

Teatrul, mai târziu, mi s-a părut a fi o căutare uneori tonică și alteori disperată a ritualurilor pierdute sau uitate, a ceremoniilor care dau sens momentelor nodale ale vieții.

O a doua sursă a iubirii mele pentru teatru a fost circul. Mai precis, circul care venea cam o dată pe an la Rădăuți.

Când caravanele cu artiști, cu clovni și cu animale dresate intrau în oraș se întâmpla ceva miraculos (recurg din nou la acest cuvânt): miracolul intra și el în urbea mea predestinată parcă ritmului monoton. Circul aducea cu el culori vii, sunete insolite, mirosuri speciale. Brusc viața orașului era perturbată, se producea un fel de descărcare electrică în aer, toată lumea se înghesuia sub cupola de pânză a circului pentru a asista la o ceremonie excentrică, la un moment de emoție pură, de excitație vizuală și senzorială maximă. Pentru mine clovni erau personajele cele mai fabuloase, ei îmi furnizau cele mai profunde *mirări*. Virtuozitatea trapeziștilor și a călăreților mi se părea mai puțin interesantă decât vânzoleala clovnilor și numerele lor sistematic „ratate”. Hazul poetic și în același timp grotesc al clovnului avea semnificația unei invitații la nebunie colectivă, la ruperea legăturilor cu banalitatea, cu normalitatea. Atunci cred că am început să înțeleg un lucru esențial, și anume că artistul este prin natura sa un perturbator profesionist de normalitate, de comoditate, de dogme, de prejudecăți. Timp de trei sau patru zile, cât poposea circul în oraș, în sufletul fiecărui om se deschidea parcă o fereastră spre altceva, spre fantezie și insolență. Fiecărui spectator i se oferea o posibilitate de evadare, atât din monotonia vieții sale personale, cât și din carcasa societății totalitare. Ceva subversiv, dar imposibil de cenzurat se ascundea în spectacolul artiștilor de circ, ceva mai puternic decât orice formă de dictatură sau decât orice precept religios. Întotdeauna i-am iubit pe clovni pentru misiunea lor de perturbatori ai ordinii publice...

A treia sursă a fascinației mele pentru teatru a fost Caragiale. Dar nu piesele lui Caragiale m-au marcat în primul rând. Târziu, când eram student la București, am văzut pentru prima dată piesele sale bine montate. Caragiale mi-a deschis gustul pentru lectură datorită „momentelor” și „schițelor” sale. Ele sunt primele texte literare de care m-am îndrăgostit, care mi-au plăcut în mod visceral. Le-am citit și recitat cu pasiune, savoarea lor m-a făcut apoi să încep să scriu și eu. Momentele și schițele lui Caragiale se citeau ușor, nu păreau deloc sofisticate, mă făceau să râd, dar mai ales... le vizualizam imediat. Arta dialogului la Caragiale este desăvârșită în momentele și schițele sale, ca și arta replicii în piesele de teatru. Ceea ce Caragiale reușea cu un talent de prestidigitator era să mă facă să-mi imaginez, imediat, după doar un scurt schimb de cuvinte, personajele respective... Secretul său de „fabricație literară” m-a tulburat de la bun început: paginile sale însemnau

o foarte mare „economie“ de mijloace, dar produceau efecte emoționale gigantice. Doar câteva vorbe pronunțate și din ele emana imediat portretul moral al personajului, deveneau evidente contradicțiile sale, nimicnicia sa, perfidia sau ridicolul său. Primul contact cu ceea ce am numit mai târziu dimensiunea absurdă a limbajului a fost atunci când am citit *Căldură mare*... Repetițiile (cu subtilitățile lor), fumurile mentale ale personajelor captate de cuvinte spuse anapoda sau extrem de prețioase, alte și alte piruete stilistice din arsenalul caragialian m-au incitat să mă joc la rândul meu cu cuvintele, să le extrag din alveolele manualelor pentru a le plasa în noi contexte.

Caragiale capta comedia vieții și spectacolul banalității cotidiene, dar îmi dădea și o lecție de cum trebuie observată societatea cu ticurile ei, cu caraghiozitățile ei, cu frustrările ei.

Caragiale a fost primul meu maestru în sens literar, de la el cred că mi se trage totul în ceea ce privește teatrul ca gen literar. Din acest motiv am decis să-i aduc un omagiu scriind la rândul meu o serie de „momente“ și „schite“. Ele sunt o dublă invitație, la lectură și la scenă. Cititorul își poate imagina din fotoliu cum ar funcționa aceste texte pe scenă. Regizorul are libertatea să le combine cum simte el de cuviință, să le reorganizeze cum i se pare mai interesant.

În prozele sale scurte, uneori având caracterul unor fulgurații textuale, Caragiale se joacă însă și cu ceea ce rămâne nespus, cu situații *vagi* sau cu caractere lăsate în suspensie. Este principalul motiv pentru care ultima secțiune a acestui volum se numește *teatru vag*. Personal n-am inventat nimic, Caragiale e de vină.

STRADA COMETEI *Lume*.

— Nu vă supărați, știți cumva unde este Strada Cometei?

— Strada Cometei?

— Strada Cometei, da...

— Parcă îmi spune ceva... Așa vi s-a spus, că e pe aici, pe lângă Foișorul de Foc?

— Exact.

— Păi... Cred că nu sunteți departe, din câte îmi amintesc, dacă o luați la dreapta pe Popa Tatu...

— Ce stradă caută domnu'?

— Strada Cometei.

— Ah, păi e aici, în spate. După florărie.

— Am fost acolo, dar aceea e strada Lirei.

— A! Pardon. De fapt, toate numele astea seamănă între ele. Eu stau pe Strada Planetei.

— Da, numai că domnu' caută strada Cometei.

— Ceva mai încolo, dacă mergeți încă o sută de metri, o să dați de strada Saturn.

— Parcă a tunat și le-a adunat.

— Eu zic să-l întrebați pe taximetristul care stă acolo, că el trebuie să știe...

— Vă duceți cumva la domnul avocat Săndoiu? Că el stă pe Strada Cometei.

— Nu, nu mă duc la domnul avocat... Am un comision de făcut...

— Dar ați auzit de avocatul Săndoiu? L-au dat și la televizor.

— Lăsați-l, doamnă, în pace, cu avocatul Săndoiu. V-a spus că nu se duce la avocatul Săndoiu.

— Dar dumneata ce te bagi? Vorbeam și eu.

— Păi nu vedeți că domnul caută strada, nu pe avocat? Parcă suntem nebuni. Trăim toți aici în cartier și nici măcar nu știm unde e Strada Cometei.

— Domnu', domnu', fiți amabil! Avem aici pe cineva care vrea să ajungă pe Strada Cometei. Nu cumva e mai sus și la dreapta, după strada Mecet?

— A, nu... Nu, nu, Cometei este dincolo de bulevard.

— Adică?

— Traversați bulevardul, ajungeți pe Eminescu, și după aceea imediat la stânga o să vedeți un magazin specializat în instalații de baie. Acolo începe Cometei, dar să știți că e barată.

— Nu-i nimic, că nu mă duc cu mașina, mă duc pe jos.

— Dar dacă îl căutați pe avocatul Săndoiu să știți că s-a mutat.

— Nu, nu-l caut pe domnul avocat Săndoiu.

— Și oricum, vă spun din experiență că Misinescu este mai bun decât Săndoiu.

— Nu mă duc la avocați, am un comision pentru un student.

— Și eu am avut un student în chirie, dar mi-a plecat. Brusc. Acu' am o cameră, la subsol, liberă, dacă auziți pe cineva...

— Mulțumesc, vă spun dacă...

— Ce a fost aici, accident?

— Nu, căuta cineva o stradă și l-am îndrumat.

— Că azi parcă e ziua accidentelor, ați auzit că a fost călcat cineva de o motoretă pe bulevard?

— Poate că dacă a fost motoretă nu e grav...

- Ba e grav, i-au dus la spital pe amândoi.
- Pentru că astăzi toți circulă ca nebunii. Ar trebui ca străzile astea mai liniștite să fie închise.
- Păi așa au făcut la mine, pe Strada Cometei, nu mai intră acolo decât riveranii...
- V-am spus eu că era barată.
- A, stați chiar pe Strada Cometei?
- Tocmai a trecut cineva care căuta Strada Cometei.
- Ah, nu, căuta Strada Meteoriiților.
- La noi aici parcă s-a adunat galaxia. Eu stau pe strada Venus.
- Domnu', domnu'... pe cine căutați pe Strada Cometei? Vedeți că e foarte scurtă, iar numărul 7 s-a desprins, lipsește.
- Ia te uită, și la mine numărul 7 a fost dezlipit.
- Poate că e cineva care fură numere și are boală pe șapte.
- Nu vă supărați, nu ați văzut o pisică târcată?
- Motan sau pisică?
- Pisică. Are și zgărdiță...
- Și eu am avut o pisică târcată, dar s-a prăpădit...
- Unde s-or fi ducând ăștia cu sirenele la maximum? O fi vreun incendiu pe undeva?
- Păi cum, n-ați auzit? A explodat nu știu ce în magazinul de instalații de baie...
- Care? că sunt două pe bulevard.
- Ăla care este colț cu Strada Cometei.
- Doamnă, vedeți că ați pierdut o portocală...
- Mulțumesc, plasele astea de ață sunt vai de capul lor.
- Am auzit că se închide Foișorul de Foc pentru reparații, o fi adevărat?
- A fost cumva accident aici?
- Nu aici, a fost incendiu pe Strada Cometei, a murit un student se pare...
- Cum așa, Doamne ferește! Da' de unde știți?
- Îl căuta taică-său pe aici înnebunit.
- Câte se mai întâmplă în ziua de azi!
- Da' ce căuta studentul acasă la ora asta? Nu era la facultate?
- Nu, că lucra la un magazin de instalații de baie. Culmea e că a căzut de pe acoperiș pentru că a vrut să-și salveze pisica.
- Pisica? Chiar pisica lui?

— Da, avea o pisică târcată care după explozie s-a speriat și a urcat pe acoperiș.

— Da' de unde știți toate astea, ați fost de față?

— Nu, da' ne-a povestit tatăl băiatului care a trecut pe aici. Tocmai a dus pisica la veterinar.

— Sper că a dus-o la domnul Săndoiu, că celălalt, Misi-nescu, e un escroc. Am avut eu o problemă cu un canar, dar n-a fost capabil să facă nimic.

— S-a întâmplat ceva aici?

— S-a întâmplat, a trecut un nemernic de taximetrist și a călcat o pisică. Și nici n-a oprit, a plecat ca din pușcă.

— Și unde e pisica?

— A luat-o un student și a dus-o la veterinar, pe Strada Cometei. Da' nu se știe dacă scapă.

— Și portocalele astea cine le-a pierdut?

— Nu știu, că eu când am venit tocmai spăla cineva sângele cu furtunul. Uite că sunt stropi chiar și pe Foișorul de Foc.

— Circulați, domnilor, circulați... Haideți, gata, totul s-a rezolvat.

— Ce să se rezolve, domnule plutonier? Nu vedeți că ne omoară de viiăștia cu motoretele lor? Trec ca niște nebuni.

— Da' ce s-a întâmplat?

— A trecut un student pe motoretă și l-a călcat pe avocatul Săndoiu. Căăștia tinerii nu visează la nimic altceva. Viteza și numai viteza...

— Aici, la noi, la Foișor, intersecția asta a devenit toxică. Aseară m-am întâlnit cu un domn care căuta Strada Cometei și știți ce i s-a întâmplat?

— Ce?

— S-a repezit la el o doamnă, așa ca din senin, și a început să arunce în el cu portocale!

— Nu se poate!

— Vă jur. O femeie nebună. Că cică i-ar fi speriat pisica. Și striga la el, la domnul despre care vă vorbesc, *nu ți-ar fi rușine, dai cu piciorul în pisici...* Și arunca în el cu portocale.

— A, știu cine e! Dacă avea o pisică târcată înseamnă că e doamna Misinescu de pe Strada Cometei.

— Sau poate că e doamna Săndoiu de pe strada Mecet că nici ea nu e întreagă la minte...

— Ce-i aici, a fost accident?

— Da, domnule, s-a izbit mașina pompierilor de o motoretă...

ALL'S WELL
THAT ENDS
WELL

the webbs

taire

dada

T.O. Bobe a publicat volumele individuale *Bucla*, *Darul lui Moș Crăciun*, *Cum mi-am petrecut vacanța de vară*, *Centrifuga*, *Contorsionista*, *Cartea neisprăvirii* și a participat la mai multe volume colective. Volumul *Bucla* a fost tradus în limbile germană și engleză, iar fragmente din *Cum mi-am petrecut vacanța de vară* și *Contorsionista* au apărut în reviste sau antologii în engleză, germană, franceză, polonă, croată.

Amuzantă și gravă totodată, *Cartea neisprăvirii* este o reflecție despre literatură și rostul ei, dar și despre risipa de viață și dedublarea pe care le presupune. Încă de la primele pagini te cucerește poezia existenței de zi cu zi, a ritualului – un colaj între viața domnului Teo și cărțile pe care le-a scris sau ar vrea să le scrie.

T.O. Bobe

CARTEA NEISPRĂVIRII

Domnul Teo s-a trezit într-o bună dimineață de sâmbătă la ora 10.08 și, în timp ce își fuma prima țigară în fața geamului deschis de la bucatărie, i-a venit o nouă idee de carte. Domnul Teo era scriitor și îi veneau multe idei de cărți, dar, de fiecare dată când se apuca să le scrie, îi veneau alte și alte idei, cărțile se complicau mult prea mult și, în cel mai bun caz, le abandona după doar câteva pagini. În cel mai rău caz, nici nu se mai apuca să le scrie, pentru că îi veneau idei pentru alte cărți, de care nu se apuca, pentru că îi veneau alte idei, pentru alte cărți. Cu toate acestea, nu s-ar fi putut spune despre domnul Teo că era un idealist și că ar fi crezut într-adevăr că ar fi putut vreodată să scrie toate acele cărți. Era doar un bărbat de 46 de ani, ciufulit, în pijama, în fața ferestrei de la bucatărie.

În timp ce fuma în fața ferestrei deschise de la bucatărie, domnul Teo și-a dat seama că în ziua aceea de decembrie se născuse, cu 194 de ani înainte, domnul Gustave Flaubert. Domnului Teo îi

plăcuseră pe vremuri cărțile domnului Gustave, acelea pe care apucase să le citească, fiindcă, de exemplu, *Educația sentimentală* nu se găsea în librării pe vremea când domnul Teo îl citea pe domnul Gustave, iar mai târziu, când o găsisese în sfârșit și o cumpăraseră, nu avusese niciodată, din varii motive, nervi să o parcurgă din scoarță în scoarță, și tot ce-și amintea din ea era finalul trist, glorios, în care cineva, probabil protagonistul, spunea că partea aceea a vieții lui fusese tot ce-a avut vreodată mai bun.

Așadar, domnului Teo, rămas needucat sentimental, i-a venit ideea să scrie o carte pe care s-o înceapă chiar în ziua aceea și să o termine peste exact trei luni, pe data de 15 februarie. Atunci s-ar fi împlinit fix 100 de ani de la nașterea domnului Tristan Tzara, pe care domnul Teo nu-l simpatiza în mod deosebit, dar orice pretext era bun ca să-și dea un deadline, astfel încât să termine măcar una dintre cărțile pe care ar fi vrut să le scrie. Cartea aceasta, pentru care îi venise ideea în timp ce fuma în fața ferestrei de la bucătărie și privea cum o ciocănitoare ciocănește scoarța unui copac, ar fi trebuit să aibă la bază principiul dicționarului, comun celor doi. Se știa că domnul Gustave scrisese un *Dicționar de idei primite de-a gata*, se știa că domnul Tristan alesese la întâmplare cuvântul „dada” dintr-un dicționar – domnul Teo se gândea să-și scrie și el cartea deschizând în fiecare zi DEX-ul la întâmplare și aberând înțelept, plin de miez și de farmec, însă foarte succint, despre cuvântul pe care i-ar fi căzut prima dată privirea. Ar fi trebuit să scrie în fiecare zi câte o intrare, o mică povestioară, iar la sfârșitul celor nouăzeci de zile ar fi avut aproape o sută de pagini, cam cât majoritatea cărților domnului César Aira. Domnul Teo nu avea o memorie foarte bună, dar era sigur că domnul César scrisese multe cărți foarte scurte, așa cum era sigur că la ideea cărții pe care voia să o scrie acum contribuise și faptul că în ultimele zile ascultase muzică barocă, fiindcă voia să vadă dacă îi este stimulată imaginația, așa cum citise într-un articol că se întâmplă dacă ascuți Lully, Albinoni, Couperin, Pergolesi sau Pachelbel. Cartea lui ar fi trebuit să se numească *Dicționar pe sărite* și ar fi trebuit să intre în glorioasa galerie a romanelor-dicționar, alături de *Dicționar onomastic* și de *Dicționarul khazar*, dacă nu or fi fost și altele de care el nu-și amintea pe moment.

Deși nu avea o memorie foarte bună, în timp ce își stingea mukul țigării în scrumiera de pe pervazul ferestrei deschise, domnul Teo și-a amintit că, în urmă cu doar câteva zeci de minute, când era în pat, cu laptopul în brațe și sorbind câteodată din

cafeaua de pe scăunelul de lângă el, verificase data în care se afla și văzuse că e 12 decembrie. Domnul Teo și-a amintit lucrul acesta pentru că, deși în general avea o proastă memorie, în particular avea o memorie vizuală onorabilă și, mai mult ca sigur, mukul țigării îi adusese aminte de cursorul dus în partea din dreapta sus a ecranului, unde apăsase pe oră, ca să vadă și data în care se află. Ciudate asociații, și-a spus domnul Teo: să îți amintești cum ai apăsut cursorul într-un colț al ecranului, fiindcă apeși pe filtrul țigării ca să se stingă bine în scrumieră. În mod obișnuit, ar fi fost dezamăgit că, iată, rotunjimea pe care scontase n-avea cum să îi iasă, că se înșelase, nici el nu înțelegea cum și de ce, în privința datei, cu atât mai mult cu cât o aflase cu puțină vreme în urmă. Domnului Teo îi plăceau rotunjimile narative și, în alte condiții, ar fi renunțat să scrie cartea la care tocmai se gândise, însă de data aceasta a perseverat. N-avea să se lase descurajat, și-a spus el, nu era nimic dacă nu se afla în 15 decembrie, așa cum crezuse, putea să înceapă cartea peste câteva zile. Numai că, peste câteva zile, 15 decembrie cădea într-o zi de marți, iar domnul Teo, deși știa că superstiția conform căreia nu se cuvine să începi nimic într-o marți nu are justificare, o respecta cu sfințenie. Așadar, avea să înceapă cartea chiar sâmbătă, pe 12, când avea să scrie un fel de cuvânt înainte, o introducere care să arate cititorului ce fel de carte avea să citească.

Pe urmă, domnul Teo a făcut un duș, s-a îmbrăcat și s-a dus la piață, de unde n-are nici o importanță ce-a cumpărat, așa cum n-are importanță nici ce-a făcut în decursul celor câteva ore până s-a apucat să scrie cartea la care se gândise ceva mai devreme. Pentru că știa că este uituc, dar pentru că era și meticulos, atunci când a ajuns la paragraful în care voia să scrie despre domnul Tristan, a verificat pe Internet data de naștere a acestuia și a constatat că se înșelase încă o dată. Domnul Tristan era născut pe 16 aprilie. Ciudat, și-a spus domnul Teo pentru a doua oară în ziua aceea. Fusesse convins că domnul Tristan era vărsător, ca și el, și că de-acolo i se trăsesse spiritul rebel, dorința de inovație, spiritul jucăuș. Iar, dacă se înșelase în privința domnului Tristan, domnul Teo și-a zis să verifice și ce era cu data de 15 februarie pe care o ținuse minte, iar cu data de 15 februarie nu era nimic, dar era cu data de 5 februarie, pentru că pe 5 februarie domnul Hugo deschisese Cabaret Voltaire, iar domnul Tristan găsisse cuvântul „dada“ pe data de 8 februarie. Și abia atunci domnul Teo a realizat că, de fapt, nu era vorba de centenarul domnului Tristan, ci de 100 de ani de la apariția mișcării Dada. Cu atât mai

bine, și-a spus domnul Teo, înseamnă că, dacă o să am prea puține pagini până pe 8 februarie, atunci o să scriu câte o intrare de dicționar până pe 16 aprilie. La urma urmei, pe 16 aprilie se împlineau 120 de ani de la nașterea domnului Tzara, ceea ce însemna, dacă nu un număr rotund, măcar unul oval. Chiar și mișcarea de revoluție a pământului este ovală, a reflectat domnul Teo, de unde rezultă că ovalul e o formă geometrică mai naturală decât cercul perfect și probabil că asta ar fi făcut cartea mai atrăgătoare pentru publicul cititor. Oricum, numărul rotund de la întemeierea mișcării Dada se împlinea exact la mijloc, între 12 decembrie și 16 aprilie.

De fapt, 8 februarie nu era exact-exact la mijloc, dar, dacă în poezie se admiteau licențele poetice, de ce nu s-ar accepta și în proză licențele temporale? Și poate era chiar mai bine așa, să scrie până pe 16 aprilie, pentru că, între timp, domnul Teo își dăduse seama că din decembrie până în februarie nu sunt trei luni, așa cum crezuse de dimineață, ci numai două, iar cartea i-ar fi ieșit mult prea subțire.

În următoarele zile, primul lucru pe care trebuia să îl facă domnul Teo dimineața, după ce se trezea, era să deschidă la întâmplare DEX-ul și, cu ochii închiși, să pună degetul pe câte-un cuvânt. Al optulea lucru pe care trebuia să-l facă, după ce mânca, își bea cafeaua, se spăla pe dinți, se dușea, se ștergea și își punea niște haine comode, era să se așeze pe canapea, cu laptopul pe genunchi, și să înceapă să scrie câte-o povestire inspirată de cuvântul găsit mai devreme. [...]

PIESĂ Era o roată zimțată din metal, cam de mărimea oalei în care mama îmi fierbea crenvurștii în fiecare duminică, iar, pe vremea când aveam vreo șase ani sau mai puțin, părinții mei o țineau pe șifonier, acolo unde iarna puneau la copt și bananele verzi. Nu-mi amintesc momentul în care-am descoperit-o, dar știu că după aceea m-am uitat la ea săptămâni în șir, luni, și că am încercat să-mi dau seama la ce folosește.

Nu îndrăzneam să întreb, însă odată, mult mai târziu, când bunica a venit pe la noi, am aflat de la ea, în trecere, că piesa era de mult în posesia familiei noastre și că într-o vreme o puneau pe capacul butoiului cu murături, ca să le țină presate. Pe urmă am aflat că într-o perioadă și tata o folosisese în atelierul lui auto din cartier, ca suport pentru nu mai știu ce. Bineînțeles că uitam câteodată de ea, mai ales după ce începusem școala și aveam de făcut lecții până seara târziu, dar o știam acolo și asta îmi dădea

un sentiment de siguranță, fiindcă era aproape singurul obiect din casa noastră care nu se clintea niciodată. Mama schimba locul mobilelor o dată la câteva luni, înainte de Crăciun și de Paște, bibelourile, milieurile și cărțile apăreau și dispăreau succesiv, până și vesela se mai spărgea, tacâmurile se uzau, hainele trebuiau schimbate mereu, însă piesa rămânea acolo, pe șifonier, indiferent unde ar fi fost așezat acesta în cameră.

Într-o după-amiază, când învățam la geografie vârfurile din Carpații Orientali, mi-am aruncat din întâmplare privirea spre locul acela și n-am mai găsit-o. Am crezut că din cauza mea o furaseră hoții, fiindcă în ziua aceea mă întorsesem de la școală să-mi iau echipamentul de sport și uitasem să încui ușa în urmă. Vreo două ore am căutat-o întruna, iar când mama a ajuns acasă de la serviciu eram așezat pe covor și plângeam vinovat. Însă ea, dacă a auzit de ce plâng, m-a liniștit imediat și mi-a arătat piesa, pe care o pusese cu o zi înainte pe noptiera din camera ei, ca să-i sprijine oglinda în care se machia dimineța.

Atunci mi-am dat seama că totuși nu era un obiect care să rămână mereu imobil, că îmi oferea aceeași senzație de siguranță chiar dacă se află în altă parte și că nu trebuia decât să o simt în preajmă ca să fiu liniștit. Când m-am făcut ceva mai mare, am îndrăznit să o fur din spatele oglinzii ca să mă joc cu ea câteodată, să o conduc cu o tijă groasă prin praf, alături de alți copii, care conduceau însă cercuri obișnuite, din sârmă. Datorită piesei devenisem centrul și liderul grupului și eu stabileam de fiecare dată traseul pe care urma să o luăm sau chiar aveam puterea să îl modific, dacă mă răzgândeam pe parcurs, de cele mai multe ori la colțul străzii pe care locuia Mihaela. Mai târziu, indiferent unde aș fi plecat, am luat-o cu mine, oricât mi-ar fi spus prietenii că e inutilă și că doar îmi îngreunează bagajul. Firește că nu o căram în excursii, însă în toate orașele unde am locuit mai mult de trei luni am avut-o aproape: și la facultate, în București, și la Brașov, unde am fost angajat prima dată, și la o bursă post-dctorală de câteva luni, în Marsilia, și la Arad.

În tinerețe mă simțeam special, credeam că nimeni nu mai are o piesă, până într-o zi, când am mers acasă la fata pe care-o iubeam pe atunci. În timp ce eram ingenuncheat la marginea patului, cu capul între picioarele ei, am simțit în rotula dreaptă o împunsătură și apoi am văzut cum de sub recamier ieșea marginea altei roți, tot zimțate, însă mai mari și mai groase. Alina, așa se numea fata aceea, mi-a spus că o avusese de când se știa,

dar că nimeni n-o folosisese la nimic niciodată și că părinții ei nu se îndurau s-o arunce, câtă vreme încă mai trăia bunicul patern, care le-o dăduse la nuntă.

De-a lungul timpului, am aflat că și alții au piese, tot așa, moștenite, și chiar am crezut, pentru o scurtă bucată de timp, că în fiecare familie se află câte una, transmisă din generație în generație. Un prieten din Brașov avea o parte din ce părea a fi fost o bielă, altcineva, din Cugir, păstrase un lanț de transmisie, o profesoară din Stockholm, cu care intrasem în corespondență întâmplător, mi-a spus că ține pe etajeră un fel de arc delicat, pe care aveam să îl văd când am vizitat-o, câțiva ani mai târziu, un văr al altei iubite, mutat în Montmartre, avea o bilă de rulment aurie, cam cât un cap de copil, despre care credea că e o operă necunoscută a lui Brâncuși, o văduvă din Bărcănești avea un cardan.

Într-o vreme îmi venise ideea să fac un catalog, un inventar al tuturor pieselor răspândite prin lume, și am început să le caut. Învățasem să le recunosc și să le deosebesc de restul vechiturilor, fiindcă mai erau câte unii care păstrau prin garaje sau prin sertare tot felul de lucruri, rămășițe de la vreo mașină de cusut Singer, de la vreo batoză a bunicului lor sau de la vreun motor de Trabant. Însă adevăratele piese erau făcute din ceva unic, un aliaj pe care-l recunoșteam după gust. Nu trebuia să le cântăresc, nu trebuia să mai încerc să aflui compoziția lui – încercasem de câteva ori și nimeni nu putuse să-mi spună din ce sunt făcute. Era suficient să pun limba pe piesă, și atunci, indiferent de forma ei, de mărime, de cât de bine fusese păstrată și curățată de impuritățile depuse pe ea, îmi lăsa aceeași senzație de dulceag-amăru. Eram convins că toate făcuseră parte dintr-un mecanism mult mai mare, dintr-unul singur, dar nu știam ce fel de mașinărie fusese și cât de veche era. Pe la mijlocul vieții, când o dată la câteva luni sau la câțiva ani dădeam peste o piesă adevărată, îmi intrase în cap și că aș fi putut să îl reconstitui, însă cu cât căutam mai mult, cu atât șansele mele să găsesc vreuna adevărată se micșorau.

Acum, de multă vreme am renunțat. Tot ce-mi doresc e să se știe că una dintre ele se află la mine, o roată dințată de dimensiunea oalei în care mama îmi fierbea crenvurștii în fiecare duminică, și că în curând o să i-o încredințez fiicei mele ca s-o păstreze. Poate că altădată, după ce n-am să mai fiu, altcineva o să aibă norocul pe care eu nu l-am avut, poate că altcineva o să găsească toate piesele și o să înțeleagă și o să pună iarăși în funcțiune întregul.

ÎN COLECȚIA 821.135.1 – SCRITORII ROMÂNI CONTEMPORANI:

Cristina Vremeș a surprins pe toată lumea cu acest debut foarte solid. [...] Pe lângă talent, a pus la bătaie calități pe care, cu adevărat, unii scriitori nu le dobândesc poate niciodată: siguranță de sine, stil impecabil, limbaj bine stăpânit, ritm susținut, logică a planurilor narative, limpezime prozastică, forță. — Gelu Diaconu despre Trilogia sexului rătăcitor

Andrei Panțu (n. 1983) a studiat filozofie și literatură la European College of Liberal Arts, științe politice și relații internaționale la AUBG, apoi a obținut o diplomă de masterat tot în științe politice de la Universitatea din Leiden și Universitatea din Manchester. În perioada 2014–2018 a fost editor al revistei academice *Romanian Journal of Political Science*. Lucrează de mai mulți ani în domeniul IT. A publicat până acum proză scurtă în revistele *Biserica de lemn*, *Revista de povestiri*, *ARGOS*, *Gazeta SF*, *iocan*, *Revista de suspans*, *Helion*, pe platforma *Literomania*, precum și în antologiile *ARGOS DOI* și *Eroi fără voie*. Volumul de povestiri *Tonomatul* reprezintă debutul său editorial. „Am încercat să tratez mai multe teme care m-au obsedat întotdeauna – singurătatea, obsesia perfecțiunii, dorința de a avea succes, cinismul, gelozia. Am abordat povestirile din perspectivă fantastică, pentru că e registrul de care mă simt cel mai apropiat, și pe care îl și stăpânesc cel mai bine. Cu ajutorul fantasticului, am vrut să arunc o lumină nouă asupra acestor teme.” — A.P.

Andrei Panțu

TONOMATUL

SALINGER INTRĂ ÎNTR-UN BAR

Vreau doar să vă povestesc despre ce s-a întâmplat în noaptea pe care am trăit-o acum o lună într-un bar din Manhattan unde se zvonea că ar fi fost văzut, pentru prima oară după mulți ani, J.D. Salinger. Se înserase deja când am intrat, barul era aproape plin, înțelegeam curiozitatea oamenilor de a-l vedea pe scriitor după atâta vreme. Totuși, numai în pielea lui să nu fii acum, cu toți ipocriții care mișunau pe-acolo, vrând să afle câte ceva despre el.

M-am așezat pe singurul loc liber de la bar. *What'll it be?* L-am studiat cu atenție pe barman, nu veneam foarte des aici, nu-l mai văzusem niciodată până atunci. *Whisky*. Barmanul putea să fie Salinger. Avea cam aceeași vârstă, aceleași trăsături, ce acoperire mai bună decât cea de a servi băuturi la un bar chiar în Manhattan?

— Se spune că Salinger vine din când în când pe-aici, mi-a șoptit el.

— Știu, știu, i-am răspuns precipitat.

Doamna din dreapta mea ne-a auzit, însă n-a zis nimic, individul din stânga ne-a auzit și el. Era tot cam de vârsta lui Salinger, și semăna cu el, zău că semăna. S-a făcut la început că nu ne bagă în seamă, dar în cele din urmă s-a lăsat păgubaș:

— Se spune că ar fi trecut pe aici acum câteva săptămâni. Într-o haină neagră, cu pălărie neagră, a băut scotch și s-a uitat la meci. *Or so they say.*

Mă uitam la el cu coada ochiului, ca să văd ce spune. Tipul avea chiar el haină și pălărie neagră.

— Serios?

— Da, răspunse el. Sorbi din paharul de scotch. Nimeni nu și-a dat seama că-i el. Și totuși...

— Și totuși?

— Și totuși era clar. Nu s-a schimbat prea mult.

Barmanul dădea din cap în timp ce ștergea halbele și le atârna undeva deasupra barului. Oricare dinăștia doi putea fi Salinger.

— Hipnoză în grup, spuse barmanul.

Prostii.

— Altfel nu-mi explic. L-au văzut zeci de oameni aici, unii au stat de vorbă cu el și nu l-a recunoscut nimeni. Dar cum a plecat – ce să vezi! – imediat și-au dat seama cu cine au stat de vorbă.

Doamna din dreapta mea a plătit, s-a ridicat și a plecat. I-a luat locul imediat un grăsan cu o pălărie neagră pe cap. Și-a scos-o și a pus-o pe tejghea.

— Bună seara! a zis.

Individul din stânga mea a făcut ochii mari. S-a uitat la mine, la barman, iar la mine, gata-gata să ne spună ceva. Dar barmanul era ocupat și nu-l băga în seamă, trecuse de la șters halbe la pahare. Individul m-a tras de mânecă, făcând semn cu capul spre grăsan.

— El e, mi-a șoptit.

M-am încruntat.

— Nu are cum să fie el.

— Ba el e, el e, uită-te la el, are aceiași ochi, aceeași mutră...

— Îți zic sigur că nu e el, i-am răspuns.

Știam că nu l-am convins. Individul a continuat să se frământa pe scaun, aruncând din când în când pe furiș câte o privire în direcția grăsanului. Acesta și-a dat seama ce se întâmplă și ne-a întrebat pe toți trei:

— Ar trebui să-nceapă în curând și meciul, nu-i așa?

— Imediat, răspunse barmanul.

Cei de la Jets jucau cu New York Giants. Grăsanul și-a luat și el un scotch. A început să ne povestească fiecare fază a jocului cu cei de la Patriots, minut cu minut. Era tipul cel mai plictisitor din câți văzusem eu vreodată. Mi-am aprins pe rând două țigări, aveau un gust infect, însă am continuat să fumez și să beau whisky.

Barmanul zâmbea cu gura până la urechi. Zău că semăna cel mai bine cu Salinger. I-am mai cerut un whisky și sifon, i-am spus să mi le servească separat. Individul din stânga avea o față ușor alungită. Din punctul ăsta de vedere, și el semăna puțin cu Salinger. Poate toți suntem Salinger, cine știe, părea el să spună. Ajungi la șaptezeci de ani să stai într-un bar și să urăști pe oricine intră și pare să fi jucat fotbal la universitate. Cam așa era.

Ne-am uitat la meci, în timp ce grăsanul comenta fiecare fază împreună cu barmanul. Trebuie mereu să lași impresia că te interesează grozav toate amănuntele unui meci nenorocit. Conversația mea cu individul din stânga era și mai îngrozitoare. Mie nu-mi venea în minte nici un subiect, iar el vorbea întruna, nu se oprea deloc și, ce era și mai groaznic, nu spunea niciodată nimic care să te intereseze. Nici măcar nu mai eram cine știe ce atent la meci. Din când în când se oprea și trăgea cu ochiul la grăsan, și-i auzeam ăluia comentariile, amănunt cu amănunt.

Am vorbit despre toți băieții cu care am fost eu în facultate și vorbeau în timpul meciurilor. La un moment dat m-am ridicat și am plătit. Le-aș fi plătit și o sută de whisky-uri, numai să nu-mi fi comentat toate astea în timpul meciului. De cele mai multe ori, oricum aproape că uit să iau restul la restaurant, la bar sau mai știu eu unde.

Asta-i tot, le-am spus. Mai mult nu vă povestesc. N-am nici un chef, zău că n-am, toate astea mi se par neinteresante.

Nu și-au dat seama. Nu cât timp am fost în bar. Am luat un taxi și i-am spus șoferului să mă ducă acasă. Abia atunci au ieșit toți trei în stradă să alerge după mine, însă era prea târziu. Zău că era să-mi vină rău. După cum spuneam la început, numai în pielea lui Salinger să nu fii acum.

Cunoscut prozator și dramaturg român, Cătălin Mihuleac a publicat, printre altele, *Zece povestiri multilateral dezvoltate* (2010), *Aventurile unui gentleman bolșevic* (2012), *Ultima țigară a lui Fondane: Istorii de Holocaust* (2016), *America de peste pogrom* (2014).

Noul său roman, *Deborah*, comprimă câteva intervale esențiale din istoria României – între 1921 și prezent –, concentrate în jurul poveștilor de viață ale unor evrei din Bucovina. Un fir urmărește chiar viața lui Deborah, evreică născută la Câmpulung, deportată împreună cu membrii familiei la Atachi, pe malul Nistrului. Prigoana evreilor la Câmpulung e văzută prin ochii lui Deborah, în scene foarte puternice, ca și episoadele care surprind deportările în Transnistria. Autorul își continuă cu acest roman un proiect mai vechi, care are ca scop restituirea literară a multelor fațete ale istoriei evreilor din România.

Cătălin Mihuleac

DEBORAH

Deborah primea azil politic la bunici. A-nceput să treacă frontiera spre ei la patru ani, când în casă a apărut o gură care zbiera fără istov. Astrid! Dacă îi era foame, dacă avea scutecul zoaie sau dacă orice altceva, zbiera de zgâria varul de pe pereți.

— În tribunele unui stadion cu 25.000 de locuri de-aș fi, și tot aș auzi-o cum zbiară în pătuțul de acasă!

Astfel își portretiza Max Mătăсарu noua odraslă care, spre deziluzia lui, ținea tot de ginta femeiască.

Deborah se confrunta cu stresul. De cum recepta ascuțișul primelor sunete de-ale surioarei, țâșnea peste frontieră și se preda în brațele bunicilor. Sătulă de sacul decibelic fără fund, rămânea uneori și peste noapte.

Pe bunicul Mișu îl asocia cu pălăria neagră în contrast cu albul bărbii, cu prăvălia și cu sinagoga pe care-o frecventa zilnic, dimineața și seara. Era frumos la sinagogă: te rugai Domnului

și-n pauze perfectai afaceri. Sau invers: perfectai afaceri și-n pauze te rugai Domnului să fie cu profit. Bunicul fără pălărie sau sinagogă ar fi fost un bunic ciopârțit.

— Lui Dumnezeu îi sare țăndăra când îi adresezi milogeli, explica el. Dacă îi prezinți un plan de afaceri sau măcar o idee de dezvoltare, barba i se înfoaie și pune și El umărul!

Pe bunica Sara o asocia cu basmaua din jurul frunții și cu aspirinele – două arme de luptă împotriva migrenelor. Din vreme în vreme, o trimitea pe Deborah după praf de aspirine, ceea ce a născut în farmacistul Garai ispita de a-i vinde talc. Dacă bunica s-ar fi prins, escrocul ar fi dat vina pe neatenție, dar nu s-a prins. Ori aspirina, ori talcul, totuna era pentru migrena ei, fidelă ca o cățelușă. Bunica fără migrenă ar fi fost o bunică ciopârțită.

Era analfabetă. Își propusese să deprindă buchea odată cu Deborah, dar n-a mai fost cazul. În 1931, a suportat la clinica celebrului medic Haimovici din Cernăuți o operație de cataractă. Ce-a făcut celebrul, ce n-a făcut, cert e că pacienta a orbit la câteva zile după intervenție. Ca orice chirurg care-o sfeclise în malpraxis, celebrul s-a făcut că plouă, netrecându-i prin cap să-i înapoieze pacientei jefuite de vedere onorariul primit anticipat.

Această nesimțire l-a făcut pe Mișu Mătăsaru să spargă un bibelou de porțelan, reprezentând un pelican cu gușa cât buzunarele doctorului:

— Cum e posibil ? Trăim, oare, în pădure?

Așa s-ar fi zis. Bunica suferea prea mult și-a încercat să-l potolească:

— La nenorocirea pe care o pătimesc, îți arde de bani?

— Îmi arde, cum să nu-mi ardă, că banii au produs nenorocirea! Dacă măcelarul ăla n-ar fi atât de lacom, s-ar ocupa de mai puțini pacienți și n-ar mai opera cu ochii cârpiți de nesomn. E de datoria mea să-i dau o lecție.

Mișu Mătăsaru a pus mâna pe telefon, s-a recomandat secretarei doctorului Haimovici cu nume fals – Ștrul Rabinovici, top-tangiu de coloniale – și a cerut o consultație urgentă.

— În vederea unei operații de cataractă, duduie! Vă rog să notați că ți-u să achit în avans onorariul și sporul de urgență!

Secretara i-a cerut să aștepte un minutel, pentru a transmite mesajul. Prin telefon, se auzea saliva oftalmologului debordând ca un puț de petrol.

— Domnul doctor este extrem de ocupat, însă pentru dumneavoastră își va face timp. Vă poate primi chiar mâine.

Negustorul a luat trenul până la Cernăuți, de unde o trăsură l-a preluat și l-a depus în fața clinicii, care era atât de mare, de

ziceai că adăpostea cinci săli de concerte. A intrat și a închis pe dinăuntru ușa pe care scria „Dr. Haimovici – specialistul No. 1“, întrebându-se legitim:

— Dacă No. 1 operează în asemenea hal, cum or fi operând No. 2 și No. 3?

No. 1 l-a întâmpinat cu un zâmbet și o mână întinsă, dar a primit între picioare un genunchi devastator, care-a produs un clinchet argintiu, de unde Mișu a dedus că ținea bani și-n scrot. N-avea de unde să știe că No. 1 suportase o intervenție la prostată, că îi fuseseră extirpate testiculele, dar ceruse să i se umple pun-guța cu două biluțe de metal. Așa își fură foștii masculi dominanți singuri căciula!

— Scuzați, dar așa dau eu bună ziua! i-a explicat negustorul. Matale operezi cu picioarele, eu salut cu picioarele. Dacă n-ai înțeles salutul, pot să-l repet.

În spiritul politeții bucovinene, l-a repetat, producând un nou clinchet argintiu.

Deși meseriile diferă adesea radical între ele, deontologiile se rotesc în jurul unei singure axe a omeniei. În cuvinte puține, bunicul lui Deborah i-a îmborsărit doctorului câteva dintre lecțiile uitate. La urmă, acesta i-a returnat onorariul primit pentru operație, prețul biletului de tren, o diurnă corespunzătoare, alături de un spor de malpraxis. Și a promis solemn să opereze mai puțin. Nu și-a pus o clipă problema să reclame agresiunea la poliție: ce să spună, că a primit un șut în boabe false?

Și-apoi, dacă omul a explicat civilizată că așa saluta el, cum să-l denunți? Totuși, nu trăim în pădure.

De cum bunica și-a prăpădit vederea, Deborah a trecut oficial în casa ei. Era mică, dar compensa la teigheea lipsa bunicului, când acesta pleca după marfă. Bifa într-un caiet vânzările și primea ca plată un bănuț al ei. Clienții o găseau drăgălașă, fiindcă așa era.

Bătrâna oarbă o îndruma, atât cât putea s-o facă un bibelou familial în mărime naturală. Trebăluia în continuare în casa pe care o știa și fără ochi, până-ntr-o zi când, neștiind că trapa era trasă, a căzut în beci.

Cu două coaste fisurate, și-a plâns de milă pedeapsa de a trăi doar din inerție. Ca să-i aline durerea, Deborah s-a apucat să-i citească una și alta, răsturnând clișeu bunicuței care le umplea nepoților sufletul cu povești.

Interesant e că preferințele bunicii nu s-au fixat pe subiecte potrivite mentalității sale, ci pe unele aparent imposibil de înghițit.

Îi plăcea mai cu seamă un foileton, care apărea vineri de vineri la chioșcul de ziare și povestea ororile comise de Marele Inchizitor Torquemada. Lectura avea efectul unui pumn de vitamine:

— Brrrr, draga bunicii, da' ce-i mai prăjea pe ovreiași Grămadă ăsta!

Pentru ea, Torquemada a devenit Grămadă – un toptangiu irezistibil, care îi frigea pe evrei la grămadă. Când îi prăjea *en detail*, îl alinta Grămăjoară.

Uneori, Grămadă era demagog și sublinia că execuția se făcea doar în interesul celui fript – care avea șansa de a pleca din lumea asta purificat prin foc. Atunci, bătrâna îl numea ironic „dom' deputat“ sau „dom' ministru“:

— Ușurel, dom' deputat Grămadă, că s-a suit scroafa-n răchită!

Pe la al treilea episod al foiletonului, s-a întâmplat și minunea: isprăvile toptangiei de pârjoluri au scăpat-o de migrene. În marea ei fericire, l-a alintat pe Torquemada „scumpul meu tămăduitor“ și i s-a dedicat cu toată ființa.

Prima lectură a fiecărei broșuri avea loc vineri dimineța, când Grămadă apărea țațoș la chioșcuri; apoi, în reluare, duminică și marți. Joi, când așteptarea noului episod devenea supliciu, bunica recita din memorie fragmente anterioare, gesticulând prin casă:

*Autodafé: înalt al cerului și scrum,
Sublim, fără hârtoape, îți e cinstitul drum!
Păgâni, jidani nemernici, voi, mieluseii mei,
O clipă de durere când vi se cere, ce-i?
Când Raiul vă așteaptă cu-atâta fericire,
Mai facem caz acuma de-o candidă prăjire?*

Într-adevăr, era de-a dreptul jenant să faci caz de o candidă prăjire.

În noaptea de joi spre vineri, somnul bătrânei era crestat de coșmaruri, în care frumosul prăjitor de evrei nu mai venea la întâlnire. Scâncea atunci, temându-se că va rămâne cu bezna inimii adăugată la cea a ochilor. Căci Sara Mătăsaru – mamă și bunică trecută nu de una, ci de două menopauze și jumătate – era pătrunsă până-n măduvă de vâlvătăile iubirii.

Vineri la prima oră, Deborah o tinea spre chioșc, de unde revenea cu foile care conțineau noile cruzimi semnate de șarmanțul inchizitor. Bunica o aștepta cu ceaiul fierbinte și cu urechile cât aripile unei mori din Castilia, gata să se învârtă după cum dicta vântul lecturii. Ah, Torquemada, incendiator de inimi caste!

Fiindcă nu era de paie, bunicul Mișu Mătăsaru orbea și el, dar de gelozie. Ce avea Grămadă ăsta: o sabie și-un amnar? De necaz, prefera să frecventeze cârciuma, întrucât la sinagogă se cam făcea haz de el.

Într-o zi, pentru a-i mai stinge din pasiune, Max Mătăsaru i-a spus mamei că Torquemada ar fi „*marrano*” – evreu convertit. Însă efectul a fost contrar celui scontat, ceea ce demonstra încă o dată că reacțiile unei femei îndrăgostite rămâneau imposibil de intuit. Simțind că dispărea și ultima rețută dintre ea și Grămăjoară, Sara Mătăsaru s-a luminat:

— Eram sigură! Un alișveriș ca Inchiziția al cui să fie, dacă nu al unui evreu?!

Schimbând macazul, Max și-a luat deoparte tatăl:

— Las-o pe mama să fie fericită, învață de la ea arta de a trăi! Preferi s-o vezi plânsă, resemnată și cu migrene? Pe deasupra, Torquemada e mort! Cum poți fi gelos pe-un mort?

Ehei, care bărbat nu și-a dori să fie mort ca Torquemada?! Totuși, bătrânul a lăsat baltă gelozia și-a început din nou să meargă la sinagogă.

Sara rămăsese analfabetă, alături de alți trei frați, pentru ca unul să poată învăța carte și să ajungă doctor. Apoi, patria ei a fost gospodăria. Prima ieșire din județ a fost la Cernăuți, pentru operația aceea cu ghinion. Decât să stea ghemuită în scorbură ei întunecoasă, mai bine fericită, între fantasme!

Într-o zi, foiletonul lui Torquemada a luat sfârșit, la fel ca tot ce este frumos pe lume. Dar Max, când pleca în călătorie, nu uita să-i cumpere tot ce-i pica în mână despre Marele Inchizitor și Amant. Când mama a făcut 75 de ani, i-a adus piesa lui Victor Hugo despre Torquemada, în traducerea lui Avram Steerman. O găsisse la un anticar din Iași și i-a citit-o chiar el, cu intonație.

Bătrâna strălucă, cum niciodată o bătrână nu mai fusese văzută strălucind.

Prozatoare, scenaristă și om de radio, Corina Sabău s-a născut în 1975, la Câmpulung-Muscel. A debutat cu romanul *Blocul 29, apartamentul 1* (2009), selecționat la Festivalul Primului Roman de la Chambéry (Franța) și distins cu Premiul pentru debut în roman, în cadrul Colocviilor Romanului Românesc. Fragmente din roman au apărut în 2018 în antologia de proză românească contemporană *Das Leben wie ein Tortenboden: Neue Rumänische Prosa (Viața ca un blat de tort)*, publicată la editura germană Transit. În 2012 publică un al doilea roman, *Dragostea, chiar ea*. Colaborează la scrierea scenariului care stă la baza filmului *Toată lumea din familia noastră* (2012), regizat de Radu Jude și produs de Hi Film, câștigător a numeroase premii internaționale. Și se auzeau greierii este un roman despre condiția femeii în România, în anii '80.

Corina Sabău

ȘI SE AUZEAU GREIERII

Sub vocea lui camera se îngusta și se rupea de tot, de uliță, de birtul lui nea Nae, de calea ferată, de pădurea de salcâmi care se ridica în spatele cotețelor, de săgețile care indicau drumul spre sat, de moara părăsită unde mă jucam cu Nico, de creaturile fantastice pe care mi le imaginam zburând deasupra satului, când vocea lui începea, eu și mama eram numai ale lui.

Nu mai țin minte de la ce a pornit atunci, putea porni de la orice. Că mama s-a întors cu pomană de la biserică și noi nu suntem ultimii oameni să primim pomană, că mi-a scăpat piciorul calului pe care îl potcovea, că am citit cu voce tare când îmi făceam temele, că un vecin a făcut mai multă țuică și altul are mai multe găini, că am uitat să aduc lemne, orice îi era de folos.

S-a ridicat în picioare – eram toți la masă – și și-a scos cureaua fără să se grăbescă. A învățit-o de câteva ori prin aer, a plesnit lemnul mesei, nu părea să aibă chef să se desfășoare ca altădată, încă mai speram că e doar o demonstrație și că o să-și reia locul,

dar nu, și-a dezvelit dinții de sus și a scos un fel de chiot, ceva nou, în tot cazul, abia atunci ea s-a ridicat și a luat-o la fugă spre cameră, el a ajuns-o din doi pași, a răsturnat un scaun cu care i-a barat calea și ea s-a prăvălit peste scaun, bărbia i s-a lovit în cădere, m-a lăsat să o ridic, ne-a privit fără să se apropie, și abia când ea a fost din nou în picioare a început s-o lovească și a lovit-o până a pus-o din nou la podea.

De fiecare dată era la fel, cu cât lovea mai tare, veneau și cuvintele, și cuvintele pe care i le-a spus degeaba încerc să le uit, chiar dacă aş dormi zi și noapte și m-ar spăla o sută de râuri și aş fi cea mai iubită femeie de pe pământ, cuvintele pe care i le-a spus tata mamei în camera bună tot n-aş putea să le uit, n-am avut curajul să mă bag între ei, doar m-am apropiat de ea, ştiam că n-o să mă lase s-o ridic, încă nu-şi consumase toată furia, după ce a lăsat cureaua și-a plimbat gheata pe corpul chircit și i-a mai tras câteva şuturi, nu mai lovea rău, părea mai degrabă că dă în joacă, nici să te bat nu-mi vine, darmite să te fut, ea s-a lipit de ciment și a început să geamă, un geamăt de femeie terminată, care a continuat să crească din liniştea casei noastre, tremura, părul i se răsfirase în toate părțile și el continua să dea, ce din tine să mă trezească la viață când nimic din tine nu are viață, nici măcar sângele tău nu miroase a viață, m-am apropiat și m-am așezat peste ea și atunci a început să dea și în mine, așa vă uniți și când vă bateți joc de mine, de mine care vă dau să mâncați, cu ce am greșit de m-a pricopsit Dumnezeu cu așa putori, și-a tras scaunul lângă noi și s-a așezat, Ecaterina ce ți-a făcut, e copilul tău, creștea vocea ei sub mine, stăteam peste ea și îi acopeream capul și dacă am simțit vreodată că trupul meu e prelungirea altui trup, atunci a fost, lacrimile mele îi udau fața și eu le ștergeam, temătoare să nu-l stârnesc, și-a proptit un picior pe fundul meu și nu ne-a lăsat să ne ridicăm, mai stați așa un pic, pe podea, acolo vă e locul, și-a aprins o țigară, mă unge pe suflet să vă văd așa, atâta știți, să vă jeliți, a luat de pe masă calendarul ortodox și l-a deschis rânjind, ia să vedem ce sfânt e azi, un sfânt la care i se cam rupe de voi, a adormit vorbind, picioarele i s-au deschis întâi larg, de parcă ar fi vrut să cuprindă totul între ele, apoi s-au abandonat fără vlagă pe o parte, ne-am ridicat când a scos primul sforăit, același zâmbet timid când constata că poate sta în picioare, niciodată nu mă temeam când o porneam singure prin noapte deși până la Aurica aveam de mers, trebuia să traversăm toată ulița, să ieșim la stradă și să mai mergem o bucată de drum, până aproape de pasarelă, mă uitam mereu în spate, putea să se trezească în orice moment

și să vină după noi, dar era altceva, afară toate erau la locul lor, și mai era puțin și o le văd în soare, mă uitam la picioarele ei, mergea lângă mine ca și când nu s-ar fi întâmplat nimic, până o să se învinețească corpul ei va fi ca și când n-ar fi cunoscut bătaia, ea vorbea întruna și eu mă rugam ca el să moară.

Aurica nu se mira niciodată când se trezea cu noi la poartă, o găseam în același halat decolorat și de fiecare dată spunea același lucru, poate că fata e obosită și vrea să se odihnescă, și tot de fiecare dată eu mă țineam după ele în bucătărie, îmi plăcea să le aud vorbind, Aurica îmi pune în față o farfurie cu mâncare, priveam vasul cu fructe de plastic, toate fructele posibile erau acolo, măr, banană, portocală, pepene, pară, o dată când am rămas singură le-am luat pe rând și le-am mirosit și am constatat că fructele nu fuseseră contaminate de mirosul înțepător din casă, abia după ce mă bucuram de liniștea din bucătărie și de cuvintele lor mă duceam în cealaltă cameră, unde Aurica ne culca pe mine și pe mama, culorile de pe carpetă se aprindeau în lumina lunii și în bucătărie se trăgeau aceleași concluzii, ce femeie de pe lumea asta nu o în-casează din când în când, încercam să rămân trează și să mă țin de cuvintele lor, dar tot un singur gând se alegea, cât ți se poate pre-tinde în numele unei datorii, adormeam greu și a doua zi când mă trezeam mama mă strângea în brațe și eu tot așteptam ca cineva să trântască poarta și să strige a murit nea Iulică.

Născut la Buftea, pe 11 iunie 1980, Bogdan Răileanu a terminat Jurnalismul și lucrează în publicitate. În 2017 i-a apărut volumul de proză scurtă *Tot spațiul dintre gândurile mele* (nominalizat la Premiul locan), urmat la puțină vreme de romanul *Dinții ascuțiți ai binelui* (nominalizat la premiile Uniunii Scriitorilor din România). Al doilea roman al lui, *Teoria apropierii*, e o carte despre prietenie, mai exact despre regăsirea a doi prieteni care, acum, vin din lumi diferite. E și o carte despre înstrăinare, despre cum se produce ea și ce anume declanșează degradarea relațiilor dintre doi oameni care la un moment dat au fost de nedespărțit.

Bogdan Răileanu

TEORIA APROPIERII

După spital, a stat vreo două săptămâni în casă după spital. A așteptat să i se dezumfle fața după operație. A citit cărți, articole și s-a uitat pe Facebook. A ieșit până la farmacie o dată și la piață de trei ori. Avea zile întregi de tăcere. Rar scotea câte un cuvânt și chiar și atunci când spunea ceva, pentru că se mira sau îi venea să exclame dintr-un motiv sau altul, se întrerupea din ce făcea și se trezea întrebându-se dacă vorbise cu voce tare sau nu. Avea senzația că ecoul cuvintelor lui încă mai plutea în cameră, dar putea foarte bine să fie o iluzie, nu avea pe cine să întrebe, nu avea cine să îi confirme și atunci spunea ceva și urmărea sunetul prin aer să vadă dacă seamănă cu starea lucrurilor de dinainte. Avea zile întregi în care umbla singur prin casă și se întreba dacă o să-și piardă mințile până la urmă și dacă o să-și dea seama că și-a pierdut rațiunea. Stătea ore în șir în pat după ce se trezea, lua o carte și o deschidea și rămânea cu ea în poală uitându-se pe pereți. Într-o zi a rămas așa, privind fix ușa dulapului

din dormitor. Stătea lipit cu spatele de perete și urmărea jocul luminilor și al umbrelor pe lemnul maroniu al dulapului. Din când în când părea că o față umană se compunea acolo. O vreme a numărat intervalele dintre apariția formei și dispariția ei, avea senzația că e ceva repetitiv, ca și când cineva ar fi vrut să îi transmită un mesaj și, pe măsură ce se gândea la asta, se înspăimânta că ar putea fi adevărat. Gura care apărea pe ușa dulapului părea să fie deschisă într-un O mare, o mirare enormă îl privea dinspre dulap. Un miros ciudat i-a intrat în nas, era un miros de măsele stricate pe care îl simțise uneori la unii oameni care aveau carii netratate. A suflat de câteva ori adânc în palma făcută căuș în jurul gurii și a inspirat adânc aerul lăsat acolo, dar nu a regăsit mirosul de putreziciune. Măselele lui erau în regulă, dar imediat ce uita de acest miros, imediat ce un alt gând voia să îi ia locul, mirosul de măsele stricate reapărea. Și-a dat seama că îl simțea doar când respira pe nas, ca și când mirosul ar fi venit de undeva din sinusurile sale. Și-a imaginat cum undeva în adâncul sinusurilor putrezea ceva, mucocelul pe care îl detectaseră doctorii la un RMN acum câțiva ani și despre care îi spusese că ar trebui să fie extras la un moment dat, prin puncție, da, nu exista altă cale, și poate mucocelul era cel care putrezise așteptând să fie drenat și odată cu el începea să se consume și osul. S-a pipăit minute în șir pe față și pe frunte. Nu îl durea nimic, dar mirosul de măsele stricate rămânea cu el, ca și când o gură invizibilă plină de carii i-ar fi respirat ușor în nas. Poate moartea pe lângă care trecuse era acum cu el în dormitor și îl tachina pentru că scăpase nevătămat din ghearele ei și îi respira în față. După operația de reconstrucție a nasului, în momentul în care i-au scos tamponurile care îi astupau nările, după momentul acela de durere ascuțită ca de metal, a simțit că pentru prima oară în viață totul avea miros. Totul mirosea copleșitor. Totul avea un miros, și până atunci el nu simțise mai nimic din cauza unei deviații de sept. Poate că devenise atât de sensibil încât putea să simtă respirația morții care îi dădea târcoale, și-a spus și s-a uitat încă o dată la gura în formă de O a feței de pe dulap.

O furnică a apărut la un moment lângă el pe așternutul alb. A urmărit-o o vreme și toate celelalte gânduri au fost înlocuite de prezența acestei furnici, această prezență a vieții de lângă el. Furnica se lupta cu cutele cearceafului, mergea hotărâtă în ritmul ei grăbit, spre un loc anume. Robert s-a pus în patru labe și a urmărit-o. De unde venea? Era o furnică singură care locuia în casa lui? Unde locuia? Unde era mușuroiul ei, unde erau celelalte

furnici cu care conviețuia? A supravegheat-o deplasându-se prin cameră, dând patul la o parte, lăsând-o să își continue drumul fără să o deranjeze doar ca să vadă unde merge. Ieși din dormitor și o urmă pe hol în patru labe, apropiindu-și fața de trupul negricios al furnicii. Au ajuns în bucătărie și acolo furnica a dat niște ocoluri indecise, s-a oprit de câteva ori să privească fața uriașă care plana deasupra ei, apoi a luat-o înapoi spre hol și când a trecut prin fața oglinzii s-a văzut, o maimuță în chiloți mergând în patru labe după ceva invizibil, ceva ce nu putea fi văzut în oglindă. Dacă l-ar fi observat cineva probabil că ar fi spus că era nebun, și poate chiar așa și era, poate chiar o luase razna. A zâmbit și s-a întors la furnica lui. A aprins lumina pe hol și a reușit să o urce pe unul din degete. Furnica explora epiderma rugoasă ca pe un teren cu suprafață elastică care radia o căldură plăcută. Robert s-a uitat la ea de aproape. A simțit iar mirosul de măsele stricate. Poate au și furnicile mucocel în sinusurile lor, poate au carii. Oare cum o arăta o furnică la RMN, prinsă în bombardamentul electromagnetic? A ridicat-o în aer, furnica stătea nemișcată și atunci, fără să știe de ce, Robert și-a băgat degetul în gură și l-a scos afară fără insecta negricioasă. A simțit-o pe limbă pișcând, a mutat-o între dinți și a mușcat dorind să afle ce gust avea, dar nu a simțit nimic. Poate că, dacă ar fi murit cu câteva săptămâni în urmă, această furnică ar fi defilat pe cadavrul său acum, ea împreună cu tot neamul ei, mișunându-i prin nări, intrându-i în ureche, între unghii și carne, în spațiile unde corpul începe să se lichefieză. Acum singura formă de viață pe care o văzuse în ultimele 48 de ore dispăruse, stătea undeva între molarii săi strivită, cu o expresie îngrozită pe fața ei negricioasă de furnică. Din dormitor s-a auzit zbârnăitul telefonului. L-a lăsat să sune și a intrat în baie, dintr-un dulap a scos o lanternă de bicicletă pe care o folosea deseori ca să își inspecteze cavitatea bucală în căutare de afte sau alte bube. A căscat larg gura, a aprins lanterna și a început să verifice dinții cu care strivise furnica. Aha, a spus deodată văzând ceva negru pe o măsea de jos, un picior de furnică scăldat în salivă. A umplut un pahar cu apă și a băut, apoi a luat-o spre dormitor unde telefonul zbârnăia în continuare. Era Ema.

— Tu știi dacă mucocelul are miros? a întrebat-o direct.

Un hohot de râs se rostogoli din difuzor.

— Te-ai dilit de cât ai stat în casă. Hai, nu ieși la o cafea? E frumos afară.

— Știi ce e ăla mucocel?

- De unde dracu' să știu? E în mintea ta.
- Cred că mi s-a stricat mucocelul în sinusuri. Am mucocel în sinusuri, nu ți-am zis?
- Ești dus. Hai, zi, ce faci?
- Am mâncat o furnică.
- Un nou hohot de râs.
- Ce-ai făcut?
- Am mâncat o furnică. Singura ființă vie pe care am văzut-o de două zile. Am mâncat-o.
- Nu ieși?
- Nu am chef.
- Hai, că intri în depresie dacă mai stai mult în casă.
- Sună-mă mâine, i-a spus și a închis telefonul, aruncându-l apoi pe pat. Se lăsa pe spate cu ochii în tavan.

Căuta resturi de furnică între măsele. În minte repeta cuvântul japonez *kodokushi* și își imagina gândăcei umblând prin locurile prin care gândurile sale treceau în acele momente. O serie de nume au apărut în fața lui, prieteni pe care nu îi mai văzuse de luni de zile, pe unii de câțiva ani. De-a lungul timpului el a fost mereu cel care s-a dus spre celălalt, ca să devină apoi prieteni sau iubiți. El a fost cel care a inițiat apropierea. Nu își aducea aminte de nici un prieten din facultate care să fi venit spre el, să îi caute compania. El fusese mereu cel care oferea și decidea cui și cât oferea din timpul său, din intimitatea sa. Dacă nu ar fi făcut nici un pas spre oameni, nimeni nu ar fi venit spre el, iar acum, la patruzeci de ani, i se părea greu, aproape imposibil să mai facă acest joc. Fusese un tip exclusiv, chiar se lăudase cu asta în facultate, tot ce nu se ridica la standardul lui cădea la rebuturi, iar acum acest exclusivism îi venea înapoi ca o condamnare. Dacă voia să vorbească cu cineva, el trebuia să facă pasul în față, dacă îi era dor, el trebuia să spună că îi e dor, dar nu îi era dor, îi era puțin frică, și mai ales îi era ciudă. Se gândea că așa trebuie să se fi simțit la patruzeci de ani și majoritatea moșilor urâcioși și ranchiunoși din autobuzele bucureștene. Din această încâlceală de gânduri a ieșit la suprafață imaginea lui Alexei. A clipit de câteva ori ca și când ar fi vrut să clarifice imaginea din minte a prietenului său din adolescență. Nu îl mai văzuse de peste douăzeci de ani. El fusese singurul care îl numise la un moment dat cel mai bun prieten al său. La vârsta adolescenței era important să arăți lumii cine îți este cel mai bun prieten. Încă nu apăruseră iubirile alea mari și devastatoare, dragostea avea o pondere scăzută în viața lor și acolo, pe pământul proaspăt al

acestor conviețuiri, se nășteau exagerările de tipul cel mai bun prieten al meu. El nu făcuse asta niciodată, nu spusese nimănui că e cel mai bun prieten al său.

Gândindu-se la Alexei a simțit o nostalgie cum se mișcă în el lent, ca un corp secret pe care nu știa că îl conține. Atingerea acelui loc în care îl depozitase pe prietenul său din adolescență a născut în el dorință, o dorință de a căuta, de a afla. S-a ridicat într-o rână, s-a uitat la umbra de pe ușa dulapului și i-a întors mirarea maimuțărindu-se. Și-a luat telefonul și a căutat pe Facebook, dar dintre toți cei cu numele Alexei Toma nu era nici unul care să corespundă. S-a gândit că poate murise. Imaginea lui Alexei a rămas cu el pentru tot restul zilei. Era ceva aici ce trebuia să exploreze, era ceva care îl incita. Curiozitate amestecată cu nostalgie.

A doua zi s-a trezit la șapte dimineața, și-a făcut o cafea, a fumat o țigară și a spus cu voce tare numele lui Alexei Toma, uitându-se pe geam la oamenii care treceau pe stradă. S-a suit în mașină și a plecat la Buftea.

DE ACELAȘI AUTOR:

Am vrut să scriu despre destinul teribil al unui cămătar și despre căință. Am inclus aici, probabil, toate fricile și speranțele mele. Am avut coșmaruri și am visat frumos în același timp construind în minte drumul unui om. Nu am fibră de interlop în mine, recunosc. Mi-ar fi greu să dorm liniștit noaptea, dar cred că în fiecare interlop există o coardă a binelui, care vibrează. Pentru că în lumea lor e nevoie de echilibru, nu poate fi doar rău și amăgire. La fel cum, în oglindă, în lumea celor care se ocupă în mod evident doar cu binele, răul apare și echilibrează balanța ca un parazit de care un ecosistem are nevoie ca să funcționeze.”

— Bogdan Răileanu

ESEU

După apariția bestsellerului *Intelectualii*, Paul Johnson ne propune – ca o posibilă continuare – un volum despre destinul unor oameni care s-au remarcat prin talent și originalitate. În acest demers al explorării creativității, publicistul englez se oprește asupra unor nume de referință din domenii variate: Chaucer, Shakespeare, Dürer, Pugin, Viollet-le-Duc, Bach sau Disney. Pleiada este completată de Mark Twain, americanul plin de haz care știa să se facă iubit de public când povestea o anecdotă, Victor Hugo, un geniu prolific cu o viață amoroasă tumultuoasă, sau T.S. Eliot, ultimul poet cu ghetre. Artele plastice sunt reprezentate de Pablo Picasso, cu noua sa perspectivă vizuală, de peisagistul William Turner și de excentricul Katsushika Hokusai. Bunul-gust și rafinamentul își găsesc expresia în creațiile lui Dior, Balenciaga sau Tiffany. În fragmentul de mai jos autorul face o introducere în miza cărții, anticipând câteva nume și biografii reprezentative.

Paul Johnson

CREATORII

DE LA CHAUCER ȘI DÜRER LA PICASSO ȘI DISNEY

Traducere din engleză și note de Anamaria Schwab

Originalitatea presupune un curaj aparte, mai ales atunci când artistul nu vrea să cedeze în fața unui dușman de neocolit: vârsta sau o slăbiciune fizică din ce în ce mai accentuată. Beethoven a luptat cu pierderea auzului în mijlocul haosului din viața sa, al corzilor de pian rupte, al claviaturilor sparte, al murdăriei, al prafului și al sărăciei, reușind să atingă deopotrivă dramatismul și serenitatea în cvartetele sale de coarde op. 130, 131, 133 și 135, care reprezintă cea mai remarcabilă dovadă de curaj din istoria muzicii. La rândul lor, pictorii se confruntă adesea cu pierderea vederii: e cazul pictoriței Mary Cassatt, care resimțea pe deplin efortul fizic pe care îl cerea pictura. În 1913, când și-a reluat activitatea artistică după o pauză de doi ani, impusă de problemele de vedere, Cassatt nota: „Pictura te epuizează, pur și simplu. E suficient să mă uit în jur ca să văd dovezi concrete, și anume că Degas a ajuns o epavă, la fel ca Renoir și Manet“. Cassatt n-a mai pictat niciodată după cele două operații de

cataractă nereușite prin care a trecut. Negustorul de tablouri care se ocupa de vânzarea lucrărilor ei, René Gimpel, a vizitat-o la vila din Grasse în martie 1918 și a povestit despre tristețea pe care a resimțit-o când și-a dat aseama că pictorița, o adevărată „fantică a luminii“, era „aproape oarbă“. „Ea, care iubea atâta soarele, a cărui priveliște a inspirat-o atât de mult, nu mai e atinsă de razele lui... Locuiește într-o vilă fermecătoare, așezată pe culmile munților ca un cuib printre ramurile unui copac... Ia în palme capetele copiilor mei, își apropie chipul de fețele lor, îi privește intens și spune: «Cât mi-ar fi plăcut să-i pictez!»“

Un caz chiar mai tulburător este cel al lui Toulouse-Lautrec, dar, într-un anumit fel, situația lui apartine a reprezentat și o sursă de inspirație pentru pictor, căci handicapul moștenit, care-i provoca durere și rușine, a scos la iveală rezerve prodigioase de curaj și de voință. Viața sa cumplită, afectată de degradare fizică, a fost împlinită de un număr mare de lucrări de o calitate artistică extraordinară. Deși pictorul a murit înainte de a împlini 37 de ani și cu toate că era adesea prea bolnav ca să poată picta, a lăsat o operă impresionantă atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ. Toulouse-Lautrec provenea dintr-o familie înstărită, de altfel una din cele mai cunoscute ale Franței, care deținuse la un moment dat orașul Toulouse și se afla încă în posesia a mii de acri de teren fertil. În familia sa se perpetuase însă tradiția distructivă a căsătoriilor repetate între membri. Henri și patru veri ai săi au fost victimele dublării unei gene recesive, ai căror purtători erau atât ambii părinți, cât și unchiul și mătușa lui. Una dintre verișoare suferea doar de dureri și de slăbiciune la nivelul membrilor inferioare, însă alți trei veri aveau nanism și erau diformi, unul dintre ei petrecându-și întreaga viață într-un cărucior pentru copii, de dimensiuni mai mari, din răchită.

Henri a avut ceva mai mult noroc. Fragilitatea zonei de creștere a osaturii l-a împiedicat să se dezvolte normal, provocându-i dureri, diformitate și o slăbiciune generală a structurii scheletului. Aceste probleme au devenit vizibile de-abia în adolescență; boala i-a uimit pe doctori și s-a dovedit imposibil de tratat. Ca adult, Toulouse-Lautrec avea trunchiul de dimensiuni normale, însă „picioarele curbate spre interior erau caraghios de scurte, iar brațele solide se terminau cu niște palme masive, cu degete foarte groase“. Osatura îi era fragilă și se fractura fără cauze evidente. Șchiopăta, avea nările largi, buzele groase, limba voluminoasă și probleme de dicție. Își trăgea nasul încontinuu și saliva în exces. Majoritatea oamenilor cu astfel de probleme s-ar fi ascuns și și-ar fi plâns de milă. Lautrec și-a agravat însă boala, devenind alcoolic

și contractând și sifilis, deși fusese avertizat să evite legăturile cu femeia care l-a îmbolnăvit.

Avea însă curaj, iar curajul i-a permis ca, în ciuda stării de sănătate precare și a handicapului său, să realizeze lucrări extrem de originale în creion, în tuș și în tempera. Și nanismul pare să fi jucat un rol important în creația sa, pentru că îl obliga să stea aproape de pânză, evitând astfel estomparea culorii, tipică impresionismului. Deși figurează de obicei alături de Monet și de impresioniști, el nu a fost propriu-zis impresionist, cum nu au fost nici Degas, nici Cassatt. Era mai degrabă un artist al liniei clare, fiind cel mai bun desenator de atunci din Paris, cu excepția lui Degas, având în plus un simț deosebit al culorii. Cu același curaj cu care a ieșit în lume și a lucrat, a intrat și în universul neștiut al circuitului, al cafe-șantanului, al teatrului și al bordelurilor. Cu personalitatea lui singulară și stranie, Toulouse-Lautrec avea neobișnuitul dar de a reprezenta interpreți celebri din vremea sa – personaje bizare, dar în același timp foarte puternice. Personajele lui ies parcă de pe pânză sau din litografii, vibrante, la fel de grotești ca el, vii precum machiajul de scenă – figuri imposibil de uitat. Imaginile pe care le-a creat au avut o influență vizibilă asupra artei întregului secol XX și nu ne putem închipui designul modern fără culorile, formele, ideile și emoția lucrărilor lui. A fost, în felul său, un martir și un adevărat erou al actului creației. Viața și opera scriitorului Robert Louis Stevenson sunt, la rândul lor, la fel de surprinzătoare și pot fi analizate acum amănunțit în cele opt volume bogate în detalii care îi întrunesc corespondența. La fel ca Toulouse-Lautrec, Stevenson a fost bolnav încă din copilărie; fără să fie un nan sau un invalid, suferea însă de plămâni, boală ce i-a dus în final moartea, înainte de împlinirea vârstei de 50 de ani. După cum reiese din corespondența lui, puține erau zilele, și încă mai puține săptămânile și lunile când putea lucra fără un efort deosebit de voință. Scrisul i se părea o activitate dificilă (după cum singur a recunoscut), mai ales la început. Originalitatea pe care și-a impus-o și sănătatea lui șubredă au îngreunat și mai mult lucrurile. Nu mulți sunt scriitorii care au dat dovadă de un astfel de curaj de-a lungul carierei lor. Puțini au atins gradul lui de originalitate în lucrări precum *Răpit de pirați*, *Insula comorii*, *The Master of Ballantrae* (*Stăpânul ținutului Ballantrae*), în versurile minunate dedicate copiilor sau în povestirile sale gotice – spre exemplu, *Straniul caz al doctorului Jekyll și al domnului Hyde*. Contribuția pe care a adus-o în domeniul literaturii a fost impresionantă, dacă ne gândim la strădania depusă și la scurttimea carierei sale, care a însumat mai puțin de două decade. Nu aș putea trece pe lângă volumul său de opere

complete dintr-o bibliotecă sau dintr-o librărie fără să mă înclin, dacă pot spune astfel, în fața curajului acestui om deosebit.

Curajul pe care-l presupune actul creator ia multe înfățișări. Ce am putea spune despre curajul unei poete tăcute, retrase, liniștite și demne cum a fost Emily Dickinson, de pildă? Dickinson a scris poezie, ajungând să realizeze o operă semnificativă, fără încurajări, fără îndrumări și fără să cunoască părerea cititorilor: doar șase poeme scurte i s-au publicat în timpul vieții, și acestea împotriva voinței sale. A lucrat în singurătate, a fost o femeie curajoasă, care a înfruntat temerile și suferințele creației fără nici un ajutor (dar și fără stavile, cum ar fi completat ea).

Există însă curajul de a continua, în ciuda eșecului și a lipsei de recunoaștere, cum este cazul filozofului David Hume, a cărui strălucitoare *Cercetare asupra intelectului omenesc* „s-a născut moartă încă de la publicare“, după cum s-a exprimat autorul însuși; sau cazul lui Anthony Trollope, al cărui prim roman, *The Macdermots of Ballycloran* [„Familia Macdermot din Ballycloran“], n-a fost (din câte știa el) niciodată recenzat și din care nu s-a vândut nici măcar un exemplar. Există și curajul de a sfida vârsta înaintată. Vechiul meu prieten V.S. Pritchett, cel mai bun critic al vremii sale și un excepțional autor de povestiri, mi-a spus când a împlinit 80 de ani că trebuia să se târască „oftând și protestând“ sus pe scări, în biroul de la etajul casei sale din Primrose Hill, în fiecare dimineață după micul dejun, pentru a-și începe lucrul – și așa a continuat până la 90 de ani. Un alt prieten de-al meu, și el în vârstă, romancierul și dramaturgul J.B. Priestley, mi-a povestit cum (aproape de împlinirea a 90 de ani) se așeza la birou în fiecare dimineață la ora nouă și puneă în practică mici strategii, precum curățatul pipei, ascuțitul creioanelor, aranjatul hârtiilor și al obiectelor de pe birou, pentru a mai amâna puțin momentul înfricoșător, dar inevitabil, când trebuia să se apuce de scris.

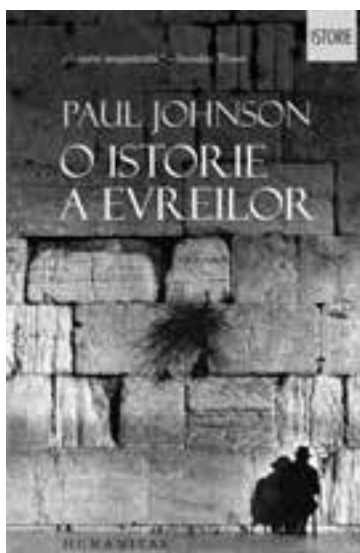
Dincolo de toate acestea, creația e un lucru minunat, iar marii creatori sunt persoane privilegiate, oricât de obositoare și de grea le-ar fi viața; traiul lor este marcat de momente și satisfacții aparte. Acesta este mesajul cărții de față.

Este o carte încântătoare, cu totul aparte, care nu face compromisuri și abundă în opinii. — The Evening Standard

Textele despre Hamlet și Austen sunt cu adevărat captivante. — Publishers Weekly

Autorul a ales un număr de 17 creatori: poeți, pictori, dramaturgi, romancieri, compozitori, creatori de modă și, în completare, câțiva oameni de știință. Le investighează activitatea deosebit de creativă recurgând copios la biografiile lor și studiindu-i temeinic. E o carte fascinantă, iar pe alocuri rapsodiile sale sunt presărate cu notații înțepătoare, cum îi stă bine unui polemist veteran. — The Guardian

DE ACELAȘI AUTOR:

Celebrul Paul Johnson ne prezintă o istorie provocatoare a poporului, religiei și culturii evreiești din cele mai vechi timpuri până în prezent. Împărțită ingenios în șapte secțiuni (Israelii, Iudaismul, Catedocrația, Ghetoul, Emanciparea, Holocaustul și Sionul), lucrarea descrie complexa interacțiune dintre istoria evreilor și istoria mondială, arătând felul în care traiectoria civilizației occidentale a fost influențată decisiv de acest grup puțin numeros. — Library Journal

Îmi propun să trec în revistă câteva mari întrebări pe care oamenii și le-au pus – și nu încetează să și le pună – generație după generație. Sunt întrebările fundamentale privitoare la condiția umană. Ele continuă, în mare parte, să rămână fără răspuns, sau, și mai derutant, primesc adesea, din belșug, răspunsuri multiple și contradictorii. [...] Din această zbatere a izvorât, mai întâi, întreaga gamă a religiilor (de o diversitate derutantă); au rezultat, de asemenea, utopii fără număr (în căutarea celei mai bune dintre lumi), profeții de tot felul (mistice sau științifice)... ca și explorarea, până acum în cea mai mare măsură imaginară, a spațiului cosmic. Evident, nu am soluții de propus pentru a face lumea mai inteligibilă. M-am mulțumit să identific nedumeririle. Lista lor e impresionantă. Trăim în plin mister. — L.B.

Lucian Boia

ÎNTREBĂRI FĂRĂ RĂSPUNS (SAU CU PREA MULTE RĂSPUNSURI)

CAPITOLUL XIII. EFECTE PERVERSE

TOTUȘI, NU AVEM NICI UN MIJLOC DE CONTROL ASUPRA derulării evenimentelor? Istoria își face de cap cu noi, și atâta tot? Un cuvânt de spus avem, cu siguranță. Fiecare individ și fiecare grup uman își aduc o contribuție la mersul istoriei. Istoria e însă o rezultată, și nu doar a câtorva elemente, ci a unui număr de factori aproape nesfârșit. Ce va ieși din combinarea lor aleatorie este aproape imposibil de prevăzut. Oamenii fac istoria, dar sunt incapabili să o țină sub control.¹

Apar și evoluții „perverse“, nu puține. Chiar bunele intenții pot să ducă la rezultate deplorabile sau cel puțin nedorite. De două secole încoace, istoricii se tot întreabă dacă Revoluția Franceză chiar trebuia să fie așa cum a fost. Ce febră i-a cuprins pe revoluționari de au ajuns, în etapa „Terorii iacobine“, să taie capete pe bandă rulantă, sfârșind prin a se măcelări între ei?

1. Cu privire la istorie, în general, trimit la cartea mea *Un joc fără reguli: Despre imprevizibilitatea istoriei*, Humanitas, București, 2016.

(„Libertate, câte crime se comit în numele tău!“, a exclamat una dintre victime, doamna Roland.) Fiecare istoric vine cu propria interpretare: așa trebuia să fie, susțin unii, sau așa s-a întâmplat, consideră alții, printr-o imprevizibilă înălțuire de evenimente (oricum, proba nu se poate face). La fel de spectaculoasă este și instabilitatea socială și politică, lăsată moștenire în Franța de marea Revoluție. În contextul confruntării dintre cele două Franțe: Franța conservatoare, monarhică și catolică, și Franța progresistă, republicană și laică, s-au succedat nenumărate regimuri: regale, imperiale, republicane, răsturnate sau întemeiate prin mișcări revoluționare de tot felul. Odată cu instaurarea celei de a cincea Republici, în 1958, structurile instituționale s-au mai stabilizat, dar din când în când mai intervine câte o mișcare cu caracter insurecțional, precum faimosul „mai 1968“ sau, foarte recent, mișcarea „vestelor galbene“. O istorie fabuloasă, cu punct de pornire în marea Revoluție declanșată în 1789. Cine ar fi putut să prevadă toate aceste urmări?¹

Deriva comunismului e încă și mai impresionantă, în orice caz extrem de instructivă, întrucât arată cât de ușor se poate trece uneori dintr-o extremă în alta. Ar fi trebuit să fie „marea eliberare“ a omului de sub toate formele de servitute. După o fază, e drept, inevitabilă, de violență revoluționară, fiindcă trebuia dărâmată lumea veche pentru a așeza o lume nouă în locul ei. Comunismul s-a blocat însă în această fază de tranziție. Cea mai liberă dintre orânduiri (potrivit țelului proclamat) a devenit cea mai opresivă și mai desăvârșită formă de totalitarism.

De-a lungul istoriei se produc, cum se vede, nenumărate efecte perverse: evenimente sau evoluții care au cu totul alte urmări decât cele prevăzute sau preconizate. „Unde dai și unde crapă“, zice o vorbă românească. În ciuda tonului glumeț, e o remarcă foarte serioasă, care sugerează o întreagă filozofie a istoriei. Într-adevăr, nu știm niciodată la ce să ne așteptăm. Și viața omului, și istoria omenirii sunt pline de surprize, la fiecare pas.

Democrația (de tip occidental) poate fi considerată o reușită, dar nici în cazul ei factorii perturbatori nu au lipsit, sunt în continuare prezenți. De fapt, totalitarismele secolului XX s-au instaurat profitând tocmai de condițiile create în cursul amplului proces de

1. François Furet are meritul de a fi eliberat Revoluția Franceză de scenariul determinist potrivit căruia ceea ce s-a întâmplat trebuia neapărat să se întâmple. Tot el a subliniat un paradox al istoriei de care trebuie să se țină seama: oamenii sunt cei care fac istoria, dar nu sunt capabili să o țină sub control. Vezi François Furet, *Penser la Révolution française*, Gallimard, Paris, 1978 (trad. rom. de Mircea Vasilescu, *Reflecții asupra Revoluției Franceze*, Humanitas, București, 1992, reed. 2012).

democratizare. În Germania lui Bismarck, Hitler ar fi rămas un obscur pictor de firme. El și mișcarea nazistă, în genere, au ajuns la putere tocmai în urma unei competiții de tip democratic, prin alegeri libere, pe baza votului universal. Democratica Republică de la Weimar, și nu Prusia aristocratică i-a netezit drumul spre putere. Votul universal, fără îndoială, un mare câștig al democrației, poate deveni riscant în anume condiții (în Germania, trauma înfrângerii în Primul Război Mondial și efectele dezastruoase ale crizei economice din 1929–1933). Electoratul „democratic” se lasă ușor manipulat, ceea ce nu era cazul elitei conducătoare din regimurile predemocratice. Regula „un om, un vot” așază pe același plan persoane cu competențe foarte inegale și dă în cele din urmă câștig de cauză celor mulți, de fapt însă nu acestora, ci celor care au știut să-i manipuleze mai eficient. S-a afirmat că asemenea derive s-ar fi petrecut de regulă într-un stadiu incipient al democrației, democrațiile consolidate de astăzi fiind vaccinate, cum s-ar spune, împotriva unui asemenea gen de riscuri. Constatăm însă că nu e chiar așa. De câțva timp, mișcările populiste, parțial asemănătoare fascismelor interbelice, împânzesc spațiul european. Ele reprezintă o reacție naționalistă la construcția europeană „transnațională” sau „postnațională”, stimulată în plus de temerile stârnite de uriașul val de imigranți care s-a abătut asupra continentului. Până nu demult, „populiștii” au fost marginali; acum, deja, nu mai sunt; chiar dacă rămân încă minoritari, se află într-o ascensiune constantă. Au reușit, oricum, să împingă Marea Britanie afară din Europa! E greu de prevăzut ce se va întâmpla în anii următori; un dram de răbdare și vom vedea! E însă riscant să ne încrucișăm brațele, legându-ne în iluzia unei democrații instaurate o dată pentru totdeauna.

Societățile democratice sunt pândite și de altă primejdie: fractura socială crescândă între bogați și săraci. Nici când aceasta nu a atins asemenea dimensiuni, inclusiv în țările bogate ale Occidentului. Dacă privim la scară mondială, discrepanțele ating cote amețitoare, iar soluții nu prea se întrevăd. Dimpotrivă, e pe cale să se producă o segregare, între cei care au (unii chiar prea mult, indecent de mult) și cei care n-au. S-ar putea ca în această privință lucrurile să meargă din rău în mai rău, în condițiile în care populația lumii crește rapid, iar resursele sunt totuși limitate; ca să nu mai vorbim de dereglările climatice care afectează deja populații întregi, bineînțeles, în primul rând tot pe săracii planetei. Ce se va întâmpla dacă în regiunile tropicale, care sunt de regulă și printre cele mai sărace ale globului, condițiile climatice vor deveni insuportabile? Sunt de luat în considerare mari deplasări de populație, cu riscurile evidente ale declanșării unor conflicte regionale sau chiar la scară extinsă.

Și încă un fenomen caracteristic: ca și în Imperiul Roman în faza sa de declin, „jocurile de circ“ sunt cu deosebire apreciate în lumea de azi. Divertismentul a ajuns să înghită și să producă sume uriașe. Din cât câștigă un fotbalist-vedetă s-ar putea susține financiar mai multe Premii Nobel. Trăim totuși într-o mare confuzie a valorilor. Nu vreau să spun că sportivii de „top“ n-ar trebui să fie răsplătiți; dar un echivalent de Premiu Nobel în fiecare lună nu le-ar fi de ajuns? Între timp, oameni care nu mai au nici ce pune pe masă se înecă cu miile în apele Mediteranei, în căutarea unei vieți, nu îndeștulate, dar măcar decente. Nu știu ce vor da toate acestea în viitor. E clar însă că lumea nu dă deloc semne că s-ar liniști. Prea multe tensiuni s-au acumulat. Oare cum se vor descărca?

DIN CUPRINS:

Nedumeriri Planeta condamnaților Povestea științifică a creației Fizica și Dumnezeu Miracolul occidental Efecte perverse

DE ACELAȘI AUTOR:

Împărțim istoria în bucăți, pe tranșe cronologice, domenii, probleme, structuri, în timp ce Istoria adevărată le cuprinde pe toate de-a valma. Punem în istorie o ordine pe care Istoria nu o are. [...] Construim ceea ce Max Weber a numit „tipuri ideale“, nici adevărate, nici neadevărate; precum pipa lui Magritte. Totul e să nu uităm că această vastă reamenajare e opera noastră, să nu pretindem că așa ar fi pur și simplu Istoria. Nu e Istoria, sunt istoriile. Istoria autentică e un amalgam nediferențiat în neîncetată fierbere. Operația de „disciplinare“ și „sistemizare“ ne aparține. Istoricul e un neobosit făuritor de coerență. Sub bagheta lui, totul ajunge să se lege, toate se explică, iar trecutul se încarcă cu semnificații. — Lucian Boia

Arun Gandhi, născut în 1934, în Africa de Sud, este cel de-al cincilea nepot al legendarului Mohandas K. „Mahatma” Gandhi. În adolescență a stat doi ani în India alături de bunicul său, de la care a învățat principiile doctrinei nonviolente. A devenit un important activist pentru pace între state, etnii și religii, fondând în 1991 M.K. Gandhi Institute for Nonviolence la Christian Brothers University (Tennessee, SUA). Intensa lui activitate pentru pace și armonie universală a fost însoțită și de scrierea unor cărți precum: *Legacy Of Love: My Education In The Path Of Nonviolence* (2001), *The Untold Story of Kastur – Wife of Mahatma Gandhi* (2010), *Grandfather Gandhi* (2014). Cartea *Darul mâniei* se prezintă ca un fascinant itinerar inițiat în vederea autocunoașterii și autocontrolului. Lucrarea împletește biografia autorului și a bunicului său Mahatma Gandhi, prezentând omului de azi, care trăiește sub presiunea „satului global”, soluții eficiente pentru depășirea prejudecăților rasiale, etnice, religioase, politice, extrase din viața și învățăturile uluitorului maestru al nonviolentei.

Arun Gandhi

DARUL MÂNIEI

**ȘI ALTE LECȚII DE LA BUNICUL MEU,
MAHATMA GANDHI**

Traducere din engleză de George Chiriță

Avem nevoie de această schimbare chiar acum, pentru că am ajuns la cote intolerabile de violență și ură în lume. Oamenii au o nevoie disperată de schimbare, dar se simt neajutorați. Un dezechilibru economic major înseamnă că peste cincisprezece milioane de copii din America și sute de milioane din jurul lumii adesea nu au ce mânca, în timp ce aceia care trăiesc în abundență simt că este dreptul lor să risipească. Când fasciștii de dreapta au distrus recent o statuie a bunicului meu într-o piață din nordul Indiei, au promis: „Veți fi martorii unui val de teroare.” Trebuie să ne transformăm viața dacă dorim să punem capăt acestei nebulii.

Bunicul meu se temea exact de acest moment din istoria noastră. Un reporter l-a întrebat cu numai o săptămână înainte de a fi ucis:

— Ce credeți că se va întâmpla cu filozofia dumneavoastră după ce veți muri?

A răspuns cu multă tristețe:

— Oamenii mă vor urma în timpul vieții, mă vor venera după moarte, dar cauzele pentru care am luptat nu vor deveni și cauzele lor.

Trebuie să transformăm din nou cauza lui în cauza noastră. Înțelepciunea sa de zi cu zi ne poate ajuta să rezolvăm problemele pe care le avem astăzi. Nu am avut niciodată mai multă nevoie de bunicul meu decât în aceste momente.

Bapuji a folosit adevăruri transcendente și instrucțiuni practice pentru a schimba cursul istoriei. Acum este timpul să le folosim cu toții.

*

Oamenii nu au fost niciodată mai conectați decât acum, dar, uneori, se pare că nu au fost niciodată mai singuri. Cât am călătorit cu Bapuji, fie vorbeam, fie stăteam în liniște cu gândurile noastre. Cu alte cuvinte, fie comunicam direct, fie ne bucuram de solitudine, ne uitam pe fereastră și stăteam cu noi înșine. Acum, oamenii își petrec fiecare moment liber cu ochii în telefon, nefiind nici singuri, nici conectați cu alții.

Când Bapuji era în mijlocul oamenilor, îi inspira, interacționa cu ei și își împărtășea ideile. Apoi se retrăgea la ashram pentru perioade de solitudine, unde se reculegea și rămânea față în față cu sine, lăsându-și mintea să se încarce în liniște. Am încercat să deprind tehnica de a fi întotdeauna cu toată ființa mea în locul în care mă aflam. Dar tehnologia ne poate lăsa suspendați într-o stare intermediară – neinteracționând niciodată deplin cu alții (pentru că suntem prea ocupați să ne uităm în telefoane) și nefiind niciodată cu adevărat singuri (pentru că scriem mesaje, în loc să rămânem cu gândurile noastre). Lumea umbrelor pe care o creează tehnologia ne face să ne simțim vulnerabili.

Adesea văd copii în restaurante sau parcuri, iar părinții lor sunt ocupați cu telefoanele. Nu știu de ce este atât de important pentru părinți să trimită mesaje la birou sau unui prieten îndepărtat exact în acel moment. Dar adevăratul destinatar al mesajului este copilul care stă lângă ei și care află că nu este demn de atenția completă a părinților săi.

*

Referindu-se la bunicul meu, Albert Einstein a rămas în istorie cu următoarea afirmație: „Generațiile care vor veni vor crede cu greu că un astfel de om a pășit pe acest Pământ.“ Secretarul de stat al Statelor Unite ale Americii, George C. Marshall, l-a numit „purtătorul de cuvânt al conștiinței umanității“. Potrivit unui comentator, bunicul era dovada vie că umanitatea și adevărurile

simple sunt mai puternice decât imperiile. Bapuji nu avea nici un titlu, zero avere și nici o funcție oficială. Nu conducea o armată sau un imperiu și nu a descoperit teoria relativității. Dar a dat glas unor adevăruri pe care le înțelegem cu inima. Poate că de aceea numele și imaginea sa au fost atât de respectate.

*

Avem nevoie de momente de liniște și solitudine, departe de vacarmul oamenilor și așteptărilor, pentru a ne situa experiențele într-o perspectivă. Când ne comparăm cu cei din jurul nostru sau cu vedetele de la știri, nu vedem imaginea de ansamblu. Pierdem din vedere locul nostru în lume. Multor oameni li se pare greu să stea tăcuți și nemișcați în prezent – chiar și eu sunt uneori copleșit de atâtea distrageri. Putem asculta muzică, podcast-uri, ne putem uita la clipuri video și putem naviga pe Internet. Experții susțin că au fost create mai multe informații în ultimii doi ani decât în toate secolele și milenii de dinaintea lor. Toată această avalanșă de zgomote ne obligă cu atât mai mult să ne amintim că trebuie să găsim oaze de liniște pentru noi înșine.

*

Copiii prosperă atunci când sunt respectați și văd că adulții din viața lor nu cer de la ei ceva ce ei înșiși nu ar face niciodată. Scopul este să ne facem copiii să devină oameni buni și puternici, care nu cad pradă comportamentelor negative ale altor copii. Știrile sunt pline de imagini cu copii care se atacă unii pe alții, în timp ce prietenii lor stau deoparte și filmează cu telefonul. Bapuji nu ar întreba „ce se întâmplă cu copiii noștri?” deoarece răspunsul ar fi clar pentru el: nu putem să ne învinovățim copiii că sunt aspri și nepăsători de vreme ce noi nu i-am învățat cum arată valorile pozitive.

Părinții cumpără copiilor haine la modă și ultimele jucării, dar copiii vor din ce în ce mai mult apoi. Prin urmare, părinții se plâng că nu sunt recunoscători. Mulți copii din America trăiesc în bula lor de indivizi privilegiați și nu văd niciodată traiul altor oameni. Cum ar putea să aprecieze tot ce au când nu au termeni de comparație? Recunoștința vine atunci când devii conștient de locul tău în imaginea de ansamblu a lumii. Cu toții ne descurcăm mai bine atunci când ne simțim uniți unul cu celălalt.

Când copiii mei erau tineri, voiau să aibă parte de petreceri de ziua lor, așa cum vrea orice copil. Eu și soția mea ne iubim copiii foarte mult și am vrut să le sărbătorim acea zi importantă pentru ei, dar, după experiențele pe care le-am avut încercând să plasăm orfani indieni în grija unor familii iubitoare, am dorit ca

și copiii noștri să înțeleagă ce înseamnă să ai o familie și oameni care țin la tine. Am hotărât să organizăm petrecerile lor aniversare într-un orfelinat local astfel încât toți copiii să poată sărbători și să se distreze împreună.

— De ce să facem o petrecere cu străinii? m-a întrebat fica mea. De ce să nu ne invităm prietenii?

— Să-ți împărtășești avuția cu oamenii care au deja multe nu prea are sens, i-am explicat eu. Vrem să le dăm celor care au mai puțin.

Ea și fratele său nu au fost convinși că este un plan bun până nu am mers să vizităm un orfelinat. Acesta nu era prea diferit de cele care ne-au inspirat să facem ce am făcut; era sumbru și întunecat și vopsea se scorojea de pe toți pereții. Copiii nu aveau jucării. Câțiva dintre cei mici stăteau pur și simplu pe jos, legănându-se dintr-o parte în alta pentru a se alina. Nu aveau nimic de ținut în brațe sau cu care să se joace. Copiii mei erau consternați. După aceea, au început să ducă jucării la orfelinat. Odată, am adus triciclete; orfanii nu văzuseră niciodată așa ceva și nu știau nici măcar cum trebuie să stea pe ele sau cum să pedaleze.

După ce copiii mei au vorbit cu orfanii și au petrecut timp cu ei, au început să-și privească cu alți ochi petrecerile de ziua lor. Acum avea sens să împartă cu cei care aveau mult mai puțin decât ei. Acești străini nu mai erau atât de străini.

*

Aproape toate textele sfinte ale diferitelor religii promovează compasiunea, dragostea și respectul reciproc. Oamenii care nu cred deloc în religie înțeleg și ei că aceste concepte sunt fundamentale pentru toate relațiile umane. Însă noi toți uităm adesea aceste principii și credem doar ce este convenabil. Adevărata măreție vine când poți vedea umanitatea comună pe care o împărtășim și încercăm să ne ridicăm reciproc, în loc să ne tragem în jos.

Cu toții ne dorim fericire în viață, iar câteodată credem că o vom găsi în lucruri, în acumularea continuă de bunuri pe spezele suferinței altora. Dar fericirea vine dintr-o sursă mult mai profundă, vine din lupta pentru pace și dreptate pentru toți oamenii. Bapuji afișa calmul și mulțumirea profunde pe care toți visăm să le obținem. Nu a câștigat fiecare luptă și nu a putut aduce lumea la imaginea din mintea sa, dar a rămas complet consacrat în fiecare zi strădaniei de a se schimba pe sine și de a face lumea mai bună.

— Bucuria sălășluiește în luptă, în încercare și în suferința implicată, a spus el, nu în victorie.

*

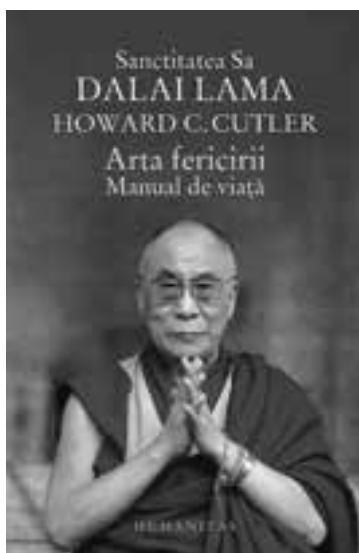
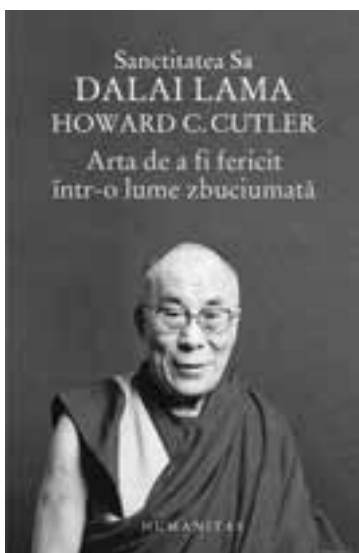
Mai întâi, te ignoră, apoi râd de tine, apoi se luptă cu tine și apoi câștigi.

Darul mâniei este o carte puternică și impresionantă, un volum plin de idei necesare pentru a-ți duce viața înpace deplină. În această carte, Arun Gandhi istorisește cele petrecute în cei doi ani cât a trăit alături de bunicul său, Mahatma Gandhi, de la care a învățat prețioase lecții ce i-au schimbat semnificativ viața. Una dintre cele mai importante lecții este aceea de a ști cum să preschimbi mânia în energie pozitivă, care poate fi folosită pentru a tămădui, și nu pentru a răni. De atunci Arun s-a maturizat și a devenit un autor, un orator, un umanist și unul dintre cei mai renumiți activiști pentru pace din lume. Această carte este o adevărată sursă de inspirație, pe care trebuie nu doar s-o citești, ci și s-o dăruiești, iar și iar! — Leona Evans

DIN CUPRINS:

Prima lecție: Folosește mânia pentru a face binele A doua lecție: Nu-ți fie teamă să vorbești A treia lecție: Apreciază singurătatea A patra lecție: Cunoaște-ți valoarea A cincea lecție: Minciunile înseamnă dezordine A șasea lecție: Risipa înseamnă violență A șaptea lecție: Fii un părinte nonviolent A opta lecție: Smerenia înseamnă putere A noua lecție: Cei cinci stâlpi ai nonviolenței

AU MAI APĂRUT:

Alexandru Ofrim (n. 1964) este doctor în istoria mentalităților la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. Conferențiar universitar la Facultatea de Litere, Universitatea din București. Colaborator al săptămânalului de cultură Dilema veche. A publicat volumele: *Cheia și Psaltirea: Imaginarul cărții în cultura tradițională românească* (2001); *Străzi vechi din Bucureștiul de azi* (Humanitas, 2007); *A Cultural History of Bucharest: The Tales of Old Streets* (ebook, Humanitas, 2019). „În *Farmecul discret al patinei și alte mici istorii culturale* am încercat o sistematizare a textelor mele în funcție de câteva mari domenii de investigație ale istoriei culturale. Lansez astfel invitația de a parcurge împreună texte schițate în jurul unor teme precum: corpul uman, istoria practicilor de lectură, a modalităților de producere, circulație și receptare a textelor de-a lungul timpului, reprezentări ale vârstelor (istoria bunicilor, a adolescenților), istoria unor atitudini și comportamente (lenea, necredința, zvonurile), istoria unor stări emoționale (frica, fericirea).“ — A.O.

Alexandru Ofrim

FARMECUL DISCRET AL PATINEI ȘI ALTE MICI ISTORII CULTURALE

VICIUL LECTURII

Scriitorul francez Valéry Larbaud publica în 1924 un volum de eseuri intitulat *Ce vice impun*, la *Lecture* (Lectura, acest viciu nepedepsit). Formularea este preluată de la poetul american Logan Pearsall Smith, care spunea despre lectură că este „un viciu rafinat și nepedepsit, acea egoistă, calmă și durabilă beție“. Dincolo de aceste metafore ale lecturii se pot ascunde reprezentări, atitudini și discursuri despre lectură. A citi nu este o simplă abilitate, ci un ansamblu complex de practici care antrenează gesturi, posturi, obișnuințe și spații de desfășurare. Cu alte cuvinte, actul lecturii implică puneri în joc ale corpului și ale simțurilor. Asocierea, uneori, a cititului cu viciul și devianța se datorează atât acestei componente somatice a lecturii, cât și capacității ei de a înflăcăra imaginația și de a lansa cititorul în universul secund al ficțiunii.

ISTORIA LECTURII La o primă vedere, ideea unei istorii a lecturii poate părea bizară, pentru că cititul ne apare astăzi ca o activitate banală, cotidiană și de la sine înțeleasă. De fapt, practicile și obișnuințele noastre de lectură nu mai sunt aceleași cu cele ale oamenilor de altădată. În trecut se citea altfel, existau alte reprezentări legate de actul lecturii. De exemplu, multă vreme, din Antichitate până în Evul Mediu, principalul mod de a citi era lectura cu voce tare, pentru sine sau pentru ceilalți. Lectura silențioasă, oculară, era mai puțin cunoscută și practică. Modalitățile de lectură, practicile ei s-au schimbat de-a lungul timpului, în legătură cu o mulțime de factori: modificarea caracteristicilor materiale ale cărții, ale formatului ei, laicizarea culturii scrise și progresele alfabetizării, evoluția modurilor de viață și apariția spațiului privat și – nu în ultimul rând – transformările petrecute la nivelul reprezentărilor corpului.

Istoricii care s-au ocupat de evoluția lecturii în spațiul occidental vorbesc despre o adevărată „revoluție a lecturii” care ar fi avut loc la mijlocul secolului al XVIII-lea. Practicile de lectură se modifică, are loc trecerea de la lectura cu voce tare la lectura silențioasă și rapidă, de la lectura intensivă la lectura extensivă a unor texte aparținând unor genuri diferite. Spre deosebire de lectura intensivă, ritualizată, care presupunea frecventarea unui număr redus de cărți religioase, lectura extensivă este o lectură desacralizată, profană, o practică individuală exersată în singurătate, o opțiune personală. Treptat, lectura se privatizează, devine un act solitar și introvertit, care predispune la izolare, la refugiere în lumea imaginarului.

ROMANUL ȘI FURIA DE A CITI La sfârșitul secolului al XVIII-lea se vorbea în Germania despre lectură în termeni precum *lesewut* – „furia de a citi”, *lesesucht* – „pasiunea de a citi” și *leserei* – „foamea de a citi”. Acest fenomen, prezent în țările occidentale, trebuie legat de apariția romanului modern, a publicului cititor, a bibliotecilor publice și a unei noi piețe a cărții. „Febra” lecturii romanului a crescut în primele decenii ale secolului al XIX-lea, acesta devenind treptat genul literar dominant. De exemplu, între 1830 și 1840, romanul reprezenta 25% dintre titlurile publicate în Franța.

Noul mod de lectură, sentimental și emoțional, exprima dorința cititorilor de a intra în contact cu lumea din spatele textului tipărit, cu viețile personajelor. Această modalitate de lectură, autonomă și voluntară, se propagă cu repeziciune în rândul femeilor și al tinerilor din clasa de mijloc. Aceștia încep să citească de bunăvoie, pentru propria lor plăcere, însă neselectiv și cu competențe reduse de lectură. Virulența „furiei de a citi” i-a alarmat nu

numai pe oamenii Bisericii, ci și pe intelectualii iluminiști ai vremii, care pun în circulație un întreg discurs despre pericolele lecturii. Critica împotriva lecturii excesive a vizat în primul rând literatura de ficțiune, romanul sentimental. Ideea centrală era aceea că femeile și persoanele necultivate nu își pot controla această dorință de a citi și practică o lectură cu efecte periculoase, emoțională și empatică, de identificare cu personajele. Lectura ar fi o activitate normală doar pentru elitele masculine, recomandată doar unui număr restrâns de persoane educate, care dispun de un bun control al sinelui. Or victimele potențiale ale „furiei de a citi” erau în primul rând femeile, ființe fragile, frivole, incapabile de un asemenea autocontrol, prizoniere ale propriilor emoții. De altfel, romanul a fost considerat foarte devreme un gen literar destinat lectoratului feminin, receptiv și avid de a-și face educația sentimentală la școala acestuia.

Discursul raționalist distinge pe de o parte „lectura bună”, cea a cărților de edificare și de cultivare a spiritului și, pe de altă parte, „lectura viciu”, cea a cărților aparținând literaturii de ficțiune, a romanului, o lectură nefastă, socialmente inutilă, asociată cu căutarea plăcerii, a distracției, cu lenea și plictiseala. „Lectura viciu”, mijloc de evaziune care îndeamnă la frivolitate și concupiscentă, este o temă care traversează secolele XVIII–XIX, o regăsim în discursul teologilor și moralistilor, dar și în cel al scriitorilor, pedagogilor și medicilor. Această anatimizare a lecturii romanului recurgea chiar la metafore igieniste: lectura este un viciu, otravă pentru suflet și corp, duce la decăderea morală și fizică, este contagioasă și dă dependență, fiind comparată cu efectele alcoolului, drogurilor și narcoticelor. Termeni precum „epidemie”, „ciumă” sunt deseori asociați cu condamnarea difuzării noilor practici de lectură. Bibliotecile publice și cabinetele de lectură particulare au fost deseori comparate de unii moralști cu bordelurile și considerate adevărate locuri de pierzanie care răspândesc viciul în rândul femeilor și al tineretului lipsit de discernământ.

În *Confesiuni* (1771), Jean-Jacques Rousseau își amintește că în adolescența lui, pe când era calfă la atelierul unui gravor din Geneva, trecuse și el prin acea „furie de a citi”, cheltuindu-și banii pentru a împrumuta cărți de la cabinetul unei doamne: „Bune, rele, toate mergeau, nu alegeam nimic, citeam orice cu același nesaț.” Efectele nocive n-au întârziat să se manifeste: din cauza „lecturilor pe ascuns și prost alese, firea îmi deveni posacă, sălbatică; mintea începu să mi se strice, trăiam ca un om ursuz cu adevărat. Dar dacă patima mea nu mă feri de cărți proaste și fără miez, norocul mă feri de cărți obscene și destrăbălate. [...] Și hazardul a secondat atât de bine firea mea pudică, încât trecusem

de treizeci de ani fără să-mi fi aruncat ochii pe vreuna din acele periculoase cărți pe care o frumoasă doamnă din lumea mare le găsește incomode, în sensul că nu poți, spune ea, să le citești decât cu o singură mână..." (trad. Pericle Martinescu, 1969).

Rousseau a fost un critic sever al literaturii de ficțiune, pe care nu o recomanda educației copiilor și tinerilor. În *Emil sau despre educație*, el spune că „lectura, singurătatea, lipsa de ocupație, viața moleșită și sedentară, legăturile cu femeile și cu tinerii: iată cărările primejdioase care se deschid la vârsta lui și îl țin neconținut lângă pericol" (trad. Dimitrie Todoran, 1973). Tot el refuză femeilor orice pretenție intelectuală și atrage atenția asupra pericolelor lecturii pentru tinerele fete („O femeie prea învățată este nenorocirea soțului său, a copiilor, a tuturoră").

PERICOLELE LECTURII FEMININE Începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, o întreagă retorică se organizează în jurul ideii că lectura romanului este o experiență distructivă pentru sufletul și corpul femeii. Acest discurs coincide cu alfabetizarea crescândă a femeilor provenind din toate păturile sociale, proces care demarează între anii 1800 și 1830. Stendhal nota în 1832: „Toate femeile din Franța citesc romane, însă nu toate au același grad de educație; de aici distincția care s-a stabilit între romanele pentru servitoare și romanele de salon" (trad. autorului). Lecturile galante erau considerate periculoase mai ales pentru fete, punându-le în primejdie castitatea și puritatea. Romanul le corupe, se strecoară în patul lor virginal, locul predilect de lectură clandestină și de ascundere a cărților. Lectura acestui gen de literatură le face să viseze la iubiți ideali, să se identifice cu personaje și să cadă pradă unor periculoase reverii. Romanul a fost acuzat că stârnește imaginația fetelor, că le aprinde poftele trupești și le inițiază în jocurile și plăcerile dragostei. Ele pierd contactul cu realitatea și se lasă bântuite de himere. În această ipostază, cartea este un adevărat seducător, iar lectura asemenea mărului interzis din care Eva îndrăznește să guste și cade în păcat.

De altfel, un topos al literaturii libertine este seducerea tinerei cu ajutorul lecturii. Maestrul filozof libertin îi dă lecții tinerei naive în cadrul unei lecturi în doi a unor cărți licențioase, bine alese și bogat ilustrate. Personajul feminin din romanul *Tereza filozoafa*, atribuit marchizului d'Argens, capitulează și își pierde virginitatea după ce citește cărțile din biblioteca seducătorului: „În primele patru zile am cercetat pe rând, *Histoire du Portier du Chartreux*, cea a călugăriței carmelite, *Académie des Dames*, *Lauriers Ecclésiastiques*, *Thérmidore*, *Frétillon* și încă multe altele de același fel [...]. În a cincea zi, după o oră de lectură, am căzut

într-un fel de extaz“ (trad. Silviu Lupașcu, 1993). Același topos îl găsim și în cartea lui Alfred de Musset: *Gamiani ou deux nuits d'excès* (1832).

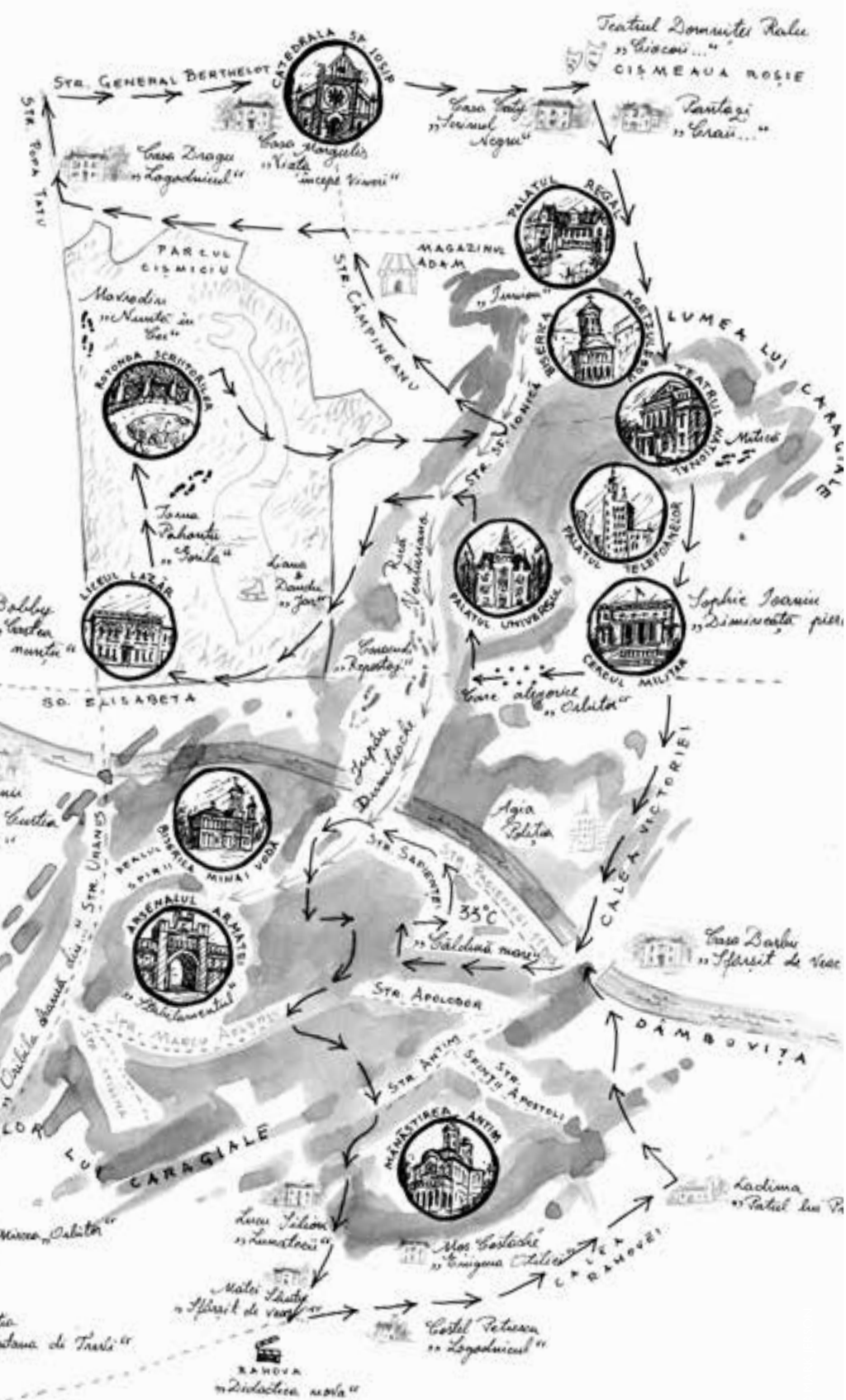
Viciul lecturii are aceleași efecte nocive și asupra femeilor căsătorite, pericole despre care bărbații au discutat îndelung. Femeia care citește își neglijează îndatoririle domestice și conjugale, se sustrage comunității familiale, își ignoră soțul și copiii, se gândește să divorțeze și își înșală bărbatul. Toate pericolele lecturii feminine, toate viciile atribuite cititoarei, se regăsesc în romanul lui Flaubert, *Doamna Bovary*. Eroina romanului, Emma, este o victimă absolută a lecturii, a vieții trăite exclusiv pe planul imaginar. Ea manifestă dezinteres familial, devine o mamă deplorabilă și o soție adulterină. Are 15 ani când cunoaște primele reverii romanești, la pensionul de maici, unde, pe ascuns, împrumută și citește pe nerăsuflăte romane de aventuri de la o fată bătrână care lucra la spălătorie. După ce se căsătorește, ea cade din nou în bulimia lecturii, pentru a compensa plictisul cotidian al unei provincii dezolante unde nu se întâmplă niciodată nimic. Soacra ei, exasperată de obiceiurile norei, decide să-i întrerupă aprovizionarea cu cărți: „Se hotărî ca Emma să nu mai citească romane. Lucrul nu era deloc ușor. Bătrâna luă asta asupra ei; când avea să treacă prin Rouen, urma să se ducă personal la cel care-i împrumută cărți și să-i spună că Emma nu se mai abonează. Și dacă totuși librarul ar stăruia în îndeletnicirea lui de a otrăvi oamenii, n-avea oare dreptul să anunțe poliția?“ (trad. Demostene Botez, 1972).

Lectura ei este contemplativă, de abandon, nu are o distanță critică față de ceea ce citește, se complăce în nesfârșite reverii și se transpune în lumea ficțiunii.

Pe măsură ce mergi din întrebare în întrebare, furat de fiecare titlu în parte (nu-ți vine să lași nimic necitit din această mică enciclopedie neconvențională), tabloul asupra semenilor noștri se întregește, iar cartea se transformă și într-una de subtilă pedagogie, ca fabula. În mereu altă epocă și cu mereu altă recuzită alegorică, când învins, când victorios, eroul acestor pagini diverse e unul și același: Omul. Ce poate fi mai interesant de atât? — Ioana Pârvulescu

DIN CUPRINS:

*O istorie a bunicilor Homosexualitatea – o privire transculturală
Obscenitatea ca instituție Cine a inventat adolescența Înjurătura:
mod de folosire*

Ideea dicționarului de față a pornit de la câteva observații comune, printre care aceea că spațiul joacă de obicei în literatură un rol crucial, că în majoritatea operelor literare există o hartă, ale cărei coordonate se pot sau nu plia pe o geografie obiectivă. Parcurgerea ei se conjugă deseori cu principalele traiectorii narative, felul în care adresele (reale sau fictive, uneori mitice) sunt distribuite e semnificativ, traseele personajelor segmentează textul în unități de analiză – toate acestea constituind indicii suplimentare pentru înțelegerea unui text literar. Ne-am propus să integrăm fiecare stradă, monument, cafenea, statuie etc. unei povești care să surprindă acel *esprit du lieu* care definește natura unui loc, calitatea lui esențială și, totodată, *atmosfera*, cu un termen al lui Pierre Sansot, pe care o degajă. Astfel, din 2000 de locuri inventariate inițial, le-am selectat în cele din urmă pe acelea cu ade-vărat relevante – fie pentru geografia *reală* a orașului, fie pentru cea literară, deși deseori cele două se suprapun. — C.C., A.R.

Corina Ciocârlie
Andreea Răsuceanu

DICȚIONAR DE LOCURI LITERARE BUCUREȘTENE

Cu 11 hărți originale de Rareș Ionașcu

CIȘMIGIU (PARCUL)

In 1779, Alexandru Ipsilanti poruncește construirea a două cișmele, una din ele aflându-se pe locul actualului parc Cișmigiu. În apropiere se afla și locuința marelui-cișmegiu Dumitru Siulgi-bașa, de la care își vor lua numele și lacul (fost al lui Dura neguțătorul), și grădina publică de mai târziu. Pavel Kiseleff este cel care dispune, în 1830, ca balta să fie secată și locul amenajat, dar acest lucru se întâmplă abia în 1847, sub coordonarea arhitectului peisagist Carl Wilhelm Meyer.

La fel ca parcul Carol sau parcul Ioanid, Cișmigiul e și el un loc îndrăgostit. Spațiu rezervat loisir-ului, întâlnirilor galante și repaosului duminical, cea mai veche grădină publică bucureșteană are o lungă carieră literară, care începe foarte devreme. În *Ciocoi vechi și noi*, Cișmigiul – și alte grădini ca el – e barometrul în

funcție de care societatea bucureșteană se împarte în două categorii, după starea, obrazul și averea fiecăruia: „Locuitorii săi [ai Bucureștiului] din clasa de mijloc, deprinși de mult timp cu viața orientală cea plină de lene și poezie, vara se adunau la grădinile Breslea, Barbălată, Cișmegiu și Giafer. Acolo, fiecare isnaș sau cap de familie își întindea masa și, împreună cu casnicii și amicii, beau și mâncau; apoi începeau a învârti hora strămoșească și dansurile cele vesele, care se deosebesc foarte puțin de tarantela neapolitană și care plac atât de mult întregului popor latin“ (în vreme ce boierii petrec în via lui Brâncoveanu din Dealu Spirii sau în grădina lui Bellu). Că așa stau lucrurile ne confirmă și naratorul din *Nenorocirile unui slujnicar sau gentilomii de mahala*: „Locurile frecventate mai des de către ortodoxii slujnicari sunt două: grădina Cișmegiului pe timpul de vară și cafeneaua din Pasagiul Român în timpul cel friguros al iernei. Aci se adună slujnicarii de toate nuanțele, de-și varsă veninul asupra oamenilor ajunși la putere“. Loc de bârfă mărunță, lejeră sau de agreabil răgaz, grădina Cișmegiului constituie teatrul unor scene inedite, de un umor irezistibil, în Bucureștiul lui Caragea, așa cum vedem din *Scrisorile* lui Ion Ghica: gătiți cum nu se poate mai bine cu „poturi, cu mintean și cu cepchen“, legați la cap cu *tarabolus*, încinși cu pistoale și iatagan, cuconașii („Iancu, feciorul lui biezadea Costachi Caragea și al Raliței Moruzoaiei, frații Bărcănești, Bărbucică, nepot de fată al banului Barbu Văcărescu“) terorizează – zi și noapte – Bucureștii cu chefurile lor: „Ei petreceau ziua în Cișmegiu cu lăutari pe iarbă verde și, cum rășărea luna, plecau cu ghitare și cu flaute la serenade pe sub ferestrele fetelor și a nevestelor frumoase“. O societate veselă și pestriță se-animă deci în preajma fostei bălți a negustorului Dura, una care n-avea cum lipsi din *Momentele* caragialiene: în 1 aprilie, o nevastă de cârciumar din spatele grădinii publice ar trebui să se vadă cu amarezul „în Cișmegiu pe movilă“, dar fie ploaia fină, fie întunericul îl împiedică pe acesta să ajungă. În *Cronica fantazistă*, vedem cu ochii minții „pe malurile lacului din Cișmigiu, cinci mii de lucrători, toți feciori de oameni cumsecade, descendenții pașnicilor neguțători cari odinioară își numărau boabele mătâniilor în ușa magazinelor“, iar în *La Paști* o expoziție ocazională, care are drept cadru grilajul ce înconjoară parcul, e prilej pentru Lache și amicul său de a se opri un răstimp și a admira operele de artă; dar numai unul scurt, căci „o galerie de pictură este cea mai obositoare distracție intelectuală“. Tot în Cișmigiu, de unde dă muștele afară, e detașat prietenul destituit al lui Mitică, pe-aici

se plimbă și Caracudi, în *Reportaj*, iar în *Tempora* vedem tinerimea universitară încercând să ajungă la statuia lui Mihai Bravul, oprită și bătută de poliție.

Grădina englezească e de neocolit, fie că e scena unor mărunte drame amoroase, a dulcelui *far niente* ori a gălăgioaselor petreceri. În *Craii de Curtea-Veche* ea capătă și aura vechilor parcuri pline de mister și frumusețe: în labirintul său vegetal, în „Cișmegiu de atunci, singuratic și lăsat în sălbăticie“, naratorul îl întâlnește pe melancolicul Pantazi. Aici, surprins în clipa nehotărâtă a asfințitului, Pantazi „își plimbă melancolia“ pe sub copacii înalți, stârnind naratorului sentimentul unei identificări sufletești tulburătoare: „locul însă unde tristețea lui afla în mine un răsunet atât de adânc încât îl făcea să-mi pară un eu-însumi era Cișmegiu“. Atât de mare e fascinația exercitată de peisajul nocturn al parcului asupra povestitorului, încât acesta îi rămâne credincios „chiar în timpul marilor ploi ce au căzut înainte de ivirea cometei din acea vară“, când „în apriga înviorare a verdeții bete de umezeală și pustie cu desăvârșire, grădina dezvelea spre seară, când se însenina vremelnice, frumuseți neănuite“.

Spațiu erotizat, ce-ndeamnă totodată la reverie și uitare, parcul atrage ca un magnet pe toată lumea: chiar și silueta doamnei T, vaporosă și fluidă, o surprindem flanând în drumul ei spre parcul bucureștean, într-o zi de vară: „Coboram pe bulevard spre Cișmigiu, ușoară, cercetând interesată rochiile deschise ale femeilor“. Pe urmele ei coboară și cei doi protagoniști ai *Orașului cu salcâmi*, Adriana și Gelu, tot pe bulevardul Elisabeta, spre Cișmigiu, dar ei se opresc să vadă fotografiile la cinematografele din drum, să se mire de fructele din vitrina vreunui magazin, în sunetul tramvaielor, care rămâne suspendat în văzduh. De obicei remediu sufletesc pentru pesimistul urban, și refugiu pentru amururile mai mult sau mai puțin clandestine, parcul nu își exercită însă fascinația asupra tuturor în aceeași măsură. Naratorul din romanul lui Mihail Sebastian *De două mii de ani* notează întunecat într-un început de primăvară: „Era frumos adineauri în Cișmigiu, cu soarele acesta metalic, alb, cu apa de verde vegetal, cu arborii fără frunze încă și goi ca o turmă de adolescenți la recrutare. Ce urâți sunt oamenii în pardesiurile lor întârziate, cu pălăriile roase de iarnă, cu surâsurile intimidat de soare, cu pașii grei, înnămoliti“. Același personaj, căutând o cale de evaziune din propria existență, se refugiază într-o mică, modestă mansardă, care are însă vedere la parc: „Patru pereți albi și o fereastră înaltă, peste care se văd vârfuri de copac din Cișmigiu“. În Cișmigiu

evadează și adolescentul miop al lui Mircea Eliade, în repetate rânduri, fie pentru că tocmai au înfrunzit castanii, pentru că e senin și pe aleile parcului trec perechi de îndrăgostiți, iar în chioșc cântă fanfara. Dar parcul, cu vitalitatea și erotismul vag pe care îl degajă, e în același timp motiv de introspecție dureroasă și refulare a complexelor și nemulțumirilor adolescentine: „Îmi voi aminti nopțile pe care le încep în Cișmigiu, invidiind fericirile altora, privindu-mi pașii goi și triști pe alei“. Și Ion Ozun își proiectează întristarea și deznădejdea asupra parcului, pe care, într-o reverie neagră, îl vede ca destinație finală a nefericitului său periplu bucureștean: aici, se vede întins pe o bancă, mort de frig, „cum mor vagabonzii“ (*Calea Victoriei*). La antipodul său, fire pragmatică, Stere, cârciumarul din *Groapa* lui E. Barbu, câtă vreme e ucenic la prăvălia lui Pandele, în așteptarea momentului când își va deschide propria afacere, „duminica umbla în Cișmigiu după servitoare“. De altfel, domeniu al instinctualului și al dorințelor înăbușite, Cișmigiul e, firesc, spațiul căutărilor amoroase. Pentru Bobby, liceanul din *Cartea nunții*, renașterea vegetală a parcului din primele zile de primăvară trezește la viață propria lume de instincte și pulsuni: „De când înfloriseră liliicii și aerul sufla calduț, mișcând acele verzi ale ierburilor proaspete, Bobby era tulburat de o neliniște generală, de un fior ce-i trecea prin șira spinării, învârtindu-se în jurul coapselor și ramificându-se spre genunchi. Nu-și găsea loc și lipsea mereu de la școală, hoinărind prin Cișmigiu, parcul Carol și la Șosea. În fond, destul de inițiat în tainele sexuale, știa ce voia“. La fel și Jim, împărțit între două iubiri, se plimbă cu „blânda“ Vera în Cișmigiu, în vreme ce pe senzuala Lola o vizitează în apartamentul din Strada Toamnei. Nici iarna însă parcul nu-și pierde puterea de atracție, de obicei aici vin la patinoar tinerele perechi de îndrăgostiți, ca Liana și Dandu, din *Jar*, chiar dacă uneori patinajul e doar un pretext. Dar tot primăvara pare a fi anotimpul prin excelență al grădinii Cișmigiului, anotimp feeric, al tuturor începuturilor și iubirilor fericite: „După ce se învârtiră prin cartierul Berzei, coborâră în Schitu Măgureanu și intrară în Cișmigiul unde primăvara își despletea tinerețea în parfumuri de pământ reavăn, muguri proaspeți și flori timpurii. Pe marginea lacului cu apele argintate de lună, Liana strigă cu însuflețire: — Uite, Dandu, parcă și acuma e gheața bună de patinaj!“ În *Roșu, galben și albastru*, Ion Minulescu sintetizează toate acestea într-un enunț memorabil, chiar dacă lipsit de poezie: „Cișmigiul cu idilele scurte și obscure ale anilor de școală“.

Indiferent de vârstă sau categorie socială, parcul îi atrage irezistibil pe bucureșteni.

Pe aici se plimbă și Gonzalv (*Bietul Ioanide*), și Titi, hipnotizat de muzica fanfarei și în căutare de „subiecte” pentru picturile sale stângace (*Enigma Otiliei*), chiar și lui moș Costache Giurgiuveanu i se recomandă plimbările în Cișmigiu, ca terapie împotriva tristeții. [...]

Situat în inima capitalei, martor la mai bine de două secole de istorie bucureșteană, Cișmigiul reflectă, ca și alte clădiri, monumente, străzi și parcuri, transformările vitale prin care trece arhitectura orașului, în drumul ei spre modernitate.

GRĂDINA ICOANEI (PARCUL) Parc amenajat în 1873 de horticultorul Louis Leyvraz – după un plan semnat de arhitectul capitalei Carol Kuchnowsky – pe locul unei bălți asanate în perioada prefacerilor urbanistice datorate generalului Kiseleff și Reglementelor organice.

În inima Bucureștiului a existat cândva, înaintea marilor lucrări de modernizare de la sfârșitul secolului al XIX-lea, o enclavă mlăștinoasă ale cărei capilare se prelungeau până spre râul Dâmbovița, pe atunci încă neamenajat, sporind astfel riscul de inundații (proiectul de canalizare început după inundația din 1864 avea să fie finalizat abia în 1880 de arhitectul Grigore Cerchez, *vezi DÂMBOVITȚA*): „unde-i acu grădina Icoanei”, citim în *Bordeienii* lui Mihail Sadoveanu, „era o mocirlă mare, un fel de baltă [...] din balta aceea curgea un pârau prin Scaune, la Sfântul Gheorghe... În preajma grădinei de la Sfântul Gheorghe era atunci stuf mult, erau sălcii, era apă – un fel de lac, și de-acolo iar curgeau pâraie în Dâmbovița”.

O jumătate de veac mai târziu, trepidația marelui oraș a pus deja în paranteză și amenințarea apelor dezlănțuite, și reveriile lacustre. În iarna lui 1934, când Paul, protagonistul fără voie al *Accidentului* lui Mihail Sebastian, ajunge pe înserate în Grădina Icoanei, totul i se pare străin și absurd, mai absurd chiar decât un bar oarecare din bulevardul Basarab: „aleile înzăpezite, copacii negri, goi în nemișcarea lor de lemn, băncile rare, lămpile electrice care ardeau inutil, ca și cum cineva ar fi uitat să le stingă înainte de plecare”. La fel de anacronic, de neverosimil, îi apare decorul lui Radu Cossașu, atunci când traversează la rându-i Grădina Icoanei prin dreptul bisericii, în curtea căreia rezistă stoic mormântul generalului Odobescu – tatăl scriitorului – „cu acel

coif alb ridicat pe piatră, mereu confundabil cu un os enorm“. (Tema deșertăciunii gloriei revine, ca un insert postmodern, în paginile primului roman al lui Bedros Horasangian, *Sala de așteptare*: „Am intrat puțin și în curtea B. Icoanei. Ce impozant e monumentul lui Odobescu. Dar în fond ce importanță mai poate avea pentru cel dispărut?“)

Traficul haotic, dublat de spasmele istoriei recente, își pune inevitabil amprenta pe oraș, iar aleile parcurilor mai delimitează doar în virtutea inerției o oază de liniște – amăgitoare, firește, ca orice oază. În anii '50, când doctorul Munteanu – unul dintre *Risipitorii* lui Marin Preda – află că trebuie să-și cedeze vila de la Șosea în schimbul unui apartament cu două camere de lângă Grădina Icoanei, nu-l frământă decât ideea că huruitul tramvaielor va zădărnici orice tentativă de a se consacra studiului. Obsedantul deceniu își prelungește insidios sinapsele, făcându-l pe Bedros Horasangian să nu audă nici el, atunci când se plimbă prin *Parcul Ioanid*, decât zgomotul automobilelor avansând spre Icoanei cu motoarele ambalate, iar pe junele Eliade din *Ce se vede* să nu-și poată recita poeziile compuse în mansarda de pe strada Columb, pentru simplul fapt că tramvaiele trec pe Icoanei „zguduind casa și aproape răzându-i pereții“, obligându-l astfel să iuțească ritmul până ce nu mai înțelege nici el ce spune...

Oricât de asediat, de poluat sonor, triumphiul Bermudeilor delimitat azi de străzile Verona–Xenopol–Calderon își păstrează capacitatea de a genera mitologii românești – după chipul și asemănarea stafiei de la Grădina Icoanei pomenite de Sadoveanu în *Bordeienii*. Bogdan Suceavă plasează aici, mai precis în „blocul neterminat de la Grădina Icoanei“, Cartierul General al unei redutabile secte religioase: „Ajunseră la etajul patru. Zece scaune de fier forjat erau așezate în cerc, în jurul unei bucăți mari, rotunde, de beton. În colțurile încăperii, care fusese proiectată inițial să fie o sufragerie uriașă, se aflau butoaie gata să fie aprinse. Pe un perete aștepta fixată o torță; Negru se duse și o aprinse cu bricheta. Suntem pe cale să ne strângem rândurile, spuse Darius, care îl urmărea cu coada ochiului pe oaspete“. (*Venea din timpul diez*)

Dincolo de versantul spectaculos-romanesc, în tușe groase, zona Ioanid-Icoanei oferă și perspective fin nuanțate. Radu Petrescu, bunăoară, o observă cu acuratețea botanistului dublată de răbdarea pictorului impresionist, dispus să revină la nesfârșit asupra unui detaliu, în pasaje cvasi-identice, cu efect de ecou întârziat: „O frunză căzu în stradă, arborii din Eremia Grigorescu și din grădina Icoanei foșniră aspru și scurt legănându-se într-o mișcare de șurub,

apoi se imobiliză. [...] Din blocurile albe de dincolo de colțul străzii atmosfera corozivă diluase bucăți întregi, amestecându-le într-o ceață leșioasă. “Împreună cu amicul Poenăreanu, Eliade reface la nesfârșit aceleași incursiuni în irealitatea imediată, trecând pe lângă marele zid de cărămidă aparentă de peste drum de Biserica anglicană, spre strada C.A. Rosetti, apoi spre Școala centrală și de acolo spre piațeta dintre Icoanei și Ioanid. În timp ce Poenăreanu se oprește la vespasiana din Grădina Icoanei, Eliade descoperă că spațiul înecat de „o substanță albă, cu palpit luminos” care se deplasează peste vârfurile arborilor către C.A. Rosetti e nici mai mult, nici mai puțin decât „trupul și suflul însuși al poeziei, esența dură, ultimă, spălată de superfluitățile sentimentelor”...

Pe harta parcurilor bucureștene, propice în genere reveriilor erotic-sentimentale, Grădina Icoanei joacă un rol aparte – drept dovadă, secvența cvasi-suprarealistă din *Zenobia* lui Gellu Naum în care naratorul, traversând Grădina Icoanei în drum spre casă, „ud și trist ca un câine aruncat în șanț”, își întâlnește un văr stând pe o bancă lângă iubita lui, pe care încearcă s-o convingă „să treacă la fapte”, ceea ce ea refuză cu tenacitate: „eram obosit și înfrigorat, m-am așezat lângă ei, pe bancă, [...], i-am spus fetei aceleia să vină cu mine să facem dragoste și ea a venit”.

Aerul pur al ficțiunii, dezbărat de complicații sentimentale inutile, face din Grădina Icoanei o țintă, reperabilă de la mare distanță, a însetaților de absolut. Semnificativă e scena din *Derpajul* lui Ion Manolescu în care Robe și-l imaginează pe bunicul Vitalian pilotându-și Messerschmitt-ul deasupra Bucureștiului, în anii războiului al doilea, doar pentru a privi de sus – precum Hyperion – cercul strâmt al tramvaielor din Piața Victoriei și tentativele de seducție repetate ale fetelor de liceu din Cișmigiu ori Grădina Icoanei: „Elevele îi făceau cu mâna printre coroanele copacilor, așteptând un zâmbet sau o acrobație. Pentru una dintre ele (care avea să devină bunica Aneta), Vitalian Robe a executat un looping în formă de treflă, într-o dimineață de iunie, chiar înainte de sesiunea de bacalaureat.”

La piruete similare visează și Mircea Horia Simionescu atunci când, într-o scenă memorabilă din *Ulise și umbra*, plasează Coloseul la întretăierea străzilor Icoanei și Dumbrava Roșie, ca un decor de mucava pe fundalul căruia orice fantezie e permisă: „În piațeta dintre Grădina Icoanei și Coloseu, pe o scenă improvizată, un grup de fete și băieți, în costume viu colorate, acum ținându-se de mână, acum strângându-se de talie, rotunjesc un fel de horă, strigând distihuri al căror înțeles nu e limpede...”

MEMORII. JURNAL

na, și de ca
ta, iar data perioada sig
fiind în fond în vacanță nu
te foarte bine veni și în
- poate o joi și o vineri, sau
3 iunie trebuie să fii la
duce la New York și apoi acasă.
ca să fac revizua finală a
ca să fii sincer, abia aștept
cel mai bun pe care l-am scris
ca să reiau metafora proustiană
"căutare a timpului pierdut,"
Hine pe care le regăsim din
ne momente de atenție și totodată
rezult recitării.

vinu,

Matei

Te-ai ruga să-mi răspunzi repede
Mătre ta până la 6 luni. După
două săptămâni să sînt biserica
dar totuși optîndu-se
cuadratura cercului!

Te mulțumesc și
Ism

Legendară prietenie dintre Matei Călinescu și Ion Vianu, documentată admirabil în *Amintiri în dialog* (1994), apare bine conturată și în schimbul epistolar de după emigrarea lor. *Scrisori din exil: Corespondență inedită* acoperă perioada 1977–1992. Matei Călinescu părăsise țara în 1973 și se instalase ca profesor de literatură comparată la Universitatea din Bloomington, Indiana. Ion Vianu a plecat la rândul său din România patru ani mai târziu, în 1977, începându-și cariera de psihiatru în Elveția. În libertate, și în pragul unei noi vieți, ei reconstituie prin scrisorile lor deopotrivă condiția exilatului și tabloul sumbru al țării lăsate în urmă, dar nicicând uitate, „rana care nu se închide“. Terapie și recuperare a memoriei, această corespondență este, mai presus de orice, o celebrare a prieteniei.

Matei Călinescu, Ion Vianu

SCRISORI DIN EXIL

CORRESPONDENȚĂ INEDITĂ

11 DECEMBRIE 1977

Dragă Ionel,

E duminică, sunt în office-ul meu din Ballantine Hall – locul unde m-am obișnuit să lucrez și, când nu lucrez, să-mi adun gândurile și să mă reculeg. În fiecare duminică îmi fac drum pe aici, scriu o scrisoare, două, apoi, spre sfârșitul după-amiezii, fac o plimbare prin campus până la Book Nook, un fel de mică librărie-papetărie, de unde cumpăr *The Sunday New York Times*, un fel de monument jurnalistic (10-12 secții, sute de pagini) pe care-l citesc, răsfoiesc ar fi un cuvânt mai potrivit, până spre miezul nopții. *N.Y. Times*, ediția de duminică și cea obișnuită din cursul săptămânii (pe care o urmăresc cu oarecare regularitate), e singura mea sursă serioasă de informații de peste ocean (radioul și televiziunea raportează numai evenimentele importante, mari crize, asasinate, cutremure: adresându-se unui public de masă, funcționând în conformitate cu principiul descoperit încă de către Tocqueville, anume, „dictatura majorității“, mass-media

manifestă o preferință crescândă pentru așa-numitele *human-interest stories*, sau *soft news* – informații de tipul radio-magazin – în defavoarea adevăratelor știri, *hard news*, care au un public prea restrâns).

Din *N.Y. Times* am aflat despre venirea lui Goma la Paris, despre conferința lui de presă, despre „semnul“ pe care i l-au făcut băieții de la Securitate bătând-o pe Monica Lovinescu (ce porcărie, terorism țigănesc). Așteptam detalii de la tine, care ești mai aproape. Ai vorbit cu Goma? Care e situația lui exactă? Ce s-a aflat în legătură cu cazul Monica Lovinescu? Ține-mă, te rog, la curent.

Nu mă surprinde că te-ai simțit oarecum izolat la congresul de la Milano, în mijlocul unor stângiști răsfățați, capricioși, uluitor de superficiali. *Telquelști*, care de la marxism-leninism au trecut la maoism și acum, recent, la antimarxism, nu-mi inspiră nici o încredere: sunt reprezentanții stângii frivole, ai noțiunii de *radical chic*, oameni cu oarecare „papagal filozofic“, sau pseudo-filozofic (ce bine se potrivește argoticul „papagal“ în acest context), dar fără substanță.

Reszler mi-a scris în legătură cu conferința pe care-o organizează la Geneva, probabil la sfârșitul lui mai, pe tema „La mort de l'homme“. Încearcă să obțină fonduri pentru drumul meu și e destul de optimist. S-ar putea deci să ne vedem.

Adresele pe care mi le ceri; a mea, 1028 East Wylie, Bloomington, Ind. 47401; a lui Ken, 1112 Atwater Ave., Bloomington, Ind. 47401; a lui Nemoianu, 1306 Grove, Apt. 2F, Berkeley, Cal. 94709; a lui Nego, Str. Brezoianu 55, et. 6, ap. 27, București 7; a lui Andrei Mircea, 31 rue Frédéric Mistral, 91330 Yerres, France. Noua adresă a lui Doinaș n-o știu (ți-o poate da Nemoianu). Adresa lui Betty n-o am la îndemână, cere-i-o lui Ken.

Îmbrățișări, sărbători fericite tuturor,
Matei

19 DECEMBRIE 1977

Dragă Matei,

Foarte sugestiv îmi descrii serile tale la Ballantine Hall între lucru și visare; mi s-a părut deodată așa de curios cum suntem cu toții răspândiți pe toată suprafața pământului, de fapt într-o deplină solitudine, când mai normal, ca oamenii de pe aici, unde mă găsesc acum, ar fi fost să construim o viață frumoasă, deplină, înrădăcinată la noi acasă. La Buc. în ultima perioadă îmi spuneam adesea: „ne-a fost furată țara“, și această idee mi se pare și mai

pertinentă acum, aici. Aveam tot ca să fim nu numai „adaptați“, dar și „stăpâni“. Jalea istoriei, care impune un refuz metodic, nu mă păărăsește.

Cu Monica L., a fost cum zici tu, „terorism țigănesc“ în plin. (L-am experimentat și eu cu Tudor.) Doi indivizi cu aparență nord-africană au pătruns la ea în casă (Ierunca fiind plecat) și au bătut-o până la pierderea cunoștinței și fractura osului nazal (4 zile de spital), confirmând avertismentul dat lui Goma. Acesta din urmă s-a instalat într-un mic apt. la Paris (am vorbit cu el la telefon puțin după sosire). Dă interviuri, merge pe la conferințe de disidenți, nu se comportă ca un om căruia i-ar fi frică. Declară că peste un an se va întoarce în țară – dar asta e cam greu de conceput. La telefon îmi spunea că va face un voiaj la Geneva și atunci sper să-l văd.

Ar fi colosal să vii la sfârșitul lui mai aici. Bineînțeles, o să mă ții la curent. Pe la 9 iunie aveam intenția de a merge la Londra la un congres, dar dacă vrei să facem un program comun aş putea eventual să și renunț.

În țară domnește o atmosferă demnă de anii '50: sărăcie și măsuri discriminatorii contra a tot ce nu e partinic. Îți voi da un singur exemplu: Monica Constantinescu (Nicolau) a fost convocată la școala băiatului ei (13 ani) și încunoștințată că, dat fiind că părinții nu sunt membri de partid, copilul nu poate spera mai mult la anul decât să fie primit într-un liceu *agricol*! Asta sugerează o întreagă evoluție foarte tristă. De altfel, porcăria cu studiile e generalizată – știi poate că bietul M. Nasta nu a putut trece doctoratul pentru că are o soră în străinătate; dar astfel de cazuri sunt cu sutele.

În fine, nu parvin să mă detașez de România și de problemele ei – o adevărată boală pe care cred că o voi târî după mine tot restul existenței (*cf.* cu temperamente diferite aceeași comportare la Eliade, Cioran, Ionescu). Apropo de asta, aștept cartea ta și bineînțeles articolul despre Eliade cu genealogia intelectualității românești de care-mi vorbești.

Dragul meu, vin sărbătorile, dorul e și mai mare.

La mulți ani deci, să fiți sănătoși și pe cât mai curând!

Ion

P.S. Ai primit extrasul cu Ghelber?

4 IANUARIE 1978

Dragul meu Ionel,

Câtă dreptate ai, în ultima ta scrisoare, când spui că „ne-a fost furată țara“. Formula asta m-a urmărit de-a lungul ultimei părți a vacanței, de-a lungul vizitei de câteva zile pe care ne-a făcut-o Breban (între 28 decembrie și 3 ianuarie): m-a urmărit, m-a răscolit, mi-a redeschis vechi răni pe care le credeam definitiv cicatrizate. Orice exilat, notează Eliade undeva în *Jurnalul* său, e un Ulise călătorind spre Ithaca, rătăcind prin lume pentru că așa au vrut zeii. E, probabil, singura soluție – să dăm existenței noastre descentrate sensul mitului, să descoperim în tribulațiile noastre fără rost firul poveștii, să ridicăm realitățile de care ne-am izbit și care ne-au durut la demnitatea imaginarului.

Pe Nicolae l-am găsit aproape neschimbat – același amestec de forță, încăpățănare, megalomanie, generozitate, prost gust, luciditate și curată nebulie. Ciudatul lui „fetișism al puterii“ m-a iritat, vechile lui teorii m-au obosit, unele observații de-o rară inteligență, pe care le făcea parcă în treacăt, m-au sedus, dar dincolo de toate acestea m-a uimit și m-a emoționat memoria lui extraordinară. O grămadă de lucruri – semnificative și nesemnificative – de care nu mi-aș mai fi amintit nici dacă aș fi fost picat cu ceară au reapărut, într-o lumină și familiară, și străină, din întunericul dens al trecutului: câte mici fraze, mici gesturi, acțiuni, tensiuni nedefinite mi-au fost reactualizate cu o șocantă precizie în evocările lui fragmentare, dezordonate, capricioase. Mici fraze stupide sau spirituale, mici gesturi pe care le-aș reface sau nu, acțiuni în care sub o formă sau alta am fost amestecat și a căror „istoricitate“ incontestabilă mi se pare atât de ireală, stări, dileme, sfâșieri, furii, ezitări, melancolii pe care le-am recunoscut înțelegându-le și mai puțin decât atunci când s-au întâmplat. Această confruntare cu părți din propriul meu trecut, răsrânțe din oglinda altei memorii, m-a epuizat, m-a lăsat cu un fel de amețeală. La plecare, Nicolae mi-a spus că-ți va face un semn din Franța sau din Germania, unde intenționează să se oprească pentru câteva săptămâni înainte de a se întoarce la București.

Situația din România, după cât am înțeles și de la Nicolae, ar putea fi caracterizată succint în felul următor: transformarea din ce în ce mai profundă și mai perversă a drepturilor în privilegii. Cele mai elementare drepturi devin peste noapte privilegii, avantaje pentru care, nu-i așa?, trebuie să fii recunoscător, daruri care te leagă de mâini și de picioare. La ora actuală, pare-se, nu sunt prizonieri politici: dar „privilegiul de a nu fi închis“, ca orice privilegiu, poate fi oricând retras. Chiar și faptul de a trăi e pe

punctul de a deveni un privilegiu – perfect compatibil de altfel cu logica puterii totalitare. În sfârșit...

Chestia cu conferința din Elveția nu e încă pe deplin clară. Nu-ți schimba planurile în legătură cu congresul de la Londra de dragul unei simple posibilități. Sper ca în câteva săptămâni să-ți pot spune ceva mai precis.

Am primit extrasul cu Angela Ghelber. Știam că Ghelberii se află în Elveția, acum vreo doi ani am primit chiar o scrisoare plină de recriminări de la Angela, care mă acuza că în Licher am furat ideile, toate ideile lui Genu, lăsându-l, cum s-ar zice, cu curul pe gheață. În notița de ziar pe care mi-ai trimis-o m-a supărat bombasticismul – de origine clar ghelberiană – pe care nu l-am furat și care pare a fi singurul lucru cu care a rămas. Sărmanul fost profesor de filozofie de la Universitatea din București, căsătorit cu o mare poetă mistică care era cât pe ce să fie arsă pe rug de porcii de comuniști!

Ce faceți voi? Cum s-au adaptat băieții? Ioana și-a găsit de lucru?

Vă îmbrățișez pe toți cu mult drag,
Matei

13 IANUARIE 1978

Dragă Matei,

Acum trei zile am primit scrisoarea ta și aproape imediat și cartea, care mi-a produs o mare bucurie, dar și încredere și gânduri stimulante. Te felicit și te îmbrățișez. De citit, firește că încă nu am citit-o, dar am răsfoit-o și am simțit că e în ea multă claritate (imens *atout* al celui care scrie într-o limbă care nu a fost de la început a lui!), obiectivitate, erudiție. Apropiindu-mă de ea știu că îi voi găsi și alte calități. Poate că peste câtva timp o să pot da și eu la iveală ceva, deși existența mea actuală nu e prea favorabilă scrisului; dar marele meu model Freud (!) și-a scris cărțile nopțile și duminicile!

Formula ta despre transformarea drepturilor în privilegii în România de azi e perfectă. Fără să fi numit lucrurile, așa am simțit-o și eu de multe ori. De pildă: se anunță un spor de salarii; imediat, imn de slavă Partidului și lui Ceaușescu, ca și cum umila săltare pe scara mizeriei nu ar fi tot rodul muncii nenorociților oameni. Dar nu este singurul aspect odios. Foarte șocant devenise în ultimii ani faptul că nația întreagă se transformase într-un organ al corpului lui Ceaușescu. În ziare, la TV etc. cu tremurul, de pildă, nu era descris ca atare, ci ca vizita lui nea Nicu în locurile „calamitate”. De asemeni, inundațiile, inaugurarea

unui mare combinat, situația în piețele Bucureștiului etc. etc. În ultimul timp figura Lenuței, femeia cu nasul ca un penis, rotunjea lucrurile. Ce disperare! Oricât de obosiți și de dezgustați, vom revedea vreodată Ithaca noastră? Parcă mi-e frică de această perspectivă totuși prezentă în visele mele de aproape fiecare noapte.

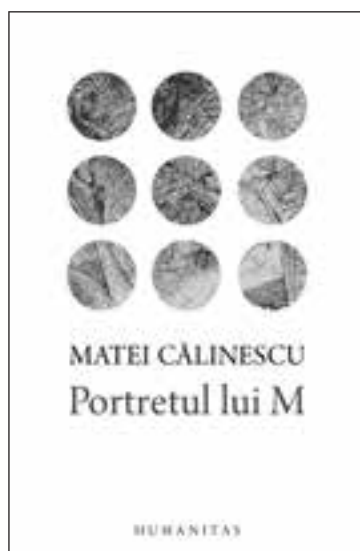
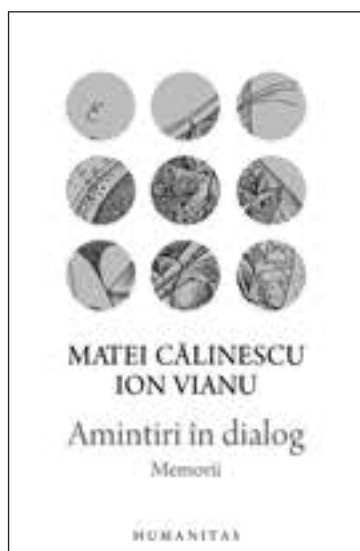
Ioana în schimb, profitând de dubla ei cetățenie care nu a constrâns-o la azilul politic, se va duce în țară chiar în anul acesta poate. Ea deocamdată a lucrat provizoriu timp de o lună înlocuind un doctor și câștigând câteva mii de franci, ca să ne mai aranjăm puțin contul precar de la bancă. Copiii se adaptează cu mult curaj: pentru ei e cel mai greu (profesori pedanți, examene grele, copiii ceilalți schizoizi neoferind posibilitatea unui bun contact).

În 4–8 februarie sunt la Paris la un congres, apoi la Heidelberg, la Sami Damian, care e lector acolo, încă cu pașaport românesc, și care îmi va organiza o conferință cu „Poetica nebuniei”. Ieșirile din Nyon sunt strict necesare pentru a rupe cu monotonia, care devine astfel suportabilă și într-o câțva agreabilă. Zilele trecute am fost cu mașina pe dealurile de deasupra orașului, unde sunt o mulțime de sate delicioase cu mici cârciumi plăcute unde poate vom petrece dulci-melancolice ceasuri.

Te îmbrățișez cu drag,
Ion

Cei care au împărtășit, aidoma nouă, condiția exilului se vor regăsi pe ei, cel puțin în parte, în această corespondență. Prietenia pe care am evocat-o consistă în dorința vie de-a face celui alt binele; prietenul este, în reciprocitate și oglindă, cel mai devotat și mai spontan dintre terapeuți. În nici un caz el nu îți face morală, în nici un caz nu îți minimalizează suferința. Prietenia este un «da» permanent, un «da» neconvențional și lipsit de ipocrizie. Acestea fiind spuse, ce îți scriu doi prieteni care împărtășesc condiția exilului? Trei lucruri: bucuria și amărăciunea vieții în străinătate; dorul de țară, regretul de-a nu mai fi în «țara furată» (expresie care revine), regretul pentru suferințele pe care le îndură cei rămași; în sfârșit, comentariile la spectacolul stupefiant pe care ți-l oferă viața publică, încercarea de-a discerne în ce măsură «teroarea istoriei» ar putea afecta viața noastră și a celor ce ne sunt apropiați. — Ion Vianu

AU MAI APĂRUT:

ALEXANDRU MIRONESCU (FOTO DIN ARHIVA FAMILIEI)

Alexandru Mironescu (1903–1973), om de știință, scriitor și filozof, a fost un membru emblematic al celebrei grupări a Rugului Aprins de la Mănăstirea Antim (București). Persecutat de regimul comunist, este îndepărtat din învățământul universitar (1949), fiind arestat și înțemnițat (1958), alături de alți membri ai Rugului Aprins; a fost eliberat în 1963. Titlul prezentului volum, *Admirabila tăcere*, face aluzie nu numai la tăcerea la care scriitorul a fost osândit atâția ani de regimul socialist, ci și la *isihie*, la liniștea rugăciunii și contemplației lui Dumnezeu. Jurnalul surprinde atât ferventa practică ascetică și mistică isihastă a lui Alexandru Mironescu în căutarea lui Dumnezeu, cât și evenimente contemporane. Alcătuite într-un stil memorabil, viu și savuros, condimentat cu ironii fine, filele de istorie a culturii și observațiile religioase stau alături de pertinente note și comentarii politice, sociale și istorice. Sesizăm lipsa oricărei falii între curiozitatea omului dedicat științelor carteziane și disciplinele umaniste sau religioase.

Alexandru Mironescu

ADMIRABILA TĂCERE

JURNAL

OCTOMBRIE 1968 – DECEMBRIE 1969

Prefață de Marius Vasileanu

Multe se spun, dar nimeni nu suflă o vorbă despre lipsa condiției esențiale a culturii: Libertatea. Ce să facem? Cultura se face cu oameni liberi, care exprimă sensibilitatea lor proprie, reacțiile lor, alea care sunt, înțelegerea lor, aspirațiile lor. Nu există cultură într-un regim de cazarmă și nu va exista niciodată. Genii să fie oamenii, dar încadrați de căprari și plutonieri nu pot da capodopere. Poți să-i îndoctrinezi cu tactica infanteriei și cu onor-arm! cât poțesteți, dar opere nu ies. Fără Libertate totul rămâne o scamatorie.

✱

O zi întreagă petrecută la Cernica. Priveliști naturale, dulci, odihnitoare. Tot ansamblul frumos refăcut, cu grijă și gust. Multă ordine, rânduială, confort, flori pretutindeni, curat, o vastă grădină într-un decor de verdeață, echilibru între exuberanța naturii

și intervenția civilizației. Pe de altă parte, regimul a dat – vorbind acum un limbaj la măsuri omenești – o puternică lovitură călugăriei. Urmărită cu metodă și tenacitate, călugăria a devenit fantomatică și, *sauf un miracle*¹, în puțini ani de aci înainte va fi o pură amintire, iar mănăstirile locuri muzeale și de vilegiatură. Un pic de libertate însă, cred, ar schimba brusc situația – și, probabil, odată și odată se va și schimba –, căci călugăria este o vocație permanentă a omului. Nevoia de retragere, de meditație, de ieșire din vânzoleala lumii, de însingurare, de dăruire a vieții unor aspecte esențiale, absolute ale ei, cred că niciodată nu vor putea fi extirpate cu desăvârșire. Mai cred că, totuși, oamenii nu vor fi cu toții cuprinși într-o enormă și monstruoasă mașinărie în care o să fie contrafăcuți și o să devină niște anti-oameni.

Biserica de mir, lipsită de resursele și sevele, și de arhetipul vieții călugărești, văduvită de mănăstiri, nu poate răspunde profund, esențial vorbind, nevoilor fundamentale ale vieții interioare a omului. Oricât de vrednici ar fi o seamă de preoți de mir – și chiar la ora actuală ei nu lipsesc și, pare-se, se înmulțesc –, fără viață călugărească, fie ea cât de firavă, Biserica devine o instituție, o administrație printre alte administrații, care se ocupă de un sector al treburilor, al nevoilor omenești, semănând mai mult cu un serviciu al unei instituții decât cu o punte spre cer, cu o poartă deschisă spre Dumnezeu.

*

Aflu, de la un foarte credincios, de câțiva preoți care și-au cumpărat mașini (unul o mașină de 80.000 de lei), prilej de oarecare sminteală, mai ales că preoții aceștia funcționează în cartiere cu o populație mai oarecare. Desigur, eu nu zic că automobilul e un instrument interzis preotului, totuși!... e un totuși, în sensul că nu e momentul, material și psihologic, bine ales. Mai târziu, în alte condiții de viață, poate s-ar nimeri, poate se va potrivi, dar acum, în vremea aceasta, eu apreciez ca ceva de scandal... Dacă așa îl slujesc pe Dumnezeu, acești slujitori cu adevărat mai bine ar fi, și pentru ei – în primul rând –, și pentru alții, să se lase de... meserie.

Aflu, de asemenea, că la o biserică taxa „fixă” de cununie e de 500 de lei. Sublim! Biserica văzută ca o întreprindere de pompe funebre și alte pompe, căsătorii, botezuri, sfeștanii ș.a. Eh! Dacă s-ar putea vorbi și scrie măcar aici, în sectorul acesta s-ar putea pune o ordine mai duhovnicească.

1. „În absența unui miracol” (fr.).

*

Hristos este de neînlocuit. Nici o filozofie și nici o doctrină politică nu poate înlocui concepția creștină, iar în vremea noastră încercarea de a-l substitui pe Marx lui Cristos e una din cele mai enorme absurdități încercate vreodată de niște oameni în istorie.

*

În orice caz, întâmplarea cu C.S. [Cehoslovacia] – eu rămân încrezător în finalul pozitiv al acestui proces – a descoperit lumii întregi (popoarelor și intelectualilor – marii vinovați ai întreținerii unor iluzii și minciuni pe care nici azi nu le denunță în termeni destul de viguroși și limpezi) marea, teribila catastrofă în care se găsesc milioane de oameni și câteva popoare devenite colonii rusești, amenințate literalmente de a fi epuizate în substanța lor biologică, aruncate într-o mortală mediocritate spirituală și distruse din punct de vedere economic. Adevărul e că sub imaginile și declarațiile emfaticе de idilă și succese, care urcă și nu se mai sfârșesc, se ascunde un dezastru din care aceste popoare vor să iasă și să scape, ca dintr-un naufragiu, sau ca niște condamnați la moarte, legați fedeleș și aproape sugrumați de mâini criminale înfipе în beregata lor. Aceste popoare resimt cu o spaimă crescândă agonia și decesul prin asfixie. Aceste popoare nu-și mai pot face absolut nici o iluzie. Colosul și imensul colos rusesc, după ce le-a tras pe sfoară cu niște teorii, este pe punctul să le înghită, să le digere mai exact în stomacul tradiționalului și neiertătorului panslavism mesianic și șovin. Este ceva dramatic, tragic în neputința și egoismul confrăților din lumea liberă care asistă la înghițirea sălbatică a unor întregi popoare, cu brațele încrucișate, într-un confort, din perspectiva asta, penibil și rușinos, tratând un incendiu cu discursuri și cu un ocean de palavre. Pompieri care pun de mămăligă când ard oamenii și case! E o tragică comedie!

*

Comunismul rusesc a devenit o primejdie infinit mai mare și mai dezastruoasă decât hitlerismul. Acesta era pe față rasist, antisemit, dictatorial, afirmând drepturile abuzive, sfruntate ale unui *herren-volk*¹ care aspira să domine lumea. Comunismul urmărește aceleași obiective, dar vorbind de libertate, democrație, umanism, fericirea omului și a popoarelor în numele unei revoluții și doctrine care au lucrat ca o hipnoză, la un moment dat aproape inexplicabilă.

1. „Rasa conducătoare“ (germ.).

Hitleriștii atacau pe front, ceea ce a permis o luptă deschisă. Comuniștii dinamitează lumea dinlăuntru. Ei sunt ca invazia șobolanilor și a termitelor. Ei sunt parteneri și prezenți cu oameni și acolo unde trebuie luate măsuri și decizii împotriva lor, creând situații paradoxale, imposibile și inextricabile. ONU, Berlinul, negrii, syndicate, presă, guverne, instituții, mecanisme întregi care sunt blocate sau puse în situația de a nu funcționa normal.

*

De două săptămâni mă duc la Pensionari, aproape în fiecare zi, ca să plătesc o cotizație, dar e coadă imensă și mă întorc ca să-mi văd de treburi. Vreau să iau tramvaiul 5, dar pe linia lui trec... curse speciale. Aștept. Trec trei tramvaie 19, patru 2, unu 18 etc., 5 nu vine. Unul de 19 oprește în stație și mă urc, dar apoi în altă stație nu mai oprește. În sfârșit, undeva oprește, aiurea. Oprește. Mă dau jos. Caut ouă. Ouă, dar ouă nu se găsesc nicăieri. La un mare aprozar, de curând renovat și cu un personal de 5 vânzători, nu se află decât 16 legături de ceapă verde și cam 10 kg de spanac. Totul, și pretutindeni, și în fiecare zi e în stilul acesta. Cum, totuși, merge țara asta e literalmente inexplicabil! O lume docilă care s-a obișnuit cu toate mizeriile, cu toate lipsurile și cu toate situațiile inimaginabile pentru un om din Occident. Și călcam și noi cândva pe urmele unui fason occidental. „*Pays au portes de l'Orient, où tout est possible*!”¹ – așa am fost caracterizați de un străin. Și așa e de ani și ani de zile tristul și dramaticul adevăr!

Cu rarissime excepții, Bucureștiul oferă spectacolul unui târg, al unei provincii, amestec heteroclit de țărani, de târgoveți și rari oameni mai acătării. Desagi, papornițe din care ies fuștere de verdețuri ca niște bălării. Țăranii cară pâine. Bălăriile astea formează hrana noastră de bază în sezonul acesta. Trotuarele și străzile sunt, fără nici o exagerare, într-un hal jalnic. Nu exagerez cu nimic când spun că nu e un metru pătrat fără gropi, fără hârtoape. Străzile, trotuarele arată ca după un cutremur de gradul 9. Cartiere întregi nu cred că vor putea fi aduse vreodată la înfățișarea demnă de o capitală. Sunt atâtea lucruri de făcut încât singura soluție ar fi abandonarea lor sau dărâmarea totală și refacerea din temelii. Vom avea vreodată atâtea venituri naționale? Vom mai intra efectiv într-un efort normal de organizare? Uneori, în plin centru, m-am oprit să iau două cornuri cu sare. Vânzătorul mi le oferă cu o mână

1. „Țară de la porțile Orientului, unde totul este posibil!” (fr.). Parafrază după remarca lui Raymond Poincaré: „*Que voulez-vous, nous sommes ici aux portes de l'Orient, où tout est pris à la légère...*”

descuamată și roșie, devorată sigur de vreo boală de piele. E posibil? Da, uite, e posibil. Numai tocirea simțurilor noastre și atâtea alte greutăți alarmante, sau niște resurse interioare excepționale, ne fac să nu fim covârșiți de o mizerie indescritibilă și înfinită. Singurul câștig, cel puțin pentru unii din noi, e o mare și teribilă experiență de viață. Dar cât de indescritibil de scump plătită! E bine, poate, ca voi, care vă urez să apucați alte vremuri, să știți cum a fost existența unor generații, în multe privințe, nefericite.

*

Noaptea, filmul lui [Michelangelo] Antonioni, este făcut fără îndoială de un maestru în arta cinematografică, dar nu mi-a comunicat nici o emoție. Trebuie să mărturisesc din nou că eu nu am nimic comun cu această lume formată dintr-un soi de neant amestecat cu câlți și cârpe, o lume complet lipsită de orice forță interioară, lipsită chiar de instincte puternice, care tânjește și care nu e în stare nici măcar o singură clipă să se întâlnească cu o adevărată dramă personală, cu un moment creator sau măcar cu o zvăcnire mai profund umană. Lâncezesc în dragoste, și chiar când se aruncă unul peste altul comunică sentimentul a ceva leșinat, o masturbare între niște mortăciuni.

Știu, astfel de oameni, amalgam de cârpă și neputințe, există mulți, doar că de care eu m-am apropiat în viața mea, și prin străinătate, și aici, au fost și sunt altfel, ei fac efectiv ceva și se luptă efectiv cu niște probleme care sunt ale vârstelor și ale omului.

Filmul lui Antonioni înfățișează neantul acesta omenesc la diferite orizonturi, iar la nivelul protagoniștilor cu finețe și nuanțe. E o lume lipsită de vlagă pentru că a pierdut sensurile profunde ale vieții. El nu spune explicit lucrurile acestea și nici nu-mi pot da seama dacă s-a gândit la ele. În mine însă, așa se reflectă Noaptea și mă face să înțeleg mai consistent mișcarea aceasta de nemulțumire și nedeslușită răzvrătire a tineretului într-o lume a opulenței și a confortului. Viața se sufocă într-o agitație inutilă și un confort steril, căci a murit acea dinamică interioară, singura care îi poate da un sens și o responsabilitate.

Dragostea este o responsabilitate, un eroism, o putere. Romeo și Julieta și-au spus cuvinte care i-au angajat total, până la moarte. Dar ce să spună un bărbat unei femei, când el „cobzarește” cu reticența – fie și în subconștient –, că pe femeia căreia îi face declarații și o strânge în brațe o va părăsi sau nu va rezista unor ispite proaspete, că nu o va putea purta în cârcă și nici nu va fi în stare s-o transforme, ca s-o iubească mereu?!

Dragostea e o treabă grea și presupune o putere de preparare, de creștere, de depășire a unor foarte mari și grele dificultăți și

complicații, de partea bărbatului, ca și de partea femeii. Te pupi, te strângi, te închei la pantaloni sau potrivești minijupa, ȝopăi puȝin, fumezi vreo câteva ȝigări, bei un cognac și gata. Apoi scena o reia cu prima ocazie. Oricâte iluzii ar funcționa, ele sunt totuși iluzii, ele se consumă și lasă în urma lor cenușa și leȝia.

*

Mai întâi, toată această *Mărturisire* a mea este o atestare, adică un Testament... Dacă aș muri acum, aș murmura: am fost fericit, am fost om privilegiat și covârșit de marile bucurii ale vieții. Am suferit mult și nu lipsesc din lista suferințelor multe ca să nu le fi încercat și să nu le fi trăit până la extrema îndurare și deznădejde. Dar nu am regrete și nici dezamăgiri și aș pleca de aici cu conștiința că am fost solidar cu tot ce am făcut, bune și rele, solidar și răspunzător de ele. Am primit și am hrănit, după înțelegerea mea, cele mai înalte sentimente, cele mai nobile aspirații, cele mai teribile probleme care au confruntat Omul, de când e el sfânt, erou, poet, martir, nebun. Am însă și o tristețe mare, foarte mare, unde va în sufletul meu, că nu am putut, cum am dorit, să împărtășesc ce-am purtat în inima mea unor oameni căroră aș fi voit să le dăruiesc în chip viu totul, ca să știu că pot spune și ei cum pot spune eu: datorez mult cărților, dar datorez totul câtorva oameni.

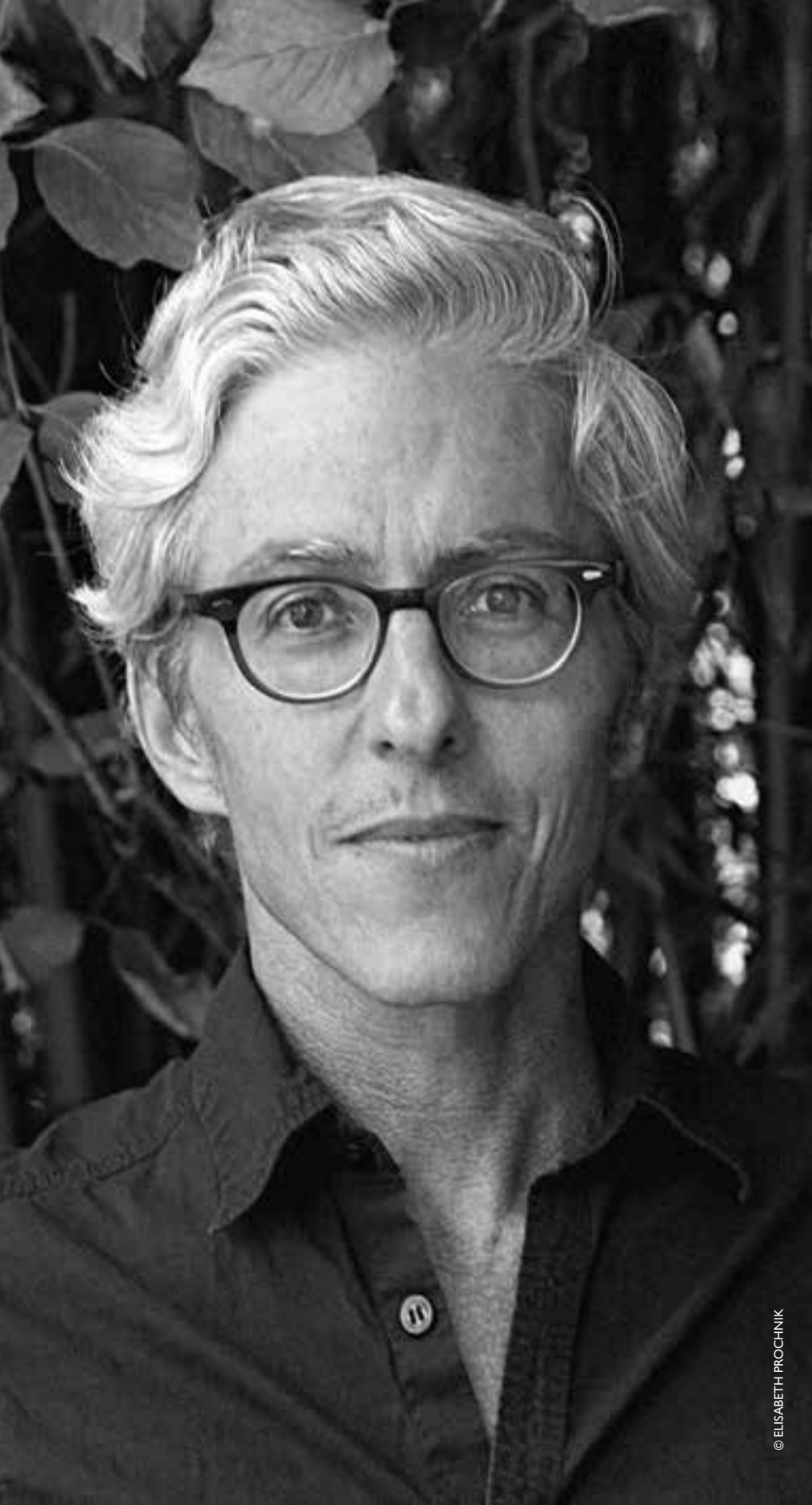
N. Steinhardt spunea despre Mironescu că „era un creștin cum rar întâlnim: nebigot, nehabotnic, nefățarnic; drept și îngăduitor”; părintele Benedict Ghiuș îi recunoștea „calitatea excepțională” de „înțelept”, de „adevărat cavalier al spiritului și al credinței”, iar Mihai Șora, în prefața sa confesivă, îi evocă „statura spirituală” și „grija pentru soarta comunității”. Pornind de la aceste recomandări adamantine, cărțile sale s-ar cuveni să ne trezească atenția. Dincolo de valoarea lor documentară, întregind cunoașterea epocii și, în special, a Grupului „Rugului Aprins”, ele ne descoperă o personalitate de talia lui Jacques Maritain, Vladimir Ghika sau Romano Guardini, dacă ar fi să ne gândim doar la confrății săi, mult mai cunoscuți, din aceeași epocă. Textele lui Mironescu sunt o autobiografie curajoasă și smerită în același timp: relatarea despre sine nu cade în viscerele introspecției, ci intră mereu în dialog cu celălalt; aflarea căii care duce la inimă, a „stelei dinlăuntrul magilor”, nu exclude peregrinările îndoiieli și ale neliiniștilor; apologia credinței este însoțită salutar de moderație, de grijă față de cel aflat în eroare, „mon semblable, mon frère”, și de diapazonul infinit al discernământului spiritual: „Nu-l mai apăr de mult pe Dumnezeu, ci îl afirm, îl mărturisesc în măsura în care îl cunosc în mine; și de mult nu mă mai scandalizează cei care îl tăgăduiesc sau îl nesocotesc”. În esență, viața acestui intelectual creștin este dezvăluirea unei cunoașteri experimentale („rouă de sensuri vii”)

survenită în rugăciune, căci despre Dumnezeu nu se poate vorbi în afara relației pe care El o inițiază și o crește, făcându-și sălaș în inimă și împărtășind, cum spunea Simeon Noul Teolog, „lucruri străine de gândurile îngerești și omenești [...] ca și cu niște prieteni adevărați“. E o poartă spre un itinerariu al harului care se deschide în fața noastră: „Cine nu înțelege aceasta nici nu se rumenește, nici nu se coace. — Bogdan Tătaru-Cazaban

Alături de Sandu Tudor — inseparabil de el ca prezență și imagine, deși distinct în personalitatea sa proprie —, se cuvine imediat numit Alexandru Codin Mironescu. Pentru mulți din cei apropiați Antimului, acest profesor universitar de chimie fizică, scriitor, gazetar remarcat și critic literar, dar, peste toate, „el însuși“, aducea darul unei maturități clare, neprezumțioase: în continuă împărtășire celorlalți, celor mai tineri în chip privilegiat. Dacă am spune că avea „geniul prieteniei“ — și nu numai pe acesta —, nu am exagera nicicum simțământul confirmat la fiecare întâlnire. Din anii studiilor și formației sale în Occident, Al. Mironescu integrase bineînțeles, cu seriozitatea de cuviință pe atunci, substanța culturii și, în același timp, un *savoir-faire* al practicii ei: mereu atent la formulările altuia, disponibil înnoirilor, suscitând dialogul critic. Momentele acelea stăruie în amintire ca un fel de celebrare a inextinguibilei libertăți a omului viu. Adesea, prietenii săi sau cei care îl întâlneau pentru întâia oară rețineau „cândoarea“ sa, lipsa de malițiozitate: adăugate umorului său sec, rezulta o impresie de confort, o bună dispoziție înviorătoare. — André Scrima, *Timpul Rugului Aprins*

ÎN ACEEAȘI COLECȚIE:

George Prochnik (n. 1961) este eseist, poet, scriitor și jurnalist american. Printre cărțile sale cele mai cunoscute se numără *In Pursuit of Silence: Listening for Meaning in a World of Noise* (2010), *Putnam Camp: Sigmund Freud, James Jackson Putnam, and the Purpose of American Psychology* (2006), *Stranger in a Strange Land: Searching for Gershom Scholem and Jerusalem* (2016). De-a lungul timpului a avut rubrici regulate în publicații precum *The New Yorker*, *New York Times*, *Bookforum*, *Los Angeles Review of Books*, *Cabinet*. Cartea sa *Exilul imposibil* este povestea vieții sfârșite tragic a scriitorului Ștefan Zweig, al cărui destin rămâne emblematic pentru o epocă ce se sfârșește și o lume care se surpă în ea înșiși, pe măsură ce-și pierde valorile. Volumul a fost recompensat cu National Jewish Book Award pentru biografii/memorii și s-a aflat pe lista scurtă pentru Wingate Prize în Marea Britanie.

George Prochnik

EXILUL IMPOSIBIL

STEFAN ZWEIG

LA CAPĂTUL LUMII

Traducere din engleză și note de Alexandru Macovescu

Explozia de creativitate din Viena începutului de secol XX este adesea zugrăvită în culorile unui vis frumos. Un foc trandafiriu strălucea în ultimul ceas al civilizației europene, înainte ca sălbăticia primitivă să ridice capul și să înăbușe acea renaștere. Dar existau și suprapuneri secrete între tărâmul spiritului înfloritor și cel al pumnului încheștat. Povestea lui Zweig nu ne arată o opoziție ireductibilă între bine și rău; ea dezvăluie mai degrabă îngemănarea fatidică a celor două fațete. Artiștii și intelectualii din Viena erau frământați de multe dintre problemele și aspirațiile care hrăneau patimile violente ale dușmanilor lor de moarte. Așa cum agenda lui Hitler era dominată de un paneuropenism de factură napoleoniană, care urma să fie împlinit prin cuceriri și menținut prin hegemonia unei singure culturi naționaliste, programul lui Zweig era inspirat de visul unui paneuropenism umanist ce trebuia să aibă la bază înțelegerea pașnică între națiuni și să fie supervizat de o adunare

elitistă constituită din învățați și artiști. Cele două tabere care se confruntau în dezbaterile cataclismice asupra destinului Europei trecuseră prin același sistem de învățământ anchilozat, marcat de un amestec sinistru de represiune sexuală și șovinism militarist. Trecuseră prin același război ucigător de speranțe și trăiseră laolaltă în devastarea socioeconomică care a dăinuit mult timp după conflict. Vienezii cultivați împărtășeau în mai mare măsură preocupările dușmanilor lor pentru viitorul Europei și nevoia unei întineriri spirituale profunde decât s-a crezut până acum. [...]

Zweig îi spusese unui jurnalist vienez că e convins că Europa și America se apropie din ce în ce mai mult din punct de vedere cultural și că așteaptă cu încântare călătoria în Statele Unite. Acum, în ianuarie 1935 – începutul unui nou an –, mulți oameni se așteptau ca Zweig să profite de atenția pe care vizita la New York o atrăsese asupra sa ca în sfârșit să sancționeze public, cu fermitate, atrocitățile comise de naziști.

Ben Huebsch a organizat o conferință de presă la sediul Viking Press de pe 48th Street pentru a liniști spiritele reporterilor care cereau ca Zweig să-și facă cunoscută părerea. Jurnaliștii au răspuns invitației. Zweig a fost pofțit în încăpere și așezat la un birou înconjurat de interviuatori aranjați în semicerc.

Blițurile au început să scapere. Zweig a mormăit ceva banal legat de schimbările petrecute în America de la ultima sa călătorie cu 26 de ani în urmă. Înainte să ajungă prea departe, a început să fie bombardat cu întrebări din toate părțile. Ce se petrecea în Europa? Ce avea de spus în legătură cu Hitler? Ce ar trebui să facă lumea în privința hitlerismului? Zweig s-a uitat la reporterii strânși acolo cu „atitudinea sa apatică” obișnuită, așa cum l-a descris atunci un interviuator.

— De trei ani n-am mai fost în Germania, a răspuns.

— Dar sunteți la curent cu evenimentele. Ați vorbit cu oamenii care au fost în Germania?

Zweig a obiectat.

— Dar cei care au vizitat două săptămâni Germania n-au de unde să știe ce se întâmplă cu adevărat, a zis el. De unde știu ei ce gândesc nemții? De unde știu ce alianță va lua naștere în curând ca să schimbe totul?

Interviuatorii erau sceptici.

— Eu sunt de două săptămâni în America și, după această vizită scurtă, n-aș putea să mă pronunț dacă oamenii sunt mulțumiți de președintele Roosevelt, a insistat Zweig. Pentru Germania, profețiile sunt imposibile. Fiecare profeție rostită a fost deja demontată.

Fiecare a fost greșită. Nu voi face nici o profeție. Nu voi vorbi niciodată împotriva Germaniei, i-a anunțat. Nu voi vorbi niciodată împotriva nici unei țări.

Câțiva dintre cei prezenți, care căutau scuze pentru reticența lui Zweig, au tras concluzia că „vorbeau istoricul și biograful din el, artistul care voia să scrie doar după ce dobândea perspectiva corectă asupra acelor vremuri“, cum a consemnat un jurnalist.

Dar reporterii au fost bulversați când Zweig a schimbat subiectul și a început să își exprime temerile cu privire la comportamentul evreilor statorniciți în Palestina.

— Palestina are toate datele să nască o mișcare naționalistă periculoasă, a remarcat el.

— Nu ați fost și dumneavoastră pus în aceeași oală cu doctorul Herzl și alți pionieri ai sionismului? l-a întrebat un reporter.

— N-am fost niciodată sionist adevărat, a contracarat el. De test orice formă de naționalism. Nu mi-aș dori ca evreii să devină naționaliști.

Joseph Brainin, unul dintre jurnaliștii prezenți la conferință, tot încerca să-l scoată pe Zweig din carapacea lui. Brainin, care avea să îi apere pe Julius și Ethel Rosenberg, l-a întrebat pe Zweig despre răspunderea artistului în acele vremuri, tot căutând să-i smulgă o condamnare demnă de consemnat a persecuției evreilor de către Hitler.

Zweig nu a vrut să cedeze.

— Artistul care crede în dreptate nu poate să fascineze niciodată masele și nici să le ofere sloganuri care să le aglutineze, a declarat el. Intelectualul ar trebui să rămână aproape de cărțile lui. De-a lungul istoriei omenirii nici un intelectual nu a fost vreodată în stare să fie un conducător popular.

Dar de ce anume nu putea avea intelectualul succes în politică? au vrut să afle reporterii.

În acel moment pe Zweig a început să-l fascineze discuția. S-a aplecat spre semicercul de intervieatori, uneori trecând de la engleză la germană și rugându-l din priviri pe Huebsch să traducă.

— Intelectualul adevărat nu poate fi „un bun membru de partid“, a declarat el. Să fii intelectual înseamnă să fii drept, să îți înțelegi adversarul și astfel să-ți slăbești încrederea în propria rectitudine morală.

Brainin îl tot îndemna pe Zweig să vorbească deschis despre situația actuală din lume, și în cele din urmă s-au apropiat de momentul prezent.

Nici unul dintre dictatorii momentului nu are nici cea mai vagă pregătire academică sau intelectuală, a precizat Zweig. „În clipa de față, oamenii de rând n-au încredere în intelectuali. Vor un conducător din rândul lor – un om simplu. Mussolini, Hitler, Stalin, răposatul Dollfuss și acum Laval, în Franța, sunt asemenea exemple.“

Reporterii l-au citat cu conștiinciozitate, dar nu aveau cum să înțeleagă cât de important era acest principiu pentru Zweig. Abia șase ani mai târziu, scriindu-și memoriile, el a explicat semnificația spuselor sale.

Apoi a mers până într-acolo încât a declarat că nimeni din afara țării nu va înțelege niciodată adevăratul motiv pentru care Germania îl subestimase catastrofal atât pe omul, cât și pe liderul din ce în ce mai puternic, Hitler. Nu numai că Germania era o societate cu conștiință de clasă, a argumentat Zweig, dar dintotdeauna țara „s-a împovărat în plus prin venerația exagerată față de tot ce însemna «cultură»”¹. Acest respect pentru *Bildung*, un concept extrem de puternic, desemnând dezvoltarea holistică și riguros intelectuală a caracterului, dublată de stăpânirea la perfecție a canonului cunoștințelor occidentale, îi făcuse pe intelectualii germani să nu-l ia în serios pe Hitler, a scris Zweig. Era de neconceput ca acest „agitator de berărie” care nu terminase nici măcar liceul, darămite universitatea, „să poată vreodată să aspire la o poziție pe care a deținut-o un baron von Stein, un Bismarck, un prinț Bülow”². În concluzie, a spus Zweig, chiar și după 1933, marea majoritate tot mai credea că Hitler era doar o greșeală, iar nașiștii, un fenomen trecător.

Însă ceea ce nu a specificat Zweig în memoriile sale a fost faptul că și el făcuse exact aceeași greșeală. Nimeni nu avea încredere mai mare în puterea salvatoare a educației culturale decât Zweig, care și-a exprimat convingerea, chiar și după alegerea lui Hitler, că al Treilea Reich se va dovedi doar un mic obstacol pe drumul spre unificarea Europei – viitoarea „Elveție mondială”, cum a denumit-o el. I-a luat ani întregi lui Zweig să înțeleagă că indiferența maselor față de realizările intelectuale și culturale ar putea fi o chestiune de durată. Faptul că propriile sale cărți erau încă foarte populare în rândul publicului larg în țările vorbitoare de germană (precum și în dictaturile italiană, rusă și franceză) l-a făcut cu siguranță să creadă că *Volk*-ul german se va trezi

1. Stefan Zweig, *Lumea de ieri: Amintirile unui european*, trad. de Ion Nastasia, Editura Humanitas, București, 2012, p. 388.

2. *Ibidem*.

curând la realitate. Cel mai nimerit răspuns la popularitatea de care se bucura Hitler nu era demonizarea susținătorilor săi, credea Zweig, ci comunicarea ideii că bogata moștenire culturală germană era primejduită de politicile naziste.

Astăzi e ușor să ridiculizăm convingerea lui Zweig potrivit căreia lumina intelectului avea să deștepte conștiința morală a germanilor în 1935. Dar, date fiind consecințele cel mai adesea dezastruoase pe care le-au avut eforturile noastre de a interveni violent împotriva conducătorilor brutali și a organizațiilor amenințătoare pentru omenire, nu sunt sigur că ar trebui să-l judecăm pe Zweig atât de aspru. Dacă ar fi beneficiat de o susținere internațională mai puternică atunci când făcuse apel la intuiția germanilor, abordarea sa ar fi dat rezultate mai bune decât cele pe care le-a avut. Poate că vina pentru eșecul planului lui Zweig nu este numai a lui.

În orice caz, prețuirea imensă pentru *Bildung* care se ghicea în spatele celor spuse de Zweig în biroul editurii Viking nu a fost înțeleasă de reporterii americani. Ei erau convinși că, în ciuda îndemnurilor stăruitoare ale lui Brainin, Zweig refuza să facă un pas în față și să condamne regimul național-socialist pentru crimele împotriva evreilor. Îi puneau pe toți dictatorii în aceeași oală în loc să admită caracterul unic al lui Hitler. Evitând „capcană după capcană“, a scris un reporter, Zweig dădea întotdeauna același răspuns: „*Nu sunt politician, ci scriitor.*“

Ceea ce reporterii nu au reușit să desprindă din această auto-caracterizare – tot așa cum la conferință au conchis că ezitarea lui Zweig de a critica Germania dovedea faptul că vorbește în calitate de artist – a fost convingerea lui că tocmai în calitate de artist putea ajuta oamenii să se ridice deasupra mocirlei politicii. Pe scurt, ceea ce a dorit Zweig să transmită a fost că, atunci când intelectualii protestează împotriva unor politici de stat, de pe urma obiecțiilor nu au de câștigat decât imaginea publică și egocentrismul narcisist al intelectualilor înșiși.

Da, este foarte ușor să-l acuzăm pe Zweig că s-a sustras datoriei în acele vremuri îngrozitoare. Însă este important să ne dăm seama de distincția pe care a încercat el să o traseze. Zweig nu insinua că intelectualii nu ar trebui să facă *nimic*, ci mai degrabă că nu ajungeau nicăieri doar demonizându-și adversarii. La drept vorbind, reușitele unora dintre cei mai onști artiști și intelectuali care au denunțat guvernări malefice sunt destul de lamentabile – deși cu siguranță te simți bine când îți strigi indignarea. Dacă într-adevăr vrei să demonstrezi că nu ești ultimul om, așa cum

te zugrăvesc dușmanii, atunci, a sugerat Zweig, creează o operă durabilă, care să rămână dovada incontestabilă a umanității tale. Așadar, în mintea lui Zweig, colaborarea lui cu geniul muzical Richard Strauss nu era menită să măgulească puterea Reich-ului, ci să înfrângă doctrina nazistă, dovedind de ce erau evreii în stare. Cu toate astea, această nuanță se pierdea mereu, iar argumentele lui Zweig mai mult nedumureau decât convingeau în acele vremuri tulburi.

Zweig i-a scris unui prieten din Anglia că nu reușise să condamne virulent regimul nazist, așa cum sperase presa new-yorkeză, pentru că nu putea să nu se gândească la ce impact ar avea cuvintele lui asupra sorții evreilor aflați încă în Germania. „Sunt ostatici“, a argumentat Zweig, „și orice spunem sau facem noi, care suntem liberi, se va întoarce împotriva acelor oameni lipsiți de apărare. Acum nu trebuie să facem nimic care să presupună o polemică personală“. El credea de fapt că puterea lui de artist rezida în capacitatea de a îmbrățișa omenirea cu toate diferențele ei sublime, *à la* Whitman, iar nu de a o condamna.

„Nu pot scrie decât lucruri pozitive, nu pot ataca“, le-a spus el reporterilor în New York. Dacă era perceput ca un semn de slăbiciune, atunci el, unul, declara că este gata să „accepte stigmatul“. Deși era limpede un gest egoist – Zweig evita orice fel de conflict –, era și o atitudine sinceră și chibzuită. Nu încerca să evite întrebările, ci credea că răspunsese la ele, însă nu reușise să ofere răspunsurile dorite de jurnaliști. Brainin a fost printre cei care au plecat de la Viking de-a dreptul exasperați. Interviuul l-a supărat atât de mult, încât, câteva zile mai târziu, l-a încolțit pe Zweig în apartamentul lui de la Wyndham pentru a-l provoca din nou.

La început, Zweig și-a păstrat aceeași atitudine de fațadă, reținută și mândră – dar în timpul discuției care a durat o oră ceva l-a neliniștit pe Brainin. Pe când Zweig tot invoca pretexte și se tot poticnea, Brainin a început să-și dea seama că „europenismul incurabil“ nu se datora doar faptului că acel continent reprezenta pentru el, într-un sens abstract, patria lui spirituală, ci mai degrabă faptului că Europa era „ceva fizic integrat în ființa lui, ca răsufarea dătătoare de viață“. În acel moment, Brainin a întrezărit „sufletul torturat“ al lui Zweig. A înțeles că, atunci când Europa „a început să fie împărțită în bucăți“, Zweig „a suferit de parcă ar fi fost el însuși dezmembrat“. În cele din urmă, Zweig l-a desfătat pe Brainin cu marele proiect la care se gândise după venirea lui Hitler la putere. Voia să scoată o revistă evreiască

internațională cu profil literar, în care să apară „cele mai strălucite minți ale Europei fără să se țină seama de naționalitatea lor“. Avea să apară lunar, în engleză și germană, dar avea să cuprindă și contribuții extraordinare în limba maternă a autorilor, de la idiș și ebraică la franceză, polonă, rusă și spaniolă. Scopul acesteia, i-a spus el lui Brainin, va fi ca „prin înalta ținută morală și literară, să pună bazele unei frății europene aristocratice care în cele din urmă să contracareze propaganda demagogică dezlănțuită de acele forțe care căutau distrugerea morală a Europei“. Cel mai bun răspuns la adresa rasismului naziștilor era o etalare amănunțită a realizărilor evreilor. Dacă lumea ar vedea ce opere extraordinare scriu evreii, atunci celelalte nații nu vor tolera ca evreii să fie maltratați! Zweig tot repeta: „Nu trebuie să ne îngăduim să coborâm la nivelul intelectual al adversarilor noștri“.

Exilul imposibil nu e doar povestea ultimilor ani ai lui Zweig. Este un studiu de caz al deșrădăcinării celor care nu și-au pierdut doar casa, ci și puțința de a defini ce înseamnă „acasă“... George Prochnik dă greutate experienței trăite de exilați în timpul războiului... iar cuvintele lui sunt zguduitoare. — The Wall Street Journal

O lucrare majoră de critică și istorie culturală despre cea mai întunecată perioadă din trecutul recent al Europei... Talentul și suferința lui Zweig nu au fost nicicând atât de profund explorate ca în acest studiu exemplar. — The Times

O cercetare captivantă, deosebit de subtilă, emoționantă și sinceră. — New York Review of Books

DIN CUPRINS:

De la Odiseu la Oedip Cerșetorii și podul La cafenea! Ruleta globală Grădini în vreme de război Refugiu

Wittgenstein a dus mereu o viață retrasă și foarte puțini au fost cei care au reușit să se apropie de acest om excentric și genial. Portretul său complet și personal, al unui om frământat fără încetare de probleme filozofice și logice, dar și capabil de multă căldură, reiese din această *Carte de amintiri* a lui Norman Malcolm, el însuși filozof prominent și prieten apropiat și statornic al lui Wittgenstein. Mărturiile lui Malcolm sunt scrise dezinvolt, cu talent literar și revenind parcă mereu și mereu la o idee wittgensteiniană centrală, anume că unele lucruri nu pot fi spuse, ci doar arătate: prietenia lui Wittgenstein, manifestă în acest volum, face parte dintre ele.

Schița biografică inclusă în carte și semnată de von Wright, filozof important al secolului XX, de asemenea bun prieten cu Wittgenstein, dă seamă de afecțiunea reținută a autorului față de profesorul și prietenul său. Cele 57 de scrisori de la final, adresate de Wittgenstein lui Malcolm și soției acestuia de-a lungul a 11 ani de neîntreruptă prietenie, vădesc, cum spune von Wright, „o inimă înflăcărată”, un om care își iubea prietenii, dar care rămânea exigent și nu se ferea să poarte discuții incomode cu ei.

Norman Malcolm

LUDWIG WITTGENSTEIN

O CARTE DE AMINTIRI

Cu *O schiță biografică* de G.H. von Wright și scrisorile lui Wittgenstein către Norman Malcolm
Traducere din engleză de Andreea Eșanu

În semestrul de primăvară al anului 1939 am frecventat prelegerile lui Wittgenstein, care aveau ca subiect fundamentele filozofice ale matematicii. El a continuat să vorbească despre aceeași temă în semestrele de vară și de toamnă. Cred că nu am înțeles aproape nimic din acele prelegeri până când nu am revenit asupra notițelor mele vreo zece ani mai târziu. Cu toate acestea, eram conștient, ca și alții, că Wittgenstein făcea ceva important. Îți dădeai seama că încerca să răzbată prin probleme extrem de dificile și că metoda lui de a le aborda era absolut originală.

Își ținea prelegerile fără să le pregătească și fără note. Mi-a spus că odată încercase să țină o prelegere după note, dar rezultatul

i-a displicut profund; gândurile pe care le exprima erau „răsuflăte“ sau, așa cum i-a mărturisit unui alt prieten, cuvintele arătau ca niște „cadavre“ când a început să le citească. În metoda pe care ajunsese să o folosească, singura pregătire a prelegerii era, îmi spunea el, să stea câteva minute înainte să se strângă studenții, rememorând parcursul pe care îl luase investigația la întâlnirile precedente. La începutul prelegerii făcea un scurt rezumat al acestui parcurs, iar apoi, pornind de acolo, încerca să ducă mai departe cercetarea cu idei proaspete. Mi-a spus că singurul lucru care făcea cu puțință acest mod improvizat de a-și ține cursurile era faptul că se gândise și scrisese nespuse de mult – și o făcea în continuare – pe marginea tuturor problemelor discutate. Acest lucru este fără îndoială adevărat; totuși, ceea ce se ivea la acele întâlniri erau cercetări în cea mai mare parte *noi*. [...]

Wittgenstein stătea pe un scaun simplu de lemn în mijlocul încăperii. Acolo purta o luptă vizibilă cu propriile gânduri. Adesea se simțea încurcat și o spunea. Zicea adesea lucruri precum: „Sunt un nătâng!“, „Aveți un profesor îngrozitor!“, „Sunt pur și simplu prea prost astăzi!“ Uneori își exprima îndoiala că va mai fi în stare să-și continue prelegerea, însă doar rareori renunța înainte de ora șapte.

Este destul de impropriu să vorbim despre aceste întâlniri ca despre niște „prelegeri“, deși Wittgenstein așa le numea. În primul rând că făcea cercetare originală în cadrul lor. Se gândea la anumite probleme într-un fel în care ar fi putut-o face și dacă ar fi fost singur. Apoi, întâlnirile erau în bună măsură discuții. Wittgenstein adresa îndeobște întrebări celor de față și reacționa la răspunsurile lor. De multe ori întâlnirile constau mai ales în dialoguri. Uneori însă, atunci când încerca să extragă o idee din el însuși, interzicea orice întrebări sau remarci, cu o mișcare autoritară a mâinii. Erau frecvente momentele de tăcere prelungită, în care se auzea doar murmurul sporadic al lui Wittgenstein, iar ceilalți păstrau o atenție mută. În timpul acestor tăceri, Wittgenstein era extrem de încordat și activ. Privirea lui era concentrată, chipul plin de viață; mâinile făceau mișcări care stârneau atenția, expresia lui era gravă. Îți dădeai seama că te afli în prezența unei seriozități, profunzimi și puteri a intelectului nemaivăzute.

Personalitatea lui Wittgenstein domina aceste întâlniri. Mă îndoiesc că vreunul dintre cei prezenți nu a fost influențat de el într-un fel sau altul. Doar puțini am reușit să nu îi imităm manierismele, gesturile, intonațiile, exclamațiile. Aceste imitații puteau lesne să pară ridicole când erau comparate cu originalul.

Wittgenstein era o persoană înfricoșătoare la aceste cursuri. Era foarte nerăbdător și se enerva ușor. Dacă cineva simțea că are o

obiecție la ce spusese el, insista necruțător ca obiecția să fie formulată. Odată, când Yorick Smythies, un vechi prieten al lui Wittgenstein, nu a reușit să își formuleze obiecția, Wittgenstein i-a spus cu asprime: „Tot așa de bine aș putea să vorbesc cu această sobă!“ Teama de Wittgenstein ne ajuta să ne menținem atenția la un nivel ridicat. Ceea ce era un rezultat valoros, dacă avem în vedere că problemele erau extrem de dificile, iar metodele lui Wittgenstein de a le examina erau foarte greu de înțeles. Am fost mereu conștient de efortul mental de care era nevoie pentru a-l urmări, iar două ore erau pentru mine mai mult decât eram în stare.

Severitatea lui Wittgenstein era legată, cred, de dragostea lui pătimasă pentru adevăr. Se lupta mereu cu cele mai adânci probleme filozofice. Soluția unei probleme conducea la o altă problemă. Wittgenstein nu cunoștea compromisurile; trebuia să ajungă la o înțelegere *completă*. Se solicita fără milă. Întreaga sa ființă era în tensiune. Toți cei care veneau la cursuri simțeau că își încorda la maximum atât voința, cât și intelectul. Acesta era unul dintre aspectele onestității sale absolute, neobosite. Integritatea lui neîndurătoare, care nu cruța pe nimeni, nici pe el, nici pe oricine altcineva, era ceea ce îl făcea în primul rând înspăimântător, chiar teribil, atât ca profesor, cât și în relațiile personale.

La sfârșitul prelegerilor sale, Wittgenstein era întotdeauna epuizat. Era de asemenea profund nemulțumit de ele. Se simțea dezgustat de ceea ce spusese și de el însuși. Adesea dădea fuga la cinematograful de îndată ce se termina cursul. În timp ce participării își scoteau scaunele din cameră, el își întorcea uneori privirea rugătoare către un prieten și îi spunea cu o voce scăzută: „Ai vrea să mergi la un film?“ În drum spre cinematograful, Wittgenstein își cumpăra un foitaj sau un pateu cu carne, pe care îl molfaia apoi în timpul filmului. Insista să se așeze chiar în primul rând al sălii, în așa fel încât ecranul să îi ocupe întregul câmp vizual, iar gândurile să îi fugă de la prelegere și de la sentimentele lui de repulsie. Odată mi-a șoptit: „E ca un duș!“ Felul în care se uita la film nu era relaxat sau detașat. Se apleca înainte pe scaun cu încordare și doar rareori își desprindea privirea de ecran. Abia dacă rostea vreun comentariu despre ce se întâmpla pe ecran și prefera ca nici însoțitorul lui să nu vorbească. Dorea să fie absorbit cu totul de film, indiferent cât de banal sau de artificial ar fi fost, pentru a-și elibera un timp mintea de gândurile filozofice care îl chinuiau și extenuau. Îi plăceau filmele americane și le detesta pe cele englezești. Înclina să creadă că *nu ar putea exista* filme englezești acceptabile. Acest lucru avea de-a face cu marea sa aversiune pentru cultura și mentalitatea engleze în genere. Le îndrăgea

pe vedetele de cinema Carmen Miranda și Betty Hutton. Înainte să vină să mă viziteze în America, mi-a cerut în glumă să îi fac cunoștință cu domnișoara Hutton.

Unii au crezut că prelegerile lui Wittgenstein erau doar pentru prietenii și favoriții lui. În realitate ar fi acceptat pe oricine la prelegerile lui. Cerea, totuși, o prezență continuă și pe o perioadă mai îndelungată de timp. Nu admitea să participe cineva doar la una sau două întâlniri. „Prelegerile mele nu sunt pentru turiști“, a răspuns Wittgenstein odată unei astfel de solicitări. Am cunoscut două cazuri în care a permis cuiva să frecventeze cursul doar un semestru, dar pregeta să ofere o astfel de permisiune. Ceea ce era rezonabil. Evita ca prelegerile sale să fie invadate de tot felul de curioși. Și era adevărat că trebuia să frecventezi cursul mai multă vreme (cel puțin trei semestre, așa spune) pentru a începe să pricepi *cât de cât* ce făcea.

Pentru el era important cine participa la curs. Îi plăcea să discute probleme filozofice „cu prieteni“. Aprecia să vadă și câte-va „chipuri prietenoase“ la cursurile lui. Adesea spunea că îi plăcuse un anumit „chip“ și își dorea să-l revadă acolo, chiar dacă persoana nu spunea nimic. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când ținea lecția sâmbăta, s-a înscris la curs un soldat american de culoare. Wittgenstein a remarcat nu o dată înfățișarea prietenoasă și omenoasă a bărbatului și i-a părut foarte rău când a încetat să mai vină. De obicei, cel puțin jumătate dintre participanții la prima lecție din semestrul de toamnă abandonau după cinci sau șase întâlniri, pentru că socoteau materia ininteligibilă sau neinteresantă. Dimpotrivă, cei zece sau cincisprezece care rămâneau erau nespun de zeloși în participarea lor.

Un lucru curios, pe care l-am observat de nenumărate ori, era că Wittgenstein însuși râdea în timpul prelegerilor sale de absurditatea câte unui exemplu pe care îl închipuia pentru a ilustra o idee. Dar, dacă cineva din cei de față chicotea prea mult, expresia lui devenea imediat severă și exclama cu reproș: „Nu, nu! Vorbesc serios!“ Evenimentele și circumstanțele închipuite erau atât de neobișnuite și de îndepărtate de orice posibilitate firească, încât nici măcar el nu se putea abține să nu râdă. Însă intenția exemplului era, desigur, serioasă. Wittgenstein nu putea tolera la cursurile sale tonul glumeț, altminteri caracteristic pentru discuțiile filozofice între oameni inteligenți, dar lipsiți de un scop serios.

E demn de reținut că Wittgenstein a spus o dată că s-ar putea scrie o lucrare filozofică bună și serioasă care ar consta numai din *glume* (fără a fi glumeață). Altă dată a spus că s-ar putea scrie un

tratat de filozofie care să conțină doar întrebări (fără răspunsuri). În scrierile sale, Wittgenstein s-a folosit mult de ambele. Ca să dau un exemplu: „De ce nu poate un câine simula dureri? Este prea cinstit?” (*Cercetări filozofice* §250).

Wittgenstein făcea cunoștință cu cei care îi frecventau lecțiile invitându-i rând pe rând la ceai. Eu am primit o astfel de invitație în 1939. Conversația nu a fost superficială, ci serioasă și presărată cu tăceri îndelungate. Singurul subiect pe care mi-l amintesc avea de-a face cu viitorul meu. Wittgenstein dorea să mă convingă să renunț la planul meu de a deveni profesor de filozofie. Se întreba dacă nu aș putea face o muncă manuală în schimb, cum ar fi la o fermă de animale sau una agricolă. Avea o aversiune față de viața academică în general și față de viața filozofului profesionist în particular. Considera că o ființă umană normală nu ar putea fi profesor universitar și totodată un om onest și serios. Despre Smythies a spus odată: „Nu o să primească niciodată o catedră. E prea serios.” Wittgenstein nu suporta societatea colegilor săi academici. Deși era *fellow* la Trinity, nu lua masa în Sala Mare. Mi-a spus că încercase să o facă (cerculă o anecdotă potrivit căreia ar fi fost apostrofat odată de asistentul conducerii colegiului că nu poartă cravată la masa profesorilor), dar fusese indignat de caracterul artificial al conversațiilor. *Ura* de-a dreptul orice formă de afectare și nesinceritate.

A MAI APĂRUT:

Aici Wittgenstein arată, pentru prima dată, cum folosirea a ceea ce a numit „jocuri de limbaj” poate conduce la clarificări esențiale și, pornind de la acestea, la înlăturarea impresiei atât de puternice și persistente că există „probleme filozofice”. Textul de față a precedat în mod nemijlocit și a pregătit elaborarea primei părți a *Cercetărilor filozofice*, piesa cea mai reprezentativă a filozofiei târzii a lui Wittgenstein. El se recomandă, așadar, ca o bună introducere pentru înțelegerea spiritului cu totul aparte care animă această filozofie.

RELIGIE

Cartea lui Wilhelm Tauwinkl (n. 1969), doctor în teologie dogmatică și conferențiar la Universitatea din București, Facultatea de Teologie Romano-Catolică, se adresează în primul rând creștinilor care vor să-și ia în serios propria religie, dar nu se împacă nici cu bigotismul, nici cu habotnicia. Sunt explicate anumite elemente ale credinței și vieții creștine, adeseori interpretate greșit sau tendențios. Dacă aceste lucruri sunt luate în înțelesul lor corect, de la sursă, credincioșii au parte de mai puțin stres, iar observatorii din afară, de mai puține nedumeriri. Ce este religia? Ce rol joacă Biblia pentru fiecare dintre noi? De ce există mai multe Biserici? Care sunt cele mai mari păcate? Iată câteva dintre întrebările la care răspunde această lucrare, utilă și celor care sunt descurajați de purtarea incoerentă a multor creștini, mireni sau preoți. E, de asemenea, o provocare pentru acei ierarhi și preoți care ar vrea să încerce schimbarea sistemului înainte să se golească bisericile.

Wilhelm Tauwinkl

NICI TOATE ALE POPII RELIGIE FĂRĂ STRES

I. CÂTEVA ANECDOTE DESPRE RUGĂCIUNE

Mesajele de la Dumnezeu de cele mai multe ori nu vin sub forma unor vise și nici a unor voci inexplicabile auzite în cap, ceea ce, în anumite condiții, ar putea sugera probleme psihice. De obicei se întâmplă ca în anecdota cu preotul din cale-afară de credincios în timpul unei inundații.

Apa creștea în satul preotului respectiv, iar la un moment dat a trecut pe lângă biserică un tractor în care se înghesuieră câțiva enoriași ca să scape de inundații. I-au făcut loc și preotului. Acesta a refuzat:

— Luați-i pe alții! Eu mă rog neîncetat să mă salveze Dumnezeu!

Fiindcă apa tot creștea, preotul s-a urcat pe acoperișul bisericii. A trecut o barcă, iar oamenii din ea l-au chemat și ei. Preotul a refuzat din nou, din același motiv. În cele din urmă, apa era atât de mare, încât a trebuit să se urce în vârful clopotniței. De data asta s-a apropiat un elicopter de salvare, dar preotul o ținea pe a lui, că Dumnezeu îi va asculta rugăciunea stăruitoare și-l va salva.

Apa a depășit biserica, iar preotul s-a înecat. Întâlnindu-se cu Dumnezeu pe lumea cealaltă, preotul l-a întrebat:

— Doamne, de ce nu mi-ai ascultat rugăciunea? Te-am slujit cu credință și am avut încredere că mă vei salva!

— Ți-am ascultat rugăciunea și ți-am trimis un tractor, o barcă și un elicopter, dar n-ai vrut să mă asculți! i-a răspuns Dumnezeu.

Tâlcul acestei anecdote este că mesajele de la Dumnezeu, inclusiv ca răspuns la rugăciune, de cele mai multe ori vin prin alți oameni.

O altă anecdotă ecleziastică vorbește despre modul în care sunt uneori îndeplinite rugăciunile:

Un om de afaceri evlavios i se ruga în biserică, într-o zi de marți, Sfântului Anton de Padova:

— Sfinte Antoane, afacerea mea e în mare pericol. Fă-mă să găsesc cât mai repede un milion de euro, că altfel totul se duce de râpă, tot ce am construit până acum.

Lângă el se ruga un om sărman:

— Sfinte Antoane, fă-mă să câștig 100 de lei, să duc de mâncare la copii...

Celălalt insista însă: „Sfinte Antoane, un milion de euro, am mare nevoie...“, fiind întrerupt mereu de omul sărac, „Numai 100 de lei, Sfinte Antoane...“.

La un moment dat, exasperat, omul de afaceri îi spune celui de lângă el:

— Omule, poftim 100 de lei și lasă-l pe Sfântul Anton să se concentreze!

Și, în sfârșit, o a treia, despre legătura dintre fapte și rugăciune.

Un om cu o familie numeroasă, ajuns într-o situație disperată, se ruga neîncetat, zi și noapte, să câștige neapărat la loz în plic. O ținea tot așa, zile întregi, din ce în ce mai intens: să câștige la loz în plic. Așa că, într-o noapte, i s-a arătat un înger în vis, care i-a spus:

— Te-ai rugat bine; Dumnezeu o să-ți asculte rugăciunea. Ți-ar fi ascultat-o încă din prima zi, dar trebuie să faci și tu ceva.

— Fac orice, spune-mi numai, a zis omul.

— Păi, cumpără-ți un loz!

Ultima anecdotă de mai sus exprimă un principiu formulat și de un sfânt cunoscut drept „contemplativ în acțiune“, Ignățiu de Loyola (1491-1556). El a arătat că un bun creștin îmbină munca și rugăciunea astfel încât acționează ca și cum totul ar depinde numai de el și se roagă ca și cum totul ar depinde numai de Dumnezeu.

2. DUMNEZEU POATE FI MITUIT? Cu prilejul unor evenimente religioase, publicul e întrebă uneori de reporteri pentru ce se roagă, iar de obicei răspunsurile sună cam așa: „Pentru sănătate, pentru spor în casă, pentru ca băiatul nostru să-și găsească un loc de muncă mai bun...”

Dar ce sens are oare rugăciunea pentru un loc de muncă mai bun? Cel care rostește o astfel de rugăciune egoistă speră că, dacă a aprins o lumânare în cinstea lui, Dumnezeu îi va oferi lui ce și-a dorit, și nu altcuiva, care poate e mai bine pregătit sau are mai mare nevoie. A face acest lucru echivalează cu încercarea de mituire a lui Dumnezeu, ca și cum El, o Ființă desăvârșită, ar putea fi manipulat sau corupt, luând partea cuiva în detrimentul altora.

3. CE SĂ CERÎ ÎN RUGĂCIUNE? Atunci de ce să te mai rogi? Din punct de vedere creștin, rugăciunea e în primul rând un mod – printre altele – de a păstra o relație personală cu Dumnezeu și doar în al doilea rând un mod de a-i cere ceva lui Dumnezeu. Când ucenicii l-au întrebă pe Isus Cristos cum să se roage, acesta le-a spus: „Știe Tatăl vostru de ce aveți nevoie mai înainte ca să-i cereți voi” (Evanghelia după Matei 6, 8). Dacă Dumnezeu e atotștiutor, este evident că știe ce are nevoie fiecare, fără să fie nevoie să i se ceară, și se poate pune întrebarea rostului unei rugăciuni de cerere. Dumnezeu este veșnic, deci și planul său cu omenirea și cu fiecare om în parte este veșnic. Cum se poate gândi cineva că prin propria rugăciune îl va putea face pe Dumnezeu să se răzgândească, să-și schimbe planul veșnic? Aceste întrebări i-au frământat și pe creștinii de la începuturile Bisericii. Un răspuns interesant este cel al lui Grigore cel Mare (540–604), care spunea că și cererile credincioșilor sunt incluse în planul veșnic al lui Dumnezeu.¹ Cu alte cuvinte, are sens ca oamenii să ceară ceva în rugăciune, pentru că în planul lui Dumnezeu intră și faptul ca creștinii să primească anumite lucruri *dacă* le cer în rugăciune.

Atunci poate că lui Dumnezeu îi place ca oamenii să cerșească de la El? Nici de așa ceva nu poate fi vorba, fiindcă Dumnezeu, fiind perfect, n-are nevoie de nimic de la oameni, așadar nu ne putem închipui că Dumnezeu așteaptă ca oamenii să se roage pentru ca El să se simtă important ca binefăcător și să-și hrănească orgoliul, arătând că e un mare filantrop. Dumnezeu este mai presus de toate acestea, iar omul e de fapt cel care are nevoie de rugăciune și de efectele ei.

Pe de altă parte, ceea ce-i trebuie fiecăruia nu coincide cu ceea ce-și dorește. În spiritualitatea creștină se spune de multe ori că

1. *Dialoguri*, I, VIII.

Dumnezeu dăruiește oamenilor ce au cerut dacă acele lucruri le sunt într-adevăr folositoare pe plan spiritual. Altfel spus, dacă, de exemplu, un creștin se roagă să devină bogat, dar Dumnezeu știe că acel om, văzându-se plin de bani, nu și-ar folosi averea ca să facă bine în jur, ci ar deveni un ticălos, atunci nu-i va asculta rugăciunea, tocmai spre binele lui. E un exemplu împins la extrem, dar care ilustrează cum explică de obicei teologii de ce unele rugăciuni sunt ascultate, iar altele nu: toate sunt deja scrise în planul veșnic al lui Dumnezeu cu omenirea. Ce-i drept, e greu de explicat cum se împacă acest plan veșnic cu libertatea omului de a-și alege faptele și drumul în viață. Planul lui Dumnezeu cu omenirea s-ar putea asemui cu un fluviu care curge neîncetat într-o direcție, chiar dacă, pe alocuri, din cauza terenului, se formează vârtejuri în care apa curge și în sens invers sau există ochiuri de apă care rămân nemișcate. Toate aceste particularități se schimbă uneori cu timpul, dar nu modifică direcția în care curge fluviul. În acest fel s-ar putea înțelege faptul că Dumnezeu respectă libertatea omului de a-l respinge pe El și planul său, și totuși planul se desfășoară mai departe după voința divină.

Modul de a concepe efectul rugăciunii, așa cum a fost descris mai sus, se poate citi împreună cu afirmațiile lui Isus Cristos despre providența divină, adică despre înțelepciunea lui Dumnezeu care se îngrijește de toate ființele vii și de realitățile materiale din lume în așa fel încât planul său să se înfăptuiască:

Așadar nu vă faceți griji spunând: „Ce vom mânca?” sau „Ce vom bea?” sau „Cu ce ne vom îmbrăca?”, căci toate acestea le caută păgânii; doar știe Tatăl vostru ceresc că aveți nevoie de toate acestea. Căutați mai întâi împărăția și dreptatea lui și toate acestea vi se vor da pe deasupra (Evanghelia după Matei 6, 31–33).

Din spusele lui Isus Cristos – „când vă rugați, nu îndrugați multe” (Matei 6, 7) –, luate împreună cu ideea amintită mai sus (Matei 6, 8), reiese că, în rugăciune, cererile referitoare la bunuri materiale ajung pe planul al doilea. Dacă oamenii se preocupă în primul rând să fie buni creștini – să caute împărăția cerurilor și să răspândească dreptatea lui Dumnezeu în lume –, cele necesare traiului de zi cu zi vor veni pe deasupra; în plus, pentru cei atrași în primul rând de viața spiritului, celelalte lucruri – cum ar fi mâncarea, băutura și îmbrăcămintea – nu mai contează atât de mult.

Totuși, rugăciunea de cerere, chiar dacă trece pe planul al doilea, are un sens și în creștinism. Cererea de iertare este una dintre cele mai importante, ca premisă pentru alte rugăciuni, așa cum se va vedea mai jos; apoi, orice rugăciune de cerere adresată

lui Dumnezeu exprimă conștiința faptului că omul primește totul de la El, care a creat lumea și o menține în existență, îngrijindu-se de ea. Cererea de bunuri materiale se justifică mai ales pentru cei care se află în situații-limită, în care se manifestă cel mai mult încrederea celui care i se roagă lui Dumnezeu. Cei care nu au lipsuri pot spune și ei „pâinea noastră cea de toate zilele dă-ne-o nouă astăzi“, care în primul rând se referă la pâinea sufletului, dar, punând accentul pe „pâinea *noastră*“, se pot gândi atunci că o astfel de rugăciune îi obligă la solidaritate cu cei nevoiași, care n-au această pâine.

„Orice lucru e ca o oală cu două toarte: una de care poți să-l apuci, cealaltă de care, apucându-l, te arzi.“ Această vorbă a lui Epictet îmi pare că rezumă cel mai bine ajutorul pe care i-l dă cititorului cartea de față. Scrise cu limpezime, paginile lui Wilhelm Tauwinkl răspund în fond la această întrebare: cum pot religia și credința să ne întunece mintea și să ne schimonosească purtarea, în loc să ne ajute și înșenineze?

Toată viața, în apropierea celor sfinte, am auzit expresia „e pe placul lui Dumnezeu“. Sau „e voia Domnului“. Dar, mă întrebam, cum pot fi aflate placul sau voia Domnului cu măsura omului? Există vreun muritor „hăruit“ în asemenea măsură încât să pretindă că îi cunoaște lui Dumnezeu, în fiecare clipă și împrejurare, gândul și placul? Apoi, se măsoară iubirea de Dumnezeu neapărat prin mersul la biserică, prin rugăciunea care cere ceva pentru cel ce se roagă, prin pioșenia afișată public? Nu cumva tot ce ține de spațiul credinței se validează mai cu seamă în raport cu fapta cântărită în spațiul moralității umane?

Într-o lume plină de bigotism și superstiție, de o modestă catehizare a credincioșilor și nu întotdeauna de o autentică vocație a unora dintre slujitorii credinței, cartea profesorului Wilhelm Tauwinkl, prin prospețimea ei, face mai inteligentă lumea în care trăim. Rar mi-a fost dat să citesc un text mai dezinhibat scris de un teolog în România. — Gabriel Liiceanu

Autorul faimosului bestseller *Zelotul* revine cu o lucrare la fel de fascinantă, *Dumnezeu: O istorie umană*, în care nu este interesat să dovedească sau să nege existența lui Dumnezeu, nici să traseze o istorie a religiei (văzută ca limbaj simbolic și metaforic), ci să surprindă „inefabila experiență a credinței“, o constantă universală a naturii umane. Autorul îmbrățișează o perspectivă panteist-incluzivă asupra lui Dumnezeu, plecând de la animismul primitiv și trecând prin diferitele religii politeiste până la monoteismele complexe de mai târziu. În secvența de mai jos, preluată din capitolul introductiv, Aslan invocă teza lui Feuerbach pentru a demonstra cum omul, conștient sau nu, și-a creat și își creează propriile versiuni ale lui Dumnezeu, altfel spus „versiuni ale fiecăruia dintre noi“. Respingând interpretările literale ale cărților sacre, fanatismul și fundamentalismul, autorul pledează pentru un „umanism spiritual“, poate singurul, în viziunea sa, capabil să salveze omenirea. Veți citi cartea pe nerăsuflăte, fie că sunteți ateu sau credincios.

Reza Aslan

DUMNEZEU: O ISTORIE UMANĂ

Traducere din engleză de Andreea Eșanu

După cum spunea celebrul filozof german Ludwig Feuerbach, în încercarea sa de a explica succesul uriaș al viziunii creștine despre Dumnezeu, „numai o ființă purtând în sine omul integral poate satisface omul integral“¹.

Am citit pentru prima dată acest pasaj din Feuerbach pe când eram student, chiar în preajma momentului în care m-am hotărât să îmi dedic viața unui studiu îndelungat al religiilor lumii. Ceea ce pare să spună Feuerbach este că apelul aproape universal la un Dumnezeu care arată, gândește, simte și acționează la fel ca noi își are rădăcina în nevoia noastră adâncă de a experimenta divinul ca o oglindă a noastră. Acest adevăr m-a izbit ca un trăsnet. De-asta fusesem eu atras de creștinism în copilărie? Oare, în tot acest timp, îmi construisem imaginea lui Dumnezeu ca o oglindă în care se reflectau propriile mele trăsături și emoții?

1. Ludwig Feuerbach, *Esența creștinismului* (trad. P. Drăghici și R. Stoi-chiță), Editura Științifică, București, 1961, p. 106.

Existența acestei posibilități m-a amărât și m-a dezamăgit. Căutând o concepție mai vastă despre Dumnezeu, am abandonat creștinismul și m-am întors la islam, atras fiind de iconoclasmul radical al acestei religii – adică de credința că Dumnezeu nu poate fi cuprins în nici o imagine, omenească sau de altă natură. Am înțeles însă imediat că refuzul islamului de a-l reprezenta pe Dumnezeu într-o formă omenească nu se traducea și într-un refuz de a-l gândi pe Dumnezeu în termeni omenești. Musulmanii sunt la fel de dispuși ca și alți credincioși să îi atribuie lui Dumnezeu propriile virtuți și vicii, emoții și defecte. Ei nu au de ales în această chestiune. Puțini dintre noi au.

Se pare că această pornire de a umaniza divinul este întipărită în creierul nostru, motiv pentru care ea a devenit o trăsătură fundamentală în aproape toate tradițiile religioase pe care le-a cunoscut lumea. Procesul însuși prin care ideea de Dumnezeu a apărut în evoluția omului ne constrânge, în mod conștient sau nu, să ni-l reprezentăm pe Dumnezeu după chipul nostru. Întreaga istorie a spiritualității omenești poate fi înțeleasă, de fapt, ca un efort îndelungat, interconectat, continuu în evoluție și remarcabil de coerent de a da divinului un sens prin atribuirea emoțiilor și a personalității noastre, a trăsăturilor și a dorințelor noastre, prin înzestrarea lui cu calitățile și slăbiciunile noastre, chiar și cu corpurile noastre – pe scurt, făcându-l pe Dumnezeu noi. Ceea ce vreau să spun este că, indiferent dacă suntem conștienți de acest lucru sau nu și indiferent dacă suntem credincioși sau nu, cei mai mulți dintre noi ni-l imaginăm pe Dumnezeu ca o versiune divină a noastră înșine: o ființă omenească, dar cu puteri supraomenești. [...]

*

„Ce este Dumnezeu?”

Această întrebare a fost în centrul preocupărilor omenești de a înțelege divinul încă de la început. Este Dumnezeu forța însușitoare care unește toate ființele vii – așa cum par să fi crezut strămoșii noștri preistorici? Sau natura divinizată – așa cum credeau mesopotamienii? Sau o forță abstractă care impregnează universul – așa cum o descriau unii filozofi greci? Sau o divinitate personificată care arată și acționează întocmai ca o ființă umană? Sau este Dumnezeu o ființă umană la propriu?

Indiferent ce răspuns am da, întrebarea despre ce este Dumnezeu a reprezentat o preocupare stăruitoare atât pentru credincioși, cât și pentru necredincioși, vreme de sute de mii de ani.

Întrebarea propriu-zisă a condus la formarea unor întregi civilizații, dar și la distrugerea lor. A creat pace și prosperitate, dar și război și violență.

Să ne gândim la felul în care credincioșii îl descriu adesea pe Dumnezeu drept bun sau iubitor, crud sau gelos, iertător sau bun. Acestea sunt, în mod evident, atribute umane. Însă insistența de a folosi emoții omenești pentru a descrie ceva care – indiferent ce ar fi – este pur și simplu neomenesc nu face decât să evidențieze și mai clar nevoia noastră existențială de a ne proiecta propria umanitate asupra lui Dumnezeu, de a-i atribui lui Dumnezeu nu doar ceea ce este valoros în natura umană – capacitatea noastră de a iubi necondiționat, empatia și dorința de a arăta compasiune, setea noastră de dreptate –, ci și ceea ce este ticălos în ea: agresivitatea noastră și lăcomia, prejudecățile și habotnicia, predilecția pentru acte de violență extremă.

Așa cum își poate închipui oricine, există consecințe ale acestui imbold natural de a umaniza divinul. Căci atunci când îl înzestram pe Dumnezeu cu atribute umane, în esență, noi divinizăm acele atribute, așa că tot ceea ce este bun sau rău în religiile noastre nu este decât o oglindire a ceea ce este bun sau rău în noi. Dorințele noastre devin dorințele lui Dumnezeu, însă fără restricții. Acțiunile noastre devin acțiunile lui Dumnezeu, însă fără consecințe. Creăm o ființă supraomenească înzestrată cu trăsături omenești, însă fără limite omenești. Ne croim religiile și culturile, societățile și guvernele după nevoile noastre omenești, însă în tot acest timp ne convingem pe noi înșine că acelea sunt nevoile lui Dumnezeu.

Acest lucru explică mai bine decât orice altceva de ce, de-a lungul întregii noastre istorii omenești, religia a alimentat în egală măsură atât binele necondiționat, cât și răul de nedescris; de ce aceeași credință în același Dumnezeu inspiră într-un credincios dragoste și compasiune, iar în altul ură și violență; de ce două popoare se pot apropia de aceeași Scriptură în același timp, însă pot ajunge la două interpretări radical diferite. Majoritatea conflictelor religioase care continuă să tulbure lumea în care trăim izvorăsc până la urmă din dorința noastră înăscută și inconștientă de a ne face pe noi înșine apoteoza a ceea ce este și vrea Dumnezeu, a ceea ce iubește și urăște el.

*

Nu încerc să dovedesc existența sau inexistența lui Dumnezeu pentru simplul motiv că, nici de o parte, nici de cealaltă, nu

există dovezi. Credința este o alegere. Dacă cineva spune altceva, încearcă să te convertească. Fie alegem să credem că există ceva dincolo de tărâmul material – ceva real, ceva cognoscibil –, fie nu. Dacă dumneavoastră credeți, asemenea mie, atunci trebuie să vă puneți următoarea întrebare: îmi doresc să am experiența acestui lucru, îmi doresc să am o comuniune cu el, să-l cunosc? Dacă da, atunci ar fi util să avem un limbaj în care să exprimăm această experiență, care este în mod fundamental inexprimabilă.

Aici intervine religia. Dincolo de mituri și ritualuri, de temple și catedrale, de „trebuie“ și „nu trebuie“ care au divizat omenirea vreme de milenii în tabere de credință diferite și adesea rivale, religia nu este aproape nimic mai mult decât un „limbaj“ alcătuit din simboluri și metafore, care îi ajută pe credincioși să comunice către alții și către ei înșiși acea experiență inefabilă a credinței. Numai că în istoria religiilor a existat un singur simbol care s-a evidențiat drept universal și suprem, o singură mare metaforă a lui Dumnezeu din care a derivat practic orice simbol și metaforă din aproape toate religiile lumii – noi, ființa umană.

Ceea ce părea dispusă să accepte mintea antică era existența unui „Mare Zeu“ atotputernic și atotcuprinzător, care să se comporte ca o divinitate conducătoare peste un panteon de zei inferiori, dar la fel de demni de a fi venerați. Această credință este numită *henoteism* și ea a devenit rapid forma dominantă de exprimare spirituală nu doar în Orientul Apropiat antic, ci aproape în toate civilizațiile lumii.¹

Justificarea pentru succesul henoteismului poate fi găsită într-una din consecințele inevitabile ale imboldului nostru inconștient de a umaniza divinul – conceperea divinului în termeni umani ne constrânge să ne închipuim că lumea zeilor este o reflecție înnobilită a lumii noastre. Tărâmul ceresc devine o oglindă a tărâmului pământesc, a instituțiilor sociale și politice de aici. Iar dacă se schimbă instituțiile noastre pământești, atunci se schimbă și cele cerești.

Pe vremea când oamenii se organizau în mici grupuri nomade de vânători-culegători, unite prin sânge și relații de rudenie, ei își reprezentau lumea de dincolo ca o versiune onirică a celei de aici, populată cu turme de animale, domesticate și păstorite de Stăpânul Fiarelor ca spiritele strămoșilor să le poată lua urma cu ușurință.

1. Henoteismul poate fi înțeles și drept credința într-o singură realitate supremă care se manifestă sub forma a numeroși zei și zeițe care, în calitatea lor de avataturi ale realității supreme, sunt obiecte legitime ale venerării.

Când oamenii s-au așezat în mici sate și în loc să vâneze, au început să cultive hrana, Stăpânul Fiarelor i-a cedat locul Mamei Pământ, iar tărâmul celest a fost reimaginat ca un teritoriu condus de o mulțime de divinități ale fertilității care asigurau o recoltă eternă. Când acele sate s-au extins și au devenit orașe-stat independente, fiecare cu propria divinitate tribală și fiecare aflată într-un conflict perpetuu cu celelalte, cerurile au făcut loc unui panteon de divinități marțiale distincte, fiecare reprezentând protectorul divin al câte unui oraș de pe pământ. Iar când aceste orașe-stat s-au unit în imperii întinse conduse de regi atotputernici, zeii au fost reorganizați în ierarhii care reflectau noua ordine politică de pe pământ.

Există un termen pentru acest fenomen – *politicomorfism* – sau „divinizarea politicii de pe pământ” – și el surprinde, chiar și astăzi, una dintre trăsăturile centrale ale aproape oricărui sistem religios din lume.

New York Times Bestseller

Uluitoare prin scopul pe care și-l propune și controversată în pretențiile ei, Dumnezeu: O istorie umană ne arată cum încă din vremuri imemorabile oamenii l-au creat pe Dumnezeu după chipul lor și argumentează de ce acum ar trebui să se oprească. Scriind cu verva și strălucirea pe care o așteptam de la condeiful său, Reza Aslan a întocmit încă o carte ce va stimula reflecția și va zdruncina ipoteze. — Bart D. Ehrman

Actuală, uimitoare, iluminatoare și necesară. — Huffington Post

O explorare fascinantă a interacțiunii dintre umanitatea noastră și Dumnezeu. — Pittsburgh Post-Gazette

Reza Aslan ne farmecă pur și simplu cu istoria sa umană a lui Dumnezeu. Surprinzând ceea ce au în comun religiile, Aslan aduce argumente cu adevărat provocatoare care le vor da mult de gândit credincioșilor din tradiții diferite. Această prețioasă carte are un scop foarte ambițios, fiind construită pe o impresionantă armătură de lecturi și cercetare. — Philip Jenkins

DIN CUPRINS:

*Adam și Eva în Eden Stăpânul fiarelor De la sulite la pluguri
Marele Zeu Dumnezeu este unul Dumnezeu este trei Dum-
nezeu este totul*

DAN SEARS © THE UNIVERSITY OF NORTH CAROLINA AT CHAPEL HILL

Bart D. Ehrman, profesor de studii religioase la Universitatea North Carolina, abordează aici o chestiune controversată încă din primele zile ale creștinismului: adevărata identitate a lui Isus Nazarineanul. Într-un stil viu, colorat, romanesc, sunt analizate minuțios ultimele cercetări privind relațiile canonice și extra-canonice despre Isus, precum și sursele literare greco-romane, și este reconstituit polemic un fascinant și provocator portret al lui Isus Cristos. Acesta, în viziunea lui Ehrman, a fost un fervent și radical profet apocaliptic, care s-a adresat elementelor marginale ale societății, fiind o reală primejdie pentru autoritățile iudaice și romane. Isus era convins că lumea își va afla sfârșitul în timpul vieții sale și că pe pământ se va instaura o pacifică Împărăție a lui Dumnezeu. Rodul a opt ani de cercetări asidue, cartea analizează critic geneza ideii fundamentale a creștinismului: divinitatea lui Isus, conturând transformarea profetului apocaliptic galileean, crucificat pentru acuzația de subminare a ordinii statale, într-o ființă supraumană, Fiul lui Dumnezeu..

Bart D. Ehrman

CUM A DEVENIT ISUS DUMNEZEU

PREAMĂRIREA UNUI PREDICATOR EVREU DIN GALILEEA

Traducere din engleză de Cornelia Dumitru

Mai înainte de a se naște, mama lui a primit un vizitator din cer care i-a spus că fiul ei nu va fi un muritor de rând, ci va fi divin. Nașterea lui a fost însoțită de semne cerești neobișnuite. La maturitate, a plecat de acasă, începând o activitate de propovăduire itinerantă. Mergea prin sate și orașe spunându-le tuturor celor care-l ascultau să nu se îngrijească de viața pământească și de bunurile materiale, ci să trăiască pentru cele duhovnicești și veșnice. A strâns în jurul lui mai mulți ucenici care s-au convins că nu era un om obișnuit, ci Fiul lui Dumnezeu. A săvârșit minuni care le-au întărit convingerile: putea să vindece bolnavi, să alunge demoni și să învie morți. La sfârșitul vieții, a stârnit opoziția autorităților romane și a fost judecat. Însă nu i-au putut ucide sufletul. S-a înălțat la cer și continuă să trăiască acolo până în ziua de azi. Pentru a dovedi că trăia mai departe și după ce părăsise globul pământesc, i s-a arătat iarăși cel

puțin unuia dintre ucenicii lui necredincioși, care s-a convins că într-adevăr el rămâne cu noi chiar și acum. Mai târziu, unii adepți ai lui au scris cărți despre el și putem să citim despre el și azi. Însă foarte puțini dintre voi ați văzut probabil aceste cărți. Și-mi închipui că majoritatea dintre voi nici nu știu cine a fost acest Fiu al lui Dumnezeu făcător de minuni nemaivăzute. M-am referit la un bărbat numit Apollonios, din orașul Tyana. A fost păgân – adică adorator politeist al numeroșilor zei romani – și filozof renumit în vremea sa. Ucenicii săi îl credeau nemuritor. Avem despre el o carte scrisă de Filostrat, un adept al lui de mai târziu.

*

După cum a remarcat de curând cercetătorul Michael Peppard, după știința noastră, în lumea antică doar doi indivizi erau numiți efectiv „Fiul lui Dumnezeu”. Fără îndoială, alte persoane erau numite după tații lor divini: fiul lui Zeus, fiul lui Apollo și așa mai departe. Însă numai două persoane cunoscute după nume erau chemate și „Fiul lui Dumnezeu”. Unul era împăratul roman – începând cu Octavian sau Cezar Augustus –, iar celălalt, Isus. Probabil nu e o întâmplare. Când Isus a intrat pe scenă ca bărbat divin, el și împăratul se aflau în competiție.

*

Ca istoric, nu mă mai obsedează întrebarea teologică despre cum a devenit Dumnezeu om, ci întrebarea istorică despre cum a devenit un om Dumnezeu.

Bineînțeles, răspunsul tradițional la această întrebare este că Isus a fost, de fapt, Dumnezeu, deci el i-a învățat, bineînțeles, pe ceilalți că este Dumnezeu și că mereu s-a crezut că el este Dumnezeu. Dar, de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, un șir lung de istorici au susținut că nu aceasta este înțelegerea corectă a lui Isus cel istoric și au adus numeroase argumente convingătoare în sprijinul poziției lor. Dacă au dreptate, rămânem nedumeriți: cum s-a petrecut asta? De ce au început primii adepți ai lui Isus să-l considere Dumnezeu?

În cartea de față am încercat să abordez această întrebare într-un mod util nu numai pentru istoricii laici ai religiei, ca mine, ci și pentru credincioși, ca prietena mea, care continuă să creadă că Isus e într-adevăr Dumnezeu. În consecință, nu adopt o poziție față de întrebarea teologică a statutului divin al lui Isus. Mă interesează, în schimb, evoluția istorică ce a condus la afirmația că el este Dumnezeu. Într-un fel sau altul, această evoluție istorică

s-a petrecut cu siguranță, iar ceea ce cred indivizii la nivel personal despre Cristos n-ar trebui, teoretic, să le afecteze concluziile pe care le trag pe plan istoric.

Ideea că Isus e Dumnezeu nu e o invenție a timpurilor moderne, desigur. După cum voi arăta în discuția mea, era părerea celor dintâi creștini, curând după moartea lui Isus. Una dintre întrebările fundamentale pe tot parcursul acestui studiu va fi ce înțelegeau acei creștini prin fraza „Isus e Dumnezeu“. După cum vom vedea, creștini diferiți înțelegeau lucruri diferite.

*

Una dintre descoperirile solide ale cercetărilor moderne în domeniul Noului Testament și creștinismului timpuriu din ultimele două secole este că, în timpul vieții lui Isus, ucenicii l-au considerat om din cap până-n picioare, nu Dumnezeu. Oamenii vedeau în Isus un învățător, un rabin, ba chiar un profet. Unii îl considerau Mesia (cât se poate de uman). Dar se născuse ca toți ceilalți și era „ca“ toți ceilalți. Crescuse în Nazaret, iar ca tânăr nu se remarcase în mod deosebit. Ca adult – sau posibil chiar de copil – s-a convins, ca mulți evrei din epoca sa, că trăia aproape de sfârșitul vremurilor, că Dumnezeu urma să intervină curând în istorie pentru a înlătura forțele răului și a instaura o împărăție a binelui pe pământ. Isus s-a simțit chemat să proclame acest mesaj al apocalipsei iminente și și-a petrecut toată activitatea publică făcând asta.

La un moment dat, în timpul unei călătorii pe care a făcut-o la Ierusalim, Isus a iritat autoritățile, care l-au arestat și judecat. A fost dus în fața guvernatorului Iudeei, Ponțiu Pilat, și, după un proces scurt, a fost condamnat sub acuzația de insurgență politică: se pretindea regele evreilor, când numai suzeranii romani responsabili pentru regiunea Palestinei și restul Mediteranei puteau desemna regi. Ca agitator politic, a fost osândit la o moarte deosebit de înjositoare, prin răstignire. Iar în ceea ce-i privea pe romani, așa s-a terminat povestea lui.

În realitate, povestea lui nu s-a terminat așa. Și astfel ne întoarcem la întrebarea călăuzitoare a studiului nostru: cum a ajuns un profet apocaliptic de pe coclaurile Galileei rurale, răstignit pentru crime împotriva statului, să fie considerat egal cu singurul Dumnezeu Atotputernic, făcătorul a toate? Cum a ajuns Isus – în mințile și inimile adeptilor de mai târziu – să devină Dumnezeu?

Un loc evident de unde să pornim în căutarea unui răspuns ar fi viața și învățăturile lui Isus. Însă mai întâi trebuie să examinăm matca religioasă și culturală a iudaismului din secolul I, în care a

trăit și și-a proclamat Isus mesajul. După cum vom vedea, deși evreii se distingeau de lumea păgână din jur prin credința că numai un Dumnezeu trebuie adorat și slujit, nu se distingeau în concepția lor despre relația aceluiași târâm cu lumea omenească locuită de noi. Și evreii credeau că divinitățile pot deveni oameni sau că oamenii pot deveni divini.

*

Așadar cine spunea poveștile despre Isus? Doar apostolii? Nu puteau fi doar apostolii. Doar indivizii pe care îi autorizau apostolii? În nici un caz. Doar inși care verificau faptele, pentru a se asigura că nu modificau vreo poveste, ci relatau evenimente întâmplare de-adevăratelea și așa cum se întâmplaseră? Cum ar fi putut s-o facă? Poveștile se spuneau din gură în gură, an după an, deceniu după deceniu, de mulți indivizi, în diverse părți ale lumii, în limbi diferite și nu exista nici un mod de a controla ce-i povestea cineva vecinului despre cuvintele și faptele lui Isus. Toată lumea știe ce se întâmplă cu poveștile care circulă așa. Se schimbă amănunte, se inventează episoade, se exagerează evenimente, relatările impresionante se fac și mai impresionante și așa mai departe.

În cele din urmă, un autor a auzit povestirile în Biserica lui – să zicem că „Marcu“, la Roma. Și și-a scris relatarea. Iar peste zece sau cincisprezece ani, un alt autor, din alt oraș, a citit relatarea lui Marcu și a hotărât să scrie și el una, bazată în parte pe Marcu, în parte pe istorisirile pe care le auzise el în comunitatea lui. Și așa au început să ia naștere evangheliile.

Acestea sunt evangheliile pe care le avem acum. De trei veacuri și mai bine specialiștii le studiază în cele mai mici detalii, iar unul dintre rezultatele sigure ale acestei cercetări intense este certitudinea că evangheliile prezintă numeroase discrepanțe, contradicții și probleme istorice.¹ De ce e așa? Ar fi mai nimerit să întrebăm „Păi cum să *nu* fie așa?“ Bineînțeles, evangheliile conțin informații neistorice și povești care au fost modificate, exagerate și înfrumusețate. Aceste cărți nu conțin cuvintele cuiva care a stat la picioarele lui Isus luând notițe. Nu sunt nici pe departe așa ceva. Sunt cărți menite să spună „vestea cea bună“ a lui Isus (cuvântul *evanghelie* înseamnă „veste bună“). Cu alte cuvinte, autorii lor au un interes personal atât în ceea ce spun, cât

1. Discut pe larg aceste discrepanțe, contradicții și probleme istorice în cartea *Jesus, Interrupted*, HarperOne, San Francisco, 2009.

și în modul cum o spun. Voiau să-l propovăduiască pe Isus. Nu încercau să dea informații biografice acceptabile pentru istoricii critici care trăiesc două milenii mai târziu și care au elaborat standarde sensibil diferite de a scrie istorie sau *istoriografie*. Ei scriau pentru zilele lor și încercau să convingă lumea de adevărul – așa cum îl vedeau ei – despre Isus. Își bazau povestirile pe ceea ce auziseră și citiseră. Ceea ce citiseră se baza pe ceea ce auziseră autorii respectivelor scrieri. Totul se întoarce la tradiția orală.

Astăzi unii susțin că toate culturile înrădăcinate în tradiția orală sunt mult mai atente să ofere garanția că tradițiile povestite și repovestite nu suferă schimbări semnificative. Însă acest lucru se dovedește a fi un mit modern. Antropologii care au studiat culturile orale arată că lucrurile stau exact invers. Doar culturile literare au preocuparea reproducerii exacte a faptelor „așa cum sunt în realitate”. Și asta deoarece în culturile literare e posibil să verificăm sursele, pentru a vedea dacă cineva a schimbat o poveste. În culturile orale, probabilitatea ca poveștile să se schimbe e foarte mare – se schimbă de fiecare dată când un povestitor spune o poveste într-un context nou. Contextele noi impun modalități noi de spunere a poveștilor. Prin urmare, pe plan istoric, culturile orale n-au văzut o problemă în alterarea relatărilor pe parcursul povestirii și repovestirii lor.¹

*

Eu aș susține că Isus a fost mereu recontextualizat de oameni care au viețuit în diverse epoci și locuri. Cei dintâi ucenici ai lui Isus au făcut-o după ce au început să creadă că el a înviat din morți și a fost preamărit în cer: l-au transformat în ceva ce nu fusese înainte și l-au înțeles în lumina noii lor situații. La fel, autorii neotestamentari de mai târziu, care l-au recontextualizat și l-au înțeles pe Isus în lumina propriilor situații, deja mai diferite. La fel au procedat creștinii din secolele al II-lea și al III-lea, care îl înțelegeau pe Isus nu atât ca profet apocaliptic, cât ca ființă divină devenită om. La fel creștinii din secolul al IV-lea, care susțineau că el existase întotdeauna și fusese întotdeauna egal în statut, autoritate și putere cu Dumnezeu Tatăl. La fel creștinii

1. Printre studiile clasice se numără Alfred B. Lord, *The Singer of Tales*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960 și Walter Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, Methuen, Londra, 1982. Pentru o trecere în revistă recentă a tuturor studiilor importante, *vide* Stephen E. Young, *Jesus Tradition in the Apostolic Fathers*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2011.

de azi, care cred că Cristosul divin în care cred și pe care îl mărturisesc e identic din toate privințele cu persoana care a pășit pe drumeagurile prăfoase din Galileea, propovăduindu-și mesajul apocaliptic despre nimicirea ce va să vină. Majoritatea creștinilor de astăzi nu-și dau seama că l-au recontextualizat pe Isus. Dar au făcut-o. Orice om care fie crede în el, fie subscrie la oricare dintre învățăturile sale l-au recontextualizat – de la primii credincioși care au crezut în învierea lui, până azi. Și așa va fi, în vecii vecilor.

O carte elegant scrisă și foarte necesară. Cartea lui Ehrman ar trebui să fie scriitura alegere pentru orice cititor interesat despre Isus cel istoric. — Kirkus Reviews

În vreme ce teza provocatoare a lui Ehrman va stârni controverse printre savanți, scriitura lui caldă și atractivă, alături de istorisirile sale ușor de citit și de expunerile critice reprezintă cea mai bună introducere în studiul istoricității lui Isus. — Publishers Weekly

Cum a devenit Isus Dumnezeu face accesibil oricărui cititor cel mai complex și mai uluitor subiect din istoria creștinismului și ne oferă o dezbatere echilibrată despre modul în care diferiți creștini și necreștini îl vedeau pe Isus. — Elaine Pagels

Ehrman, în această carte vie și provocatoare, ne oferă o amplă și nuanțată discuție despre cristologia creștină primară și despre tot ce implică ea. Schițând evoluția lui Isus de la un deplin uman predicator apocaliptic la o ființă pe deplin divină, Ehrman își demonstrează talentul de a interpreta texte biblice și nebiblice. — Michael Coogan

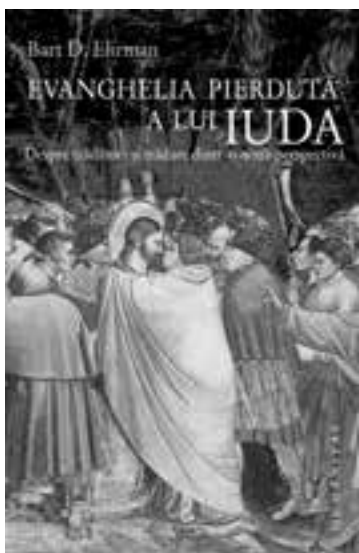
Ehrman scrie cu vigoare și claritate, dar, mai presus de toate, cu onestitate intelectuală. El demistifică un subiect față de care exegeții biblici sunt adeseori echivoci. Atât credincioșii, cât și necredincioșii au multe de învățat din această carte. — John J. Collins

Cum a îngăduit vechiul monoteism Unicului Dumnezeu să aibă un fiu? Ehrman ne spune tocmai această poveste, introducându-l pe cititor într-o lume plină de îngeri, puteri cosmice și nenumărați semi-zei, printre care se află și o neînsemnată sectă mesianică ce credea că Isus din Nazaret a fost înviat din morți. — Paula Fredriksen

DIN CUPRINS:

Oameni divini în Grecia și Roma antică Oameni divini în iudaismul antic Isus se considera Dumnezeu? Învierea lui Isus: ce putem ști După Noul Testament: fundături cristologice din secolele al II-lea și al III-lea Orto-paradoxuri pe drumul spre Niceea

DE ACELAȘI AUTOR:

O cartografiere a întregului spectru teologic al creștinismului vechi ar necesita numeroase volume, dar, prin cartea lui Ehrman, putem străbate câteva dintre cele mai uluitoare căi pe care creștinismul nu a mers. —

Time Magazine

O foarte solidă și savantă istorie a falsurilor, a cărților arse, a feudelor doctrinare și a altor episoade care au marcat crearea Noului Testament și a Bisericii primare. Sau, mai bine zis, a Bisericilor primare. — Kirkus Reviews despre cartea Ce s-a pierdut din creștinism

Catherine Nixey a studiat literatura clasică greacă și latină la Cambridge și are ca principal domeniu de interes raportul creștinismului cu lumea antică. *Epoca întunecării* a stârnit o adevărată furtună de polemici în lumea academică și religioasă, înscriindu-se în descendența demitizatoare, inițiată de Edward Gibbon în *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman* și demontând o venerabilă tradiție plină de stereotipuri, care îi prezintă pe creștini ca victime inocente ale persecuțiilor păgâne. Distrugerea și mutilarea statuiilor, arderea marilor biblioteci publice și private, dărâmarea Templului lui Serapis (Alexandria), linșarea Hypatiei, actele de vandalism ale monahilor, controlul totalitar asupra vieții private exercitat de preoți, interzicerea filozofiei, antisemitismul, misoginismul sunt câteva ipostaze mai puțin cunoscute ale primelor secole de creștinism.

Catherine Nixey

EPOCA ÎNTUNECĂRII

CUM A DISTRUS CREȘTINISMUL LUMEA CLASICĂ

Traducere din engleză de Dionisie Pîrvuloiu

Nimicitorii au venit dinspre deșert. Palmyra trebuie că-i aștepta: de câțiva ani, răsăritul Imperiului Roman se afla sub teroarea unor hoarde de jefuitori bărboși, zeloți înarmați doar cu pietre, duși de fier și un simț de fier al dreptății.

Atacurile lor erau primitive, brutale și foarte eficiente. Se deplasau în bande – mai târziu în roiuri de vreo 500 de persoane – și, când soseau, făceau prăpăd. Ținteau, în principal, templele și acționau uimitor de rapid. Mărețe coloane de piatră care dănuiseră veacuri la rând se prăbușeau într-o după-amiază; chipurile statuiilor care stătuseră în picioare jumătate de mileniu erau mutilate într-o clipă; temple care văzuseră înălțarea Imperiului Roman cădeau într-o singură zi.

Totul era foarte violent, dar, fără îndoială, nu lipsit de solemnitate. Zeloții râdeau în hohote când sfărâmau statuile „demonice” și „idolatre”. Credincioșii exultau când dărâmau templele, distrugeau acoperișurile și devastau mormintele. Au apărut și

imnuri care imortalizau aceste clipe glorioase. „Acele lucruri rușinoase“, cântau pelerinii cu mândrie, „demoni și idoli, cu toții au fost doborâți de bunul nostru Mântuitor“¹. Rareori scriu ze-
loții poezie bună...

În această atmosferă, Templul Atenei din Palmyra² era o țință evidentă. Splendidul edificiu era un monument sfidător, detestat de toți credincioșii: un grandios refuz al monoteismului. Dacă treceai de mărețele sale porți, lăsând în urmă strălucirea soarelui sirian, ai fi avut nevoie de o clipă să-ți obișnuiești ochii cu întunericul răcoros de dinăuntru. Simțai de îndată că aerul era încărcat cu norișori de tămâie sau poate că era doar lumina care se prelingea din puzderia de opaite aduse de credincioși. Dacă ridicai privirea ai fi zărit în licărirea roșiatică impunătoarea figură a Atenei.

Grațiosul și semețul profil al statuii poate că era departe de frumusețea celeilalte statui a Atenei, aflată în orașul ei natal, dar era de îndată recunoscut datorită nasului ei grecesc drept, pielii translucide de marmură, precum și gurii ferme, dar ușor posomorate. Și mărimea statuii – mai înaltă decât un om obișnuit – pare să fi făcut de asemenea impresie. Dar poate și mai admirabilă decât anvergura fizică a acestei opere de artă era anvergura infrastructurii imperiale și ambiția care a adus un asemenea obiect aici. Faima statuii s-a apropiat de a acelora de pe Acropola Atenei, de la mii de mile depărtare. Această versiune particulară a statuii Atenei fusese sculptată într-un atelier aflat la sute de mile depărtare de Palmyra și transportată apoi cu eforturi și cheltuieli considerabile. Totul pentru a crea o mică insulă de cultură greco-romană în nisipurile deșertului sirian.

Își vor fi dat seama nimicitorii de acest lucru când au pătruns în templu? Vor fi fost ei, măcar în treacăt, impresionați de rafinamentul unui imperiu care putuse să extragă, să sculpteze și să transporte marmură pe distanțe atât de mari? Vor fi admirat ei, fie doar pentru o clipă, măiestria care a fost în stare să plăsmuiască astfel de fragede și ispititoare buze dintr-o marmură dură? Se vor fi minunat ei, măcar pentru o secundă, de frumusețea statuii?

Se pare că nu. Și asta pentru că, atunci când au pătruns în templu, au înșfăcat o armă și au lovit gâtul Atenei atât de tare încât au decapitat-o pe zeiță. Capul s-a prăvălit pe pardoseală, zdrobind nasul și obrajii aceia atât de catifelaji. Ochii Atenei, rămași întregi, priveau stinși de pe chipul ei acum desfigurat.

1. Imn al pelerinilor copți, citat în Kristensen (2013), p. 85.

2. În Palmyra, zeița a fost asociată cu o divinitate locală, Allat, devenind „Atena Allat“.

Dar acesta nu este nici pe departe adevărul întreg. Pentru că, mai înainte de a fi conservat, Biserica a distrus. Într-un avânt al nimicirii nemaivăzut până atunci – fapt care i-a impresionat pe mulți necreștini care i-au fost martori – Biserica Creștină a demolat, a vandalizat și a distrus complet o uluitoare cantitate de lucrări artistice. Statuile vechi au fost dărâmate de pe socluri, desfigurate, pângărite și sfărâmate bucată cu bucată. Templele au fost nimicite până la temelii și incendiate. Un templu, pretutindeni cunoscut drept cel mai mareț din întreg imperiul, a fost făcut una cu pământul. Multe dintre sculpturile Partenonului au fost atacate, chipurile le-au fost mutilate, membrele tăiate, iar zeii decapitați. Unele dintre cele mai rafinate statui au fost făcute fărâme, iar din resturile acestora s-au clădit biserici. Cărțile, care erau păstrate adeseori în temple, au suferit cel mai mult. Rămășițele celei mai mari biblioteci din lumea antică, o bibliotecă ce avea odinioară peste 700.000 de volume, au fost nimicite în acest fel de creștini. A durat mai mult de un mileniu ca o altă bibliotecă să ajungă la același număr de volume. Operele scrise de filozofii cenzurați au fost interzise, iar văpăile rugurilor au împânzit imperiul, mistuind cărțile scoase în afara legii.

Oricât de dramatice au fost aceste fapte, neglijența voită a dus la distrugeri și mai mari. În chiliile lor tăcute de copiiști, monahii au păstrat mult, dar au făcut să se piardă și mai mult. Atmosfera era ostilă autorilor necreștini. În liniștea în care lucrau călugării, anumite cărți erau solicitate prin gesturi: palmele întinse sau mimarea întoarcerii unei pagini însemnau că monahul dorea o Psaltire și așa mai departe. Cărțile păgâne erau cerute făcând gestul închiderii gurii.¹

Nu este deloc surprinzător că operele autorilor disprețuiți au avut de suferit. În vremuri în care pergamentele erau rare, multe manuscrise cu operele autorilor antici erau pur și simplu răzuite, astfel încât paginile lor să fie reutilizate pentru teme mai elevate. Palimpsestele – manuscrise care au fost răzuite (psáo) din nou (pálin) – ne oferă informații despre momentul când aceste scrieri antice au dispărut. Peste o ultimă copie a scrierii *De Republica* a lui Cicero a fost scris comentariul lui Augustin la psalmi. O autobiografie a lui Seneca s-a evaporat sub un Vechi Testament. Un codex al *Istoriilor* lui Sallustius a fost răzuit ca să i se facă loc Sfântului Ieronim. Alte texte vechi au fost pierdute din cauza ignoranței. Disprețuite și ignorate, de-a lungul anilor, acestea s-au topit, pur și simplu, în praf și hrană pentru viermi, nu pentru gândire.

1. Grunblatt (2011), pp. 43–44.

Opera lui Democrit, unul dintre cei mai mari filozofi și părintele teoriei atomiste, a fost pierdută în întregime. Doar un singur procent din literatura latină a supraviețuit peste veacuri. 99% s-a pierdut. Armele tocite ale indiferenței și ale neghiobiei desăvârșite pot face nespus de mult rău.

Atacurile violente din această perioadă nu au fost opera unor maniaci excentrici. Asalturile împotriva monumentelor „nebulilor”¹ păgâni „vrednici de osândă” au fost încurajate și conduse chiar de oamenii din inima Bisericii catolice.* Marele Sfânt Augustin însuși a declarat unei comunități din Cartagina că „toate superstițiile păgânilor și necredincioșilor ar trebui nimicite! Dumnezeu o vrea, Dumnezeu o poruncește, Dumnezeu o proclamă!”² Sfântul Martin, până în ziua de azi cel mai popular sfânt francez, s-a dezlănțuit asupra ținuturilor rurale din Galia, dărâmând templele și înspăimântând localnicii. În Egipt, Sfântul Teofil a pus la pământ una dintre cele mai frumoase clădiri din lumea antică. În Italia, Sfântul Benedict a nimicit un sanctuar al lui Apollo. În Siria, bande necruțătoare de călugări terorizau pe cei de la țară, făcând una cu pământul statuile și smulgând acoperișurile templelor.

O mică observație în final. Mulți, foarte mulți oameni buni sunt împinși de credința lor creștină să facă multe, foarte multe lucruri bune. O știu pentru că eu însămi beneficiaz aproape zilnic de pe urma unei asemenea bunătăți. Această carte nu se vrea a fi un atac împotriva acestor oameni și sper ca ei să nu o perceapă astfel. Dar nu putem tăgădui că au fost și încă mai sunt persoane care se folosesc de monoteism și de armele sale pentru scopuri îngrozitoare. Creștinismul e o religie mai puternică și mai mare când recunoaște și înfruntă acest lucru.

Aceasta este o carte privitoare la nimicirea lumii clasice de către creștini. Asaltul creștin nu a fost singurul – focul, calamitățile naturale, invaziile și timpul însuși au avut rolul lor –, dar această carte se concentrează în particular pe asediul purtat de

1. Pentru păgânism văzut ca nebulie și boală etc., v. *C. Th.*, 16, 10, 1–21 și *C. Just.*, I, 11, 10.

* Termenul „catolic” folosit în contextul Antichității târzii nu are conotațiile confesionale de astăzi. Biserica catolică desemnează Biserica drept măritoare, ortodoxă, Biserica oficială, universală (gr. *katholikós* poate fi tradus prin „universal”) în opoziție cu mișcările și Bisericile particulare, disidente și eretice

2. Augustin, *Predica* 24, 6, citată în MacMullen (1984), p. 95.

creștinism. Asta nu înseamnă că Biserica nu a păstrat unele lucruri. A făcut-o. Însă istoria faptelor bune ale creștinismului din această perioadă s-a spus mereu și mereu. Asemenea cărți proliferază în biblioteci și librării. Însă istoria și suferințele celor pe care creștinătatea i-a înfrânt nu a fost spusă. Cartea urmărește tocmai acest lucru.

Book of the Year 2018 în The Daily Telegraph, The Spectator, The Observer și BBC History Magazine — Royal Society of Literature Jerwood Award for Nonfiction, 2018

Această carte ne dezvăluie ceea ce s-a pierdut atunci când creștinismul a biruit... O carte excelentă despre nimicire și disperare. Nixey îmbină autoritatea academică serioasă cu stilul expresiv al unui bun jurnalist. Nu se teme să strecoare și pasaje umoristice printre sumbrele istorii ale sacralelor. — The Times

O carte pasionată și incandescentă. Nixey a iscat o adevărată furtună. Fiecare frază este bogată, densă, evocativă, plină de simțire. Nixey ne propune o carte-balistă cu ochii larg deschiși într-o încercare de a aduce atât lumină, cât și văpaie într-o istorie tristă a monoculturii intelectuale și a intoleranței religioase. — New York Times

Catherine Nixey a scris o carte curajoasă, amețitoare și provocatoare care pune sub semnul întrebării ideile despre creștinismul primar și despre rapida sa răspândire. Nixey este un ghid scriitor și iconoclast într-o lume care va fi pentru mulți nefamiliară, surprinzătoare și tulburătoare. — Peter Frankopan

O carte devastatoare, scrisă într-o proză vie și dramatică. Catherine Nixey dezvăluie un nivel de intoleranță și antiintelectualism care are și astăzi ecouri, deși este vechi de secole. — Anita Anand

Cu pasiune, inteligență și o elocvență tunătoare, Nixey îi atacă cu tot ce are pe episcopii, călugării și împărații creștini din Antichitatea târzie. Epoca întunecării înaintează cu un sinistru răpăit de pași, iar Nixey evocă în mod strălucit ceea ce s-a pierdut odată cu amurgul lumii clasice. — The Sunday Times

DIN CUPRINS:

Oștirea nevăzută Câmpul de bătălie al demonilor Înțelepciunea este nebulă Despre neînsemnatul număr al martirilor A disprețui templele Cum să nimicești un demon A bea din potirul demonilor Cei care răătăcesc de la calea Domnului A detrona tirania voioșiei Vremuri de tiranie și criză

FILOZOFIE

Aproape toate problemele majore care l-au preocupat pe Heidegger încă din timpul primelor prelegeri freiburgheze sunt reluate și adâncite în această lucrare, de la chestiunea raportului dintre filozofie și știință până la problema perversității înțelegerii de sine originare a filozofiei. Dacă în partea introductivă Heidegger argumentează că nici o construcție conceptuală nu este posibilă decât pe temeiul unei situații afective înțelese, în chip preliminar, ca stare de copleșire, în partea întâi a lucrării el se concentrează asupra unei dispoziții afective fundamentale – pornind de la care să poată deveni inteligibilă ceea ce el numește „situația actuală” –, și anume plictiseala, a cărei analiză oferă o interesantă paralelă la aceea a angoasei din *Ființă și timp*. Heidegger își îndreaptă apoi atenția asupra problemei modului specific de a fi al animalului. El susține că, deși animalul nu este cu totul lipsit de lume, așa cum este piatra, nu este nici făuritor de lume, așa cum este omul, iar opoziția dintre animalul indigent de lume și omul făuritor de lume devine punctul de pornire al unei vaste analize a raportului *Dasein*-ului cu lumea înțeleasă ca stare de manifestare a ființării ca atare în întregul ei.

Martin Heidegger

CONCEPTELE FUNDAMENTALE ALE METAFIZICII

LUME – FINITUDINE – SINGURĂTATE

Traducere din germană de Paul Gabriel Sandu

Suntem invitați undeva într-o seară. Nu e nevoie să ne ducem, însă toată ziua am lucrat încordați, iar seara nu avem nimic de făcut. Așa că ne hotărâm să mergem. Acolo ne așteaptă, ca întotdeauna, cina și conversația obișnuită de la masă. Mâncarea nu e doar gustoasă, ci și rafinată. La sfârșit toată lumea se așază laolaltă și se poartă discuții „antrenante”, se ascultă muzică, se face conversație, e o atmosferă veselă și plină de haz. A venit deja timpul să plecăm. Doamnele ne asigură – și nu numai la despărțire, ci și atunci când coborâm la parter sau stăm o clipă afară, unde rămânem iarăși între noi – că a fost într-adevăr foarte frumos sau că a fost grozav, fermecător. Și chiar așa a și fost. Nu există absolut nimic care să fi fost plictisitor în această seară, nici

conversația, nici oamenii și nici încăperile. Așadar ne întoarcem acasă pe deplin mulțumiți. Aruncăm o scurtă privire peste lucrul din care ne-am întrerupt în seara aceea, facem o evaluare sumară și un plan pentru mâine – și atunci ne dăm seama: de fapt, m-am plictisit toată seara, pe întreaga durată a acelei vizite.

Dar cum așa? Oricât ne-am da silința, nu putem găsi nimic care să ne fi plictisit în acea împrejurare. Și, cu toate acestea, m-am plictisit. M-am plictisit eu *pe mine*? Oare eu *însumi* sunt cel care m-a plictisit? Am fost oare chiar eu însumi cauza propriei mele plictiseli? Îmi amintesc însă foarte clar nu doar că n-a fost nimic plictisitor, ci că nu am fost deloc, nici un moment, preocupat de mine însumi, într-o reflecție meditativă asupra mea, iar acest lucru ar fi fost o condiție necesară pentru a mă plictisi de mine însumi. Am fost, dimpotrivă, mereu cu mintea la ce făceam și prezent în conversație, precum și în restul timpului. Însă n-am spus că m-aș fi plictisit cu *mine însumi*, ci că m-am plictisit în acea împrejurare. Nu cumva ideea aceasta că m-aș fi plictisit, de fapt, în seara aceea – idee la care am ajuns ulterior – este în totalitate o iluzie născută din nemulțumirea că, privind retrospectiv, mi-am sacrificat și am pierdut seara pentru acea vizită? Nu. Este foarte limpede că ne-am plictisit, deși totul a fost așa plăcut. Sau poate că tocmai acest caracter plăcut al serii ne-a făcut să ne plictisim!

Însă poate că, vorbind astfel, nu facem altceva decât să judecăm greșit. Oare nu este aceasta, în cele din urmă, o atitudine pe care nu o poate avea decât un om de-a dreptul blazat, cineva care este obișnuit să privească de la bun început totul în această lumină, fiind în mod fundamental plictisit de tot și de toate? Cineva care, fiind în acest chip specific plictisit de tot și de toate, nu poate fi mulțumit de nimic și respinge orice? Dar noi nu întrebăm acum dacă faptul că ne-am plictisit are sau nu un temei, nici dacă această plictiseală despre care e vorba aici își are, în fapt, originea și cauza într-o blazare dezgustată sau în orice altceva. Pe noi nu ne interesează să știm decât ce aparține, la propriu, *faptului de a te fi plictisit în cadrul acelei vizite*, pe care l-am descris mai devreme, și ne mai interesează cum se *deosebește* această formă de a te plictisi într-o anumită împrejurare de cea dintâi formă a plictiselii, descrisă mai devreme prin expresia „a fi plictisit de ceva“.

E nevoie să interpretăm acum în sine și prin sine această a doua formă de plictiseală, pentru a ne familiariza astfel și mai mult cu ea. În cadrul acestei interpretări este însă important să ținem seama de *firul conducător* al demersului nostru, pe care l-am stabilit într-un chip general și potrivit căruia nu cercetăm plictiseala în sine,

desprinsă de orice, ci o avem în vedere mereu în cadrul unui mod *de a-ți omorî timpul* corespunzător acestei plictiseli, prin care plictiseala în cauză este de fiecare dată înlăturată sau reprimată.

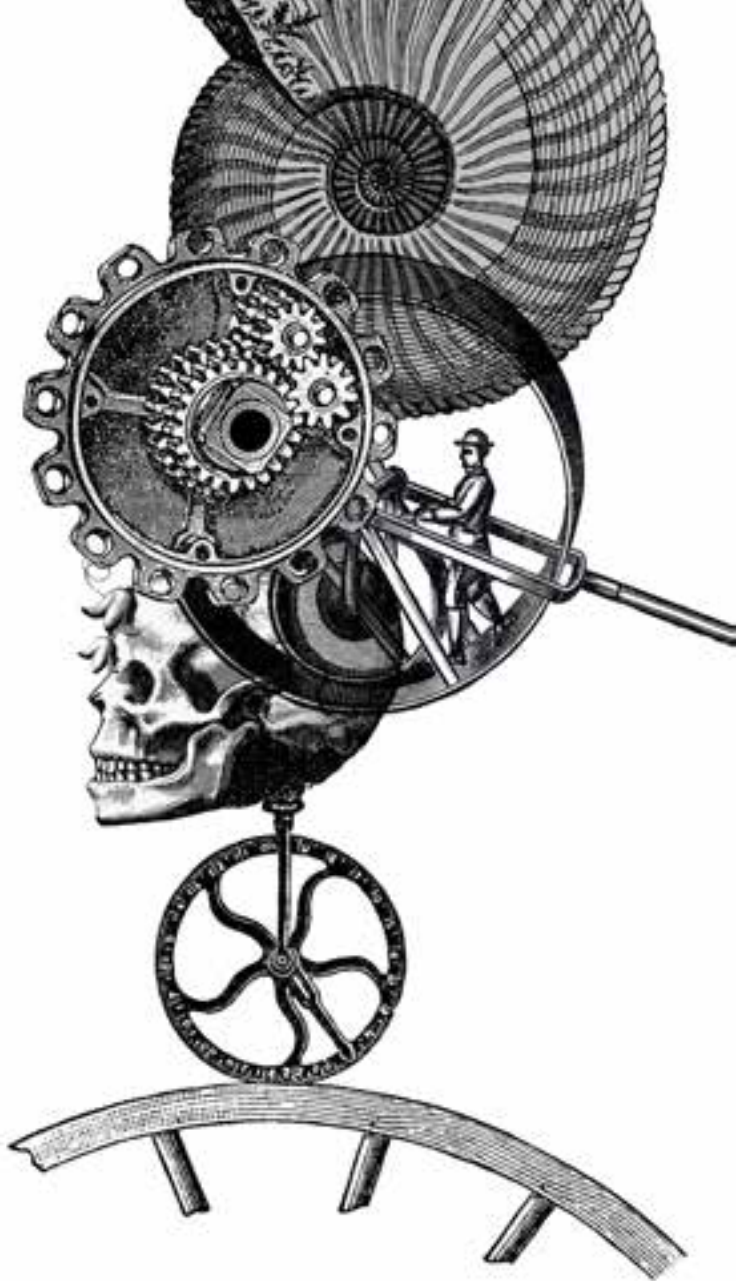
Să aruncăm o privire – fiecare pentru sine – asupra situației evocate, ce descrie faptul de a te plictisi într-o anumită împrejurare. Detaliile situației pot fi diferite. Vom lua, ca punct comun de plecare, seara vizitei descrise mai devreme. E limpede acum – chiar dacă retrospectiv – că ne-am plictisit totuși în timpul acelei vizite. Ne amintim acum foarte clar că am tot căscat întruna, chiar dacă am încercat să ne stăpânim. Iar aceasta n-a fost ceva care să se datoreze oboselii sau relaxării. Ne-am plictisit. Însă cum ne-am omorât timpul? Căutăm în zadar să vedem cum. Oricât de clar am avea în minte imaginea întregii seri și desfășurarea ei, nu găsim nici un moment în care să ne fi omorât timpul. Așadar, am lăsat plictiseala să-și urmeze cursul și să pună cu totul stăpânire pe noi? În mod evident n-a fost vorba despre așa ceva. Dacă ar fi fost așa, atunci ea ne-ar fi cuprins într-un chip mai clar. A fost atunci plictiseala noastră din acea seară doar o reminiscență, astfel că nu i-am mai acordat nici o atenție? Sau nu cumva absența oricărei forme de a-ți omorî timpul demonstrează că nu ne-am plictisit de fapt și că ne-am convins pe noi înșine numai ulterior de acest lucru?

Să presupunem însă că nu ne-am înșelat și că ne-am plictisit în timpul acelei vizite. Este oare chiar atât de surprinzător că, la prima vedere, nu găsim nimic care să indice că ne-am fi omorât timpul? Ar fi chiar înțelept din partea noastră să spunem că, în această privință, vom căuta în van, dacă ne-am purtat așa cum trebuie în cerul acela de oameni. Chiar și căscatul a trebuit să ni-l ascundem; așa cum a trebuit să ne abținem de la a bate darabana în farfuria de pe masă, deși am fost tentați pentru un moment. Așadar plictiseala a fost prezentă, doar că nu ne-am împotrivit ei, omorându-ne timpul. În fond – ne-am putea gândi – acest lucru ar trebui totuși să fie posibil. A-ți omorî timpul este într-adevăr o activitate care e legată prin esența sa de plictiseală, nu însă și invers. Nu e neapărat nevoie ca plictiseala să se lovească imediat de o formă de rezistență. În definitiv, caracteristica acestei a doua forme de plictiseală, a faptului de a te plictisi într-o anumită împrejurare, este tocmai lipsa faptului de a-ți omorî timpul. Asta deosebește această formă a plictiselii de forma pe care am descris-o ca „a fi plictisit de ceva”. Prin urmare, aici am avea de-a face cu o plictiseală ce plutește așa-zicând în gol, complet nestânjenită. Însă, chiar dacă așa ar sta lucrurile, nu am făcut decât să stabilim care sunt urmările acestei plictiseli, potrivit esenței sale proprii, și anume

lipsa faptului de a-ți omori timpul, fără să clarificăm nimic în privința esenței care îi este proprie. Și tocmai această esență este cea pe care vrem să o aducem la lumină.

Ne-am decis numai cu greu să admitem că aici nu avem de-a face cu nici o formă de a-ți omori timpul. Reținerea noastră se datorează, în primul rând, cunoașterii de ansamblu pe care o avem despre plictiseală, în virtutea căreia știm că ea are întotdeauna un soi de efect paralizant, provocând, de aceea, o mișcare adversă. Iar apoi, să nu uităm de căscatul repetat și de tentația de a bate darabana. De aici nu putem deduce decât că modul de a-ți omori timpul este în mod evident diferit în acest caz, neavând același caracter ca și în primul exemplu, când ne puteam mișca în voie și puteam căuta nestingheriți să „ne găsim o ocupație“ sau alta, fără să fim stânjeniți de nimeni. Acolo ne puteam lăsa în voia agitației efemere specifice faptului de a-ți omori timpul, care se află mereu în căutarea unei ocupații. Prin urmare, în cel de-al doilea caz, omorârea timpului este „refulată“, iar temeiul acestei refulări este necesitatea de a ține seama de regulile de bună purtare. Acestui argument i s-ar putea replica, bunăoară, că faptul de a te plictisi într-o anumită împrejurare nu apare numai cu ocazia vizitelor și exclusiv în cadrul lor, nefiind prin urmare legat într-un chip așa-zicând esențial de ele. Toate acestea sunt numai scuze derivate din faptul că aici nu putem găsi imediat aceeași formă de a-ți omori timpul – un fapt pe care încercăm acum să-l explicăm, înainte de a privi mai în detaliu și de a interpreta situația descrisă.

Omorârea timpului nu lipsește nici din cadrul acestei forme de plictiseală. Nu este nici ascunsă, nici refulată, dar suportă o *transformare* de un fel aparte. Cum putem aduce la lumină acest lucru în așa fel încât să nu deformăm nicidecum situația din exemplul nostru? Atât căscatul, cât și intenția de a bate darabana au fost ceva asemănător unor momente de răbufnire a celui mod de a-ți omori timpul pe care îl cunoaștem și potrivit căruia ne căutăm mereu o ocupație, oricare ar fi ea. Dar este important acum să aruncăm o privire asupra acestor răbufniri ce caracterizează faptul de a-ți omori timpul. Ele nu trebuie privite însă ca niște fenomene disparate, ci trebuie înțelese în contextul întregii situații ce cuprinde vizita noastră în care am stat la masă împreună cu ceilalți și am purtat conversații. Din când în când am recurs la aceste mijloace. Chiar când suntem pe punctul de a începe să ne jucăm cu lanțul de la ceas sau cu un nasture, ne sunt oferite iarăși țigări de foi. Le-am refuzat o dată, dar acum luăm și noi una. Nu ne este somn, însă nu fumăm pentru a ni se face somn și nici pentru a fi

stimulați de nicotină, ci pentru că fumatul însuși este un mod ideal de a-ți omorî timpul în societate, fără ca prin aceasta să fie spus că oricine fumează o face pentru a-și omorî timpul sau pentru că se plictisește. Fumatul este un mod ideal de a-ți petrece timpul în societate – adică are un rol social, suntem încurajați să o facem, fără a ști că astfel ne este pusă la dispoziție o modalitate de a ne omorî timpul. Așadar omorârea timpului este prezentă și în această situație, chiar dacă este greu de identificat, și asta tocmai pentru că se prezintă sub înfățișarea ei publică.

Roger Scruton, una dintre cele mai marcante și originale personalități ale vieții intelectuale britanice, își propune în această carte să apere teza unicității și ireductibilității naturii umane. Împotriva psihologiștilor evoluționiști și a materialiştilor filozofici, atât de la modă astăzi, Scruton susține că ființele umane nu pot fi explicate doar în termeni biologici: oamenii nu pot fi reduși la simplul statut de organisme vii, animale umane, ci ei sunt, pe deasupra, persoane, aflate în mod esențial în relație cu alte persoane, legate de ele prin drepturi și obligații. Lumea oamenilor este împărtășită, condusă de valori precum libertate, dreptate și responsabilitate, iar pentru a o înțelege, oamenii trebuie să se adreseze unii altora față către față și eu către eu. Posibilitatea de a spune „eu”, conștiința de sine, stă la baza sentimentelor morale și a concepțiilor estetice și religioase, prin care lumea oamenilor este modelată și înzestrată cu semnificații. În cele din urmă, Scruton oferă un nou mod de a înțelege cum conștiința de sine determină problema felului în care ar trebui să trăim.

Roger Scruton

DESPRE NATURA UMANĂ

Traducere din engleză de Adina Arvatu

Noi, ființele umane, suntem animale, supuse legilor biologiei. Viața și moartea noastră sunt procese biologice de același tip cu cele pe care le observăm și la alte animale. Avem nevoi biologice și suntem influențați și constrânși de gene, care au propriul lor imperativ reproductiv. Iar acest imperativ genetic se manifestă în viața noastră emoțională, în feluri care ne reamintesc de trup și de puterea pe care o are asupra noastră.

Vreme de secole, poeții și filozofii – cu Platon în frunte – au spus povești despre iubirea erotică. Ele au investit obiectul iubirii cu o valoare, un mister și un statut metafizic care par să îl așeze în afara ordinii naturale. Iar în aceste povești, biologia abia dacă figurează, chiar dacă ele nu prea ar avea noimă fără condiția noastră de animale reproducătoare, care și-au fixat nișa prin selecție sexuală.

Suntem ființe teritoriale, întocmai precum cimpanzeii, lupii și tigrii. Ne revendicăm teritoriul și luptăm pentru el, iar genele noastre, care necesită tocmai o astfel de revendicare exclusivă asupra habitatului pentru ca replicarea lor să fie asigurată, depind

de izbânda noastră. Și totuși, atunci când luptăm o facem de regulă în numele unui ideal înalt: dreptate, libertate, suveranitate națională, ba chiar Dumnezeu însuși. Încă o dată, se pare că avem obiceiul de a ne spune povești care nu fac nici o trimitere la realitățile biologice din care se trag.

Până și cele mai nobile attribute umane au o bază biologică – sau cel puțin așa pare. Sacrificiul de sine care o face pe o femeie să lase totul deoparte pentru copiii săi, curajul care le dă ființelor umane puterea să îndure cele mai mari greutăți și primejdii de dragul unui lucru pe care îl prețuiesc, chiar și acele virtuți, precum cumpătarea și dreptatea, care par să ne impună să ne înfrângem propriile dorințe – toate au, după opinia multora, un echivalent în rândul animalelor inferioare și necesită o explicație unică, generalizabilă de la o specie la alta. [...]

Există și alte adevăruri fundamentale despre condiția umană, care, deși adeseori trecute cu vederea sau minimalizate de gânditorii cu aplecare spre biologie, ocupă un loc central în concepția oamenilor obișnuiți: de exemplu, faptul că suntem persoane și că ne orânduim comunitățile prin legi care atribuie drepturi și obligații. Unii filozofi – îndeosebi Toma d'Aquino, dar și Locke și Kant – susțin că adevăratul nume al genului de care aparținem e acela de „persoană”, nu „ființă umană”. Ceea ce ridică o problemă metafizică, pusă în evidență de Locke și încă dezbătută, anume aceea a identității personale. Care este relația dintre „aceeași persoană” și „aceeași ființă umană”, când ambele sunt spuse despre Jill? Ce descriere se potrivește genului fundamental prin care Jill este individualizată și reidentificată? Menționez această problemă nu pentru a sugera o soluție, ci pentru a sublinia dificultățile pe care le întâmpină cei ce susțin că Jill poate fi redusă într-un fel sau altul la procesele biologice care o explică. În ce condiții pot acele procese să reproducă persoana care *este* Jill?

Există apoi distincția care separă ființele doar conștiente de cele cu conștiință *de sine*, cum suntem noi. Doar cele din urmă au o perspectivă la „persoana întâi” autentică, din care să distingă între felul cum privesc *eu* lucrurile și cum le privești *tu*. Ființele care gândesc la persoana întâi au capacitatea de a stabili legături cu alte ființe din genul lor, ceea ce le distinge de restul naturii. Mulți gânditori (îndeosebi Kant, Fichte și Hegel) cred că acest fapt, iar nu faptul conștiinței *per se*, generează sau dezvăluie misterele principale ale condiției umane. Deși câinii sunt conștienți, ei nu reflectează asupra conștiinței lor așa cum facem noi: ei trăiesc, cum spunea Schopenhauer, într-o „lume a percepției”, cu gândurile și dorințele îndreptate în afară, spre lumea perceptibilă.

Am încercat să arăt că, în încercarea de a construi explicații biologice limpezi ale vieții noastre mentale, suntem tentați să reintroducem în biologie toate acele lucruri pe care ea ar trebui să încerce să le explice. Pentru a ajunge la o teorie plauzibilă a naturii umane, trebuie înainte de toate să rezistăm acestei tentații. Trebuie totodată să fim pregătiți să recunoaștem că legile pe care le-am stabilit cu privire la ființa speciei – legile geneticii și analiza funcțională a caracterelor moștenite – nu sunt încă apte nici să descrie, nici să explice comportamentul nostru normal. Ele își ratează ținta tocmai pentru că noi nu suntem ceea ce ele presupun că suntem. Suntem, fără îndoială, animale; dar suntem totodată persoane întrupate, cu capacități cognitive pe care alte animale nu le au și care ne înzestrează cu o viață emoțională cu totul deosebită, dependentă de procesele de gândire conștientă de sine care sunt doar ale genului nostru.

Ceea ce ne readuce la problema relației dintre animalul uman și persoană. După cum văd eu lucrurile, aceasta nu e o problemă biologică, ci filozofică. În privința ei pot să ofer doar o sugestie provizorie, care are ceva în comun cu ceea ce a vrut Aristotel să spună când a descris sufletul ca formă a trupului, precum și ceea ce a vrut Toma d'Aquino să spună când a susținut că, deși suntem individualizați prin trup, *ceea ce* este individualizat astfel nu este trupul, ci persoana. Sugestia mea ar fi să înțelegem persoana ca entitate emergentă, ancorată în ființa umană, dar aparținând unei alte ordini de explicație decât cea investigată de biologie.

O analogie ar putea fi de ajutor. Când pictorii pun vopsea pe pânză, ei creează obiecte fizice prin mijloace pur fizice. Orice obiect de acest fel este compus din pete și linii de vopsea, aranjate pe o suprafață pe care o putem considera bidimensională, de dragul argumentului. Când ne uităm la suprafața unei picturi, vedem nu doar petele și liniile de culoare, ci și suprafața care le conține. Dar asta nu e tot ce vedem. Mai vedem – să zicem – un chip care ne privește cu ochi zâmbitori. Într-un anumit sens, chipul e o proprietate a pânzei, în plus față de petele de vopsea, căci putem observa petele fără să vedem chipul, și invers. Iar chipul e într-adevăr acolo: cine nu-l vede nu vede corect. Pe de altă parte, există un sens în care chipul nu e o proprietate suplimentară a pânzei, în plus față de pete și linii. Căci, de îndată ce liniile și petele sunt acolo, apare și chipul. Nu trebuie adăugat nimic în plus pentru a da naștere chipului – iar dacă nu trebuie adăugat nimic în plus, atunci cu siguranță chipul nu este nimic în plus. Apoi, orice proces care produce aceste pete de vopsea, și nu altele, aranjate în felul acesta, și nu în altul, va genera acest chip, și nu

altul – chiar dacă artistul nu este conștient de chip. (Imaginați-vă cum ați construi o mașină care să producă Gioconde.)

Poate că persoana este o trăsătură „emergentă” a organismului în acest fel: nu ceva în plus față de viața și comportamentul în care o observăm, dar nici reductibilă la ele. Calitatea de persoană apare atunci când e posibilă relaționarea cu un organism într-un fel nou – felul relațiilor personale. (În mod similar, ne raportăm la o pictură figurativă altfel decât la ceva perceput ca simplă distribuție de pigmenți.) Această nouă ordine de relaționare atrage după sine o nouă ordine de explicație, în care răspunsul la întrebarea „de ce?” e căutat nu printre cauze, ci printre rațiuni și înțelesuri. Cu persoane stabilim un dialog: le cerem să-și justifice purtarea în fața noastră, așa cum și noi trebuie să ne-o justificăm în fața lor. Un loc central în acest dialog îl ocupă conceptele de libertate, alegere și responsabilitate, care nu figurează în descrierea comportamentului animal, tot așa cum conceptul de ființă umană nu figurează în descrierea compoziției fizice a unei picturi, chiar dacă în ea poate fi văzută o ființă umană.

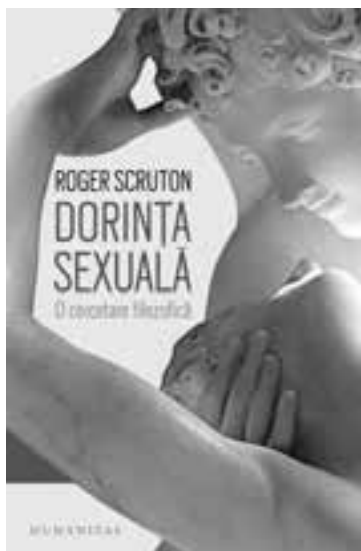
În descrierea relației dintre persoane și trupurile lor, o altă reflecție poate fi de ajutor, una evidențiată mai întâi de Kant, apoi subliniată de Fichte, Hegel, Schopenhauer și un lung șir de gânditori, până la Heidegger, Sartre și Thomas Nagel. Ca subiect conștient de sine, am o anumită perspectivă asupra lumii. Lumea îmi *pare* într-un anumit fel, iar această „păreră” definește perspectiva mea unică. Orice ființă conștientă de sine are o astfel de perspectivă, de vreme ce asta înseamnă a fi subiect al conștiinței. Când vorbesc despre lume în termeni științifici însă, nu fac decât să descriu obiecte. Descriu felul în care sunt lucrurile și legile cauzale care le guvernează. Această descriere nu este făcută din nici o perspectivă anume. Ea nu conține cuvinte precum *aici*, *acum* sau *eu*; și, deși e menită să explice felul în care lucrurile par, ea face asta oferind o teorie a felului în care ele sunt. Pe scurt, subiectul este în principiu inobservabil pentru știință, nu pentru că ar exista într-un alt tărâm, ci pentru că nu face parte din lumea empirică. Se află la hotarul lucrurilor, asemenea unui orizont, și nu poate fi niciodată perceput „din cealaltă parte”, din partea subiectivității înseși. Este o parte reală a lumii reale? Fără îndoială că întrebarea nu este bine formulată, căci ea răstălmăcește gramatica profundă a autoreferinței și a pronumelui reflexiv. Când mă refer la mine însumi, nu mă refer la un alt *obiect*, care s-ar ascunde, ca să zicem așa, în căptușeala lui Roger Scruton cel observabil. Autoreferința nu este referință la un sine cartezian, ci la acest lucru care sunt eu, anume un obiect cu o perspectivă subiectivă.

Nu trebuie să reificăm „sinele“ într-un obiect de referință distinct. Nici nu putem accepta – dată fiind forța argumentului lui Wittgenstein împotriva limbajului privat – ideea că stările noastre mentale au trăsături inaccesibile în mod public, care definesc într-un fel sau altul ceea ce sunt ele cu adevărat și în chip esențial. Cu toate acestea, rămâne adevărat că autoreferința afectează radical felul în care oamenii se raportează unii la alții. Odată disponibile, autoatribuirea și autoreferința devin principalele căi de acces la ceea ce gândim, intenționăm și suntem. Ele ne îngăduie să ne raportăm unii la alții ca subiecți, nu doar ca obiecte; iar asta se află în centrul acelor idei cărora Nietzsche le făcea o genealogie pseudoștiințifică: ideea de responsabilitate, răspundere, vinovăție, laudă și oprobriu. Raportându-mă la Jill în acest fel, mă plasez față în față cu ea: ființa ei esențială ca persoană „apare“ din realitatea ei trupească, la fel cum chipul apare din petele colorate de pe pânză.

O schiță luminoasă a ceea ce suntem – sau am putea deveni –, această carte va fi o adevărată sursă de inspirație pentru unii cititori, în vreme ce pe alții îi va înfuria. — Times Literary Supplement

Cartea este un tur de forță cu care nu te întâlnești adeseori. Cu o scriitură limpede și elegantă, autorul abordează critic teme importante din metafizică, morală și, implicit, politică. — The Economist

DE ACELAȘI AUTOR:

A da seamă de dorința sexuală nu poate reveni decât filozofiei, pornind de la o analiză fenomenologică a unui fapt cât se poate de cotidian, precum acela că John o dorește pe Mary. Polemizând cu Freud și cu viziunea îngustă a sexologilor, Scruton parcurge întregul spectru al fenomenelor sexuale, de la iubirea platonice până la sadomasochism, într-un discurs care invocă nenumărate exemple din artă și literatură.

ISTORIE

Radu Oltean (n. 1970) este unul dintre cei mai apreciați autori de ilustrație documentară cu subiect istoric. A absolvit Academia de Arte din București, Secția grafică, în 1997. A debutat cu seria de colaborări cu Neagu Djuvara: *Cum s-a născut poporul român* (2001), *Mircea cel Mare și luptele sale cu turcii* (2001), *De la Vlad Țepeș la Dracula Vampirul* (2003; trad. engl. *From Vlad the Impaler to Dracula the Vampire*, 2011), apărute la Humanitas. Pasiunea sa pentru ilustrația documentară este dublată de aplecarea spre studiul științific al istoriei; lucrările sale se bazează pe analiza riguroasă deopotrivă a izvoarelor directe și a cercetărilor celor mai recente. Volumul de față aduce laolaltă informațiile esențiale și dă seamă de stadiul actual al cercetării în domeniu, într-o sinteză ilustrată cu un material iconografic deosebit de bogat, atât din lucrările proprii de reconstituire vizuală, cât și din surse documentare dintre cele mai diverse. Va fi urmat, în anul 2020, de o adaptare menită să continue seria de volume de popularizare pentru copii și cititorii mai tineri. Fragmentele de mai jos fac parte din capitolele „Roma” și „Tracii nordici”.

Radu Oltean

DACIA

RĂZBOAIELE CU ROMANII

VOLUMUL I: SARMIZEGETUSA

DE PE ARCUL LUI CONSTANTIN

Legăturile indirecte ale Arcului lui Constantin cu războaiele împotriva dacilor nu se limitează la cele șapte statui de daci (plus o replică). Pe laturile înguste ale monumentului și pe interiorul deschiderii principale, se află patru mari reliefuri (personajele sunt aproape în mărime naturală), cu scene de război dintre daci și romani. A fost numită de istorici Marea Friză Traiană, deși ea poate proveni, în aceeași măsură, de la un monument necunoscut din epoca lui Domițian, Traian sau Hadrian. Pe friză, apare un împărat cu chipul mutilat ca să semene cu Constantin. În mod sigur însă, friza comemorează războaiele dacice. Care dintre războaie, nu știm... A supraviețuit spartă în patru bucăți și reprezintă o valoroasă sursă de informații despre echipamentul militar al romanilor și al dacilor. Un mulaj al celor patru fragmente ale frizei puse cap la cap se află la Museo della Civiltà Romana din Roma și ne prezintă aspectul original. După ornamentația scuturilor, pe care apare scorpionul, și după

coifurile cu pană, majoritatea ostașilor romani prezenți pe friză par a fi pretorienii. Dacii sunt prezentați ca fiind complet zdrobiți de atacul cavaleriei pretoriene conduse de împărat, fără ca aceștia să mai schițeze vreun gest ofensiv, mulți războinici fiind deja morți sau în agonie. La picioarele împăratului călare, se aruncă un fruntaș dac cerând pace, în timp ce, în plan secund, capetele tăiate ale altor patru nobili daci îi sunt prezentate de către soldații pretorienii. În fundalul scenelor de război, apar, ca decor, două locuințe de lemn (sau trestie?) circulare.

COLUMNA LUI TRAIAN Să ne întoarcem la momentul trist din toamna anului 117. (Împărat era acum Hadrian – adoptat de Traian cu două zile înainte de a muri, la 9 august 117, și proclamat, trei zile mai târziu, împărat la Antiohia.) Cortegiul e condus de Plotina, preacredincioasa soție a lui Traian. Urna de aur cu cenușa împăratului urma a fi depusă în încăperea de la baza columnei. Traian nu-și construise din timp un monument funerar, așa că Senatul Romei și familia au hotărât că locul cel mai potrivit pentru a-i fi mormânt este columna. Acea columnă, pe fusul căreia erau descrise, în culori mult mai frumoase decât în realitate, cumpletele războaie purtate împotriva dacilor¹. . . Columna lui Traian – inaugurată la 12 mai 113, la un an după Forum –, monument nemaivăzut până atunci, a fost deseori sursă de inspirație pentru alte colonne comemorative (începând cu Columna lui Marc Aureliu, tot de la Roma, continuând cu cea a lui Arcadius, de la Constantinopol, și până la Columna lui Napoleon din Place Vendôme, în Paris). Lucrarea i-a impresionat pe contemporani și fascinează și astăzi, atât din punct de vedere ingineresc, cât și, mai ales, artistic. Columna imita, la scară uriașă, forma unei coloane dorice, pusă pe un pedestal cubic, cu baza în forma unei enorme cununi de laur (dafin). Fusul de marmură a fost construit din 19 blocuri de marmură (tamburi), grele de peste 30 de tone fiecare, puse unul peste celălalt, iar diametrul lui este variabil (3,83–3,66 m) pentru a corecta optic perspectiva, procedeu inventat de greci cu sute de ani în urmă. Practic, fusul este ușor tronconic puțin bombat la mijloc. Este interesant de imaginat ce sistem complex de macarale au folosit inginerii lui Apollodor din Damasc, proiectantul și coordonatorul lucrării. Monumentul are, fără statuia din vârf, aproape 40 m (39,83 m). Printr-o ușă aflată în baza columnei, sub inscripția în care se vorbește doar de înălțimea muntelui

1. Traian a beneficiat de onoarea, nemaîntâlnită până la el, de a fi înmormântat în interiorul orașului, într-un spațiu public.

(dealul Quirinal) ce a trebuit excavat pentru a fi construit Forul, se intră într-un vestibul de unde se poate urca pe o scară-melc, lată de doar 0,65 m. În vârful ei se afla o statuie uriașă de bronz aurit a lui Traian (după ce, temporar, fusese pusă o acvilă de bronz). Inscripția de deasupra intrării sună, în traducere, astfel:

SENATUL ȘI POPORUL ROMAN (au ridicat acest monument)
 ÎMPĂRATULUI CAESAR, FIUL DIVINULUI NERVA, LUI NERVA TRA-
 IAN AUGUSTUL, ÎNVIINGĂTORUL GERMANILOR, ÎNVIINGĂTORUL DA-
 CILOR, MARE PONTIF, ÎNVESTIT PENTRU A XVII-A OARĂ CU
 PUTEREA DE TRIBUN, SALUTAT A ȘASEA OARĂ CA IMPERATOR
 (titlu onorific, cu sensul de comandant suprem victorios),
 CONSUL PENTRU A VI-A OARĂ, PĂRINTELUI PATRIEI (îi dedică
 acest monument), SPRE A ARĂTA CÂT DE ÎNALT ERA MUNTELE
 ȘI LOCUL SĂPAT CU EFORTURI ATÂT DE MARI.

Faimoasa friză ce înconjoară, ca o bandă în spirală, întregul fus este inspirată de *Comentariile* lui Traian (o scriere-jurnal în felul celei scrise de Iulius Caesar în timpul războaielor din Gallia) cu privire la cele două expediții purtate împotriva dacilor conduși de regele Decebal și a aliaților lor de la Dunăre. Din păcate, lucrarea lui Traian s-a pierdut în decursul istoriei, reliefurile columnei fiind singurele care mai amintesc de textul împăratului. Friza desfășurată are 200 de metri și conține peste 2.500 de figuri sculptate. Echipele de meșteri sculptori, probabil de origine greacă, cei mai buni dintre cei mai buni, au lăsat unul dintre cele mai frumoase reliefuri sculptate din întreaga artă romană. Testele și fotografiile în lumină fluorescentă au demonstrat că reliefurile au fost pictate în culori vii. Culoarele exacte nu mai sunt cunoscute, în prezent existând mai multe propuneri de reconstituire, însă toate ipotetice. Multe din armele combatanților au fost pictate, iar altele, în special sulițele și lăncile, au fost realizate în miniatură din cupru și prinse de mâinile personajelor. Columna a fost ridicată într-o curte mărginită de portice (colonnade), pe sub care se intra la cele două biblioteci sau în Basilica Ulpia. Există o opinie conform căreia reliefurile au fost realizate abia în vremea lui Hadrian, urmașul lui Traian la tronul Romei, fiul adoptiv al acestuia și participant la războaiele dacice. Teoria se bazează, printre altele, pe faptul că Traian a bătut monede pe care monumentul este reprezentat fără decor. În primele secole creștine, când toate monumentele dedicate împăraților și zeilor păgâni au fost lăsate în paragină, lângă columnă s-au construit două biserițe. Acest lucru a salvat columna, care, începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea, este „adoptată” oficial de către

Biserică. Este complet dezgropată (baza se acoperise cu pământ), iar în vârf e pusă – din dispoziția papei Sixtus V, pe locul ocupat odinioară de statuia lui Traian, dispărută în Evul Mediu, în împrejurări necunoscute – o nouă statuie de bronz, reprezentându-l pe Sf. Petru (sculpată de Gerolamo della Porta). Columna lui Traian e singura parte a Forului care a înfruntat veacurile în picioare.

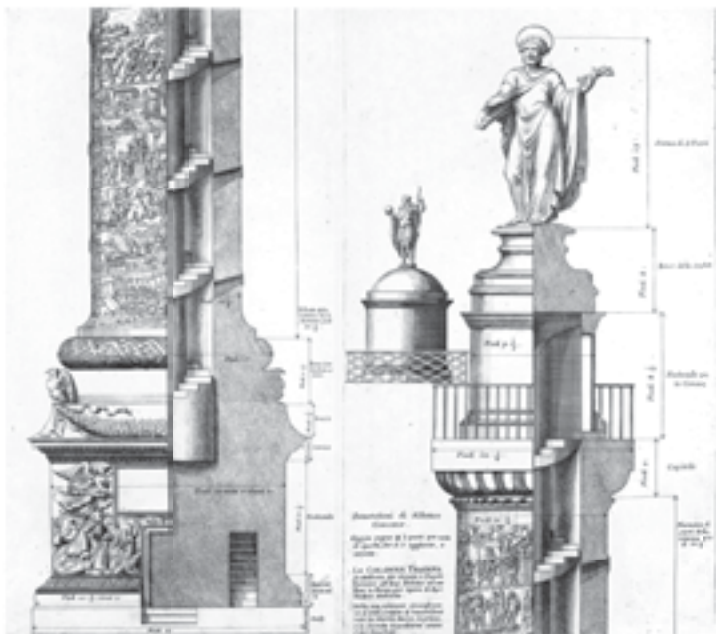
TRACII NORDICI Istoria scrisă a tracilor nordici¹ începe odată cu menționarea geților de către Herodot, la finele secolului al VI-lea î.Hr., cu ocazia expediției regelui persan Darius împotriva sciților, și se încheie odată cu desființarea de către Traian a regatului lui Decebal², în urma războaielor

1. Înțelegând aici și neamurile, apropiate de geți, ale triballilor și moesilor (mysilor).

2. La periferia Daciei romane vor continua să existe diverse neamuri barbare, de probabilă origine dacică, denumiți de istorici „daci liberi“ (cei mai cunoscuți fiind carpii), dar aceștia nu vor mai atinge nivelul civilizației și culturii dacice clasice din epoca Burebista–Decebal.

Stânga: reconstituirea funeraliilor lui Traian din octombrie 117.

Jos: camera funerară din soclu și structura interioară cu scărița spiralată din grosimea fusului monumentului. Gravuri din albumul Colonna Traiana al lui Pietro Santi Bartoldi, ultimul sfert al sec. al XVII-lea. Colecția BAR

Brățara dacică regală de aur nr. 13
(jos, detaliu). Foto: Marius Amarie.
© MNIR București

din anii 101–102 și 105–106 d.Hr. Istoricii moderni au împărțit această istorie de peste 600 de ani în trei perioade. Între circa 500 și 250 î.Hr., se dezvoltă, între munții Balcani, Carpați și Marea Neagră, civilizația getică clasică (cu nucleul inițial în teritoriul dintre Varna și Ruse, Bulgaria), având Dunărea de Jos ca axă centrală. În această epocă domnește și regele get Dromihete (Dromichaïtes) și sunt construite mormintele cu faimoase tezaure de aur și argint sau tumulii regali de la Sveștari (în apropiere de Ispirih, nordul Bulgariei). Această perioadă este contemporană cu civilizația greacă clasică și elenistică. Intervalul cuprins între anii 250 și 125 î.Hr., răstimp de schimbări profunde, este mai greu de descifrat. Celții (și, odată cu ei, civilizația evoluată a Epocii Fierului) pătrund și se stabilesc în Transilvania.

Începând încă din secolul al III-lea î.Hr., are loc un fenomen interesant în spațiul dintre Balcanii de nord-vest și Transilvania. *Conform arheologilor, este vorba de o migrație (o retragere?) lentă, dinspre sud spre nord, întinsă de-a lungul a cel puțin trei generații, a unor grupuri de războinici, de neamuri și religii diverse (de cultură celtică și tracică în principal), dar cu interese, tactici și strategii comune. Aceste mișcări par să fi fost motivate de presiunea tot mai mare*

Vase dacice de argint din tezaurul de la Sâncrăieni (jud. Harghita), probabil cel mai frumos exemplu de artă dacică din epoca clasică (sec. I î.Hr.–I d.Hr.). Două cupe cu picior (de tip kántharos) și două fără picior (de tip mastós), trei dintre ele parțial aurite. Foto: George Nica, Radu Oltean. © MNIR, București

în Peninsula Balcanică a Imperiului Roman¹. Trecând Dunărea, pe teritoriul Olteniei de azi, aceste grupuri conduse de o elită de cavaleri, a căror preocupare principală a fost războiul, îi absorb pe geții aflați la zenitul puterii lor, pentru ca împreună, o generație-două mai târziu, să construiască sub Burebista marele regat dacic.²

Este o epocă de mare înflorire a culturii dacice, dar și o epocă a multor alte transformări sociale, politice, religioase, culturale. Printre schimbările religioase ale acestei epoci ar trebui menționată dispariția necropolelor poporului de rând³, arheologii fiind puși în fața unui vid de morminte ce ține mai bine de două sute de ani, până la cucerirea romană. Aceasta în timp ce aristocrația renunță la înhumare în favoarea incinerării. În paralel, par a se răspândi sacrificiile umane.⁴ Alte caracteristici ale marilor

1. Această teorie se bazează pe descoperirea și studierea unor asocieri de morminte cu arme și practici funerare diferite, datate de-a lungul celor două secole, mai timpurii în Balcani, mai târzii în Oltenia, Muntenia, până în sudul Transilvaniei, pe Valea Mureșului și chiar mai departe, până în Maramureșul istoric.

2. Cătălin Borangic, Marius Barbu, „Incursiune în fenomenul ecvestru geto-dacic: Studiu de caz: zăbala de tip tracic“, *passim*.

3. Necropolă (< *nekros* „mort“ și *polis* „oraș“), termen folosit, în literatura arheologică, pentru terenurile de înmormântare (păgâne). Ritualul și modul de înmormântare se modificaseră, așadar, în așa fel încât n-au mai lăsat urme arheologice.

4. Iordanes, istoricul roman de origine gotă, scrie că pe zeul Marte geții „l-au înduplecat printr-un cult sălbatic (căci victimele sale erau

Detaliu după reliefurile columnei. Bătălia de la Tapae

Pe pagina alăturată: Columna lui Traian și Chiesa del Santissimo Nome di Maria al Foro Traiano, așa cum arătau la mijlocul secolului al XVIII-lea. Gravură de Giovanni Battista Piranesi. Colecția BAR

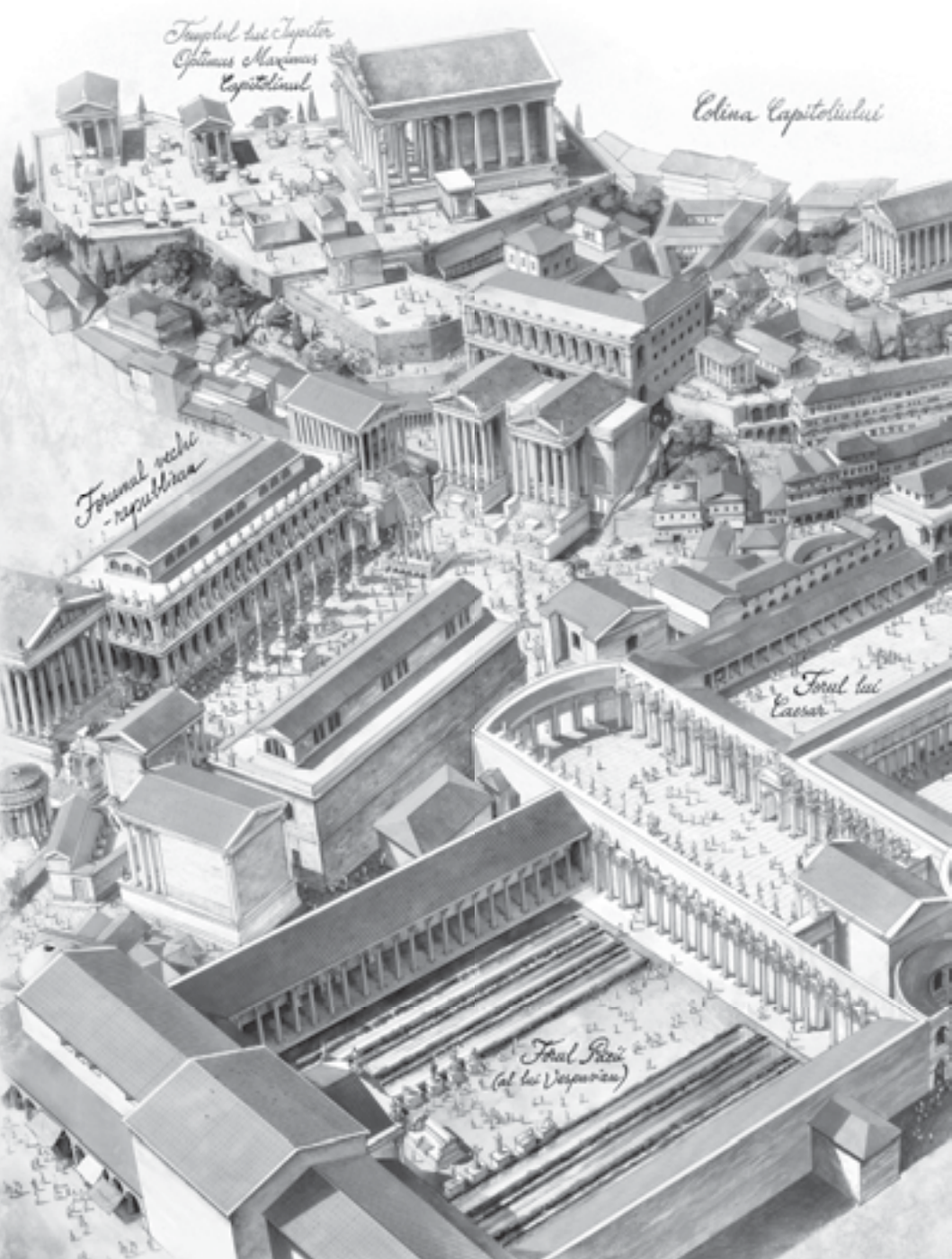
Dreapta: reconstituirea aspectului general al Columnei așa cum, probabil, a arătat atunci când a fost finalizată.

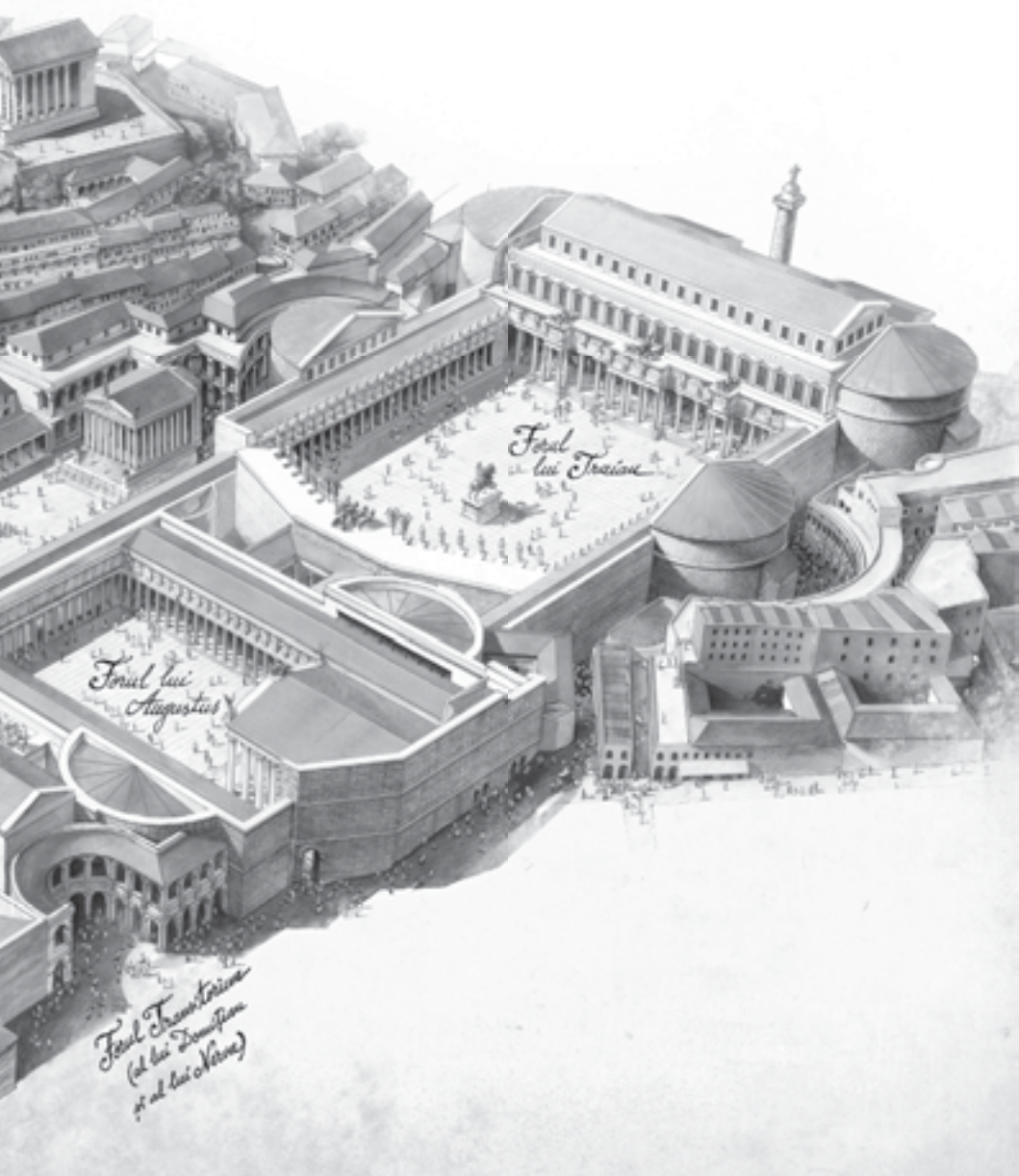
transformări spirituale prin care trec dacii în secolul I î.Hr. sunt apariția marilor centre sacre, adevărați munți sfinți, precum cei de la Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa) sau de la Racoș–Tipia Ormenișului¹ (jud. Brașov). Aurul este foarte rar, deoarece devine, probabil, monopol al regelui, aristocrației fiindu-i permisă doar etalarea podoabelor și vaselor de argint.

prizonierii uciși), socotind că șeful războaielor trebuie împăcat cu sânge omenesc“ (*Getica*, 41).

1. Pe un deal cu poziție dominantă din apropierea defileului Oltului, între Augustin și Racoș, a fost cercetată o așezare cu zonă sacră amenajată în terase comparabilă cu cea de la Sarmizegetusa, însă mai prost conservată. De-a lungul sec. II î.Hr.– I d.Hr. (până la cucerirea romană), acolo a existat un sanctuar în cadrul căruia au funcționat de-a lungul vremii șapte temple, atât circulare, cât și patrulate (coordonatorul cercetărilor la acest sit este arheologul brașovean Florea Costea).

Într-o perioadă în care patrimoniul istoric românesc este supus unor agresiuni fără precedent, misiunea lui Radu Oltean devine cu atât mai importantă. *Cetăți, castele și alte fortificații din România: Secolul al XVI-lea* face parte din proiectul său, unic la noi, de cercetare și popularizare a arhitecturii de apărare din această arie geografică. La fel ca în primul volum, care descria fortificațiile din neolitic până spre anul 1540, și de astă dată este contextul politic în care oamenii și-au ridicat întărituri și cetăți, într-o poveste ușor de citit și însoțită de un material ilustrativ extrem de valoros și bogat. Iubitorii de istorie vor găsi în această carte numeroase reconstituiri de cetăți și fortificații mai mult sau mai puțin cunoscute, fotografii aeriene și desene de arhivă, într-o prezentare pe cât de atractivă, pe atât de instructivă și riguros științifică.

Radu Oltean

CETĂȚI, CASTELE ȘI ALTE FORTIFICAȚII DIN ROMÂNIA

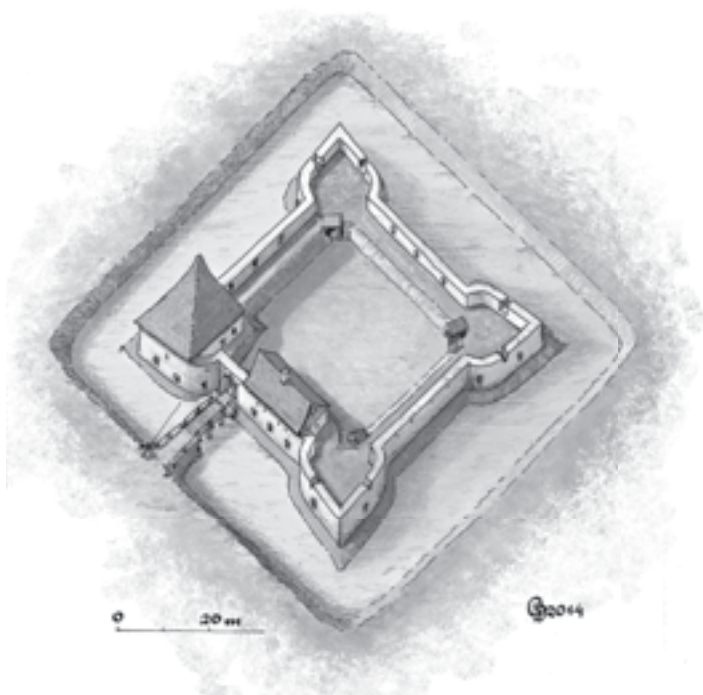
VOL. 2: SECOLUL AL XVI-LEA

ÎN FORMAREA BANATULUI DE LUGOJ-CARANSEBEȘ
În 1553, Castaldo, confruntat cu lipsa de mijloace, însubordonarea și dezertările, a fost nevoit, împreună cu oastea imperială de mercenari, să părăsească Transilvania. În acest caz, Ferdinand a numit la conducerea Transilvaniei doi voievozi pro-Habsburgi, foarte capabili de altfel, pe Francisc Kendi și pe Ștefan Dobó. Cei doi au guvernat până când Stările¹ Transilvaniei au trecut, rând pe rând, de partea reginei Isabella. Rămas fără susținere, împăratul Ferdinand a trebuit să renunțe oficial, în 1556, la stăpânirea sa asupra Ardealului.

În țară a rămas să guverneze, până la revenirea reginei, fostul ban de Timiș, Petru Petrovici,² un om în care Soliman Magnificul avea încredere.

1. Stările privilegiate – cele trei „națiuni” medievale cu privilegii politice în Transilvania: *natio hungarica*, *universitas Saxonum* și *secuii*.

2. În 1554, Petru Petrovici, fost comite de Timiș și comandantul trupelor principatului, un credincios al familiei Zápolya și al otomanilor, a

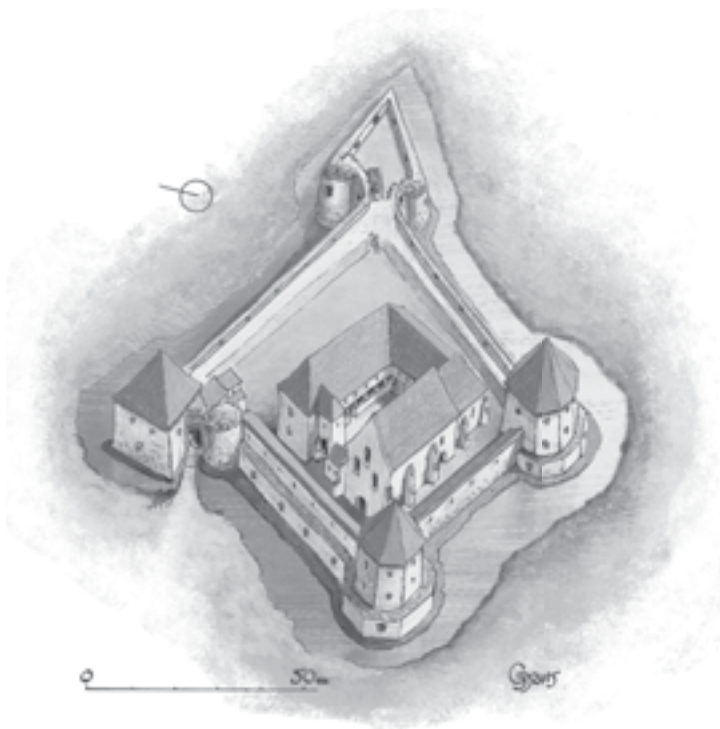

Cetatea Székelybánja („Secuiul regretă”) de la Leț-Várhegy și, pe pagina alăturată, cetatea Székelytámadt („Secuiul a atacat”) de la Odorhei. Desene de János Gyöngyössi.

La scurt timp după plecarea imperialilor, la ordinul sultanului, a fost organizată o expediție armată – din care au făcut parte detașamente otomane conduse de pașalele de Timișoara, Belgrad, Buda și armate ale domnilor Țării Românești și Moldovei, Pătrașcu cel Bun și Alexandru Lăpușneanu, comandate de vornicul Socol și hatmanul Moțoc – care avea ca misiune aducerea, în totală siguranță, din Polonia în Transilvania, a reginei Isabella Jagiełło și a fiului ei. Astfel, în cursul anului, regina și Ioan Sigismund Zápolya, acum în vârstă de șaisprezece ani, s-au putut întoarce la Alba Iulia, unde Stările i-au jurat credință¹ (la acel moment, Ioan Sigismund purta – încă – oficial titlul de rege al Ungariei). În urma unor negocieri dure, după revenirea reginei, turcii au acceptat să retrocedeze creștinilor o parte din Banatul ocupat, redenumit Banatul de Lugoj și Caransebeș, și oferit spre guvernare lui Petru Petrovici. Restul Banatului devenise, încă din 1552, cel de-al doilea vilayet (pașalâc) organizat de Soliman

fost împuternicit de sultan să reprezinte interesele lui Ioan Sigismund, guvernând Transilvania până la revenirea acestuia pe tron. Ulterior, regina Isabella i-a dat lui Petru Petrovici spre guvernare Banatul de Lugoj-Caransebeș.

1. Cetatea Oradea, rămasă fidelă Habsburgilor, și-a deschis porțile în fața lui Ioan Sigismund abia în 1557.

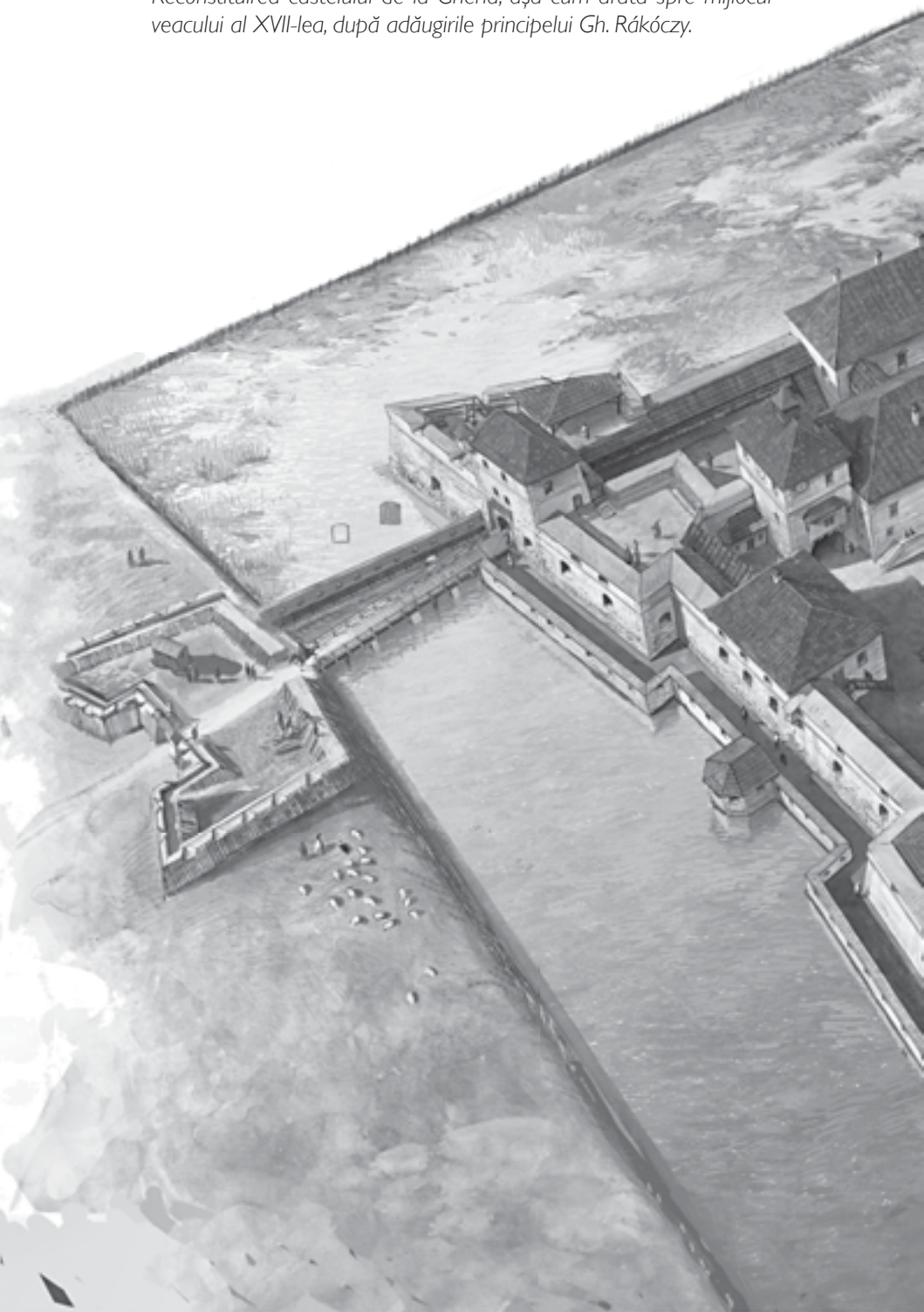
Magnificul pe teritoriul fostului Regat Maghiar (după cel de la Buda), cu capitala la Timișoara (*Eyalet-i Târnâșvar*). Deoarece sultanul a înțeles că Ioan Sigismund nu avea puterea militară și politică de a se opune Habsburgilor, a hotărât ca teritoriile ungurești anexate Imperiului Otoman, pașalâcurile de la Buda și de la Timișoara, gândite inițial ca temporare, să devină permanente, ca puncte de sprijin în favoarea lui. Orașul din mlaștinile Timișurilor¹ a devenit parte din Imperiul Otoman pentru 164 de ani. La sfârșitul acestui război (1551–1556), aproape două treimi din vechiul Regat al Ungariei fusese ocupat de otomani.

În 1564 a murit, la șazeci și unu de ani, împăratul Ferdinand și, în același an, s-au dat lupte între Habsburgi și ardelenii sprijiniți de pașa de Timișoara, pentru cucerirea orașelor Baia Mare și Sătmar și a altor teritorii din Partium. Încă din 1559, Sigismund Zápolya se tot războie cu Habsburgii pentru comitatele din Partium. În 1566, bătrânul sultan Soliman Magnificul a sosit în Ungaria într-o ultimă campanie antihabsburgică,² iar Ioan Sigismund s-a dus să-i ofere jurământul de credință la Zemun (lângă Belgrad).

1. Pașalâcul de Timișoara cuprindea, la 1568, sangeacurile Timișoara, Cenad–Becicherec (azi, Zrenjanin, Serbia), Moldova, Arad–Gyula, Lipova, Pâncota–Ineu, Vidin, Krusevac.

2. Soliman Magnificul a murit în Ungaria, chiar în acel an (1566), la vârsta de 72 de ani, înainte de asediul cetății Szigetvár, controlată de Habsburgi. Moartea sultanului a fost ascunsă pentru mai bine de o lună de zile,

*Reconstituirea castelului de la Gherla, așa cum arăta spre mijlocul
veacului al XVII-lea, după adăugirile principelui Gh. Rákóczy.*

ISTORIA TRANSILVANIEI DE LA PLECAREA LUI CASTALDO PÂNĂ LA MIHAI VITEAZUL Doi ani mai târziu, în 1568, noul împărat Habsburg Maximilian II și sultanul Selim II (fiul lui Soliman Magnificul) au încheiat o pace – Tratatul de la Adrianopol –, în urma căreia s-a instalat, pentru următorii douăzeci și cinci de ani, o relativă pace. Abia peste acest sfert de veac, războiul dintre turci și creștini a izbucnit din nou în centrul și sud-estul Europei. Istoricii l-au numit „Războiul cel Lung“ (sau Războiul de Cincisprezece ani). În acel război a luptat Mihai Viteazul. Dar mai este până atunci.

În 1570, a fost încheiată altă pace: Tratatul de la Speyer, dintre împăratul Maximilian II de Habsburg și Ioan Sigismund Zápolya, prin care s-a pus capăt definitiv conflictului pentru tronul Ungariei, început cu aproape cincizeci de ani înainte, după bătălia de la Mohács. Ioan Sigismund Zápolya l-a acceptat pe împăratul Habsburg ca „rege al Ungariei“ (el renunțând la acest titlu), iar acesta, la rândul său, l-a recunoscut pe Ioan Sigismund ca Principe al Transilvaniei și al Partium-ului.

FORTIFICAȚIILE DIN VESTUL TRANSILVANIEI Formarea pașălăcurilor otomane în vestul Transilvaniei, în Banat (Timișoara) și Ungaria Centrală (Buda) a dus la trasarea unor noi frontiere. Cetăți și orașe care în trecut se aflaseră în interiorul Ungariei, au devenit localități de graniță, supuse unor agresțiuni sporite și nevoite să facă față unor situații noi, strategic diferite. După Tratatul de la Speyer, a prins contur o graniță relativ permanentă între Principatul Transilvaniei, turci și Habsburgi.¹

Astfel, Mehadia, Lugoj, Caransebeș, Deva, Dezna, Lita, Oradea, Chioar, Baia Mare, Satu-Mare (cetatea Sătmarului), Hust (în Maramureșul de nord, azi Ucraina) au ajuns puncte fortificate importante din marginea Principatului, la fel ca și garnizoanele otomane de pe partea cealaltă a hotarului, din cetățile Orșova, Lipova, Făget, Cenad, Vârșeț și Ineu.

Dintre toate cetățile de graniță rămase în mâinile creștinilor, Oradea se detașa în mod special, deoarece era cel mai important punct al sistemului de apărare al graniței.

pentru a nu afecta moralul trupelor aflate în ofensivă. De-a lungul întregii sale vieți, opt dintre cele treisprezece expediții militare pe care le-a condus personal au fost pe teritoriul Ungariei.

1. Îi mulțumesc lui Árpád Ladó pentru informațiile și sugestiile oferite în legătură cu fortificațiile de graniță din Ungaria și Transilvania în veacurile al XVI-lea–al XVII-lea.

În aceeași perioadă (1565–1571), în partea de nord-est a teritoriului a fost construită o a doua cetate bastionară pentagonală, Sătmărușul, menită ca, împreună cu Oradea, să formeze o linie puternică de apărare.

Aceste fortificații erau foarte moderne pentru acele vremuri, însă, în interiorul țării, doar trei alte cetăți corespundeau, în viziunea condotierului Giovan Andrea Gromo, standardelor fortificațiilor „alla moderna”: Gherla, Alba Iulia (datorită bastioanelor de pământ construite de Castaldo) și Beclean, cu fortificațiile sale bastionare ridicate în jurul castelului nobililor Bethlen. Totuși, mai fuseseră construite și altele, precum cea din Țara Secuilor, de la Leț-Várhegy.

GHERLA De numele lui Martinuzzi se leagă și construirea¹ primului castel transilvănean după principiile arhitecturii militare renascentiste italiene, la Gherla (județul Cluj), pe râul Someș.

Cetatea de la Gherla (în maghiară Szamosújvár) a fost ridicată pe Valea Someșului, nu departe de vechea cetate de la Unguraș (aflată în vârful unui deal, posesiune a Moldovei încă din vremea lui Ștefan cel Mare). Incinta cetății de la Gherla avea un plan patrulater, cu patru bastioane rombice / „pană” la colțuri, și un al cincilea izolat, fiind înconjurată cu un șanț lat cu apă. În interiorul cetății se afla reședința propriu-zisă, o luxoasă construcție renascentistă, cu scări monumentale și capelă. Proiectantul și coordonatorul cetății, în prima ei fază, a fost (probabil) Domenico da Bologna, arhitect italian ce-l slujise ani de zile pe Ferdinand de Habsburg și a cărui prezență pare a fi atestată la Gherla în 1540.

1. Început din inițiativa regelui Ioan Zápolya și continuat de principele Ioan Sigismund, după asasinarea lui Martinuzzi (1551).

Noua carte a politologului, publicistului și profesorului Ioan Stanomir surprinde temele principale ce ordonează imaginarul pașoptist: de la constituție la muncă și proprietate. Prima parte este dedicată universului ideatic al pașoptiștilor, în vreme ce a doua surprinde portretele câtorva dintre cei care populează aventurosul secol pașoptist. Fragmentul de mai jos explică pe scurt impactul Revoluției de la 1848 asupra istoriei moderne europene, precum și influența mișcărilor revoluționare din acea vreme în ceea ce privește istoria ideilor atât din Principatele Române, cât și de pe întregul continent european.

Ioan Stanomir

AȘTEPTÂND REVOLUȚIA

PAȘOPTISMUL ȘI VOCILE SALE

Revoluția de la 1848 este un fenomen paradoxal, o placă tur-nantă în istoria modernității și laboratorul în care se testează ideile ce marchează deceniile următoare. Revoluție paneuropeană, Revoluția de la 1848 este o revoluție înfrântă și ultima de această natură care se mai produce în Occident, înainte de Revoluția Rusă din 1917. Îndreptată împotriva Restaurației, Revoluția de la 1848 declanșează seria de fenomene și de mutații ce culminează cu Comuna din Paris și unificarea Germaniei, anticipând în același timp, prin vigoarea conflictelor naționale, prăbușirea Austriei ca entitate imperială multinațională.¹

Pașoptismul din Principate se cere redat acestui mediu agitat și polemic, frământat de ideile ce par să prindă viață, după ani de stagnare. Din impasul pe care Revoluția de la 1848 îl generează, o nouă generație de oameni de stat se impune pe continent,

1. Pentru o analiză a revoluțiilor de la 1848, vezi Jonathan Sperber, *The European Revolutions: 1848–1851*, Cambridge University Press, 2005.

de la Napoleon III la Bismarck, în vreme ce unificarea națiunii germane se va realiza sub semnul conflictelor și al autocrației. Radicalismul utopizant al naționalismului mazzinian este abandonat în favoarea forței militare ori a angajării diplomației.

Revoluția de la 1848 este cu atât mai deconcertantă și diversă cu cât ea izbucnește în spații sensibil diferite din unghiul de vedere al experienței anterioare. Întinderea ei geografică este colosală. Ea atinge, asemenea unui val seismic, periferia Europei, în Sud, ca și în Est, și afectează atât națiuni deja plămădite liberal, precum Franța, cât și teritorii care aspiră la unitate, de la Germania la Italia. În fine, în imperiul austriac, Revoluția de la 1848 înseamnă, înainte de toate, tragică confruntare a naționalismelor ce visează la emancipare, incapabile să gestioneze pluralismul și diferențele. Natura sângeroasă a revoluției din Transilvania este efectul acestei mișcări de domino.

Intervalul dintre 1830 și 1848 este unul în care liberalismul, conservatorismul și radicalismul se cristalizează discursiv. Simbolic, din această formulă eterogenă ideologic se ivește și cel mai important document programatic pe care secolul al XIX-lea îl produce, *Manifestul Comunist*. Marx și Engels duc mai departe o linie de argumentație influentă în Occident. Socialismul și comunismul sunt forțele ce ies din acest pat germinativ al decadelor de dinainte de 1848.¹

Tensiunea dintre ideologiile evocate se suprapune pe tensiunea dintre social și național. Mai mult decât 1789, 1848 aduce în prim-plan relația delicată dintre muncă și proprietate, dintre segmentele sociale despărțite de chestiunea capitalului. Industrializarea nu se mai reduce la aria engleză. Vestul Europei resimte această presiune ce creează o nouă identitate colectivă, amenințătoare și enigmatică – proletariatul. Capitalismul este criticat dinspre stânga și dinspre dreapta: socialiști și reacționari se unesc sub flamura scepticismului. Avansul progresului nu este, invariabil, un pretext de jubilație. Sărăcia, mizeria urbană și rurală, ascensiunea clasei de mijloc sunt tot atâtea teme care frământă Europa. Miza opțiunii dintre liber-schimb și protecționism este deja prezentă în imaginarul european.

1. Pentru analiza contribuției Franței la acest patrimoniu, vezi Jeremy Jennings, *Revolution and the Republic: A History of Political Thought in France since the Eighteenth Century*, Oxford University Press, 2011. Pentru o analiză a reflecției lui Marx, vezi Sir Isaiah Berlin, *Karl Marx: Thoroughly Revised Fifth Edition*, Princeton University Press, 2013.

La periferie, în Principate sau în Rusia, chestiunea fundamentală este aceea a regimului proprietății rurale și a țăranimii. Defazată în raport de Europa atlantică, Europa central-estică are de administrat situația definită prin inegalitatea de distribuire a proprietății pământului și prin falia ivită între elită și țărani. Rusia este din acest punct de vedere cazul paradigmatic: timp de patru decenii, conspiratori și autorități deopotrivă vor examina căile prin care să se poată realiza emanciparea iobagilor. Polonia este, din această perspectivă, un teritoriu în care liniile de clasă se suprapun peste faliile etnice. Aristocrației poloneze îi corespunde o clasă rurală ucraineană ce tinde să fie aliata autocrațiilor rusă sau austriacă, fără a se identifica cu un proiect liberator care îi este străin.

Epoca este stranie și de răscruce – în eseu său polemic dedicat lui Metternich, Peter Viereck recupera acest nivel vizionar care îl definea pe omul de stat austriac.¹ Forțele combinate ale socialismului și naționalismului vor submina ordinea europeană. Opuse timp de aproape un secol, ele fuzionează în Germania național-socialistă, ca sinteză de agresivitate etnică și egalitarism social. În furtuna anului 1848, sugerează Viereck, el însuși un conservator atipic, se pot citi semnele viitorului.

Baricadele devin, odată cu Franța lui februarie 1848, reperul central al revoluției. Mai mult decât oricare altă națiune europeană, exemplul ei îi marchează pe tinerii din Principate. Franța este, la 1848, în afara Angliei, unica națiune din Occidentul european guvernată liberal, în prelungirea celor trei zile glorioase din 1830. Trecerea de la Bourbon la Orléans nu este doar o schimbare de dinastie, ci și de paradigmă. Monarhia constituțională instituită este expresia unui liberalism al moderației și echilibrului, având în Guizot și doctrinari ideologii săi esențiali.² Urmași ai lui 1789, dar nu și ai terorii iacobine, liberalii francezi încearcă, fără succes, să inaugureze un drum de mijloc între încremenirea contrarevoluționară și excesele utopice. Liberali conservatori, în accepțiunea acordată de Sanford Lakoff și de Aurelian Crăiuțu, ei mizează pe suveranitatea națională sprijinită pe guvernământ liber și pe vot cenșitar, încredințând puterea celor care dețin proprietatea.³ Din ce în ce mai impopular, cu precădere în Paris,

1. Peter Viereck, „New Views on Metternich“, în *The Review of Politics*, nr. 13, 4/1951.

2. Aurelian Crăiuțu, *Liberalism Under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires*, Lexington Books, 2003.

3. Sanford Lakoff, „Burke, Tocqueville and the Origins of Liberal Conservatism“, în *The Review of Politics*, nr. 60, 3/1998.

epicentru al revoluției, regimul liberal orleanist este contestat de două dintre forțele ce modelează politica franceză în secolul al XIX-lea, naționalismul bonapartist, alături de radicalismul republican și socializant.

Alianța de la 1830 dintre liberali și radicali dispare, pe măsură ce moderația liberală nu mai poate fi acceptată de cei care se privesc pe sine ca autenticii urmași ai lui 1789. Evocat în *Miserabilii* lui Hugo, acest mediu este dominat de ideile egalității sociale și ale republicanismului. În locul suveranității naționale abstracte a „doctrinarilor”, radicalii avansează soluția suveranității populare și a votului universal. În chip simbolic, una dintre gazetele anului 1848 în Muntenia se va numi *Poporul suveran*. Contaminarea nu este doar lingvistică. Radicalii munteni mizează pe extinderea avuției naționale și pe confruntarea dintre clase. Deschiși către segmentele modeste social, ei invocă memoria anului 1789 ca pe un factor de legitimare.

Socialismul se desprinde din acest curent radical ce tăgăduiește liberalismul orleanist. Utopică sau militantă, stânga socialistă aspiră la rezolvarea definitivă a chestiunii sociale. Socializarea proprietății este preludiul întronării autenticei egalități. „Socialismul generic”, ca să-l citez pe Martin Malia, este fascinat de acest Sfânt Graal al justiției sociale.¹ Falansterile și visele lui Cabet sunt prelungirea acestei sensibilități escatologice și milenariste. Teodor Diamant, prin experimentul de la Scăeni, este imaginea românească a acestei ipoteze intelectuale. Blanqui toarnă pasiunea egalitară în tiparul care îl va inspira pe Lenin.

Revoluția din Franța se va situa sub zodia cofruntărilor dintre radicali, moderați, socialiști și bonapartiști. Între februarie și iunie 1848, Franța trăiește primul episod din războiul fratricid care se încheie abia la 1875, prin nașterea celei de-a Treia Republici. A doua republică încearcă să gestioneze „chestiunea socială” – pașoptiștii munteni urmează, în politica lor agrară de dialog țărani–proprietari, modelul francez al dialogului social incipient. Profilul lui Louis Blanc este esențial în acest moment. Lamartine și Tocqueville sunt alte două nume ce domină scena publică. Confruntarea baricadelor se joacă, din nou, la câteva luni după ivirea Republicii. De această dată, proprietatea și munca se confruntă și generalul Cavaignac este arhitectul unei victorii republicane ce nu consolidează republica. Lupta de clasă încetează să

1. Remarcile lui Martin Malia, în capitolul dedicat ideii socialiste din *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia*, Free Press, 2014.

mai fie o abstracțiune. Vara lui 1848 este anticiparea Comunei din Paris.

Istoria republicană franceză ajunge la capăt, formal, în 1851, odată cu lovitura de stat și al doilea imperiu. Victoria aparține mitului bonapartist, iar nu moderației constituționale. Votul universal masculin, oferit la 1848, este domesticit de noul Bonaparte. Republica lasă loc unei alte restaurații. Profilul anului 1848 în Franța ține și de relația care se stabilește între termenii triadei de la 1789, „libertate, egalitate, fraternitate“. Este egalitatea restrânsă la egalitatea în fața legii, spre a relua punctele de vedere liberal și moderat-republican? Sau este egalitatea, cum sugerează socialiștii și comuniștii, posibilă doar prin abolirea proprietății private și prin apariția unui mod diferit de gestionare a relațiilor economice dintre indivizi? Interogațiile din Franța anului 1848 sunt cele pe care se fondează dilemele modernității. Rusia, între februarie și octombrie 1917, va încerca să dea un răspuns, definitiv și sângeros, acestor întrebări.

DE ACELAȘI AUTOR:

*Un inventar al patologiilor din politica
și societatea românească actuală.*

— Cristian Vasile *despre* La Centenar:

Recitind secolul României Mari

Mihaela Miroiu și Maria Bucur se află de peste două decenii într-un tandem intelectual binecuvântat. Pentru această carte, ele s-au aplecat asupra altor 101 femei din zona Hunedoarei, descoperind lumii largi felul în care acestea se gândesc pe ele însele în comunitatea mică a familiei și a locului în care trăiesc zi de zi, dar și în a familiilor din ce în ce mai largi: țara lor și Uniunea Europeană. Este o incursiune pil-duitoare, la firul ierbii, prin trei generații care au trecut prin mari rupturi istorice, s-au adaptat, au dat un sens vieții lor și au învățat mai substanțial decât mulți politicieni ce înseamnă cetățenia democratică. Tocmai de aceea este importantă pentru specialiști, dar și atât de vie încât să fie dorită de publicul larg. Dacă mai putem spera, cartea este și profund inspiratoare pentru politicieni, în cazul în care ei vor cu adevărat să construiască politica plecând de la cetățeni. Fragmentele de mai jos fac parte din capitolul VI, „Comunismul: Un patriarhat de stat“.

Maria Bucur, Mihaela Miroiu

NAȘTEREA CETĂȚENIEI DEMOCRATICE

FEMEILE ȘI PUTEREA ÎN ROMÂNIA MODERNĂ

Traducere din engleză și adaptare
de Magda Dragu și Mihaela Miroiu

Sfera publică a fost prin excelență confiscată de partidul-stat care nu îngăduia libertatea de asociere, limita dramatic libertatea de exprimare și mișcare, controla în întregime mass-media. A discuta despre cetățenie, la masculin sau feminin, într-o asemenea societate este un non-sens, dacă privim lucrurile din sistemul de referință al democrațiilor liberale care se fundamentează pe individualismul etic și, respectiv, pe drepturile la libertate, proprietate, tratament egal în fața legii și, în cazul SUA: „dreptul de a-ți căuta fericirea după propria dorință“. Statul comunist paternalist avea grijă de cetățenii săi, deși într-un mod umilitor pentru aceștia. Parafrazându-l pe Dostoievski, regimurile de felul acesta „te eliberează de povara libertății,“ asigurându-ți în schimb câștigarea pâinii.

SABIA LUI DAMOCLES: POLITICA PRONATALISTĂ Deși repondentele noastre și-au exprimat nostalgia față de unele binefaceri ale comunismului, ele au condamnat în mod clar alte aspecte ale regimului. Câteodată au discutat aceste aspecte în funcție de gen, alții le-au identificat ca fiind probleme cu care s-au confruntat atât femeile, cât și bărbații. Criticile lor cele mai vehemente au vizat controlul politic, lipsa drepturilor individuale, lipsa alimentelor, lipsa accesului la contracepție sau informații despre aceasta. Discutăm aici aceste probleme în ordinea impactului pe care l-au avut asupra identității femeilor văzute ca subiecți de gen feminin care au trăit în statul comunist.

Politicile regimului comunist care au vizat în modul cel mai direct aspectele de gen au fost legate de controlul contracepției. Avortul a fost dezîncriminat în 1957, când guvernul a vrut să mobilizeze femeile cu precădere în câmpul muncii. Atunci le-a dat instrumentele cu care să-și controleze fertilitatea. În următorul deceniu, lipsite de ajutor pentru a face față dublei zile de lucru, femeile au ales să aibă mai puțini copii.

Accesul mai larg la educație le-a încurajat pe femei să amâne nașterea, în special pentru că nu aveau servicii convenabile de îngrijire a copiilor. Unele nu aveau prin apropierea casei sau serviciului centre de îngrijire a copiilor, dar și lipsa condițiilor igienice le-a forțat să-și retragă copiii de la creșe și grădinițe. De exemplu, ambele autoare au fost crescute de bunicile lor. Mama Mihaelei Miroiu nu avea acces la grădinițe, iar mama Mariei Bucur avea mereu probleme cu aceasta căci se îmbolnăvea tot timpul când era dusă la grădinița de stat (nu existau grădinițe private).

În 1966, regimul lui Ceaușescu a revenit la o viziune asupra capacităților reproductive ale femeilor pe care eugenistii o promovaseră în perioada interbelică. Regimul a legiferat o politică pronatalistă draconică. Această politică a schimbat în mod esențial relația dintre stat și toate femeile fertile (Băban, 1996; Olteanu și Gheonea, 2003, Doboș, Jinga și Soare, 2010; Jinga și Soare, 2011; Klingman, 1998). Comitetul Politic Executiv al PCR, alcătuit în totalitate din bărbați, a ignorat criticile aduse la adresa legii de către CNF (Jinga și Soare, 2011, pp. 112–35; Popa, 2016). Această politică dicta și restricționa sexualitatea femeilor, fiindcă legea prevedea pedeapsa cu închisoarea atât pentru femeile care făceau un avort ilegal, cât și pentru oricine le ajuta să înfăptuiască asta. Mijloace contraceptive sigure erau din ce în ce mai greu de găsit. Singurul accesibil legal era prezervativul. Examenul ginecologic periodic pentru depistarea sarcinii a devenit o obligație politică.

Pe scurt, statul a ajuns cu exercitarea controlului asupra femeilor până la nivelul uterului.

Deși implicațiile de gen radicale ale acestor legi sunt de necontestat, puțini cercetători au analizat refuzul femeilor de a se supune acestor politici ca pe o formă de rezistență politică. Totuși, un studiu din 2008 plasează acest act de nesupunere într-un context mai amplu, comparându-l cu gestul greco-catolicilor care au continuat să-și practice religia chiar și după ce aceasta a fost scoasă în afara legii (Bucur, 2008b). Apelând la forme ilegale de contracepție, în special la avort, femeile au refuzat să cedeze guvernului controlul asupra capacității lor reproductive. Timp de peste două decenii, milioane de femei aflate la vârsta reproducerii și-au pus viețile și libertatea în pericol, știind care sunt consecințele pentru aceste fapte: probleme medicale și sexuale pe viață, umilirea publică, excluderea din PCR, pușcăria sau moartea.

Repondentele au vorbit despre aceste politici atroce și ne-au împărtășit opiniile lor cu privire la aceste măsuri:

„Î: Ce credeți că era rău pentru femei în comunism?

R: Te obligau să faci 4-5 copii. Practic nu ai avut parte în tinerețe să trăiești așa cum trăiesc soț și soție, te culcai totdeauna cu frică pentru că rămâneai însărcinată. Câte femei nu au murit că si-au făcut singure întreruperi de sarcină! Venea Securitatea, poliția acolo, lângă tine, cât erai internată în spital, nu conta că mai aveai doi copii acasă că te ducea la pușcărie că ai făcut avort. Eu nu plâng vremurile alea, nu. (D.V., 69 de ani)

R: A fost groaznic. Era imposibil să ai o viață sexuală normală de teamă să nu rămâi însărcinată. Și dacă rămâneai însărcinată, Doamne ferește, știți... Știți, de fapt nu știți pentru că sunteți tânără... Nu puteai să faci avort, dacă se întâmpla să rămâi însărcinată... chiar și eu, ca asistentă, nu puteam... și ne interoga în amănunt despre ce am făcut și așa mai departe... Și teama aia... Pastile contraceptive, dacă voiai să iei, trebuia să faci rost de ele pe piața neagră la Timișoara. Nu mi-au plăcut vremurile alea. Același lucru și în pat: cu teamă, cu frică... În special spre final, ne era frică și la serviciu, în cazul în care venea cineva... ne era teamă să nu fie vreun informator printre pacienți care să fie curios să afle ce vorbeam între noi la spital. (E.C. 53 de ani)“

Ca să putem trata avortul în termeni morali trebuie să prezumăm libertatea de alegere a femeilor în privința capacităților lor reproductive. În lipsa acestei libertăți, odată interzis legal și însoțit de

un arsenal de urmăritori – Procuratura, Miliția, Securitatea – avortul intra pentru femei în sfera amoralismului. Nelibertății și lipsei de speranță i s-au adăugat în anii '80 imposibilitatea materială de a crește copii în condiții de supraviețuire decentă. Lipsa de bunuri materiale și de servicii a devenit ubicuă. Totul era pe cartelă: alimentele, benzina, gazul, curentul electric.

Limbajul folosit de către pușinele nostre repondente dispuse să vorbească despre subiect aruncă problema sarcinilor nedorite strict în pragmatism pur: „problemă care trebuia rezolvată”, „situație de care trebuie să scapi”, chiar și cu prețul vieții, mutilării sau morții, căci nu statul își asumă răspunderea maternității, ci doar tu.

Sexualitatea liberă însemna inevitabil sarcini nedorite, iar maternitatea multiplă însemna iresponsabilitate față de supraviețuirea copiilor. Avortul risca să însemne închisoare, histerectomie, septicemie, moarte (oficial, în România au murit în urma întreruperilor ilegale de sarcină 10.000 de femei în perioada 1996–1989). (Kligman, 1998)

A.C. (55 de ani) a trăit din plin, în calitate de medic ginecolog, cel mai mare coșmar al femeilor în perioada comunistă, Decretul 770 din 1966 care interzicea folosirea contraceptivelor și permitea avorturi legale doar în caz de pericol pentru viața femeii sau dacă ea avea în întreținere 4, mai târziu 5 copii. Decretul s-a aplicat într-o perioadă de gravă criză economică. Ceva mai încolo o vom cita extensiv pentru că ceea ce ea povestește este foarte relevant pentru socializarea femeilor mature și vârstnice în permanenta frică de ceea ce în mod obișnuit înseamnă împlinire (maternitatea) și plăcere (sexualitate).

„Viața femeilor pe care le tratam era cenușie, plină de lipsuri. Dacă erai mai sus pe treapta profesională, îți făceai fel de fel de obligații față de vânzătoare pentru o bucată de unt. Era umilitor. Au fost mămici care nu au putut să ofere copiilor lor o portocală, iar imediat după revoluție, când au văzut portocale, copiii le-au zis «mingiuci». Și nu numai că nu găseai portocale și banane și altele, dar nu găseai mere, cel mai banal fruct care crește în copacii autohtoni. Femeile trebuiau să găsească mereu soluții, să facă rost de hrană pentru copiii lor, și-mi amintesc o remarcă a fiului meu, – am venit acasă și i-am spus foarte mândră: «Am făcut rost de o bucată de unt». Și fiul meu m-a întrebat: «Mami, dar noi nu mai știm să cumpărăm, de ce trebuie să faci rost?» Cred că cu asta a spus totul și eram totuși un medic și un inginer, cu un singur copil.”

După cum au observat și alți cercetători, femeile au vorbit rareori despre politicile pronataliste în mod deschis. În consecință, subiectul a fost puțin studiat la începutul postcomunismului (Băban, 1996). Cartea lui Gail Klingman, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania* (1998), a familiarizat publicul străin cu drama pe care au trăit-o femeile din România. La zece ani după publicarea ei, o nouă generație de cercetători din România continuă să exploreze subiectul (Doboș, Jinga și Soare, 2010; Jinga și Soare, 2011).

Cercetătorii nu sunt singurii care ezită să abordeze acest subiect. Numai patru dintre respondente ne-au vorbit despre traumele legate de reproducere. A.C. (55 de ani), ginecologul citat anterior, ne-a oferit descrierea cea mai detaliată privitoare la impactul politicilor pronataliste asupra vieții contemporanelor ei. Ne-a vorbit în special prin prisma experienței ei profesionale:

„Nu știu ce a însemnat politica pronatalistă din povești. O știu din ceea ce am trăit, pentru că eram obligați ca medici să facem controalele ginecologice pentru depistarea sarcinii. Încărcam femeile de la țară după slujba de la biserică (fiindcă acolo prindeau mai multe odată) în mașini. Se numeau carlingi. Erau un fel de dube mari cu bănci de lemn. Le-au adus la dispensar și le-am făcut consult ginecologic, au fost cam 60 de femei într-o zi. Venise și un ginecolog din Hunedoara. Trebuia să le cauți să vezi dacă sunt sau nu gravide și să iei sarcina în evidență, cu sau fără voia femeilor, lucru care mie mi s-a părut foarte înjositor.

Eu am căutat leziuni ale colului și alte chestii, uro-vaginite, deci boli, dar mi s-a părut înjositor să obligi femeia să se supună aceluia consult ca o vită la tăiat. Dacă o femeie era gravidă și nu era luată în evidență în primele trei luni, medicul avea de suferit că n-a luat-o în evidență. Și atunci eu raportam una, două gravide fiindcă știam că voi descoperi una prin luna a șasea, a șaptea, că n-a reușit să facă întrerupere de sarcină, și o treceam în scripte ca să n-am de suferit. Asta se întâmpla chiar și în spital. Era o femeie internată pentru amigdalită și era trimisă să fie văzută ginecologic ca nu cumva să fie gravidă. Și tot așa, lucrând în ginecologie, am văzut cum încercau femeile să scape de sarcină, poate că și asta a fost ceva ce m-a scârbit efectiv și care m-a făcut să urăsc cu totul comunismul. Femeile, dacă aveau patru copii trebuiau să-l facă și pe al cincilea, pentru că numai de la cinci copii puteai să faci avort legal. Și foarte multe care aveau patru copii, în jurul vârstei de 40 de ani mai rămăneau gravide că trebuiau să-l facă și pe al cincilea. Căutau săracele tot felul de soluții. Am găsit introdus în uter un fus, erau niște

plase cu mânere de metal, scoteau mânerule și le introduceau în uter din dorința de a scăpa de sarcină. Am fost martora multor infecții, multor decese despre care nu se spune nimic. Multe femei au murit tinere fiindcă au rămas gravide în diverse împrejurări imposibile. Nu exista nici un mijloc de protecție împotriva sarcinii. Nu existau anticoncepționale. Prezervative se găseau rar. Multe tinere erau atât de desperate... A fost o tânără pentru care am plâns efectiv, asta o țin minte până mor. Avea 18 ani, rămăsese gravidă. Prietenul a părăsit-o și ea în disperare și-a introdus în uter sârmă cu care a încercat să scape de sarcină și și-a perforat uterul și a venit cu peritonită. Am participat efectiv la operație și am rămas așa, cu... cu imaginea întipărită pentru toată viața. Când i-am deschis burta, eram împreună cu șeful de secție, era totul în puroi, a trebuit scos tot, uterul, anexe, deci femeia aia a rămas la 18 ani la menopauză, ca la 50 de ani. Și intestinale erau atacate. A trebuit făcută rezecție de intestine și în momentul în care încercam să coasem țesuturile, se rupeau, se rupeau sub privirile noastre. Era totul un putregai. Am reușit să o salvăm, nu știu cum. Avea tuburi de dren și prin fiecare tub curgea puroi. După luni de suferință am reușit să o salvăm. Ani la rând m-am gândit dacă nu era mai bine să moară atunci pentru că a rămas o femeie nenorocită și fizic și psihic, nu și-a revenit niciodată. Era la menopauză de la 18 ani, a suferit o operație grea, care sigur, la multitudinea de puroi care a fost acolo, a dus la aderențe, a rămas cu o durere cronică de abdomen. Psihic era distrusă pentru că era deja o femeie bătrână la o vârstă tânără, posibilitatea de a se căsători și de a mai avea copii a fost anulată prin operație, operație care i-a salvat viața. Ei, dacă acea fetiță avea posibilitatea atunci să facă un avort în condiții legale, în anul următor se putea căsători și putea să aibă copii.

A fost o perioadă groaznică. Femeile refuzau să aibă viață sexuală, de aici certuri în familie și abandon pentru că le era frică, le era frică de sarcină. Pentru femeie orice contact sexual însemna doar panică și durere, nu plăcere. Era un stres continuu.“

Ca să poată controla oamenii, comunismul transforma orice persoană într-un vinovat. A trăi ca femeie însemna sistematic un delict suplimentar dacă te opuneai, fie și doar singular și tragic, politiciii pronataliste. Eliberarea de comunism a însemnat pentru femeile din România și eliberarea de frica de partidul-stat, în calitate de femei. E.C. (53 de ani), asistentă medicală, consideră viața sexuală o experiență cumplită fiindcă riscul mare era să ajungi „acolo“ unde „eram puricate, terorizate, chiar și la serviciu eram trase de limbă, inclusiv de către pacienți, ca să ne prindă și să ne închidă...“

O parte substanțială a libertății, în viziunea lui A.C. (55 de ani), este chiar cea reproductivă. Pentru ea, colapsul totalitarismului și debutul democratizării a fost, cu spusele ei „o permanentă sărbătoare, oricât ar fi fost de grea tranziția“.

Acuma există mijloace de contracepție, există informația. Orice tânăr numai dacă nu vrea nu este informat. Pentru studenți, pentru elevi, pentru femei cu situație familială grea există anti-concepționale gratis, se distribuie de către medicul de familie, acolo unde medicul a făcut cursuri de planificare familială, sau de către cabinetele de planning familial, care există peste tot. Chiar și numai din punctul ăsta de vedere este extraordinar ce s-a întâmplat după căderea comunismului.

A.A. (54 de ani) este revoltată pe tinerele femei care vorbesc de bine despre comunism, „fără să aibă habar“. Chiar și politica pronatalistă era doar represivă, nu era urmată de politici de sprijin pentru femei:

Aceste femei din democrație, care se mai și plâng că au auzit ele că era mai bine în comunism, beneficiază de doi ani de concediu pentru creșterea copilului, pe când eu nu am avut decât 112 zile pentru îngrijirea copilului. A fost foarte greu ca după două luni să las copilul pe mâna străinilor ca să-l întrețină. Femeile de astăzi să pupe pământul, să mulțumească la Dumnezeu din cer fiindcă au această posibilitate să stea doi ani acasă și să îngrijească copilul. Pe lângă asta noi aveam și câștig mic că dacă erai în concediu de maternitate aveai 85% din salariu, pe când acuma ajung la 4000, sau chiar mai mult, fiindcă multe câștigă după salariu. În orice caz, e mult mai avantajos pentru ele.

Maria Bucur, *profesoară la Indiana University, este o simbioză exemplară între rădăcinile ei românești și aripile ei americane. A adus România în America și America în România într-o cărăușie intelectuală perpetuă, întrupată în cercetări și cărți. Iată câteva dintre ele: Eugenie și modernizare în România interbelică, Eroii și victime. Memoria războiului în România secolului XX, Secolul femeilor.*

Mihaela Miroiu, *profesoară la SNSPA, București, a adaptat creativ teoriile etice și politice la nesfârșita noastră tranziție spre democrația consolidată. Convenio. Despre natură, femei și morală, Societatea retro, Drumul către autonomie, Ideologii politice actuale și școala de studii și cercetare pe care a creat-o sunt mărturii ale acestei voințe pe care ea o subsumează umanismului și valorilor democrației liberale.*

Provenit dintr-o familie de învățători din Bujoreni (Vâlcea) și învățător la rândul său, Eugeniu Bucheru (1911–2004) a plecat pe front în 1941, a căzut prizonier în 1944 și s-a întors în țară din lagărul de la Oranki-Mînăstirka abia în 1948, în ultimul lot eliberat, al celor care refuzaseră să se înscrie în divizia „Tudor Vladimirescu”. Volumul său de amintiri acoperă „cele trei târmuri ale morții”: primele două sunt prezentate sub forma unui istoric al câtorva momente relevante din anii 1943–1948 (luptele din Crimeea și Kuban, apoi anii de prizonierat); al treilea târm, viața trăită în România comunistă, se referă la următoarele patru decenii și este prezentat sub forma unei radiografii critice a regimului. Memoriile lui Eugeniu Bucheru, povestitor inteligent și talentat, se înscriu în seria volumelor publicate de foști prizonieri de război în URSS, cum ar fi Radu Mărculescu (*Pătimiri și iluminări din captivitatea sovietică*, ediția a II-a, Humanitas, 2010) sau Dumitru Păsat (*Memoriile căpitanului Dumitru Păsat*, Humanitas, 2015). De altfel, greva foamei despre care amintește autorul în textul de mai jos este evocată și în cartea lui Radu Mărculescu.

Eugeniu Bucheru

ISTORII NESCRISE, INFAMII NEPRESCRISE

**AMINTIRI DESPRE RĂZBOI, CAPTIVITATEA
ÎN URSS ȘI VIAȚA ÎN COMUNISM**

Studiu introductiv de Constantin Ardeleanu

Ediție de Valentina Sandu-Dediu

In foșoarele înălțate la colțurile lagărului, soldații se schimbă la trei ore, indiferent de starea vremii. Gheretele au vizibilitate în toate direcțiile și sentinelele comunică între ele printr-un cod de semnale vizuale sau acustice, după cum e zi sau noapte. La începutul acestor însemnări am amintit și despre gardul de sârmă ghimpată pe cinci rânduri, înalt de 2,50–3 metri, cu intervalele dintre ele săpate și greblate zilnic, pentru depistarea în timp util a încercărilor de evadare. Un număr de câini dresați patrulează toată noaptea împrejurimile.

Acestea sunt numai o parte din mijloacele cu care este asigurată paza lagărului. Deși este așa de bine pusă la punct, încercările de evadare n-au lipsit, poate și din cauză că, prizonierii fiind ofițeri, soiul acesta de oameni este mai înclinat spre risc decât

alții, dacă nu dintr-o necesitate obiectivă, cel puțin din impulsul de a dovedi că sunt capabili de acțiuni temerare.

La rândul lor, paznicii nu fac exces de vigilență, deoarece și în cazul când un prizonier a reușit, cine știe cum, să evadeze, n-are să ajungă prea departe într-o țară ca Uniunea Sovietică. Această Uniune nu este o țară ca oricare alta. Aici, ochii de Argus ai organelor de siguranță veghează cu strășnicie. Nici n-ai apucat să faci bine câteva zeci, poate sute de kilometri, că te-au și înhățat. Cine pune la cale o acțiune așa de aventuroasă trebuie să mediteze îndelung la primejdiile care îl așteaptă, să nu se încreadă în nimeni, să prevadă tot felul de eventualități, minus cele care i-ar veni în ajutor. Cel mai indicat este să călătorești noaptea, orientându-te după stele, deși nimic nu-ți garantează înlăturarea erorilor. Ziua trebuie evitate punctele locuite și orientarea se face după mijloacele primitive: mușchiul copacilor și mușuroaiele de cârtiță. Hrană nu poți procura de nicăieri. Chiar dacă ar exista magazine, un fugar e depistat la iuțea. În orașele mai mari te puteai mai ușor pierde, dar și aici raziile și controalele se țineau lanț.

Singura speranță a evadatului spre a nu muri de foame era în ceea ce-i putea oferi natura, după anotimp: spice de grâu, fructe de pădure, știuleți de porumb, ghindă, jir, ciuperci, o pasăre sau un pește prins printr-o minune, la nevoie broaște și șoareci. Câteodată se mai prezenta ocazia unui furt, cădea bine și trebuia să-l folosești fără mustrări de conștiință dacă voiai să supraviețuiești. Nu era păcat să mori de foame ca un câine după ce ai scăpat cu viață din război și dintre sârmele ghimpate ale lagărului?

Oricum, riscurile sunt enorme, trebuie să pășești ca pe o lamă de cuțit o mie cinci sute de kilometri: la atât era evaluată distanța dintre lagăr și frontiera cu România. Și distanța era calculată în linie dreaptă, când se știe că nici păsările nu zboară în linie dreaptă, iar omul este silit la nenumăratele ocoluri, astfel că distanța putea ajunge la aproape două mii de kilometri! Înainte de a înnopta, folosind copacul cel mai înalt, evadatul trebuia să recunoască, pentru marșul de noapte, împrejurimile până la cele mai mari distanțe.

Sublocotenentul St. cunoștea prea bine lucrurile acestea și încă multe altele, însă hotărârea lui era nestrămutată: va fugi cu orice preț. Fiu de colonel, își petrecuse copilăria și adolescența într-o garnizoană basarabeană, vorbea curent rusește, limba vulgară, cu

Pe pagina alăturată: Autorul cu soția și fiica, în jurul anului 1940.

modulațiile și accentul caracteristic, și își însușise expresiile particulare care nu-l deosebeau de un Ivan oarecare.

Se asigurase de câteva sute de ruble și, mulțumită legăturii cu un funcționar al lagărului, putuse vedea cum arată tipul de document de identitate, copiindu-i toate detaliile. Cu ajutorul unui mosor pe care gravase litere cirilice, a rezolvat problema ștampilei, studiind meticulos toate amănuntele. Este probabil să fi obținut de undeva un document gata fabricat, dar el n-a scos o vorbă despre asta. Un soldat de la aprovizionare avea o busolă Bézard. Cum o putuse salva cu atâtea percheziții care se făceau lunar era un mister. Poate intenționa el însuși să evadeze sau o păstra fiindcă-i amintea ceva, ori voia o amintire oarecare din anii războiului: astfel de cazuri nu erau rare mai ales la soldații din mediul rural. Se știe doar că busola a ajuns în mâna lui St., care, la câteva zile numai, a dispărut din lagăr.

Era a doua evadare. Prima fusese încercarea unei echipe care lucra la pădure, dar numai un om din echipa de trei se putuse strecura neobservat. Rămas singur, așteptase noaptea urcat într-un copac, crezând că astfel îi pierd câinii urma. Apoi orbecăise toată noaptea prin pădure, fără să-și dea seama că nu se depărtase decât prea puțin de lagăr. Nici în zilele următoare n-a avut mai mult succes. Într-o dimineață, niște colhoznici veniți să ridice fânul dintr-un luminiș au dat peste el într-o câpiță, unde dormise peste noapte, și l-au predat autorităților. Era tocmai în zilele „marii cotituri“ și a scăpat ieftin: o porție de bătaie care nu i-a menajat deloc dantura și douăzeci de zile de carceră. Era pentru prima și ultima oară când ziua de 23 august aducea un folos. Că încercarea de fugă nu reușise nu era de mirare. Las' că flăcăul în chestie era și foarte tânăr, dar actul lui curajos nu fusese câtuși de puțin pregătit. Doi ani după aceea nimeni n-a mai încercat o evadare.

În schimb, fuga lui St. a provocat o mare agitație. Toți se întrebau uimiți cum se putuse strecura printre atâtea rânduri de sârmă fără să lase urme și scăpând nu numai vigilenței ostașilor din posturi, ci și câinilor dresați. Discuțiile au durat mult timp, s-au făcut cercetări amănunțite asupra împrejurărilor evadării, cât și pentru descoperirea eventualilor complici, ba îmi amintesc chiar că, a doua zi după evadare, a fost suspendată ieșirea brigăzilor de muncă din lagăr.

În acest timp, St. ajunsese la Gorki, își cumpărase un bilet de tren până la Moscova, de acolo altul până la Kiev și, în sfârșit, ultimul până la Bălți, dacă mi-aduc bine aminte. Ca să nu atragă

atenția asupra-i, deși nici îmbrăcămintea (a unui mujic oarecare), nici limba nu-l trădau, schimba câte o vorbă cu vecinii din compartiment, reușind să călătorească nesupărat până dincolo de Balta. Pe când trenul se apropia de Nistru, a avut loc un control neașteptat: oamenii NKVD-ului au ocupat toate ieșirile și au purces la o percheziție de tip sovietic (adică tipul de percheziție în care nu scapă nedescoperiți nici păduchii). Pe St. nu-l lăsau ușor nervii și poate că ar fi scăpat cu fața curată dacă nu s-ar fi găsit asupra lui busola. Ea nu-i folosise până aici, dar putea să-i fie utilă după debarcarea la Bălți. În orice caz, n-a mai avut timp să se debaraseze de ea.

„Ce-i cu busola asta, de unde o ai?” a fost întreat.

„E o amintire de pe front, am luat-o de la un ofițer pe care l-am împușcat.”

„De ce n-ai predat-o? Și acum unde mergi?” au continuat întrebările.

St. se pregătise pentru toate întrebările posibile, pentru fiecare avea un răspuns plauzibil și nu era timid. Dar existența acestei busole militare asupra lui, cât și localitatea spre care se îndrepta au provocat bănuielele oamenilor securității. A fost deci arestat, debarcat și întors la Kiev, unde l-au depus într-o închiisoare a orașului. După cercetări care au durat timp îndelungat, pentru că rușii nu se grăbesc („timpul e în favoarea noastră”), St. a sfârșit prin a-și mărturisi adevărata identitate și, bineînțeles, lagărul a fost anunțat să vină să-și ia omul.

Peripețiile lui St. au făcut curând ocolul închisorii.

„După ce am fost silit să mărturisesc aproape tot (mai puțin că tata a fost colonel), povestea el unui prieten, explicând cunoașterea limbii ruse prin faptul că mama era rusoaică (lucru neadevărat), paznicul celulei în care eram zăvorât m-a luat pe neașteptate la palme: *na, ține, mai na, curcubeu' mă-tii de român, și să știi că nu te bat fiindcă ai fugit din lagăr, te bat fiindcă te-au prins când mai aveai așa de puțin până să ajungi acasă... mama ta!* Și după ce mi-a umplut buzunarele cu mahorcă și cu pâine, iar m-a luat la bătaie. Cât am rămas acolo nu mi-a lipsit nimic, la plecare mi-a dat și o pufoaică aproape nouă, dar tot mă mai pocnea, din când în când, de ciudă că m-au prins.”

În lagărul de la Mînăstîrka a ajuns într-o noapte și a fost condus direct la carceră. Cu consemn de la comisar, un soldat din gardă i-a rupt (ca amintire!) câțiva dinți, fără să-i ofere în compensație, ca la Kiev, pachete de mahorcă. Norocul lui că cele treizeci de zile de carceră s-au întâmplat să fie în timpul verii.

Am putea încheia aici capitolul, dar socotim că nu e lipsit de interes pentru cititor să cunoască și cazul unui farmacist ungar (fost – și dacă mai trăiește – actual cetățean român din teritoriul cedat prin Dictatul de la Viena). De multă vreme farmacistul era ținta glumelor, dacă nu și a batjocurii prizonierilor. E adevărat că foamea împinge pe omul incapabil de stăpânire de sine la acte de-a dreptul animalice, dar „intelectualul” acesta nu s-ar fi dat în lături să mănânce... ceea ce mănâncă un câine când e lihnit de foame. Devora tot ce găsea în cale: iarbă, muguri, frunze, rădăcini, șoareci, broaște, insecte, mortăciuni, fără să manifeste dezgust. După aproximativ un an de astfel de „dietă”, a dispărut într-o noapte aproape în aceleași condițiuni ca St. Nimeni nu mai credea într-o nouă încercare de evadare. Abia acum își găsea explicația „dieta” lui alcătuită din atâtea delicatese: omul se fortifica împotriva lipsurilor pe care le prevedea în drumul său spre țară. Dacă uneori putea călători câte o bucată de drum agățat de un tren de marfă, știa că cea mai mare parte urma s-o facă pe jos și de nicăieri nu trebuia să se aștepte la un ajutor oricât de mic.

Trei-patru săptămâni nu s-a mai știut nimic de soarta evadatului. Când a reapărut în lagăr într-o seară, nici camarazii lui nu l-au recunoscut la prima vedere: dintr-o figură tumefiată, desfigurată de lovituri, doi ochi priveau fără să vadă. Îmbrăcămintea îi era sfâșiată, se vedea în câteva locuri pielea învinețită sau în-sângerată. Văzusem uneori oameni schingiuiți, dar despre acesta nu spuneai destul afirmând că trecuse prin momente îngrozitoare. Povestea lui era scurtă și tragică. A spus-o mai târziu, când putea să vorbească, fiindcă un timp n-a reușit să scoată decât sunete neinteligibile.

Pe când se strecura într-o noapte printr-o pădure din apropierea orașului Gorki (unde ajunsese printr-o greșală de orientare, deoarece Gorki era în direcția opusă), își scrântise un picior. S-a târât până la șosea, unde a fost luat de un camion și, cum nu știa rusește, a fost dus fără ceremonie la prima închisoare din drum. Aici au început bătăile și au continuat fără întrerupere până la înapoierea în lagăr, nefiind scutit de ele nici în perioada spitalizării și, firește, nici mai târziu. Carcera l-a avut oaspete tot timp de treizeci de zile, ca și pe St. A fost o aventură eșuată, mai mult o experiență curajoasă, dar urmărită de ghinion.

*

Titlul acestei întâmplări are o intenție ironică, desigur, și nu tocmai nevinovată. De ce? Cu prilejul fiecărei evadări, personajul sovietic al lagărului își exprima nedumerirea (poate sinceră

din punctul lor de vedere): când prizonierii au aici hrană, iar duminica și compot, fac baie la fiecare zece zile și sunt bărbierii săptămânal, ce-și mai pot dori? Nu e o prostie să evadeze?

În concepția omului sovietic la atât se reduc trebuințele individului. Cât despre libertate, la ce-ar fi bună oare libertatea asta? Este filozofia unui popor cu pretenții la supremația mondială. [...]

Așa-zisa bibliotecă a lagărului (am mai spus că aceasta era, în concepția oficială sovietică despre pușcării, o întreprindere model) cuprindea lucrările „celor patru mari” (din care acum n-a mai rămas decât unul, Lenin, și el pe cale să dispară) și câteva broșuri în care ne erau batjocorite neamul și instituțiile „burgheze”, sau proslăvite mărețele fapte de arme ale sovieticilor în războiul cu cotropitorii fasciști. O astfel de „hrană sufletească” nu satisfacea nici nevoile de cultură ale unor ignoranți, dar avea totuși meritul de a facilita contactul cu doctrina marxistă pentru cei care n-o cunoșteau aproape deloc. Altceva nu mai putea fi găsit în bibliotecă. Am decis deci s-o completăm. Începutul l-a făcut un profesor de economie politică, oferind prizonierilor o lucrare în fascicule: *Antimarx*, unde teoriile lui Marx erau analizate la rece, combătute viguros și își pierdeau toată forța de atracție sub disecția autorului, străin cu totul de sentimentul milei în ironie. Studiul acesta a dezmeticit atunci pe mulți aflați în stare de confuzie.

Următoarele cărți apărute în lagăr, scrise și multiplicare cu creionul, erau traduceri. Un grup de generali nemți în trecere pe la Oranki salvaseră de la percheziție un număr de scrieri apărute în limba germană înaintea perioadei hitleriste. La cererea noastră, le-au pus cu bunăvoință la dispoziție spre a fi traduse în românește. Dintr-un număr de titluri am reținut: *Flacăra călătoare*, *Acolo cântă pădurea*, *Ce verde era valea mea*, două scrieri semnate de Humboldt și Stanley, un volum de poezii și altul de proză, ambele aparținând lui Goethe, etc. Traducerile au fost făcute într-un timp record și prețioasele cărți au început să circule în lagăr.

Paralel se desfășura o febrilă activitate de învățare a limbilor străine. Fiecare moment liber era folosit de prizonierii români pentru însușirea uneia din limbile vorbite în lagăr. Cât privește limba rusă, ea se preda oficial după un program, dar avea puțini amatori. Hârtia de scris era foarte solicitată și se vindea la prețuri exagerate, ca și creioanele. Un glumeț afirmase că a căpătat mai ușor Crucea de Fier pe front decât se poate obține o coală de hârtie de tipar în lagăr. Și totuși, prizonierii își sacrificau adesea hrana ca s-o poată procura. Un ȋigan din echipa de căruțași o

vindea la prețul de cinci ruble coala de mărimea foii de ziar. Cu specula asta, ajunsese țiganul să arate ca un voievod de operetă. Mai erau și alți speculanți, printre ei și brigada „ciuș”.

Ofițerii superiori, oameni bătrâni de-acum, care în toată viața lor nu scriseseră decât rapoarte militare, programe de instrucție sau ordine de operații, își descopereau deodată aptitudini scriitoricești, fiindcă paralel cu traducerile începuseră să apară tot felul de lucrări originale, unele foarte valoroase: poezii, povestiri, teatru, compoziții muzicale, eseuri, literatură polițistă, romane. Tot pe atunci, fără să se cunoască proveniența, au început să circule în lagăr *Memorialele* lui Pârvan. Cartea era așa de ferfenițită, încât reconstituirea ei a cerut un mare efort. Multiplicată apoi în zeci de exemplare, nici o altă carte n-a circulat mai mult, și tot n-a putut ajunge în mâna fiecăruia.

Lecturile în comun au fost și ele folosite pentru ca un număr cât mai mare de prizonieri să ia cunoștință de conținutul cărților: se citea cu voce tare și se făceau comentarii. În lagăr erau medici, actori, muzicieni, mulți învățători cu artă de povestitori, soliști vocali, profesori de toate disciplinele, ofițeri activi și printre dânsii stat-majoriști; unii aveau o reputație încă din țară, alții și-au făcut-o după repatriere. *Memorialele* lui Pârvan au marcat în viața lagărului momentul de biruință al spiritului asupra materiei și au creat atmosfera care face să rodească ideile în oameni și-i ajută să privească încrezători viitorul. Fiecare capitol, de la *Laus vitae* până la *Laus daedali*, era ascultat cu pietate, dar emoția cea mai profundă o provoca lectura *Parentaliei*, *epinikion* (cântecul de biruință) și a acelei tulburătoare *Rozalia* (sărbătoarea trandafirilor), memorial în onoarea camarazilor morți în războiul pentru unitatea națională.

La o mare depărtare de acei ani, poate că *Memorialele* și-au pierdut din emoție, verbul lor înaripat n-ar mai putea exercita astăzi aceeași transfigurare, pentru că și sufletele noastre s-au golit de sensibilitate, dar vor rămâne de-a pururi cartea de căpătâi a prizonierilor români din lagărul 74.

Mitică Prizonierul începea să culeagă roadele zbuciumului său: îndrumase lucrurile pe un făgaș sănătos, dunga dintre sprâncenele oamenilor nu mai trăda o stare de confuzie și epuizare sufletească, ci una de concentrare și voință. Și totuși, sprintarul Mitică descoperea mereu mijloace noi ca să întrețină flacăra. Avea relații „diplomatice” cu cei mai reprezentativi dintre prizonierii celorlalte naționalități, organiza simpozioane și nu pierdea nici o ocazie de a se informa.

Dacă cei mai mulți dintre camarazii săi făceau alergie când se citea *Izvestia* sau ignorau gazeta de perete antifascistă, un mic grup putea fi totdeauna văzut asistând cu regularitate și fără ostentație la toate manifestările care puteau să-i ofere o informație folositoare. Nu făcea concurență NKVD-ului. Mitică Prizonierul n-a reușit să agonisească în ființa sa aptitudini de securist, de spion. El era un înțelept care înțelegea că are datoria să nu se lase surprins. Studia mișcările adversarului ca să riposteze adecvat. Ca orice om care trăiește printre primejdii, el sta la pândă. Când a organizat acea grevă a foamei, despre care un politruc s-a exprimat mai târziu, într-un moment de sinceritate necontrolată, că a fost una dintre cele mai mari, ca organizare și număr de participanți, de la revoluție, și că a produs stupoare la Moscova, toate investigațiile comandaturii lagărului (învinuită că n-a preîntâmpinat-o) n-au reușit să-i identifice pe inițiatori. Dosarul s-a închis cu mențiunea: *mișcare spontană*, dar sovieticii știau prea bine că nu era așa. Nici atunci când au fost ascultate emisiuni de radio străine la sediul comisariatului, cu concursul unui prizonier neamț, fost actor înainte de război, care juca rolul unui debil mintal și era folosit acolo ca măturător, nici atunci n-a putut fi depistat Mitică Prizonierul.

Om de o modestie rară, cum v-ați putut convinge, personajul pe care vi l-am înfățișat era în opoziție flagrantă cu ținuta trufașă a învingătorilor. Îi lipsea specialitatea vorbelor umflate și n-avea nimic de cocoș în ținută. Părea foarte naiv și mulți s-au lăsat înșelați de această poză. Tăria lui poate că sta tocmai în însușirea de a trece nebăgat în seamă.

De existența acestui Mitică știa și administrația, și organul polițienesc sovietic, dar n-au reușit să pună mâna pe el. Pentru că Mitică nu era, cum am spus, o persoană anume; doar că rușilor le-a fost imposibil să înțeleagă cum stau lucrurile, cu tot spionajul lor.

(Din capitolele „Proștii fug de... fericire“ și „Mitică Prizonierul“)

Dincolo de canoanele divergente ale celor două istoriografii oficiale, română și maghiară, publicul larg știe prea puține despre cum au trăit maghiarii transilvăneni anii Primului Război Mondial: invazia română din 1916, întoarcerea frontului, înfrângerea Puterilor Centrale, disoluția monarhiei austro-ungare, pierderea Transilvaniei și schimbarea stăpânirii, consfințită apoi prin Tratatul de la Trianon. Volumul propune cititorului român, pentru întâia dată, o privire de ansamblu asupra evenimentelor așa cum se oglindesc în jurnalele și memoriile epocii. Dintre cele aproape o sută de scrieri editate până acum în limba maghiară pe această temă și din cantitatea mult mai mare de manuscrise inedite, reputații istorici Nándor Bárdi și Judit Pál au ales fragmente din consemnările a 45 de autori. Secvențele de mai jos fac parte din însemnările lui Sándor Balázsovich, farmacist din Sfântu Gheorghe. Pe pagina alăturată, refugiați secui din toamna anului 1916, fotografie din fondul Árpád Kováts.

DINCOLO DE TRANȘEE MAGHIARII DIN TRANSILVANIA ÎN MARELE RĂZBOI

Texte din jurnale și memorii alese și adnotate de
Nándor Bárdi și Judit Pál. Traducere de S. Skultéty

28 AUGUST [1916]

La ora 4 dimineața a zilei de luni, m-au trezit strigăte îngrozitoare. „Anna, Margit (numele celor două servitoare), sculați-vă, au năvălit românii, trebuie să fugim numaidecât!” La 5 și jumătate, o porniserăm în mica trăsură spre oraș cei doi Laci, Rudi și cu mine. Tocmai atunci se aducea, în piața mare, la cunoștința populației să se refugieze neîntârziat. I-am predat imediat lui Rudi cele 150 de coroane bani gheață pe care-i aveam în farmacie și obligațiunile mele de război în valoare de 18.000 de coroane, precum și alte documente valoroase, după care am luat-o înapoi spre Simeria,¹ unde se puneau deja bagajele în carul tras de vaca cea mare și de căluț. Tot aici se afla și familia Mihalik, cu bagajele ei, și am purces la drum împreună spre Valea Crișului, dar, pentru că prin Vădaș nu se putea trece, am luat-o din nou pe șoseaua națională, unde mi-am luat rămas-bun de la ai mei.

1. Szemerja, sat din 1880, azi cartier al orașului Sfântu Gheorghe.

Pe drumul de întoarcere – car după car, drumeț după drumeț, fără nctare. Până să ajung acasă, Iza dusese totul – mobilă și covoare – în pivniță, după care și-a făcut bagajele și, la ora 4 după-amiază, a plecat împreună cu Jancsó, directorul școlii gimnaziale. I-am însoțit până la vama de pe strada Csíki, după care am dat o raită prin oraș – lipsit de viață la ceasul acela. *L-am căutat pe primar, dar plecase și el.* Chiar atunci, un om pe nume János Katona se apucase să mâne, de la Kupferstich, cinci porci mari. După o cină cu ouă jumări, m-am culcat la ora 8 și jumătate. La 9 și un sfert, o explozie puternică a semnalat distrugerea podului de cale ferată de la Chichiș, iar, peste nu multă vreme, și a celui de la Ghidfalău. După care am adormit buștean până la ora 6 dimineața.

29 AUGUST [...] Bucătăreasa mi-a venit acasă cu patru ceasuri, patru linguri de argint, patru cuțite, patru furculițe și cu o tavă de argint, pe care le-a luat din magazinul bijutierului Hochmann, magazin pe care soldații noștri l-au spart, împreună cu băcănăia lui Antal Pap și cu debitul de tutun. După-amiază, la ora 4, m-am dus în oraș, abia dacă am întâlnit doi-trei civili, în schimb, mulți militari care se retrăgeau. Dr. Barabás – care a preluat administrarea spităliului – ședea la marginea parcului. Am cerut și eu banderolă de Cruce Roșie.

M-am dus la cazarma de jandarmi, în fața căreia stătea în mașină un locotenent-colonel, de la el am aflat că trupele noastre se grupează în pădurea din sus de Sfântu Gheorghe și că aici va fi câmp de luptă. Dintre cei trei-patru sute de oameni aflați în oraș, mai mulți s-au retras în pădure, mai ales în sălașul de noapte de la Șugaș.¹ Cazarma de jandarmi e plină de refugiați covășneni, abia-și aude omul propriile vorbe de atâta plânset de copii mici. [...]

2 SEPTEMBRIE Când ne-am trezit, era răcoare, înnorat, bătea vântul – după o noapte pașnică și liniștită. Dimineața, la ora 8, m-am dus în oraș și am deschis farmacia. Am scos în fața farmaciei banca și niște saci. S-au strâns curând douăzeci-treizeci de oameni, care au tot stat până la prânz să se frământă ce și cum o să fie. Se-ntrebau unii pe alții dacă au vreo veste. Dacă se-ntâmplă să vină vreunul din sat – ciorchine pe el cu întrebările. Rápolti s-a dus să dea o raită până la calea ferată și a venit cu știrea că totul: clădirea gării, locuința șefului de gară și cea a cârciumarului, încăperile administrației erau, toate, vraște, toate mobilele făcute țăndări.

1. Șugaș (Sugás) era locul de agrement de lângă oraș, amenajat încă din secolul al XIX-lea.

Învățătorul András Faluvégi de la Arcuș a sosit în oraș la ora 10 și a luat și el loc în fața farmaciei. A crezut că aici o să afle vești proaspete. Noi am fost însă cei care am aflat de la el următoarele lucruri interesante: baronul, soția și fiica lor, Marietta, au pornit-o seara la ora 10 cu trei trăsură, dintre care pe una – în care stăteau baroana și fiica – o mână baronul. În cealaltă, stătea, cu un orfan de război, o soră de caritate de la creșă. Cea de-a treia, goală, i-a însoțit până la Valea Crișului, de unde i-au luat cu ei pe baroana Kálnoky și pe baronul Mattenel – prin Malnaș, peste platoul Hatod, în comitatul Odorhei – până la Cristuru Secuiesc. Obiectele de argint și de aur le-au rânduie luni după-amiază în lăzi și le-au trimis înainte, în care trase de boi. Cheile castelului i le-au dat lui Faluvégi. Miercuri după-amiază – până spre zorii zilei de joi –, a sosit la Arcuș o companie de husari. Ofițerii au tras la castel, dar nu s-au culcat în camerele de oaspeți, ci au dus saltelele și așternuturile în grădină, după care, la ora 4 în zori, au plecat în liniște. Faluvégi a auzit de la subofițerul Barcsay că regele român a fost forțat să semneze duminică seara declarația de război, după care regele a fost evacuat din țară, prin Ungaria. De asemenea, Faluvégi a auzit de la un plutonier de jandarmi evadat din prizonierat că românii au intrat marți seara în Târgu Secuiesc (vreo patru companii) și că n-au făcut nimănui nici un rău, iar comandantul a declarat să-și vadă cu toții liniștiți de treabă, că ei n-au venit să jefuiască și să ucidă. Chiar și la Arcuș, Valea Crișului și Călnic, cea care tâlhărește și distruge e gloata rămasă acasă. Tot asta zicea și câte un gospodar venit de la Malnaș. [...]

Peste puțin timp, au venit și au descălecat militarii [români], în frunte cu patru ofițeri. După ce, la întrebarea doctorului Barabás, căpitanul – căruia Barabás i s-a adresat cu „maior” – a declarat că vorbește foarte puțin germana, fostul primar Ferenc Kovács a exprimat salutul personalului spitalicesc, punând spitalul la dispoziția bolnavilor. După care a solicitat ca integritatea fizică și avutul populației civile pașnice să intre sub protecția armatei. Prima întrebare a căpitanului a fost dacă există trupe în oraș sau în apropiere. A cerut un răspuns sincer, atrăgând atenția asupra urmărilor inducerii în eroare. După *răspunsul liniștitor*, a declarat că ei, ca națiune civilizată, au venit în numele civilizației, nu să fure, să jefuiască și să ucidă, ci să-și îndeplinească misiunea militară. Toată lumea să-și ducă, așadar, traiul mai departe, ca până acum. Să-și vadă liniștit de treabă, deoarece, dacă nu vor exista silnicii, atunci nici un fir de păr nu i se va clinti nimănui.

După aceea, au vizitat spitalul și fabrica de țigarete. Căpitanul (care pe drum s-a prezentat: Mirodescu, din Regimentul 2 roșiori)

m-a întrebat unde se poate cumpăra un vin bun. Tocmai ne aflam înaintea lui Gyula Császár și i-am însoțit înăuntru. Elek Nagy a adus trei sticle de vin din cel pentru friptură, dintre care două le-a plătit Mirodescu, iar una eu (5 coroane butelia). Vinul a plăcut nemaipomenit, iar, la a treia sticlă, Mirodescu – care arăta a om plin de viață, jovial, prietenos – a interpretat într-o maghiară fără cusur cântecul popular *Ritka árpa, ritka búza, ritka rozs* și a închinat un pahar pentru maghiari. După care a mai cumpărat zece sticle de vin pentru subofițerii săi și, luându-și rămas-bun cu „Viszontlátásra!” de la husarii care așteptau afară, a luat-o înapoi la trap, spunând că trebuie să-și îndeplinească „misiunea”. Înainte de a sălta pe cal, și-a dat cartea de vizită.

I-am cerut unui husar baioneta și am examinat-o. Căpitanul a dat semnalul de încolonare nu cu vorba, ci cu un fluier strident, după care au pornit-o la trap etc. Populația orașului era foarte temătoare și s-a ascuns, doar cofetarul român, Bálint Fadgyas, József Sequens, Albert Székely, notarul Rápolti de la Ozun, József Kende și încă vreo zece-cincisprezece oameni erau prezenți. Se înserase de-a binelea când au plecat (să tot fi fost ceasul 7). Cernea o ploaie mărunță și caldă. M-am întors acasă. Pe drum, am văzut, pentru prima oară din ziua luni încoace, ferestre luminate la negustorul Antal și la Györbíró, inspectorul orașului. Întregul act s-a desfășurat de parcă nici n-ar fi fost război, ci s-ar fi derulat pe scenă, într-un spectacol de operetă. Nici ofițerii – în cizmele lor de lac și în costumele tivite cu firet aurit – nu mi-au făcut impresia unor luptători de-adevăratelea. Ba mai mult, era aurit chiar și harnașamentul unui locotenentel mic de statură, proaspăt ras. Atât caii ofițerilor, cât și ai trupei erau într-o condiție excelentă și, în general, erau cai mari. Se vedea că abia trecuseră șapte zile de când erau în război.

Într-un cuvânt, începutul nici că putea să debuteze mai bine. Deie bunul Dumnezeu ca nici continuarea să nu fie mai real! Seara, la ora 9, după scrierea acestor rânduri, mă retrag pentru odihnă de unul singur, deoarece azi Rápolti cinează la Székely, unde și eu aș fi fost invitat. Azi am trecut, așadar, cu bine de criză, și toată lumea s-a dus să se culce răsufilând ușurată. Plouă, de parcă cerul ar lăcrima pentru pierderea Ardealului. Căci cine știe de n-o fi pierdut Ardealul pentru totdeauna. [...]

4 SEPTEMBRIE Minunată zi caldă de toamnă. M-am dus la farmacie la ora 7 și jumătate și m-am întâlnit în piață cu abia sosita companie pusă pe prădăciuni, între ei aflându-se și doi soldați vorbitori de maghiară. Fără rost a fugit populația – se adresa ofițerul

lumii care se strânsese –, căci ei nu fac rău nimănui, după cum n-o să provoace neplăceri nimănui nici cazacii care urmează să vină după ei, deoarece aceștia se vor afla sub conducerea comandamentului românesc. După nu multă vreme, a sosit și o jumătate de regiment și husari români, care s-au instalat în oraș. Apoi, compania de prădăciuni a început furțișagurile. La farmacie, au luat 500 de grame de tinctură de iod, zece paste de dinți Pebec și douăsprezece de Kalodont, treizeci de sticlute cu apă de colonie, o periură de dinți, treizeci și șase de pastile de enbmat¹ – pentru care mi-au dat chitanță de primire, iar locotenent-colonelul a spus că guvernul român va plăti, dar nu știe unde și când.

După care au dat spargere la pivnița restaurantului cel mare și au luat de acolo toate cele două-trei sute de sticle de șampanie și cele cincizeci-șaizeci de sticle de vin. Când m-am înapoiat, după masa de prânz, tocmai prădau casa lui Kupferstich și prăvălia cooperativei [de consum și credit]. Stăteam așezați dinaintea farmaciei cu doctorul Barabás și cu consilierul regal Szeremley, când am văzut cum stau să examineze, la rând, lacătele tuturor prăvăliilor din piață și de la porțile caselor, ca să vadă pe unde se poate pătrunde cel mai ușor, unde se poate da spargere. Unul dintre lacătele de la prăvălia lui Kozma l-au și spart. Iar de la etajul casei Bogdán s-au pornit să care îmbrăcăminte. Iar în prăvălia lui Hochmann intrau și ieșeau – ca la cârciumă.

A intrat în farmacie un soldat român și a cerut tinctură de iod, la valoarea de 1 coroană plătind 75 de bani. A spus că atâta face o coroană. De spaimă, l-am căutat pe locotenent-colonel, să cer o santinelă pentru la noapte în fața farmaciei, ceea ce locotenent-colonelul mi-a și promis, dar eu am fost sigur că farmacia îmi va fi prădată. [...] Cei câțiva oameni rămași aici sunt disperăți și se plâng unii altora ce o să fie la noapte. Acum, când scriu aceste câteva rânduri, este ora 9 a unei minunate seri cu clar de lună. Cum o să treacă oare noaptea și cu ce o să ne trezim mâine-dimineață? Îmi las sufletul, familia și patria în paza bunului Dumnezeu.

5 SEPTEMBRIE Ieri – o zi dintre cele mai frumoase – s-a mai petrecut un eveniment: în jurul orei 10 dimineața, în spatele Casei Comitatului și paralel cu ea, dinspre Arcuș în direcția Vâlcele, a trecut un avion. Ofițerii români tocmai descălecase și vorbeau în fața cafenelei; după cum a constatat locotenent-colonelul, a fost un biplan unguresc. În afară de asta, avioane s-au putut vedea încă din după-amiaza zilei de duminică 27, precum și pe 29 și 30

1. Așa figurează în textul manuscris.

dimineața. Și azi a fost o minunată zi de toamnă. După un somn bun, m-am sculat la 6 și m-am grăbit spre farmacie, de teamă că s-a dat spargere.

Slavă Domnului, azi nu i s-a întâmplat nimic. În prăvălia lui Ferenc Gál, în cea a lui Berkovics, Mór Benkő și în cele două ale lui Kolcza au intrat însă, ba prin față, ba prin spate, prin efracție, iar după soldați le-au luat la jefuit oamenii, dar pe aceștia i-au oprit de la furat ofițerii, alungându-i cu focuri de revolver și cu cravașa. În fața prăvăliei lui Hochmann, zăceau pe jos un cuțit și o furculiță de argint, un ceas spart și pietre de inel. Spre prânz, a trecut din nou în zbor un avion (se pare) german, în direcția de ieri.

Azi, locotenent-colonelul Nyáguly¹ a dispus aducerea la cunoștință a faptului că nici militarii, nici civilii n-au voie să fure, iar cel care va fi prins asupra faptului va fi împușcat. La prânz însă, în drum spre casă, din prăvălia lui Kolcza, dincolo de jaluzelele trase, se auzea zarvă. Azi au fost aduși de la Hăghig, cu trăsura lui Bolyér, doi oameni, nu se știe de ce. Dr. Barabás a scris azi în farmacie două rețete. Ducându-mă după-amiază în centru, am văzut că directorul fabricii de țigarete și alții cară din prăvălia cooperativei marfă cu căruciorul. După ora 5, când m-am dus acolo, abia dacă mai exista în ea ceva. Azi a venit aici un camion românesc. Mai târziu, locotenent-colonelul a încuiat personal prăvălia cooperativei. A fost jefuit și croitorul Orbán. Locotenent-colonelul l-a arestat pe căpitanul de poliție Béla Sikó, pentru că n-a vrut să-i arate atelierul de fierărie.

Rápolty s-a dus ieri, luni, acasă, și de atunci sunt singur. Azi, locotenent-colonelul a ordonat să se anunțe că cel care – fie el militar ori civil – va fi prins că circulă pe stradă după ora 8 seara va fi împușcat. Acum îmi spune Anna, bucătăreasa, că sacul de orz și sacul de tărâțe, pe care acum le-am adus de la Apor, s-au terminat. Cu ce-o să hrănesc porcul de-aici înainte... Oare ce-or fi făcând ai mei și din ce-o să trăiască și ei? Azi a stat de pază în fața farmaciei un soldat român evreu. Spune că pe 27, la miezul nopții, a aflat că ne-au declarat război, că ar vrea să dezerteze spre Budapesta și că România o să dea de belea ca Serbia. [...]

6 SEPTEMBRIE [...] Azi după-amiază, regimentele 11, 12 și 24 infanterie și-au așezat tabăra lângă oraș. Seara, în drum spre casă, la pod, doi soldați români stăteau santinelă și m-au întrebat unde mă duc. I-am chemat cu mine să le arăt unde locuiesc și, deoarece au zis două-trei cuvinte germane, i-am invitat înăuntru, sperând că știu nemțește, și i-am cinstit cu niște lichior și slănină, după care m-am apucat și eu să cinez. Între timp, au mai cerut slănină

1. Probabil Neagu.

și au băut trei litri de vin. Le-am oferit câte două țigări de foi. Au plecat la 21 și jumătate. Se numeau Constantin Gheorghe și Dumitru Vasile, erau din Galați și-și satisfăceau serviciul militar în Regimentul 11 infanterie. Azi, aspectul orașului s-a schimbat, maghiarii s-au retras, le era teamă să se arate, locul le-a fost ocupat de mulțimea de români veniți grămadă de pe la țară și care au plecat acasă cu carele pline. Spre seară, au sosit, dinspre inten-dență, vreo zece care trase de boi, mânate de țărani români și care transportau muniție pentru artileria ce urma să sosească.

7 SEPTEMBRIE [...] Spre ora 10, a sosit un colonel cu trăsura dinaintea prăvăliei lui Blaskó și, văzând jaful, și-a ieșit rău de tot din fire și a dat ordin ca acela care va continua să jefuiască să fie împușcat, însărcinându-l pe un căpitan cu păstrarea ordinii.

Nici n-a plecat bine, că, după un ceas, cine altul – decât căpitanul – era în fruntea ostașilor la jefuit... Spre prânz, au sosit pe cai mărunți și slabi, oprindu-se în piață, ostași înarmați cu baionete și civili. Tot în piață, amestecându-se printre aceștia, românii din Vâlcele¹, pe care un căpitan îi înștiințase de ieri că primesc, și azi, produse de băcănie. Pe aceștia însă, niște ostași călare i-au alungat după-amiază din oraș, dar popa român tot a dus acasă două care încărcate de produse. Azi-dimineață, steagul românesc a fost arborat în fereastra cazinoului, iar după-amiază deasupra porții primăriei, în puternice strigăte de „Trăiască!”.

După-amiază, a venit să mă ia un automobil condus de Blaskó. Aveau nevoie de benzină. Pentru că nu le-am putut da decât zece litri, au spart pivnița lui Kovács, de unde au luat un recipient de sticlă de 40 de litri cu benzină. Mie, unuia, mi-au dat bon de primire a benzinei în biroul brigăzii, instalată în casa Bene – unde s-a mutat azi și generalul. Azi a sosit la marginea orașului și Regimentul 3 artilerie. La prânz, în drum spre casă, am văzut că fuseseră prădate și casa doamnei Botár, precum și cea a lui Pali Benkő. După-amiază, spre ora 4, Anna a venit după mine să-mi spună că cei doi ostași care au fost la mine ieri s-au dus acasă cu alți doi colegi și au cerut vin și mâncare. Le-am trimis patru sticle de vin. Spre seară, pe lumină, m-am dus acasă. N-am văzut țipenie de om pe tot drumul. Este o seară minunată cu lună și scriu aceste rânduri cu fereastra deschisă. Oamenii se plâneau azi unul altuia din pricina jefuirii caselor orașenilor. Nimeni n-a îndrăznit să se arate pe stradă. Mulți spuneau că nu mai rabdă să vadă atâta devastare și că vor pleca în bejenie sau își vor pune capăt zilelor. Mă las pe seama vrierii bunului Dumnezeu.

1. Satul Vâlcele de lângă oraș – locuit, în mare parte, de români.

8 SEPTEMBRIE În noaptea asta nu s-au mai jefuit la fel de multe locuințe ca ieri – că, de fapt, nici n-a mai rămas nimic de jefuit. La drept vorbind, ieri au fost prădate toate casele. Azi m-am dus să mă uit la casele lui Kese și Lantos. M-a cuprins jalea când am dat cu ochii de distrugerile săvârșite fără pic de suflet. La Kese au făcut țandări și mobilele de sufragerie, au sfâșiat pernele; covorul și perdelele erau însă la locul lor. I-au jefuit aproape pe toți locuitorii orașului. Azi-dimineață, la ora 6, au plecat militarii din Regimentul II cavalerie, după care au trecut în șir pe strada Csíki două regimente de infanterie, iar pe strada Székely vreo sută de tunuri. Generalul se plimba azi pe stradă și a văzut mai mulți ofițeri în farmacie. A intrat și m-a întrebat dacă au plătit pentru cele cumpărate. Jaful a continuat azi sub acoperire militară în prăvălia lui Lajos Ferencz, a lui Istvánfi, Stibi, Kolcza (cea din piață), a lui Mór Benkő și a altora, în restaurantul lui Gyárfás, al lui Kónya și Szász etc.

Au luat și au dus azi-dimineață cei doi boi aflați la mine: au venit după ei patru militari, care i-au mânat ajutați de un rândaș. Mi-au dat pentru asta o chitanță de primire. Cei patru militari au mers de colo-colo prin camere, s-au uitat prin dulapuri, au tras sertarele în prezența Annei, ba mai mult doi au și cântat la pian. După aceea, au băut lapte și vin, au mâncat mere, au cerut țigări, dar Anna nu le-a putut da, după care, vârand în buzunar două săpunuri și o hartă, au plecat. Azi-dimineață, generalul a dat și pentru mine gaz lampant, zahăr, cafea, sare, rom, ceai, lumânări, chibrituri, cafea neagră. Mi-au venit azi în farmacie mulți medici, farmaciști și un medic veterinar, toți din Galați și împrejurimi. Generalul nu le-a dat voie celor din Vâlcele să intre azi în oraș, dar popa și câțiva țărani inimoși au transportat acasă cu carele marfa împărțită de ofițeri. Un maior și-a rupt după-masă bastonul pe spinarea a trei soldați.

În urma soldaților, azi s-a adus și făină, iar la brutării a început să se coacă pâine, astfel încât încet-încet această operațiune a ajuns în spatele teatrului de război. În seara asta s-a aprins deja și lumina, și astfel ziua a trecut mai calm, mai liniștit după grozăviile de ieri. Slavă bunului Dumnezeu, nu s-a întâmplat nimic nici cu farmacia, de-ar păzi Dumnezeu, dimpreună cu viața-mi, și mica agoniseală. Azi toată ziua pe nimeni n-ai putut vedea pe stradă, în afară de Kende, Klein, Blaskó, Borlély și Barabás. Vremea a fost și azi frumoasă, plăcută. [...]

9 SEPTEMBRIE [...] Experiența mea de până acum privind armata română este că: îmbrăcămintea le este de pe acum jerpelită, umblă, în cea mai mare parte, în opinci – chiar și evreii –, căci sunt ușoare, comode. La drept vorbind, doar caii proveniți din Ungaria sunt

frumoși și buni, ceilalți sunt mărunți ca niște pisici. Ofițerii de la intenvență au, de cele mai multe ori, cai mai mici de statură. De la jaf nu se dau în lături nici ofițerii, fapt pe care ofițerul de la pază, prezent, nu doar că-l trece cu vederea, dar mai și pune umărul să-l ajute. Ostașii nu sunt disciplinați. Doar băta și biciul îi pot obișnui cu ascultarea. L-am văzut pe locotenent-colonel cu ghetete galbene de toval cu șireturi și jambiere de culoare albastră furate. Cazacii ruși nici c-ar fi putut să săvârșească ravagii și distrugerii mai mari decât au făcut soldații români. Ofițerii nu aveau nici ei nici o veste, căci de zece zile nu mai citiseră ziare. Se vede, așadar, că și serviciul poștal era la ei cu totul incipient. [...]

12 SEPTEMBRIE Zi foarte agitată azi. Oamenii au primit de dimineață făină, iar, din băcănia lui Kovács, zahăr. Un soldat le-a dat Annei și Linei stofă de îmbrăcăminte și pantofi din magazinul lui Berkovics. Spre prânz, trupele care, vreme de mai multe zile, campaseră la marginea orașului au pornit la drum. Două regimente de infanterie (24 și 12), regimentul 6 de artilerie, urmate de trupele de întărire au luat-o spre Vâlcele. De-abia au ieșit din oraș, că dinspre calea ferată au și sosit trupe de geniu. Era cumplit de trist să vezi, în coloanele de trupe care treceau, mulțimea de care secui ieșiți, cai și tot felul de bunuri luate cu jafca. *Cocoțat în vârful unui car – chiar și un păun*. Cireada mânăta de trupe era alcătuită din cele mai frumoase exemplare de vaci și viței din soiuri apusene. Duceau cu ei și mânji cât pentru o herghelie și foarte multe trăsuri.

Coloana se tot oprea, căci se înainta greu, răstimp în care mulți ofițeri și soldați au intrat în farmacie, mai cu seamă pentru pastă de dinți, apă de colonie și *neusalvarsan*¹. Cât privește militarii care staționau în fața casei mele – mi-au cules fructele din grădină, ba au luat cu ei chiar și hamul din șopron. *Cât despre general – a plecat în zori, fără să-și ia rămas-bun de la stăpânul casei, ducând, în schimb, cu el plapumă, pernă și pilote*. Azi-dimineață, jaful din pivnița cafenelei Kossuth a continuat. *Un ofițer a luat cele șase sticle de șampanie de la un soldat care tocmai trecea cu ele prin fața farmaciei și le-a depus aici, dar n-a mai venit după ele*.

13 SEPTEMBRIE Un căpitan și un sublocotenent au distribuit azi în piață bonuri de carne și au făcut cunoscute mai multe ordine, talmăcite de Ferenc Kovács. Căpitanul mi-a eliberat un bilet de liberă trecere. E un căpitan de o sensibilitate deosebită, căci, când

1. Medicament împotriva sifilisului.

o fetiță orfană în vârstă de zece ani i-a cerut bon de carne, au început să-i curgă lacrimile de înduioșare și i-a dat copilei cinci lei.

Dimineață, cel puțin trei sute de care cu boi din țara românească au transportat (se pare) ovăz și făină spre Vâlcele, în urma trupelor. Iar spre prânz și-a făcut apariția un grup de trei sute de bicicliști, care peste puțin timp și-a văzut de drum. După masa de prânz, am tram-balat lucrurile lui Pali Benkő la mine. Azi-dimineață, au dat spargere și în locuința mea de la Simeria, în odaia dinspre stradă au răvășit totul, iar zahărul cubic (circa 4-5 kilograme) mi l-au luat pe tot. [...]

14 SEPTEMBRIE Am crezut că vin vremuri mai calme, mai așezate. Din păcate, s-a întâmplat invers. Azi, căpitanul a dispus forțarea ușii dinspre curte a prăvăliei lui László Miske, astfel că – așa cum au procedat și în cazul cămării de alimente a lui Fülöp – au furat de acolo totul. În același timp, au luat tot ce se putea lua din prăvălia cu produse din piele a lui Teutsch, precum și din cea a lui Ruts, au încărcat totul în carul lui Géza Zsigmond și au transportat marfa, sub acoperire militară, în localul fostului orfelinat. Cu alte cuvinte, *azi s-a dispus ca bunurile celor care nu sunt acasă să fie socotite pradă de război*. Până una-alta, cutreieră doar prăvăliile, nu știu dacă n-o să vină și rândul locuințelor particulare. Cele două trăsurile ale lui Béldi au fost duse în curtea primăriei. *Un soldat mi-a oferit spre cumpărare recipiente farmaceutice cu tinctura amara și tinctura china, luate din cealaltă farmacie*. Am auzit că sediul comandantului de brigadă se află la Hăghig, acolo se transportă, de aici, pâinea și mulțimea de alimente pe care și azi le jefuiesc de prin prăvălii. Jaful nu se mai isprăvește, așadar, și nici că o să se termine până n-o să-i jefuiască pe toți. Nu doar cei care o să revină, dar nici cei care au rămas pe loc n-o să mai aibă, în câteva săptămâni, ce băga în gură. Oamenii deznădăjduiți se plâng unii altora și, îndeobște, sunt atât de necăjiți, că ar prefera mai degrabă să moară. În aceeași situație sunt și eu.

Am fost să văd din nou locuința lui Dezső Szász. I-am găsit câinele în odaia din spate, stând în același loc în care-l văzusem acum șase-opt zile, întins lângă pat. Cine știe de câtă vreme păzește acolo, nemișcat, nemâncat și nebăut, acest animal credincios locuința jefuită. După-amiază, am adus la mine obiectele cele mai valoroase – care mai rămăseseră – ale lui Pali Benkő, apoi m-am dus la farmacie să-i dau medicamente doamnei Bléga. Am văzut că de la Lajos Ferencz se continuă necurmat să se care marfă. Am văzut cum se dă spargere la prăvălia lui Szvoboda și se cară bună-tate de haine și gulere de blană, care mai de care mai scumpe. A

venit chipurile ordin că tuturor celor plecați trebuie să li se ia totul. E groaznic să te uiți – se fac de-acum trei săptămâni – la jaful deșănțat, *la care ia parte, pe ascuns, și lumea de pe-aici. Și e groaznic să locuiești printre astfel de oameni*. Căci oameni inteligenți, cu suflet bun abia dacă mai sunt în oraș vreo sută, restu-s trei-patru sute de bătrâne și bătrâni bețivi ajunși într-o stare deplorabilă, care acum nu lucrează nimic. Rufe mele albe, spălate acum două săptămâni, zac și azi necălcate, deși avem două servitoare, dar ce spun: nici măcar odaia nu mi-au dereticat-o. Vino-n ajutor sărmanei noastre patrii, bunule Dumnezeu, și fă o minune, pentru ca această situație cumplită să nu țină multă vreme! [...]

22 SEPTEMBRIE [...] Azi a continuat să se dea cu mătura prin oraș. Cât despre furturi – abia dacă se mai petrec. Spre seară, în tot orașul s-a lăsat o liniște grozavă, nu puteai vedea nicăieri nici țipenie. *Zsigmond Serester, argatul, mi-a făcut-o: în cele vreo șase zile cât a fost aici, a cărat tot ce i-a căzut în mână*. O femeie de-aici s-a dus la căpitan. Ea slujise la părinții lui cu șaisprezece ani în urmă. Căpitanul a recunoscut-o și a cerut să vină la el. Femeia a spus că tatăl căpitanului a fost colonel, că are doi frați – ambii ofițeri – și o soră și că sunt oameni foarte buni. Eu mi-am dat seama de asta încă de la prima ocazie. Pe micuța orfană – căreia-i dăduse cinci lei – am revăzut-o azi, la casa lui, frumos îmbrăcată. Domnul căpitan i-a spus copilei că o va trimite la București. [...]

28 SEPTEMBRIE O minunată vreme caldă. Dimineața, am fost pe-afară, la lotul de pământ, unde se culegea porumbul. După-amiază, jandarmeria, cu sediul în primărie, a emis noi ordine, conform cărora prăvăliile se vor deschide și toată lumea poate cere marfă doar pe bani. Începând din această seară, garda civilă va menține ordinea, atât în timpul nopții, cât și în timpul zilei. Patru notabili înstăriți vor fi reținuți vreme de patru zile ca ostatici, ca să nu se întâmple nici jafuri, nici incendieri și ca să nu aibă de suferit nici soldații, nici civilii. În același timp, vor fi pedepsiți cu execuția toți militarii și civilii care vor fura de acum încolo. Este interzisă intrarea fără aprobare în casă străină etc. *Și eu am figurat pe lista ostaticilor, dar, după ce s-a aflat că sunt farmacist, am fost scutit*.

Am făcut cunoștință azi cu noul primar, care tare mi s-a mai plăns cât de greu și neplăcut este să faci față numeroaselor ordine contradictorii.

29 SEPTEMBRIE O minunată zi caldă. Dimineața am fost la lot, unde se recoltau porumb și cartofi, după-amiază – la farmacie.

Dimineața, pe câmp, am zărit un frumos porc rotofei. Era mort. La fabrica de țigarete se face inventar, *iar mașinile fabricii de textile au luat, se zice, calea României cu trenul*. De furat se fură și azi – sporadic. Din locuința lui Benkő lipsește un pat mic. Vreo nouă-zece măcelari (civili) români și-au găsit sălaș în casa lui Biena, unde au tăiat azi vreo cincisprezece porci.

Azi și-a intrat în pâine noul căpitan de poliție, sosit ieri, profesor de teologie la Sibiu, născut la Zărnești, care vorbește bine ungurește și care mi s-a prezentat în fața sediului de poliție, numele însă i l-am uitat, și care, venind cu mine la farmacie ca să cumpere medicamente, a pregetat să le primească gratis, ba chiar și cu preț redus. Domnul este un mare dacoromân, iar la întrebarea mea ce e nou în lume, mi-a răspuns că, în ce ne privește pe noi, românii, stăm foarte bine. Din Dobrogea, unde năvăliseră bulgarii și germanii, i-am izgonit și i-am respins până la Varna. Iar în Ardeal, Târgu Mureșul a fost, și el, deja ocupat, și românii au făcut douăzeci și opt de mii de prizonieri. [...]

5 OCTOMBRIE [...] Azi, cât a fost ziua de lungă, s-a auzit limpede bubuitul tunurilor. Tocmai stăteam, la ora 4 și un sfert după-amiază, în fața farmaciei, când am văzut un caporal dând jos steagul românesc. După asta, a început agitație în rândul militarilor. A sosit o mașină și s-a răspândit vestea că militarii pleacă, și rămân aici doar jandarmii. Mai târziu, Kende a venit cu știrea că s-a interzis de-acum ca oamenii să stea de vorbă între ei.

György Kásás de la Vâlcele a dat de știre că la Baraolt sunt deja militari maghiari și că cei din Vâlcele sunt disperați că, dacă înving ungurii, atunci pe ei o să-i spânzure pentru tâlhărie. A citit ieri la Brașov, în *Gazeta de Transilvania*, că românii au fost respinși treizeci de kilometri de la Sibiu. Dimineață, pe la ora 10, a trecut pe deasupra orașului un avion. Spre seară, am rugat să mi se aducă o sticlă de vin de la Cintos, de unde au fost luate și duse și patru butoaie cu vin la poliție, sub supravegherea lui Kovács, primarul orașului.

Într-un cuvânt, azi a fost o zi aducătoare de bucurii. A apărut o slabă rază de speranță că poate ajută bunul Dumnezeu armata noastră și ne salvează de la anexarea Transilvaniei la România. [...]

6 OCTOMBRIE [...] M-am dus în oraș și am văzut, în fața lui Bikkfalvi, mai multe mașini care staționau și mai mulți ofițeri superiori plimbându-se pe asfalt, printre ei doi generali și un medic de regiment, care au fost la mine în farmacie acum o lună și ne-am

cunoscut. Acest medic își lua micul dejun – o bucată de ciocolată – chiar dinaintea farmaciei. Mașinile soseau tot mai des, iar spre prânz au venit dinspre strada Csíki și unitatea de transport al trupelor de întărire, precum și trupa de cavalerie. Se putea observa că se pregătește o amplă retragere, cu atât mai mult cu cât și azi toată ziua s-a auzit bubuitul tunurilor, chiar dacă nu la fel de mult ca ieri.

Vorbind cu primarul Aleman, mi-a spus că ieri căpitanul de poliție Gujman a șters-o fără nici măcar să-și ia rămas-bun. Și că o s-o șteargă și el, căci comandanții militari s-au făcut nevăzuți azi în zori, împreună cu ostașii. Pe la ora 1 a și plecat, într-adevăr, cu o mașină spre Brașov. După-amiază, diferite trupe se retrăgeau de-acum în șiruri dese, prin strada Csíki, spre Reci, trupele de infanterie însă n-au ajuns nici până seara în oraș. Soldații în retragere au forțat azi în zori poarta casei Bernstein, au spart ușa prăvăliei și s-au apucat să jefuiască. Am văzut cum medicul militar a ieșit din primărie cu o mașină de scris și a pus-o pe mașina sa. După-amiază, marfa adunată în vechiul local al orfelinatului a fost împărțită de soldați populației. Și în fabrica de textile a fost azi tăcere mormântală și nu s-a mai cărat nimic la gară. Nici la fabrica de țigarete nu s-a mai prezentat azi comisia de inventar. Graba înfrigurată cu care a fost luată și dusă marfa de la fabrica de țigarete și de la cea de textile a fost semnul că ceva nu e-n regulă în ograda românească. [...]

7 OCTOMBRIE [...] Prăvălia lui Bernstein a fost din nou jefuită, direct pe poartă, azi-dimineață. Cel care a forțat ușa a fost medicul cu grad de colonel. Mihály Szakács, locuitor din Sfântu Gheorghe, tocmai ieșea de acolo cu două bucăți de postav, spunând că sunt pentru căpitanul de poliție Béla Sikó și că i le-a dat un soldat. M-am strecurat în prăvălie pe fereastră și, lângă lampa cu acetilenă, am dat peste un soldat din infanteria motorizată care fura. Când am ieșit în același fel, l-am găsit în curte pe medicul colonel, care voia și el să intre, dar, văzându-mă pe mine, a făcut cale-ntoarsă, venind în urma mea în farmacie, ca să-mi ceară un dop. Storiurile prăvăliei lui Istvánfi și Endre Fogolyán au fost forțate azi-dimineață, iar geamul vitrinei spart. Încă de dimineață, populația a tot cărat la marfă din prăvăliile lui Kozma, Bikfalvi, precum și din fabrica de țigarete.

Ceea ce mai rămăsese din Regimentul 12 infanterie a început, spre prânz, să se scurgă prin oraș în grupuri mici, spre Reci. Nici că s-au oprit – mă gândesc – până la frontieră. Era jalnic să-i privești pe acești soldați istoviți – înfometați și însetați – cum se târăsc în dezordine. Mulți n-aveau nici măcar opinci sau aveau

încălțări scâlciate, din care le ieșea pe jumătate laba piciorului. Soldații au lăsat dimineața în fața casei mele un cal bolnav, pe care l-am mânat în curte la mine. Azi, la prânz, plecaseră deja cele zece ambulante și cei doi generali, ba chiar și telegrafistul. [...]

Anna a adus dimineața patru saci burdușiți de la fabrica de țigarete. Au uitat să dea jos steagul românesc de pe prefectură și poliție; flutură și acum acolo. Să dea bunul Dumnezeu să sosească mâine primii noștri militari, iar după ei să poată reveni și refugiații la casele lor. Slavă bunului Dumnezeu că ne-a ascultat rugile și ne-a schimbat în scurtă vreme din rău în bine situația de nesuportat în care ne-am aflat, și poate că de mâine vom aparține din nou de Ungaria.

8 OCTOMBRIE [...] Sublocotenentul (un tânăr bărbierit și cu ochelari) a spus că aici vor veni germani, iar trupele ungurești înaintază spre Brașov, respectiv că bulgarii sunt în Dobrogea, unde comandant suprem este Mackensen. S-a plâns că i s-a spart ceasul de buzunar, la care zugravul Klein i-a oferit ceasul său, pe care el a ezitat să-l primească drept dar. Lumea le-a oferit călăreților din Regimentul II dragoni țigări, vin, femeile au plâns de bucurie, bărbații au fost și ei emoționați și-i mulțumeau lui Dumnezeu că ne-a ajutat. [...]

De dimineață, la ora 11, moașa spitalului a luat otravă, deoarece avocatul Kelemen i-a reproșat că duce o viață frivolă. În urma efectului antidotului însă, după-amiază nu mai avea nimic. [...]

9 OCTOMBRIE Vreme blândă, înnorat. Sfântu Gheorghe a fost de dimineață locul unor ciocniri armate. M-am dus în oraș după ora 8. Pe strada Mikó, stăteau cu armele în poziție de tragere în direcția căii ferate șase husari. Iar în fața poliției, stăteau, cu fața spre hotelul orașului, patruzeci de husari în aceeași poziție, iar în spatele lor – nouă dragoni prusaci. Un sfert de ceas mai târziu, au venit două patrulare dinspre calea ferată să-i dea raportul căpitanului Solymossy, fapt în urma căruia husarii au descălecat cu toții și s-au retras în spatele copacilor și tufelor din partea superioară a parcului. În acest răstimp, vreo două-trei sute de jandarmi au ieșit dinspre strada Csíki și s-au dus, conduși de primarul Kovács, spre calea ferată. Când aceștia s-au apropiat de Olt, s-au auzit mai întâi numeroase împușcături, apoi, în două rânduri, câte optzeci de focuri de mitralieră. [...]

10 OCTOMBRIE Minunată vreme caldă. Cât e ziua de lungă, trupele au traversat fără întrerupere orașul în direcția Moacșa. Populația i-a întâmpinat pe militari cu țigări, fructe, carne de porc. Au

sosit mai întâi telegraștii, care s-au apucat imediat să întindă firele de telegraf în direcția Târgu Secuiesc. După-amiază, a plecat compania de husari condusă de căpitanul Solymossy, care i-a luat cu el pe Filoméla, camerista, și pe un băiat, învinuiri că ei au fost cei care au adus ieri la cunoștința militarilor români unde sunt instalați husarii și câți sunt. Filoméla pășea – fără ciorapi, cu pantofii neîncheiați, înfășurată într-o năframă – în fața soldaților. Spre seară, a sosit poșta de campanie în două care și, în nici zece minute, un sergent s-a și apucat să vândă numerele din data de 6 și 7 ale ziarului *Az Est*, ceea ce a stârnit o bucurie de nedescris. Concomitent, au sosit membrii tribunalului militar împreună cu prizonierii.

István Benedek a sosit spre seară, în aceeași mașină cu dr. Lajos Szádeczky, profesor universitar la Cluj, și cu un ziarist din Budapesta. Mi-am petrecut seara împreună cu ei în casa lui János Benedek. Dr. Szádeczky și-a luat notițe, pe baza cărora își va scrie articolele. Szádeczky și ziaristul din Budapesta au fost ieri la Brașov, unde s-au dus să vadă urmările luptei de alaltăieri, duminică. Au spus că într-o tranșee au numărat, la rând, în jur de opt sute de cadavre de români, împușcați în cap de focurile de mitralieră. Și pe străzile orașului zăceau risipite, care pe unde, cadavre de ostași români. Azi după-amiază, m-am dus să văd, împreună cu zugravul Klein, casa lui Mór Remete. Băuturile alcoolice scurse pe cimentul din pivniță formau un strat de vreo zece centimetri. Am revenit acasă de la familia Benedek la ceasurile două după miezul nopții, pe o frumoasă vreme cu lună. [...]

14 OCTOMBRIE Minunată vreme caldă. [...] După-amiază, am fost la farmacie. Directorul economic Tusa a răspândit vestea că se vorbește că le-am purtat de grijă ofițerilor români, am petrecut cot la cot cu ei, am instigat împotriva ideii de stat ungar, fapt pentru care am primit făina și carnea pe care o rechiziționaseră de la mine.

15 OCTOMBRIE [...] După-amiază, a fost la mine notarul Rápolti de la Ozun, care mi s-a plâns că a fost denunțat că e spion, fapt pentru care l-au canonit vreme de patru zile. După-masă au fost transportați spre Rupea în cincisprezece-douăzeci de camioane prizonieri români. Spre seară, au fost aduși cu mașina zece răniți de la Oituz, unde au fost răniți vineri. [...]

16 OCTOMBRIE [...] După-amiază, nu s-au auzit bubuituri de tun, mașini au fost foarte puține care să circule, în oraș era tăcere adâncă. Nici cei rămași la casele lor nu se prea arătau pe stradă,

atmosfera era cu totul apăsătoare, toată lumea se temea că se-n-torc românii ajutați de ruși. Administratorul de la Preparandie s-a întors azi de la Brețcu și a spus că românii au luat și dus cu forța mai mulți unguri, dintre care pe unii i-au executat și că șrapnelele au prefăcut în cenușă o parte a satului. [...]

19 OCTOMBRIE Vreme răcoroasă, cu soare. La ora 8, primarul a dat citire, în fața sediului poliției, ordinului comisarului guvernamental cu măsuri ale legii marțiale, sub efectul căreia lumea a început să care la poliție lucrurile furate. [...]

27 OCTOMBRIE Oficialitățile revenite acasă iau masa, cu începere de ieri, la Restaurantul cel mare. Mulți refugiați au venit azi acasă cu carele. Strângerea lucrurilor furate a continuat și azi. I-am scris Izei. Seara aveam încartiruiți doi artileriști și trei cai. Sunt dintre artileriștii bavarezi care tot vin neconținut, de șapte zile și șapte nopți, de pe frontul de pe râul Somme. Azi, legea marțială a fost adusă la cunoștință în piața publică prin crainic. La Lajos Császár și la doamna Ehédi s-a făcut percheziție domiciliară. [...]

3 NOIEMBRIE 2018 Minunată vreme caldă. La 7 și jumătate, a venit după mine un polițist, ca să mă duc la poliție, în fața tribunalului militar. Sunt vasăzică bănuir de furt prin efracție, mai precis am spart, la crăpatul zilei, ușa magaziei lui Manó Antos – aflată pe proprietatea lui Bálint Császár –, din care am cărat ovăzul, grâul, orzul și celelalte. Apoi, ce mi-au mai auzit urechile până acum au fost și următoarele bănuiri: am furat medicamente din farmacia lui Kovács, am șterpelit trei paltoane din prăvălia de la colț a Fraților Kolcza, am sustras mirodenii din prăvăliile lui Lajos Ferencz și Kovács. De la Lajos Kese mi-am însușit nu unul, ci chiar trei saci de secară. Apoi, când și-a făcut apariția armata română, am bătut din palme de bucurie și am spus că slavă Domnului că au venit. Am luat parte la consfătuirea ofițerilor români, pe care chiar am prezidat-o. Pe soldații români i-am condus pe muntele Görgő. Pe Elek Nagy l-am amenințat că, dacă nu-mi dă o sută de litri de vin, îl denunț la căpitanul român. Se pare că mâine o să aud noi capete de acuzare, iar lista va spori.

Invazia românească a fost cumplită, dar și mai cumplită a fost că a trebuit să rămân acasă în mijlocul unei asemenea gloate, pentru ca acum să îndur cele mai absurde acuzații.

NOTA EDITORILOR Fragmentele de mai sus au fost traduse după: Sándor Balázsovich, *A román hadsereg Sepsiszentgyörgyön (Armata română în Sfântu Gheorghe*; jurnal, 27 august–3 noiembrie 1916; dactilogramă, 47 pp.), Documentele ocupației românești din 1916, Muzeul Național Secuiesc, Arhiva de manuscrise, Sfântu Gheorghe, editat de Szabolcs Nagy, „Ocupația românească din 1916 cu ochii unui farmacist din Sfântu Gheorghe“, in *Acta Siculica*, 2011, pp. 307–338.

Farmacistul Sándor Balázsovich din Sfântu Gheorghe comercializa, la cumpăna dintre secole, cosmetice, iar societatea sa pe acțiuni a continuat să funcționeze până în 1923. Chiar dacă nu făcea parte din conducerea orașului, a aparținut elitei acestuia. Din jurnal nu reiese de ce rămâne el în oraș, în vreme ce familia și-o evacuează, silit de împrejurări, dar probabil nu voia să-și lase farmacia în voia sorții. Manuscrisul pare a fi fost elaborat imediat după plecarea trupelor românești, pe baza consemnărilor din perioada descrisă. Deoarece împotriva autorului este declanșată, după revenirea trupelor ungare, o procedură penală, documentul are oarecum și caracter autojustificativ. După cum spune Szabolcs Nagy, editorul inițial al documentului, „independent de persoana diaristului, informațiile conținute în jurnal sunt într-un totu similar altor amintiri, doar că sunt cu mult mai detaliate decât acelea. Balázsovich atinge practic toate temele [...]. Scrie despre proporția celor rămași acasă, despre compoziția lor socială. Oferă informații despre jafuri, chiar și în cazul în care acestea sunt comise de militari din armata chezaro-crăiască sau de unguri. Îi prezintă pe ocupanți, atât pe cei cinstiți, cât și pe cei necinstiți. Pune în lumină gândurile ce frământau mintea unui cetățean obișnuit rămas pe loc, temător pentru familia sa și pentru ce-i mai rămăsese din bunuri“.

ÎN SERIA „VINTAGE“:

COSTIN PETRESCU (1872–1954), pictor, arhitect, maestru în arta frescei (autor al Marii Fresce a Neamului de la Ateneul Român), profesor la Belle Arte, a fost silit să-și părăsească familia și să se retragă în Moldova în timpul ocupației Puterilor Centrale. Însemnările sale din acea perioadă ajung acum integral la cunoștința cititorilor, prețioasă mărturie narativă asupra exodului din noiembrie–decembrie 1916 și asupra refugiei din Moldova.

Lupu C. Kostaki, născut la jumătatea secolului al XIX-lea într-o veche familie boierească din Moldova, a încercat, după cum mărturisește el însuși, să se țină departe de politică și să-și slujească țara ca membru al aparatului administrativ, pornind de jos și ajungând până în rândurile guvernului. A fost prieten și om de încredere al liderului conservator P.P. Carp, reputat filogerman.

În memoriile sale vorbește despre evenimentele majore ale epocii, de la Unirea lui Cuza, apoi mutarea capitalei la București, înscăunarea domnitorului Carol, Independența, reformele și luptele politice dintre liberali și conservatori, participarea României în Primul Război Mondial și până la încheierea conflagrației și mizele țării după aceea. Sunt memoriile unui „trădător” care a fost lăsat, în decembrie 1916, în capitală de guvernul Brătianu, ca secretar general, delegat la Ministerul de Interne, și a cărui activitate sub ocupația Puterilor Centrale a fost intens demonizată și acuzată.

O carte revelatoare, dureroasă pe alocuri, despre o Românie atât de idealizată astăzi.

Lupu C. Kostaki

MEMORIILE UNUI TRĂDĂTOR

**UN ÎNALT FUNCȚIONAR ROMÂN
SUB GUVERNĂMÂNTUL MILITAR
GERMAN, 1916–1918**

Ediție îngrijită, studiu introductiv și note
de Alexandru Istrate și Claudiu Topor

Urmărit, în timp de pace, de Curtea Marțială, sub învinuirea de criminal politic, pentru activitatea mea publică din timpul ocupației germane asupra Munteniei și Dobrogei, mă văd silit să vorbesc.

De bunăvoie n-aș face-o, căci socot nepotrivit ca cineva să vorbească și mai ales să scrie despre faptele sale. Aceasta este treaba istoriei, deoarece numai ea poate năzui spre imparțialitatea și obiectivitatea desăvârșită.

Pe pagina alăturată: Lupu C. Kostaki, portret-caricatură realizat de Nicolae Petrescu-Găină în 1917.

Dar ce să fac? Mi se atinge, fără cruțare, bunul nume al familiei mele, pe care l-au purtat cu cinste străbunii mei, pe care-l port și eu, care îmi este tot așa de scump ca și țara mea și pe care trebuie să-l las întreg moștenitorilor mei.

Sunt deci dator să-mi apăr cinstea și numele familiei.

Pentru aceasta voi spune totul, fără teamă de a fi dezmințit, întrucât e vorba de lucruri recente, pe care oricine le poate controla, fiind cunoscute de foarte mulți.

Ca introducere voi da o descriere sumară a mediului în care am crescut, arătând totodată și actele mai de seamă săvârșite de mine în calitate de funcționar public. Voi povesti apoi pe larg, începând de la 1914 încoace, tot ce s-a petrecut, pentru că de atunci mi se aruncă acuzațiile.

Mai întâi atrag atenția cititorului că nu sunt învinuit pentru vreo incorectitudine în mănuierea de bani publici.

Nu m-am atins niciodată de banul obștesc fără drept, în tot timpul cât am slujit țara ca funcționar public. Așa mi-a fost înclinarea mea firească și învățătura de la părinți.

N-am iubit niciodată oamenii incorecți, și dragostea ca și ura lor le-am disprețuit deopotrivă.

M-am mulțumit să am în orice vreme conștiința liniștită, păstrându-mi curate cugetul și mâinile.

În chipul acesta cred că voi da oamenilor de bine puțința de a mă judeca în cunoștință de cauză și de a aprecia dacă am fost sau nu capabil de a săvârși faptele ce mi s-au imputat. [...]

INTRAREA DUȘMANILOR ÎN ȚARĂ Pe când eram în Pitești, preotul Brînzeu, întorcându-se din județ, aducea vestea că pe la Căineni au intrat nemții în țară și că ai noștri vin risipiți pe diferite poteci; că s-au luat măsuri ca prin jandarmi să împiedice populația de la munte a se refugia la șes, iar pe militari să-i îndrepte spre Râmnicu-Vâlcea, unde era comandamentul militar. A telegrafiat la București de unde i s-a comunicat că sunt doar zvonuri; totuși s-a dat ordin să se înceapă încărcarea depozitelor militare de erau adunate la Costești, în Argeș.

După ce am predat rapoartele mă pregăteam să mă reîntorc la Dealu-Mare, hotărât din nou a-mi da demisia, când vine la mine A. Crăsnaru spre a mă întreba ce trebuie să facă cu familia sa, deoarece el este obligat să plece cu guvernul, care din cauza situației grave se pregătește de ducă. Îl sfătuiesc să rămâie, exprimându-i credința mea că guvernul va lăsa în București un număr de oameni, care să îngrijească de populația ce rămâne; că germanii nu sunt deloc sălbaticii de care se vorbește prin ziare, că sunt sigur că locuința lui

va fi respectată. Am căutat ca prieten cinstit să-l încurajez. Ne-am despărțit spunându-i că eu plec peste două, trei zile să mă instalez la moșia mea, să aștept evenimentele și să-mi apăr, pe cât va fi posibil, nevasta și avutul meu. Fiul meu fiind director de prefectură la Caliacra nu e mobilizabil și va urma rostul administrației. Ne-am luat ziua bună pentru o despărțire mai lungă. Plângeam amândoi soarta hărăzită patriei noastre atât de înfloritoare până atunci.

După două zile sunt rugat telefonic de d-l Morțun, ministrul de interne, să vii să-l văd la ora 9 jum. acasă.

M-am dus, la întrebarea lui ce am de gând să fac, i-am răspuns că mă pregătesc să mă duc în Moldova, unde îmi este nevasta bolnavă și unde am și eu adunătura muncii mele, rugându-l chiar să-mi primească demisia din demnitatea de membru în Consiliul Administrativ Permanent. D-sa îmi răspunde:

„Trebuie să rămâi aici, ești român de viță de care țara are nevoie de d-ta, noi toți suntem compromiși față de Puterile Centrale, prin măsurile ce am fost nevoiți a lua la mobilizare și la declararea războiului. Atitudinea d-tale clară și hotărâtă de la început, față de Puterile Centrale, te pune în poziția de a aduce reale servicii populației Capitalei, ce mâine poate fi ocupată de nemți. Pentru a aduce aici pe doamna Kostaki îți pun la dispoziție și un vagon și un automobil, cu care va voi să vie, iar pentru averea d-tale eu voi lua personal măsuri, să nu ți se aducă nici cea mai mică pagubă.“

Eu nu făceam parte din Partidul Liberal, pe d-l V. Morțun îl cunoșteam de mai mulți ani, fără a fi avut împreună decât relațiuni de conveniență, fără nici o legătură deosebită de intimitate, încât am crezut că apelul ce face la serviciile mele, în timpuri atât de grele, era izvorât din simțul datoriei către țară. Nu credeam că-mi era nici mie permis în împrejurările grele la care era expusă populația să pun interesele mele personale mai presus de interesele obștești.

În viața mea nu am fost ros de viermele vanității cu toate relațiile intime de care m-am bucurat în cercul oamenilor ce au condus țara, nu le-am solicitat pentru mine vreo decorație, n-am făcut nici vânatoare de decorații străine. N-am nici decorații germane și nici austriece. Pofa de bani n-am cunoscut-o, mulțumindu-mă cu ceea ce am avut și ferindu-mă a mă înjosi ca pentru un câștig să comit ceva contra conștiinței mele. Dovadă de scrupulozitatea mea în această privință poate fi refuzul de a vinde produsele mele englezilor, refuz care mi-a adus o pierdere de 180.000 lei.

Politica ce făceam era din convingere nu din interese materiale sau din vanitate.

Trecutul meu credeam că-mi dădea toată forța morală pentru ca, rămânând pe loc, să pot avea dreptul a mă interpune între ocupanți și populație spre a obține, în marginile posibilului, ușurări pentru aceasta din urmă.

Am răspuns, prin urmare, că primesc, iar ministrul Morțun m-a îmbrățișat zicându-mi: „Nu m-am înșelat și constat încă o dată că moldoveanul nu cunoaște șiretlicul de a se sustrage datoriei către țară.”

A urmat apoi o convorbire intimă cu privire la cele petrecute de la declararea războiului european. Convorbirea aceasta avu darul să mă neliniștească. Începui să mă întreb dacă nu cumva ministrul moldovean fusese influențat în alegerea persoanei mele mai mult de ura ce și el îmi mărturisise că o nutrește rușilor, decât de încrederea ce întregul guvern mi-o arăta, lăsându-mă pe mine să-l reprezint în absența sa din teritoriul eventual ocupat.

După câteva zile m-am prezentat în audiență la d-l Ionel I.C. Brătianu, primul-ministru, dorind să cunosc și gândurile d-sale în această privință, pentru ca, dacă aș fi observat divergență de vederi, să mă retrag și să-i dau puțința de a căuta pe altcineva căruia să-i dea însărcinarea de care vorbise d-l Morțun. Mi s-a răspuns de către șeful de cabinet că d-l prim-ministru, fiind foarte ocupat, mă va chema peste două zile. Trecând cele două zile după care urma să fiu primit în audiență de primul-ministru, am fost tot pe cale telefonică, din nou amânat și tot așa încă o dată.

Era prin octombrie; crezând că șefii de cabinet mă mistifică, am scris primului-ministru, arătând însărcinarea ce mi s-a dat de către d-l V. Morțun, ministrul de interne, cerându-i să-l văd pe d-sa personal, având a-i vorbi. Peste două, trei zile primesc de la d. C. Dimitriu, secretar general la Interne, următoarea scrisoare:

„Stimate Domnule Lupu Kostake,

Domnul Prim-Ministru mă însărcinează să vă comunic că peste două, trei zile vă va anunța ziua și ora de primire.

Domnul Ministru de Interne vă roagă ca, înainte de a-l vedea pe d-l Prim-Ministru, să-l vedeți pe d-sa.

Cu deosebită considerație,
C. Dimitriu.”

Zilele au trecut și d-l prim-ministru nu m-a chemat. Am fost însă din nou chemat de d-l V. Morțun, care mi-a spus că s-a stabilit de guvern să rămân în București; că d-l Emil Petrescu, primarul capitalei, să predea orașul, iar ca prefect de poliție să rămână d-l general Mustață, care prin articolele sale publicate în *Universul* se arătase binevoitor politicii cu Puterile Centrale. S-a

mai hotărât de guvern ca orașul București să nu fie apărat, ci să se predea prin capitulare, de către d-l primar.

Rămăsese a ne întâlni peste trei zile și cu d-l general Mustață, ca de comun acord să luăm ultimele dispoziții.

Tot atunci d-l V. Morțun mi-a încredințat două plicuri sigilate pe care urma să le deschid în momentul în care voi fi chemat a-mi îndeplini misiunea ce mi se încredințase de guvern.

Peste 4-5 zile am venit din nou la ministrul Morțun acasă, unde l-am găsit și pe generalul Mustață și pe d-l prefect de poliție Corbescu. D-l general a primit însărcinarea dată cerând chiar puteri excepționale, mai ales până în momentul când capitala va fi ocupată de dușmani. Am spus că aceasta nu se poate și că noi trebuie să funcționăm în baza legilor existente, pe care, conform dreptului internațional și stipulațiunilor de la Haga, inamicul e ținut să le respecte în momentul în care ocupă un teritoriu străin.

Chiar proclamațiunea ce va trebui afișată la plecarea guvernului, nu o putem face noi, ea trebuie admisă de Consiliul de Miniștri, după prezentarea de către d-l ministru de interne, apoi tipărită, semnată de d-l general și lăsată nouă numai pentru a fi afișată.

S-a admis aceasta, căci numai așa *Guvernul care pleca își indica modul său de a vedea, cum trebuie primiți dușmanii și se solidarizează cu noi.*

Am cerut apoi să mi se indice numărul slujbașilor polițienești ce urmau să rămâie. D-l Corbescu mi-a spus că lasă jumătate din trupa sergenților de stradă cu peste o mie de sergenți cu cadrele lor, toți comisarii și subcomisarii cu personalul de la secții, precum și jumătate din numărul inspectorilor de poliție. Mi-a spus că și d-sa în Moldova are nevoie de oameni de credință și experimentați.

Am cerut să ni se lase și jandarmii pedestri, neputând lua răspunderea menținerii ordinii, într-un oraș atât de răspândit ca Bucureștii, cu jumătate de personal.

S-a admis fără discuție, d-l ministru a spus că a luat măsuri, ca și în comunele rurale să plece numai șeful de post, jandarmii rămânând să păstreze ordinea.

Ne-am despărțit; era pe la sfârșitul lui octombrie, se transporta din București tezaurul Băncii Naționale, acela al Casei de Depuneri și al altor bănci, în fine tot ce se credea mai de valoare.

Lumea fugea, trenuri încărcate se succedau unul după altul, apoi căruțe, trăsură cu femei și copii fugeau spre Moldova, adevărata bejenie ce o citisem în istorie.

Exodul acesta îți făcea rău și nu pricepeam de ce această fugă; nenorocirea era mare, dar dușmanii nu erau sălbaticii de altă dată. Tot ce se debita, că vor tăia mâinile la copii, că vor lua pe tineri

6 decembrie 1916: intrarea trupelor Puterilor Centrale pe Calea Victoriei.

și îi vor înrola contra armatei noastre, mi se păreau curate născociri, cum au și fost.

Guvernul a ridicat și contingentele 1918.

Nenorociții de cercetași, strângându-se în cete, au plecat fără nici o prevedere, fără a avea provizii de hrană, de îmbrăcăminte, de medicamente, nici vehicule, care la un moment dat să poată strânge pe cei extenuați. Mulți din ei au murit, alții au contractat boli incurabile de care se vor resimți toată viața.

Era o priveliște sfâșietoare. Nimeni însă nu putea opri puhoiul, mai ales că și miniștrii stăteau cu automobilele încărcate cu bagaje la ușa ministerelor, seara fugeau la Buftea și Cocioc, iar dimineața se reîntorceau, până într-o zi, când nu s-au mai reîntors.

Se zvonise că eu voi fi însărcinat din partea guvernului să rămân și să apăr interesele populației; lume peste lume venea la mine și mă ruga cu lacrimi în ochi, fie să-i apăr pe ei și familiile lor, fie să le apăr avutul ce lăsau pe loc în fuga lor.

În acest interval am fost chemat pentru ultima oară de d-l ministru Morțun, care mi-a spus să deschid plicurile și să intru în funcțiune; natural, momentele erau grave și răspunderea mea mare.

Contam însă pe buna-credință și pe cinstea guvernului în aceste momente de grea cumpănă pentru țara noastră. Eu așteptam la cursa nedemnă ce-mi pregăteau. Eu nu făceam parte din Partidul Liberal și vederile mele în politica externă erau cele mai sus descrise; am crezut că voi putea fi util țării și ca atare numai am rămas.

Ministrul Morțun mă îmbărbăta și-mi spunea că va veni o zi când țara o să-mi fie recunoscătoare. (Da, trimis de Guvern în judecata Curții Marțiale!)

Feldmareșalul Mackensen (pe cal alb), însoțit de ofițeri superiori austro-ungari, față în față cu soldați ai Puterilor Centrale.

I-am spus că nevasta mea fiind bolnavă a refuzat să vie și că sunt foarte neliniștit. Atunci ministrul mi-a dat cuvântul de onoare că se va duce în persoană la soția mea și că va lua măsuri să nu se clinească nimic din averea noastră.

Ministrul Morțun nu s-a dus, de avere am fost jefuit în mare parte.

La această prietenească promisiune, foarte emoționați amândoi, i-am zis:

„Dacă fatala soartă vă va respinge până la granița rusească, să nu treceți în Rusia, amintiți-vă că din toți moldovenii ce au trecut, în cap cu Domnul Cantemir, după bătălia pierdută de Petru cel Mare la Stănilești, pe Prut, nu s-a mai reîntors în Moldova decât cronicarul hatman Ion Neculce.“

Mi-a promis că el nu se va duce și va face tot posibilul să împiedice o atare nenorocire. Ne-am luat rămas bun, în mod cu totul cordial, îmbrățișându-ne. Aproape de ieșire din odaia lui îmi spune: „Voi da ordin ca Lupușor cel mic cu nevasta să vie aici.“

Gestul acesta l-am luat ca o mare delicatețe din partea lui, nevoind a mă lăsa singur în București. Nu puteam crede atunci că se vor găsi, mai târziu, canalii care să mânjească acest act al lui V. Morțun.

Cum fiul meu în calitate de director de prefectură nu era mobilizabil, nu se sustrăgea de la datoria sa către țară și cu drept cuvânt îl credeam mai util aici, decât să umble din județ în județ, cu arhiva prefecturii Caliacra; am mulțumit prietenește d-lui Morțun.

Peste câteva zile fiul meu cu nevasta au venit cu tren militar, având ordinul Marelui Cartier General.

Constantin Ionescu a luptat ca ofițer de artilerie în Primul Război Mondial – pentru puțină vreme însă, deoarece a fost luat prizonier de către germani și trimis tocmai pe insula Dänholm, în Marea Baltică, în largul portului Stralsund. Precedat de o scurtă autobiografie scrisă cu ironie și cu simțul umorului, manuscrisul, inedit, relatează scenele trăite de autor în timpul războiului și al prizonieratului, scene care oglindesc starea tuturor militarilor români aflați departe de țară. Într-un episod interesant este descrisă și degringolada totală a armatei române în toamna anului 1916, un subiect ocolit de regulă de istoriografia noastră. Căpitanul Constantin Ionescu a fost bunicul lui Adrian-Silvan Ionescu, prof. univ. dr., directorul Institutului de Istoria Artei „G. Oprescu”, care i-a pus la dispoziție atât manuscrisul, cât și o colecție inedită de fotografii originale din prizonieratul căpitanului Ionescu, de o enormă valoare documentară. Cartea se adaugă seriei de mărturii din Marele Război, publicate de Editura Humanitas în preajma Centenarului Marii Uniri.

Constantin Ionescu

PRIZONIER ÎN GERMANIA

ÎNSEMNĂRILE UNUI CĂPITAN DE ARTILERIE (1916–1917)

Ediție îngrijită, prefată și note de Adrian-Silvan Ionescu

Mergeam pe șesurile Jud. Prahova, bătea un vânt de ne usca, nici un deal, nici o vale, bura a ploaie și un noroi vai de lume. Am mers toată noaptea, însă greșisem drumul, infanteria ne conducea greșit, în loc să ne ducă la Inotești, ne ducea la Ploiești, drept în mâinile dușmanului. Să fi văzut ce limbi de foc erau pe cer din cauza focului ce ieșea de la sondele de la Moreni care erau incendiate. Observându-se de camarazi că drumul e greșit, am luat-o cu tunurile peste arături și cu mare greutate din cauza locurilor desfundate ajungem la 7 dim. în apropierea Inoteștilor; focurile inamice cădeau aproape de baterie; am primit ordin să ne înapoiem la Fulga, de, drum făcut degeaba, își pierduse[ră] capul ai noștri – bieți cai și oameni nemâncați, bătuți de vânt, vai de noi toți: cum ajungem în Fulga primim ordin, chiar la acea oră, ora 6 p.m. 26 Noiembrie pe o ploaie torențială, să plecăm la Ciorani,

Pe pagina alăturată: Autorul la birou, în lagărul Krefeld. Toate fotografiile fac parte din Arhiva Adrian-Silvan Ionescu.

Cazarma husarilor care a servit drept lagăr la Krefeld. Foto: Samson & Co

nenorocitul Ciorani. Ordin era, a trebuit să-l executăm și pe acea ploaie torențială și vânt năpraznic ne-am continuat drumul la Ciorani; a trebuit să mă sui în căruța mea de bagaje, căci iapa pe care călărisem atâta, începuse să mă lase, bătrâna de ea era slăbită și neodihnită, de o lună nu se culcase în grajd, nici șaua nu fusese luată după ea, se umflase în spinare; pentru că și eu eram nedormit de mult, a trebuit să mă sui în căruță unde cu toate zdruncinăturile, cu ploaia și vântul ce mă biciuiau, am dormit și ce somn... La 1 noaptea am ajuns în Cioranii de Jos, mi-am instalat bateria într-o curte, unde în casa din curte m-am culcat și eu, acum cu plutonierul, căci nu mai aveam ofițeri. Unul era deja prizonier și pe Ludoșanu mi-l luase maiorul netrebnic, ca aghiotant.

M-am sculat a doua zi 27 *Noiembrie*, m-am spălat bine, bărbierit și schimbat de rufe, că nu eram schimbat de două săptămâni, și am plecat cu ceilalți ofițeri pe la 9 în recunoaștere de poziții. La 11,30 a.m. am ocupat o poziție în satul Cioranii de Jos, între niște case așezasem tunurile și eu eram la vreo 300 metri de baterie, de unde aș fi putut vedea cum cădeau loviturile tunurilor mele. Am început a trage la ora 12,30 a.m. în niște coloane vrăjmașe care ieșeau din satul Bărăitaru spre Mizil, am putut printre picături să îmbuc ceva, acolo în marginea Cricovului la o casă din marginea satului, și am bombardat acele coloane până la ora 5 p.m. când primesc ordin să schimb poziția și să ocup o alta, la nordul satului Cioranii de Sus, chiar în marginea satului pe șoseaua principală ce ieșea din sat.

Ofițeri români prizonieri. Căpitanul C. Ionescu în rândul doi, al treilea din dreapta, ținând în mână țigaretul. Foto: P. Zemlin, Stralsund.

Imediat am pornit la trap și ajungând la locul destinat, am pus ambele tunuri în baterie, primind ordin ca să bombardez satul Bă-răitarul la 3 500 metri. Imediat ce am început tragerea, am lăsat pe plutonier la tunuri și eu m-am dus într-un șanț din marginea satului la 60 metri de baterie, de unde puteam observa loviturile. Un tun inamic care era numai la 1.000 metri de noi a deschis focul asupra bateriei și asupra capului satului unde erau trupe de ale noastre; am lăsat obiectivul dat de comandant și am comandat a se trage asupra tunului inamic care era după o moară; moara am făcut-o praf, tunul inamic pentru un moment a încetat a mai trage, însă se apropiase infanteria inamică la 1.000 m de noi și cu mitralierele lor, trăgând asupra bateriei și asupra lanțului nostru de trăgători ce era înaintea mea. Văzând că cad focuri de infanterie în baterie și venind plutonierul să-mi spună că nu mai sunt stupile, bateria s-a retras la vreo 500 metri de șoseaua principală în interiorul satului. Eu cu plutonierul rămăsesem în șanț, neputând ieși din cauza gloanțelor infanteriei și mitralierelor inamice care ne bătea și de flanc și de front; șuierau gloanțele pe deasupra noastră potop; era imposibil să ieșim din șanț, căci am fi fost imediat împușcați. Am stat acolo până la 6,30 când s-a întunecat și inamicul a mai slăbit focul, apoi m-am târât pe brânci prin șanț, apoi prin apa din șanțul șoselei și fugind am intrat în prima casă din sat, care de altminteri nu ținea nici un adăpost fiind construită din nuiel, pe deasupra casei treceau și se spargeau proiectilele, unul a căzut pe o casă de alături de unde stăteam eu, incendiind-o, gloanțele de mitralieră șuierau.

Căpitanii Grigorescu și Ionescu în camera lor de prizonieri de la Krefeld. Foto: Herm. Daniel.

Un biet ofițer de infanterie a fost omorât în prispa unei case de un glonț, căutând săracu să se refugieze, dar n-a avut timp. După ce am stat în acea casă o jumătate de oră, noapte fiind, am plecat pe jos cu plutonierul lângă mine să mergem la baterie, care era acum la vreo 300 metri, însă prin beznă cum mergeam pe lângă gard, patrulele inamice deschid focul asupra noastră și auzim gloanțele sărind prin scândurile gardului pe lângă care treceam, imediat ne-am trântit cu burta la pământ, ne-am sculat, am sărit un gard, am intrat într-un grajd și de acolo într-o altă casă părăsită unde de-abia ne revenisem din emoțiile prin care trecusem și ne și pomenim cu 2 nemți că dau năvală peste noi în casă și ne pun puștile în piept. Eu am spus că sunt ofițer și ei mi-au cerut revolverul și binoclul pe care a trebuit să-l dau.

M-au luat pe mine și pe plutonier și ne-au dus la prima casă în care fusesem eu, care acum era ocupată de nemți, și-n care-și făcuse un mic cartier al divizionului de ulani, căci cu ulanii lup-tasem. Pe când mergeam pe drum spre această casă mă întâlnesc cu soldații din bateria mea pe care deja îi făcuse prizonieri și se duceau cu niște soldați nemți să ia tunurile.

Ei au strigat cu toți în cor „să trăiești D^{le} Căpitan bine că ai scăpat cu viață că noi vă credeam mort“.

Ajungând la comandant, maiorul bavarez comandantul escadromului de ulani m-a întrebat în nemțește ce grad am eu și i-am răspuns că sunt Hauptman (căpitan) și că plutonierul e unterofițir (subofițer); atunci pe mine m-a băgat într-o cameră a lor unde mai

Ofițeri români adunați la mormântul unui camarad, în cimitirul de pe insula Danholm. Foto: P. Zemlin, Stralsund

era un sublocot. de infanterie și pe plutonier l-a trimis afară. Se făcuse târziu, mi-a pus fel de fel de chestiuni, dacă am telefon, telemetru etc., m-a întrebat dacă am mâncat, eu de unde să fi mâncat, m-a pus cu ei la masă și am mâncat cu toții dintr-un lighean ciorbă de carne cu fasole și verdețuri, și apoi mi-au dat cafea fără zahăr că așa beau și ei, și o țigară. Acolo pe lângă ofițerul român, mai era un căpitan, 3 locotenenți și 2 sublocot. toți aproape [???]¹, rași peste tot, cu monocul în ochi și tunși la piele.

Pe la ora 1 noaptea, maiorul s-a retras, iar noi ofițerii români 2 și nemții 5 ni s-a adus paie care un strat gros s-au așternut pe jos și ne-am culcat cu toții unul lângă altul. Era un locotenent Alsacian cu care am conversat mult, pentru că mă puteam mai bine înțelege în franțuzește.

Acum treceam prin prea multe peripeții periculoase ca să mai am timpul să mă mai gândesc la ce lăsasem scump în urma mea; de aici începe calvarul suferințelor.

Cum spuneam, ne-am culcat cu toții pe paie, îmbrăcați, am adormit căci prea eram obosit; sculându-ne la 7 dimineața 28 Noiembrie, s-a făcut numărătoarea soldaților; erau cu artileria și infanteria 150 și 2 ofițeri. Tot în noaptea aceasta fusese prins și T. Măldărescu cu bateria lui.

S-a căutat prin sat și s-au mai găsit vreo 4 soldați răniți pe care pansându-i nemții i-a suit într-un car și urma convoiul care pornisem înspre Bărăitaru.

1. Lecțiune nesigură în manuscris.

Să întrerup pentru descripție și să fac o schiță a satului Cioranii de sus și jos. [...]

Tot satul l-au înconjurat nemții în seara de 27 Noiembrie 1916 pătrunzând pe toate stradelele ce dau în șoseaua din mijloc. Ne-a prins ca în clupsă, dar netrebnicul de maior pe noi ne-a lăsat în voia Domnului și el a fugit.

La 8 dimineața pornim, când trupele noastre deschid focul asupra satului Ciorani care acum era ocupat de nemți; era să ne împuște tot pe noi, noroc că și nemții au deschis focul numai-decât și i-a pus pe fugă pe ai noștri. Am plecat pe jos, nemâncați, fără nici un bagaj, luptam din greu să scoatem cizmele din noroiul după arătură.

După un marș de 3 km trecem râul Cricovul pe un pod făcut din căruțe și ajungem în satul Bărrăitaru. Vine dejunul, noi nu aveam nimic de mâncare, mă rog de un feldveber ce ne conduce și știa puțin franțuzește să ne facă rost de mâncare și el foarte gentil dă ordin soldaților noștri și prind 2 purcei și îi frigem și am făcut într-un sat o mămligă și așa ne-am umflat burțile care începuse a ghiorăi de foame. Am mers în această zi 25 km când am ajuns la satul Albești Paleologul și rupți de oboseală ne-am culcat nemâncați pe paie într-un grajd, erau și 2 cai alături. A doua zi 29 Noiembrie am pornit spre un alt sat unde seara ne-am culcat iar pe paie într-o biserică și, după ce că era biserică, nemții peste noapte aduce un soldat mort român, pe care-l pun în altar, dar noi ofițerii (acum eram mai mulți) habar n-am avut, așa eram de osteniți, a treia zi am fost în Ploiești, așa că făcusem 50 km pe jos, nemâncați, vai de lume și culcați îmbrăcați pe fie unde.

Ajunși în Ploiești am mai găsit 150 ofițeri prizonieri și am fost toți închiși la Cafeneaua Bristol, păziți de santinele, dar noroc că erau ofițeri din Ploiești și familiile lor le trimitea mâncare de-acasă, așa că pe lângă ei am dus-o și eu bine în această privință, dar în a culcatului vai de lume, ne culcam pe jos pe paie, colonel, căpitan, sublocotenent.

Acolo fiind paiele murdare și vechi am luat și păduchi, o nenorocire pentru un om ca mine obișnuit cu curățenia; nu aveam săpun, prosop, perie de dinți, nici nu te puteai face curat, neavând rufe de schimb.

După acest trai mizerabil de 2 zile în Ploiești ne-a transportat iar pe jos încă 50 km pe care i-am făcut în 2 zile și am ajuns la Târgoviște. Acolo am găsit cam 200 ofițeri prizonieri. Ne făcusem cu toții vreo 460 de prizonieri, aci am întâlnit multe cunoștințe,

capului satului unde erau trupe de
ale noastre; am lăsat obiectivul dat de
comandant și am comandat a se trage
asupra turmei inamice care era dusă
o moartă; moșii au făcut o pragă, tunul
inamic pentru un moment a încetat
a mai trage, însă se apropiase infan-
teriei inamice la 1000 m. de noi și cu
mitralierele lor, trăgând asupra
bateriei și asupra lăntului nostru de
trăgători ei erau înaintea noastră. Văzând
că cad foșorii de infanterie în baterie și
văzând "plutonul" să nu spun că nu
mai sunt stupide, bateria s'a retras
la nr. o sovietă pe șoseaua principală
în interiorul satului. Eu cu plutonul
rămăsesem în șant, ne putând esui din
cauza glintelor în fanterie și mitraliere
inamice care ne bătea și de flanc și de
front; suerau glintile pe deasupra
noastră potop; era imposibil să exi-
m din șant, căci am fi fost imediat im-
purcati. Am stat acolo până la 6,30.
Când s'a intensificat și inamicul a mai
răbit focul, apoi m'am târât pe brațee
prin șant, apoi prin apa din șantul

51

soseli și fugind am intrat în prima
casă din sat, care de alt timp nu
tinea nici un adăpost fiind construită
din nule, pe deasupra casei treceau
și se opăreau proiectilele, unul a căzut pe
o casă de alături de unde stăteam eu,
încendiind-o, gloanțele de mitralieră ouă.

Un biet ofițer de infanterie a fost omorât
în prispă unei case de un glauț, cău-
tând săracul să se refugieze, dar n'a
avut timp. După ce am stat în acea
casă o jumătate de ora, nopți fiind
am plecat pe jos cu plutamentul dăruie
mine să mergem la baterie care era la
pe o 300 metri, însă prin beznă am
mărgam pe lângă gard, patrulele
indivice deschis focul asupra noastră
și, și auzim gloanțele părăind prin scândurile
gărdului pe lângă care treceam, imediat
ne am trântit cu burta la pământ, ne am
sculat, am sărit un gard, am intrat într-un
grajd și de acolo într-o altă casă părăsită
unde de abia ne revenisem din emotile
prin care trecusem și ne și pomeneam cu 2
mimi că dau novală peste noi în casă
și ne pun fustile în sept. Eu am spus
că sunt ofițer și ei mi au cerut revolveru

și aici tot pe paie se dormea, eu am avut însă norocul să dorm pe o somieră; a doua zi mi-am comandat în oraș, prosop, cămașe, pantaloni, gulere etc de ce aveam nevoie și am dus-o și aci închis în școala de cavalerie 2 săptămâni când pe la 16 Decembrie ni se comunică că imediat plecăm, unde nu se știe, unii ziceau că plecăm în Germania direct, alții că ne oprim la Slatina, alții că mergem la Craiova sau Isalnița; la această din urmă veste-mi sărea inima din loc de bucurie, căci poate aveam norocul să-mi văd pe Zaha mea scumpă și adorată, pe Luluca și Nico dulci, de care nici eu, nici ele nu mai știam nimic de la 7 Noiembrie. Nu am avut însă această fericire, deoarece după un mers de 12 ore în vagoane de marfă, și alea fără paie, pe un frig noaptea mai cu seamă, ne-am oprit la Slatina. În tot cazul tot am fost ori și cum mulțumit deoarece mai m-am apropiat de Craiova și deci de scumpele mele, nutrindu-mi cu speranța că de aci voi putea avea știri despre ele. Am fost internați în localul Prefecturii, după ce fusesem aduși de la gară în oraș pe jos cu bagajele în spinare, noroc că pe atunci aveam puțin bagaj. Am stat în acest local 3 zile dormind iar pe paie, până când am fost transportați la Cazarma Reg. I obuziere. Aici era mai bine, căci erau camere de zid, paturi cu saltele, mâncare nu ne dădea decât o porcărie de ciorbă de oaie pe care nici ordonanțele nu o mâncau, darmito noi ofițeri, am însă piața la gard întotdeauna la ora 11 a.m. de unde ne puteam procura orice bineînțeles foarte scump. Eram instalați în pavilionul ce servea înainte de infirmerie, 12 căpitani într-o cameră, aveam o bucătărie unde ordonanțele ne prepara mâncarea, o duceam relativ bine și comparativ prin tot ce trecusem până aci. Ne instalasem comod căci se înființase lagăr de a binelea cu gard de sârmă, santinele, comandant al lagărului, numai nu aveam voie să scrim și să primim scrisori, cu toate că ne era îngăduit să primim persoane din familie ce veneau să ne viziteze. Eu cum eram pe un loc cu Tudor Măldărescu, ne și vorbisem că cum o veni cineva de la el de la moșie, căci moșia lui era în apropiere, să-l și trimitem cu scrisori la Craiova.

Peste câteva zile de la instalarea noastră, și încep să sosească femei și oameni de prin toate comunele să-și vadă soții și alții, copiii, căci erau și cca. 4.000 soldați în lagăr; nu întârzie să vie și omul lui Tudor Măldărescu pe care-l și trimitem imediat la Craiova, cu scrisori, și care peste 3 zile înapoiindu-se ne aduce răspuns.

Răspunsuri pe care le-am în portofel și pe care le recitesc des, des, des de tot. [...]

Au mai trecut 14 zile în care timp nu am mai primit nimic de la ea, când ni se comunică că plecăm în Germania. Am

Ofițeri la pescuit. Foto P. Zemlin, Stralsund.

anunțat un soldat să comunice că am plecat în Germania, cum și pe Tudor l-am rugat să spună acasă că nu mai sunt în Slatina.

De acum știam că nu voi mai ști nimic ce se petrece acasă, cine știe până când, numai Dumnezeu știe.

Ne-am dus la gară la ora 5 p.m. 20 Febr. 1917, după ce stătușem în zăpadă 3 ore lângă bagaje, așteptând rândul plecării.

Ajunși în gară, ne-am coșopănit singuri cu bagajele, suindu-le în compartimentul unui vagon mic în care trebuia să stăm 6 persoane.

După ce ne-am așezat, am fost închiși cu cheia, geamurile vagonului erau bătute cu cuie, așa că aer nu puteam avea, dar era aer rece, căci era un frig nemaipomenit, vagoanele fiind neîncălzite; stam acolo ca sardelele înveliți în păturile ce aveam și băgându-ne unul în altul ca să ne încălzim; mâncare luasem noi câte ceva răcitură și pâine ne deduseră nemții. Am mers așa 8 zile și 9 nopți, oprindu-ne pe la diferite gări cu orele și chiar cu jumătate de zi; așa am trecut prin Turnu Roșu, Sibiu, Budapesta, Opel, unde am fost opriți o noapte și unde ni s-a[u] dezinfectat toate lucrurile punându-le la etuve, ni s-a[u] dat cămăși și izmene noi de flanelă și mai târziu ni s-a servit după ce făcusem baie, cafea fără zahăr, și apoi supă de grâu din care de-abia am gustat; am fost porniți mai departe prin Breslau, Posen, Stettin și în ziua de 1 Martie am ajuns și oprit la Stralsund, unde pe jos cu bagajele în mână am trecut canalul pe pod umblător și am intrat în insula Dänholm în niște barăci de lemn în carantină unde trebuia să stăm 20 zile iar pentru dezinfectarea tuturor lucrurilor, baie și inoculare pentru tifos, holeră, și vaccinare.

Ofițeri ruși invalizi. Foto P. Zemlin, Stralsund.

Am fost mutați după 2 zile din barăci în cazărmi, după ce făcusem baie și ni se dezinfectase lucrurile. Aici era mai bine, că era mai cald fiind cazărmi de zid, dar afară frig tot era căci și pe aici fiind prea la Nord, ninge în continuu. Am început inoculările pe care le-am făcut toate și cu bagajele iar în mână am venit în micul Dänholm unde ne-am instalat în barăci de lemn 8 căpitani într-o cameră. De acasă nu mai știam nimic, nici ei de mine, deoarece nu aveam voie să scriu.

Nu-mi rămânea de făcut decât să mă gândesc mereu la iubita mea Zaha și la dulcile mele fete și să aștept timpul când ni se va permite să scriu ca să le pot spune unde sunt și cum mă aflu.

Altfel trebuia să faci ca toți ceilalți ofițeri prizonieri. Să mă scol la 7 dim., cafeaua se lua la 8, apoi plimbarea prin cantinele din lagăr, să privești obiecte aduse din oraș spre vânzare, de toate afară de mâncare, ce vrei, cuțite, bricege, geamantane, tot felul de obiecte de ras etc.; după ce ne cumpăram câte ceva și pâine, unii învățau nemțește, englezește etc., alții citeau, eu scriam, undeva la căldură, căci numai în cantine se făcea focul, la 12 mergeam la masă unde ni se servea supă cu zarzavat, sau cu mălai și cea mai bună cu linte sălbatică, apoi gemuze făcut făcut din sfeclă de vite și cartofi invizibili, câteodată acest gemuze și cu bucățele de carne (boșog și grăsime de porc), altădată pește de mare foarte grețos, vreo budincă de sfeclă și mălai și numai când aveam 1 pe săptămână un hering și o chiftea de carne cu sos și cartofi, atunci era mai bine. Vin, ce să bei vin, era 1 marcă un păhăruț, era bere cu

30 feningi paharul dar se servea numai la ora 6 p.m. și într-o jumătate de oră nu mai era.

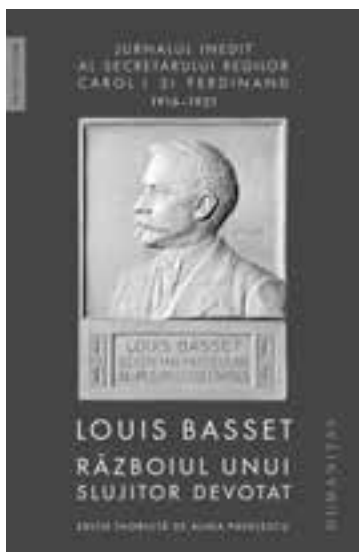
Unii primeau pachete, mai mă duceam și eu pe la ei și cerșeam, că nu puteam mânca ce mi se da, și văzând pe ruși că prind în mare pește mic și foarte gustos, m-am decis să-mi cumpăr o undiță și să vânez pește pentru a-mi îmbunătăți hrana. Mi-am cumpărat și vânam pe fiecare zi câte 8, 9, 10 pești, îmi cumpărasem cratiță și, după ce îi spintecam, curățam și spălam, ori îi fierbeam și îi mâncam rasol cu lămâie, ori îi prăjeam în margarină și cu acest mijloc îmi mai mulțumeam stomacul; de altfel era și o trecere de timp, care nici nu doresc altfel decât să-mi pară minute și anii zile.

Stam singur pe malul mării cu undița afundată și cu ochii pe plută să vedem când dă peștele în undiță și cu gândirea departe la Craiova la scumpele mele iubite Zaha și fetele și așa-mi trecea tot timpul de după masă până la masa de sară care consta într-o supă nemâncabilă și până la apel când intram în camere unde ni se închidea ușile de la ieșire și tot astfel trec zile după zile, nopți reci fără foc (fiind forțat să dorm aproape îmbrăcat) după nopți, fără să știm nimic care să ne bucure, să ne înveselească fețele; slăbim doar, de frig și nemâncare.

C. Ionescu, portret în creion realizat de căpitanul Traian Zaman.

ÎN SERIA „VINTAGE“:

Răul de care a suferit România e încă prezent, cerându-și vindecarea de la orbi și de la surzi. — Louis Basset, mai 1920

Avem de-a face cu un personaj carismatic, de o inteligență scilipitoare, cu convingeri și principii ferme, deopotrivă sentimental și iremediabil îndrăgostit de România. Războiul unui slujitor devotat rămâne un tur de forță profund umanist, un adevărat tratat de teorie și analiză politică pe înțelesul tuturor, străbătut neconținut de valorile morale. — Alina Pavelescu

Volumul reunește pagini selectate din două mărturii memorialistice și două viziuni diferite asupra disoluției armatei ruse în Primul Război Mondial, proces în urma căruia în Rusia s-a instaurat regimul bolșevic, iar întreaga Europă s-a reconfigurat. Cele două lucrări reprezintă memorii de front, personale, cu accent asupra Revoluției Ruse, ale unor participanți aflați în miezul evenimentelor și, în egală măsură, atestarea unei drame colective care, în acel moment, cu excepția Revoluției Franceze din 1789, nu avea un precedent sau un termen real de comparație în istoria europeană. Ambele mărturii sunt inedite pentru publicul românesc. În fragmentele de mai jos se vorbește despre activitățile revoluționare incipiente în rândurile armatei ruse care deja se dezintegrează, lăsând să se întrevadă și marele pericol de bolșevizare a trupelor românești în acele vremuri foarte tulburi.

Nikolai A. Monkevitz
Aleksandr N. Vinogradski

ALIATUL-INAMIC

DESCOMPUNEREA ARMATEI RUSE ȘI PERICOLUL BOLȘEVIZĂRII ROMÂNIEI ÎN 1917

Selecție, prefață și note de Șerban-Liviu Pavelescu

Traducere din franceză de Alina Pavelescu

Nikolai Augustovici Monkevitz (grăfiat și Von Monkewitz) (1869–1926) a fost șef de stat-major al Armatei a IV-a ruse și membru al Cartierului General de la Iași, aflat sub comanda generalului Dmitri Șerbaciov. A emigrat în 1918 la Berlin, apoi în Franța. A fost șef al spionajului în mișcarea antibolșevică. A dispărut fără urmă la Paris în anul 1926. Cartea sa, La Décomposition de l'Armée russe, a apărut direct în traducere franceză în 1919, la Paris. Este o relatare personală, „la cald”, axată pe descrierea evenimentelor politice și a efectelor acestora asupra trupelor rusești de pe frontul românesc. În fragmentul de mai jos aflăm mecanismele prin care flacăra revoluției a fost purtată în rândurile armatei ruse, în primăvara anului 1917.

Pe pagina alăturată: Manifestație a soldaților ruși în oct. 1917.

Deputații trimiși de diferitele comitete cu misiunea de a lămurii trupele cu privire la revoluție au făcut un imens rău armatei. Prima dată, fiindcă era Paștele, au sosit încărcăți cu daruri pentru soldați, dar apoi au venit cu mâinile goale (revoluția nu avea vreme să se ocupe de astfel de fleacuri). Veneau înarmați cu recomandări speciale, date de ministrul de război sau cu scrisori de acreditare emanând de la tot soiul de autorități. Acești deputați, misionari ai revoluției, purtau inevitabila brasardă roșie. Erau, în cea mai mare parte, oameni care, înainte de evenimente, preferaseră să stea în spatele frontului, în poziții liniștite, mai degrabă decât să meargă pe front. Odată cu revoluția, au devenit membrii unuia sau altuia dintre nenumăratele comitete executive. Se aflau printre ei mulți muncitori veniți din fabrici, care lucrau în industria de apărare națională, așadar fuseseră scutiți de serviciul activ. Ambuscații – e singurul termen ce li se potrivește – își luau acum un aer mândru și important, știind că prețioasa lor existență nu era amenințată de nici un pericol. Bineînțeles, toți pretindeau că sunt vechi revoluționari.

Mi-e greu să reproduc, chiar și în termeni generali, ce le spuneau trupelor, atât de incoerent și de confuz vorbeau, o adunătură de clișee și de banalități. Din nefericire, aceste discursuri produceau o profundă impresie asupra soldaților, care constatau o dată în plus că se putea vorbi nepedepsit despre necesitatea de a încheia o pace imediată și de a intra în tratative cu inamicul, despre inutilitatea tuturor războaielor etc. etc. În calitate de comandant de divizie, mă duceam permanent în tranșee, în același timp cu deputații-misionari. Asistam în general la pălăvrăgeala lor, dar, repet, nu găseam în ea nimic care să aibă sens. Era un fel de bolboroseală: „de acum poporul va conduce totul de unul singur; națiunile trebuie să aibă dreptul să dispună de ele însele; pacea fără anexiuni, fără despăgubiri, republică federativă, ziua de lucru de opt ore, socializarea industriei” etc. Acestea erau subiectele discursurilor înflăcărate, recitate și deitate cu obișnuitele gesturi revoluționare, care amenințau întotdeauna cu degetul și cu pumnul (caracteristic, se spune, pentru lipsa de talent oratoric), întretăiate abundant de apostrofări violente la adresa burgheziei perfide și a sângerosului Nicolae (sângeroșii Lenin, Troțki și compania nu se manifestaseră încă la acea dată), discursuri care, totuși, electrizară mulțimea. Din aceste palavre, soldații trăgeau concluzia că venise vremea când fiecare putea să facă ce voia fără să își atragă nici o responsabilitate. Aplaudau și strigau: „Ai dreptate, tovarășe!”

Uneori luam și eu parte la discuții și, dornic să le arăt soldaților adevărata față a celor care se ocupau de instruirea lor, le puneam deputaților diferite întrebări încuietore. Îi întrebam, de pildă, dacă stătuseră multă vreme pe front, dacă participaseră la lupte, cât câștigau în fabrică. Îmi exprimam opinia că, din pur spirit de dreptate, trebuiau trimiși imediat pe front toți militarii care nu trecuseră încă pe acolo, pentru a-i elibera pe muncitorii aflați în serviciu activ, că lucrătorii din fabricile de apărare națională trebuiau puși pe același picior cu combatanții, adică să primească aceeași soldă a soldatului de trupă, o uniformă, să fie hrăniți, ei și familiile lor, pe cheltuiala statului și să li se suprimе câștigul, pe care ei înșiși îl declarau la 10-20 de ruble pe zi. Reaminteam marele avantaj pe care îl reprezenta faptul că nu își riscau viața în fiecare minut, ca noi ceilalți. Cuvintele mele le plăceau în general soldaților, care întâmpinau replicile deputaților cu râsete ironice. Mesagerii socialismului se grăbeau să schimbe subiectul cu teme mai puțin scabroase pentru ei și își relaua interminabila litanie despre burghezia care se hrănea cu sângele poporului etc etc.

Ce mă mira în mod deosebit era faptul că deputații, care stăteau în tranșee în cea mai deplină siguranță și care, cel mai adesea, nici măcar nu auziseră vâjâitul vreunui glonț sau obuz, îmi cereau aproape întotdeauna să le semnez un certificat care să ateste că se aflaseră sub focul inamicului. Când voiam să știu la ce le-ar fi putut servi un astfel de certificat, răspundea: „Cine știe, mi-ar putea fi util într-o zi!“ Înnarmați cu astfel de certificate, făceau apoi demersuri la Cartierul General sau la minister pentru a fi decorați cu medalia Sfântul Gheorghe, care purta efigia țarului Nicolae al II-lea, deși îl vestejeau pe acesta cu toate forțele.

Îmi amintesc, ca și când s-ar fi întâmplat ieri, sosirea a trei dintre acești delegați. Era sfârșitul lui mai 1917, iar eu eram pe atunci șef de stat major al Armatei a IV-a. Trimiși de comitetul executiv al Sovietului deputaților muncitorilor și soldaților din Petrograd, erau blindați de permise de trecere și de recomandări de la Ministerul de Război, de la Soviete, de la marile state-majore. Unul dintre ei, un locotenent foarte tânăr și imberb, vorbea fără încetare, iar colegul lui, un muncitor de fabrică, vechi revoluționar, fost exilat în Siberia (distanție de înaltă valoare), îl întrerupea mereu zicându-i: „Nu te ambala, tovarășe! Nu cunoști subiectul! Nu spui ceea ce trebuie!“ Al treilea deputat, fost învățător de țară, vorbea puțin și făcea cea mai bună impresie. Se vedea că nesfârșitele înțepături între ceilalți colegi ai lui îl deranjau foarte tare.

Protest al soldaților ruși la Bacău, 17 mai 1917. Sursa: Arhivele Naționale ale României.

Acești trei indivizi, „membri marcanți ai comitetului executiv“, lucru de care am fost informați printr-o telegramă ce ne recomanda să le dăm tot concursul și să le oferim întreaga ospitalitate, s-au comportat la cină ca niște înalți demnitari aflați în inspecție într-un mic orășel de provincie. I-am întrebat cu modestie pe acești apostoli ai revoluției cum vedeau ei viitoarea organizare guvernamentală a Rusiei. Sigur pe sine, locotenentul imberb mi-a răspuns că Rusia va fi o republică federativă, după modelul elvețian. Fără să-i spun că petrecusem mai bine de un an în acea țară și că îi cunoșteam perfect instituțiile politice, l-am rugat să-mi dea cât mai multe informații. Sărmanul misionar, mușcând momeala, dădu dovadă de o asemenea ignoranță în legătură cu Elveția și cu guvernarea acesteia, încât bătrânul muncitor revoluționar, văzându-l cum se bălbaie, l-a întrerupt cu aceste cuvinte: „Tovarășe, nu vorbi despre lucruri pe care nu le cunoști!“ I-am dat nefericitului lovitura de grație spunându-i că știam foarte bine Elveția și i-am explicat organizarea ei internă. Am adăugat că această formă de guvernare era complet inaplicabilă în Rusia, atâta vreme cât politica și reorganizarea țării erau încredințate unor aventurieri incuși și lipsiți de experiență.

Protest al soldaților ruși în gara Iași, mai 1917.

Aleksandr Nikolaevici Vinogradski (1874–1935), general rus, istoric și erou al Primului Război Mondial, a fost șeful misiunii de artilerie rusești pe frontul românesc. După război a locuit la Odessa, apoi în Iugoslavia, stabilindu-se la Paris în 1926, unde s-a concentrat mai ales pe activitatea de istoric militar. Participarea lui în organizațiile rușilor albi din exil pare să fi fost, în toată această perioadă, mult mai redusă decât aceea a lui Monkevitz. Tot în 1926 îi apare în franceză cartea *La guerre sur le front oriental*, de unde am preluat în ediția noastră a doua parte, referitoare la situația de pe frontul românesc în toamna lui 1917 – începutul anului 1918. Relatarea lui, mult mai tehnică, se concentrează pe istoria colaborării româno–ruse în pregătirea și desfășurarea ofensivei din toamna anului 1917. Fragmentul de mai jos relatează momentele izbucnirii revoluției în Rusia, eveniment la care Vinogradski, aflat în permisie la Sankt-Petersburg, asistă în direct, din locuința sa învecinată cu garnizoana regimentului de gardă.

Pe 25 februarie/10 martie au început manifestațiile muncitorilor provocate de lipsa pâinii. Pe 26 februarie/11 martie, acestea s-au accentuat și și-au pierdut caracterul „economic”, transformându-se deschis în tulburări politice. Societatea, fără să prevadă până unde vor ajunge lucrurile, aclama aceste manifestații, care, acoperite cu formule patriotice, cum ar fi „Jos

germanii!“, „Jos miniștrii trădători!“, păreau să nu aibă nimic neliniștitor. Mediile financiare priveau situația cu calm, erau sigure că totul se va aranja fără vărsare de sânge și se așteptau la reforme în viitorul foarte apropiat.

Pe 26 februarie/11 martie, guvernul a trebuit să recurgă la arme pentru a ține sub control mulțimea. Seara, trupele erau încă, așa cum am avut ocazia să constat, sub controlul comandanților, astfel că se putea spera la o restabilire a ordinii și că sângele vărsat în acea zi ar fi putut fi de folos patriei. Dar în noaptea de 27 februarie/9 martie¹, situația s-a schimbat deodată.

Trezirea în acea dimineață a fost cât se poate de neplăcută: oamenii mei m-au anunțat că regimentul de gardă din Volinia sau, mai degrabă, batalionul lui de rezervă – căci regimentul însuși se afla pe front – s-a răsculat, i-a ucis pe unii dintre ofițerii săi și a părăsit cazărmile pentru a se duce în masă la Dumă. Mă prevenueau să nu ies din casă, căci avuseseră loc ucideri de ofițeri în fața ușii mele.

Locuiam încă în vechea mea reședință de la cazărmile artileriei, peste drum de gardă, unde fusese instalat, de la începutul mobilizării, acest batalion de rezervă, primul care s-a răsculat. Oamenii din fostul meu regiment, care fuseseră lăsați în cazarmă, s-au purtat emoționant și m-au rugat să nu mă expun dacă nu va fi nevoie, căci răsculații se legau de ofițerii pe care îi întâlneau și le luau armele. Desigur că nu le-aș fi dat de bună voie sabia mea împodobită cu crucea Sfântului Gheorghe.

Din stradă se auzeau deja urale și focuri de armă răzlețe, dar nu îți puteai da seama exact ce se întâmpla. Am sperat la început că revolta va fi localizată și că „volinții“ vor fi repede reprimați, dar mă înșelam, iar știrile au devenit tot mai îngrijorătoare.

Duma, dizolvată prin ucaz imperial, nu numai că a refuzat să se supună, ci, dimpotrivă, s-a așezat în fruntea mișcării revoluționare. Mulțimea, împreună cu soldații răsculați, jefuia clădirile statului. După-amiază, doar câteva companii din regimentele Preobrajenski și Semenovski mai rămăseseră credincioase jurământului prestat. Evenimentele care au urmat sunt suficient de cunoscute pentru a nu mai vorbi despre ele. Trupele aduse din apropiere de Petrograd treceau de partea revoluționarilor într-o asemenea dezordine, încât un singur regiment bine disciplinat ar fi putut restabili ordinea fără dificultate. Această situație a durat multă vreme. Pe 28 februarie/13 martie, au început, sub pretextul unor „anchete politice“, vizitele jefuitoare care devastau

1. Așa în original; corect: 27 februarie/12 martie.

Octombrie 1917: mateloți de pe crucișătorul Aurora vin în sprijinul bolșevicilor la Petrograd.

locuințele particulare. Rebelii continuau să lupte cu sergenții orașenești refugiați prin poduri sau, mai bine zis, continuau să îi vâneze și să îi ucidă. Casa în care locuiam a devenit teatrul unei astfel de lupte și s-a aflat toată ziua sub tirul armelor de foc. Soldați din regimentul Volînia au venit de mai multe ori să îmi ceară armele. Am hotărât să nu le dau și, din fericire, am putut scăpa din această afacere fără vărsare inutilă de sânge.

Eu și soția mea făceam tot felul de presupuneri despre situația generală. Circulau zvonuri care spuneau că împăratul era așteptat dintr-o clipă în alta să lanseze un manifest prin care dădea o nouă constituție. Potrivit altor versiuni, fuseseră trimise de pe front efective importante care să reprime insurecția și să restabilească ordinea în orașul aflat în întregime în mâinile revoluționarilor. Această incertitudine apăsa greu, n-am mai trăit niciodată un astfel de coșmar și recunosc cinstit că bătăliile cele mai crâncene și mai sângeroase sunt mai ușor de suportat; linia lor de conduită e foarte simplă: să lupți până la capăt.

Catherine Horel este director de cercetări la Centre National de la Recherche Scientifique din Franța; specialistă în domeniul Europei Centrale, predă la Paris I Panthéon-Sorbonne. A obținut doctoratul în istorie cu o teză despre *Les Juifs de Hongrie, 1825–1849, problèmes d'assimilation et d'émancipation*. A publicat volume precum: *La restitution des biens juifs et le renouveau juif en Europe centrale* (2002) sau *Cette Europe qu'on dit centrale: des Habsbourg à l'intégration européenne, 1815–2004* și *Histoire de Budapest* (2009; Premiul Guizot al Academiei Franceze). Cartea de față este prima biografie realizată de un istoric, pe baza unei documentări vaste, a controversatului Miklós Horthy, de numele căruia se leagă renașterea Ungariei după destrămarea Imperiului Austro-Ungar și încercarea de a recupera din teritoriile pierdute la Congresul de Pace de la Versailles din 1919–1920. Pentru românii din Transilvania de Nord și nu numai, numele său este egal cu ocupația, deportările și abuzurile contra populației civile din anii 1940–1944.

Catherine Horel

AMIRALUL HORTHY, REGENTUL UNGARIEI

Traducere din franceză de Lia Decei

VIII. REGENTUL ȘI REGELE: PROBLEMA RESTAURAȚIEI

Ungaria se străduiește să devină o țară stabilă. Loviturile suferite din 1918 au zdruncinat în profunzime structurile socio-politice. Republica Sfaturilor, apoi teroarea albă au creat o situație de anarhie, iar noua ordine impusă de contrarevoluție trebuie să se desprindă de elementele violente care au însoțit instaurarea ei. Semnarea Tratatului de la Trianon pune capăt cu siguranță incertitudinii teritoriale, însă Ungaria este supravegheată îndeaproape de aliați și de țările succesoare. Oare, în acest context, reîntoarcerea regelui Carol [IV] poate fi un factor destabilizator? Sau regeneratoare? Dezbateră în jurul unei eventuale restaurații se duce în jurul acestei întrebări. Legitimiștii sunt de părere că suveranul este așteptat de marea majoritate a populației și că autoritatea sa va permite să redea Ungariei încrederea în viitor. Ei resping obiecțiile. În cazul în care Carol reușește să revină în țară, regentul trebuie automat să-i cedeze puterea. Puși în fața unui fapt împlinit, aliații și statele vecine nu vor putea decât să se încline în fața voinței naționale. Partizanii alegerii libere vin cu aceste argumente: Habsburgii

sunt pentru totdeauna înlăturați de la tron, pe de o parte, pentru că au adus prejudicii națiunii ungare vreme de secole și, pe de altă parte, în virtutea recentelor hotărâri ale Conferinței de pace, care interzic întoarcerea lor în Austria și în Ungaria. Regența trebuie menținută ca formă de tranziție, în așteptarea alegerii unui nou suveran.

Care este poziția lui Horthy în fața acestei dileme? Este clar că ambele grupuri încearcă să-l folosească pe regent în beneficiul lor. Acesta nu are deocamdată o poziție tranșantă. Prin origini, mediu, prin trecutul habsburgic și prin ideile sale, el se înscrie în tradiția legitimistă. De altfel, el afirmă aceasta în mai multe rânduri, dând astfel carliștilor impresia că este gata să-i transmită suveranului puterea. Însă accesarea lui la putere este datorată grupurilor de ofițeri partizani ai alegerii libere, le este dator și știe că aceștia pot eventual să se întoarcă împotriva lui pentru a instaura o dictatură militară sau să aleagă un rege care să le convină. În fine, vanitatea sa și pofta de putere sunt, de asemenea, determinante. Prima tentativă îl ia prin surprindere și el decide singur. A doua este mai mult sau mai puțin așteptată și entourageul are timp să-l influențeze. Nu există o schimbare între cele două tentative din martie și octombrie 1921, în pofda speranțelor întreținute de legitimiștii aflați în Ungaria și cei care sunt prezenți alături de rege. În lupta dintre cele două grupuri de influență, este evident că horthyștii domină, probabil pentru că sunt mai realiști. Contrar carliștilor, ei sunt pe teren și se asigură după prima tentativă că omul pe care-l susțin nu se va răzgândi. Legitimiștii sunt divizați din punct de vedere geografic. Șefii lor se află la Budapesta, trupele lor potențiale în vestul Ungariei, celelalte două nuclee sunt la Viena și în Elveția, alături de Carol. Aceștia din urmă sunt despărțiți de țară din 1918 și gândesc cu ajutorul unor criterii de acum depășite. Regele este veleitar, ascultă cântecul sirenelor care-i prezintă intrarea în Ungaria ca pe un drum triumfal. Este făcut să creadă că țara o să se ridice ca un singur om pentru a-l întâmpina. Or, țara se săturase de război, de revoluții, de mizerie și de incertitudini. Instaurarea regenței a pus capăt crizei identitare și mulțumește populația. Nimic nu permite să te gândești la acceptarea unanimă a unei noi schimbări de regim, însă, de asemenea, nimic nu permite să se spună că restaurația ar fi urmată de un nou episod de violență.

Horthy se simte suficient de puternic în martie 1921 pentru a lua o decizie capitală care să angajeze viitorul. Dă o dublă lovitură, consolidându-și definitiv puterea în interior și în exterior. El devine desigur ostaticul electorilor liberi, dar aceștia din urmă trebuie să admită, în același timp, că nu pot să întreprindă nimic fără el. Ambiguitatea regimului este pecetluită în această alianță contra naturii între amiralul legitimist și oamenii noi.

Sursele contemporane referitoare la cele două tentative de restaurație sunt în mod clar antagoniste. Ele emană esențialmente de la legitimiști, și mai precis din anturajul lui Carol. Horthy este prezentat, în cel mai bun caz, drept prizonierul oamenilor lui Gömbös și, în cel mai rău caz, ca trădător. Biografiile autorizate ale regentului îl arată, în schimb, pradă unor muștrări de conștiință, dar animat de un singur lucru, și anume de datoria de a salva țara de o nouă aventură riscantă. Întrevederea de două ore care are loc duminică, 27 martie 1921, între cei doi bărbați s-a desfășurat fără martori: nimeni dintre cei prezenți în anticameră n-a putut sau n-a vrut să asculte la ușă. Întrevederea este relatată numai de Horthy în *Memoriile* sale. Carol n-a lăsat nimic scris de mână lui, cu toate că secretarul său, căpitanul Karl Freiherr von Werkmann, a publicat în 1924 notele pe care i le-ar fi dictat regele. Acesta din urmă ar fi afirmat, în plus, că nu voia să-i acuze prin relatarea lui pe conducătorii de atunci. Celelalte mărturii au fost scrise de legitimiști maghiari și austrieci mai mult sau mai puțin apropiați de Carol și de evenimente.

Carol de Habsburg își părăsește reședința de la Prangins, în Elveția, și, după un voiaj incognito, sosește la Viena în seara de vineri, 25 martie 1921. El se duce la contele Tamás Erdődy, căruia i-a cerut ajutorul pentru a trece frontiera austro-ungară. După propria relatare, Erdődy este devastat de inițiativa lui Carol, pe care o consideră foarte inoportună. În timpul unei vizite în Elveția cu câteva luni în urmă, aflase despre acest proiect și considerase că unii îl manipulau pe rege. El și-a exprimat îndoielile, dar se simte ca o persoană care strică cheful altora („*Spielverderber*”). Când regele sosește la el în plină noapte, Erdődy intră în panică în fața „acestei lipse de experiență” și explică riscurile inerente. Degeaba – el trebuie să-i procure lui Carol o viză și să-l însoțească în Ungaria. Ajung la Szombathely în seara de sâmbătă, pe 26, și se duc la palatul episcopal, unde episcopul, contele János Mikes, primește câțiva invitați în seara de Paști, printre care pe ministrul cultelor și instrucțiunii publice, prelatul József Vass. Toți sunt uluiți. Părerile celor prezenți în legătură cu ceea ce trebuie făcut diferă. Cu toate acestea, toți sunt convinși că Horthy se va înclina, în virtutea supunerii datorate suveranului legitim. Unii, printre care Erdődy și colonelul Lehar, se gândesc că regele trebuie să rămână la Szombathely și să organizeze preluarea puterii; în schimb, ceilalți sunt pentru efectul surprizei și-l sfătuiesc să plece imediat la Budapesta, sediul puterii și al simbolurilor sale. Aceștia din urmă obțin câștig de cauză; se optează totuși pentru o surpriză amânată. Prim-ministrul, contele Teleki, care s-a grăbit să vină, tre buie să plece în recunoaștere și să se ducă să-l prevină pe Horthy. Mașina sa pleacă cu mai multe ore

Horthy și Hitler în timpul întâlnirii din 1938.

Înainte de a-l lua pe Carol, dar șoferul se rătăcește și Teleki va ajunge la Budapesta după rege. Acesta din urmă este însoțit de contele Antal Sigray, comisar al guvernului pentru regiunea vestică, la volanul mașinii se află contele Pál Almásy. Pe drum, Carol formează guvernul și atribuie posturile. Ajung la Budapesta duminică, 27 martie, la ora prânzului. În timp ce Carol așteaptă la sediul guvernului, la Palatul Sándor, în fața Palatului Regal, Sigray traversează Piața Sfântul Gheorghe și se duce să-l prevină pe Horthy, pe care-l crede deja informat de Teleki. Însă regentul nu știe nimic și trebuie să-și întrerupă dejunul în familie pentru a-l primi pe Sigray. Se duce apoi în biroul său pentru a-l primi pe rege, care, între timp, a îmbrăcat o uniformă maghiară și ajunge la palat. Gărzile și ofițerii prezenți l-au salutat regulamentar, dar fără excesivă politețe. Versiunile diferă în legătură cu numărul și calitatea persoanelor prezente în anticameră. Aghiotantul lui Horthy, căpitanul Magasházy, este citat de toate mărturiile, dar el era logic în serviciu în acel moment. În schimb, este puțin probabil că Gömbös se găsea acolo la sosirea regelui, pe care nimeni nu-l aștepta!

Întrevederea se derulează în mai multe faze, a căror alternanță corespunde argumentelor pe care protagoniștii le avansează în sprijinul pozițiilor respective. Două teme domină înfruntarea: supunerea datorată de amiral regelui său, de care este legat prin jurământ; reacția potențial violentă a aliaților și a țărilor succesoare în caz de restaurație. Horthy descrie în *Memoriile* sale totală surpriză în fața sosirii suveranului – ceea ce reflectă realitatea. Contestabilă însă este afirmația că a decis rapid și irevocabil să-i ceară lui Carol să se întoarcă imediat în Elveția. Horthy, ca majoritatea legitimiștilor care se află în țară (Teleki, Bethlen, Sigray etc.), consideră acțiunea

Horthy și trupele sale intră în Oradea (1940).

lui Carol prematură, date fiind situația țării, abia ieșită din peripecțiile de după război, și amenințarea reprezentată de crearea Micii Antante. Cu toate acestea, ne putem îndoi de sinceritatea lui Horthy în această privință, căci el și-a asumat între timp rolul de regent. Este, în plus, conștient de schimbarea opiniei despre Habsburgi. Nu are încredere în armată, căci majoritatea cadrelor au apărut după mișcarea de la Szeged. Teamă de o intervenție externă este reală la el. Totuși, de când a ajuns regent, Horthy n-a făcut nici o declarație care să lase să se presupună că a devenit partizan al alegerii libere, dimpotrivă, a oferit numeroase garanții legitimiștilor.

În virtutea jurământului prestat de Horthy lui Carol în timpul imperiului, acesta din urmă este în drept să pretindă ca amiralul să i se supună și să-i predea puterea. Carol dă dovadă de o mare naivitate, iar Horthy îi demonstrează cu abilitate că, între timp, el a jurat fidelitate națiunii maghiare, ceea ce primează, după el, asupra jurământului imperial – întrucât imperiul nu mai există. Carol încearcă să-l convingă pe Horthy, promițându-i marea cu sarea (un titlu de prinț, Ordinul Maria Theresia). Adversarii lui Horthy pretind contrariul și-l prezintă pe amiral ca pe un cerșetor. Este puțin probabil că Horthy și-a vândut „regatul pentru un cal”. Această negociere ridicolă avea probabil scopul de a câștiga timp și, de altfel, a reușit, de vreme ce Carol a sfârșit prin a fi agasat de obiecțiile minore ale amiralului asupra naturii jurământului și a Sfintei Coroane.

Pentru a spulbera rezistența regentului, Carol atacă. La argumentele lui Horthy în legătură cu pericolul unei invadări a Ungariei de către trupele cehoslovace sau iugoslave, regele declară că se bucură de susținerea unei mari puteri. Emisarii regelui, printre care se aflau cumnații lui, Xavier și Sixte de Bourbon-Parma, sondaseră

efectiv anumiți decidenți francezi în lunile precedente. Aceste vizite erau cunoscute în cercurile legitimize și se estima pe atunci că numai Franța ar fi fost în măsură să oprească protestele Miciei Antante în cazul restaurației. În nici un caz însă Carol nu a negociat el însuși. Se pare că a fost vorba despre înșelătorie, un joc necinstit între Paris și Prangins. Francezilor le era, fără îndoială, greu să-și imagineze că regele ar putea să încerce efectiv o lovitură de stat în circumstanțele prezente. Carliștii, în schimb, au interpretat cea mai mică declarație binevoitoare într-un sens favorabil speranțelor lor. Exaltarea de care vorbește contele Erdödy în decembrie 1920 pare să coroboreze această impresie. Carol se simte investit cu o misiune divină, constând nu numai în a merge să salveze Ungaria, ci și în a restaura ansamblul Monarhiei Habsburgilor. Horthy înțelege imediat asta și propune la început regelui să se ducă la Viena, oferindu-i chiar trupele lui Lehár. Este o manevră pentru a câștiga timp, și Carol nu cade în capcană. Viena se află în mâinile social-democraților și este cu neputință ca el să se poată impune. Regele îi spune atunci explicit lui Horthy că deține asigurări concrete ale neutralității aliaților și a Miciei Antante. Amiralul îl presează pe Carol să-i furnizeze dovada, promițându-i că, în acest caz, el este gata să se incline. Crezând că a câștigat partida, regele lansează numele lui Aristide Briand, președintele Consiliului de Miniștri francez, pe care Sixte de Bourbon-Parma l-a abordat într-adevăr și cu care s-a întâlnit, dar fără rezultat. Este o carte proastă, care arată neseriozitatea cu care Carol tratează două puncte. În primul rând, ce s-ar fi petrecut în cazul reușitei? Nu ni-l putem imagina pe Briand felicitându-l pe Habsburg pentru reîntoarcerea sa. Mai degrabă, ar fi dezmințit orice implicare, dar Franța ar fi fost foarte stânjenită. În al doilea rând, înseamnă proasta cunoaștere a litigiului ungaro-francez de după ocuparea Szegedului. Horthy nu are deloc încredere în Franța și probabil că n-ar fi cedat la această așa-zisă dovadă. Regele nu mai are nici un atu și își dă seama de asta. Conform celor spuse lui Werkmann, Carol se simte atunci teribil de singur: „Nu aveam pe nimeni alături de mine. Nu știam nici măcar unde erau cei doi însoțitori. Eram dezarmat, fără măcar să am revolverul la mine. Afară, așteptau aghiotanții lui Horthy și ceilalți zbiri ai lui. Toți cei de aici nu ascultau decât de ordinele lui. Căzusem într-o capcană“. Horthy este de acum înainte în poziție de forță față de suveran, pe care-l convinge să plece – pentru început – la Szombathely. El jură că va aplană situația între timp, repetându-i lui Carol că tentativa sa este prematură, ceea ce corespunde opiniei răspândite, în general, printre legitimiștii sinceri.

Această întrevvedere este un moment capital în evoluția personală a lui Horthy. Fără îndoială că atunci și-a dat seama, de fapt,

de puterea sa și de poziția pe care o are. El reușește să-i comande însuși împăratului. Utilizând codurile militare, pe care le stăpânește perfect, se arată inflexibil. „El s-a comportat în fața suveranului într-un mod atât de energic și aproape fără menajamente precum odinioară, ca fost amiral, în timpul rebeliunii de la Kotor.“ Slăbiciunea și indecizia lui Carol îi sunt cunoscute și se joacă cu el ca pisica cu șoarecele. Chiar în scrierea hagiografică a lui Werkmann, neputința și ezitățile lui Carol sunt manifeste. În relatarea sa, Horthy îl descrie pe monarh ca fiind manipulat de anturajul său și desprins de realitate, ceea ce este probabil exact. Fapt este că, în timpul acestei întrevederi de mai bine de două ore, amiralul dă dovadă de o fermitate care ulterior îi va lipsi adesea. În fața lui Carol, el cunoaște perfect partitura, este în elementul său dinastic și militar. În această confruntare de o intensitate dramatică extraordinară, în care se joacă soarta Ungariei, Horthy e stăpân pe situație. Îi trece prin minte amintirea lui Franz Joseph și se întreabă ce ar fi făcut în locul său bătrânul împărat, însă acesta din urmă nu s-ar fi înjosit nicio dată la o asemenea târguială.

Carol este abătut și pleacă împreună cu Sigray în direcția Szombathely. Horthy, epuizat, se prăbușește în lacrimi pe biroul său, așa cum povestește prințul Windischgrätz, care sosește la palat la sfârșitul după-amiezii: „L-am găsit pe Horthy încovoiat pe masa de lucru; a ridicat ochii spre mine și a spus: «Eu, bătrânul soldat, mi-am renegat jurământul», și s-a prăbușit suspinând. M-am străduit să-l calmez, pentru a afla ce se petrecuse. Dar n-am putut afla nimic de la amiral, care părea complet demoralizat“. Cei doi bărbați nu se mai întâlniseră de la funesta întrevedere din 8 noiembrie 1918. Nu se vor mai revedea niciodată după 27 martie 1921. Carol nu vrea să creadă în declarațiile de loialitate ale Horthy față de el, legătura dinastică este ruptă între suveran și amiral.

Între timp, anticamera biroului s-a umplut și, de această dată, mai multe surse atestă prezența lui Gyula Gömbös. În mod evident, apropiatii lui Horthy sunt cuprinși de panică – și, mai ales, partizanii alegerii libere. Întoarcerea regelui ar fi pus capăt speranțelor lor. Horthy își revine rapid și îl convoacă pe ministrul plenipotențiar francez Fouchet, pentru a-i face cunoscută tentativa lui Carol. De a doua zi, luna Paștilor, britanicii, italienii și țările vecine sunt alertate. Agitația care domnește atunci în cancelarii vine să coroboreze teza conform căreia restaurația ar fi declanșat o criză majoră. Dar pare la fel de evident că ungurii au provocat în mod deliberat această agitație, pentru a-l forța pe Carol să plece. Francezii dau o dezmințire formală alegeriiilor conform cărora Briand ar fi susținut proiectul restaurației. Când Carol ajunge la Szombathely în zorii zilei de luni, 28 martie, nu mai are nici o ieșire. Reală răceală sau

reacție psihosomatică, el se îmbolnăvește și este nevoit să rămână la pat mai multe zile. De acest sejur involuntar profită ambele tabere pentru a-și afirma pozițiile, însă legitimiștii sunt net în retragere, unii sunt triști că au fost luați prin surprindere de rege și toți sunt de acord asupra inoportunității demersului său. Mai mulți reprezentanți ai acestui curent se deplasează de altfel la Szombathely pentru a-l vedea pe Carol și a-l convinge să cedeze. Astfel, conții Andrassy și Bethlen sunt alături de el încă de marți, 29, pentru a-l convinge că prezența sa este o amenințare pentru țară. Mica Antantă face să crească încordarea, mișcările trupelor sârbești sunt vizibile la frontiera sudică, iar flota iugoslavă este pregătită să ridice ancora la Zemun (Zimony, Semlin). Telegramele Ministerului Afacerilor Externe maghiar destinate ambasadorului de la București, András Hory, sunt interceptate de poșta română. Au fost tăiate comunicațiile cu Szombathely pentru a-l izola pe rege. În cele din urmă, acesta face o declarație în care-și anunță plecarea pentru 3 aprilie. Boala sa servește în mod vizibil drept pretext, și de altfel o mărturisește chiar el. A fost adus la căpătâiul său un medic englez de la Viena, doctorul Fitz Williams. Dar el este încă la Szombathely luni, 4 aprilie, și este presat să părăsească teritoriul Ungariei a doua zi, lucru pe care sfârșește prin a-l accepta. Între timp, guvernul se asigură că se va deplasa cu trenul spre Elveția via Austria. Mulțimea îl conduce în triumf în momentul plecării, ceea ce îi reanimă iluziile referitoare la susținerea masivă a populației maghiare. Aceste iluzii vor continua să fie întreținute după sosirea în Elveția, unde trebuie să-și schimbe reședința, căci Confederația începe să găsească acest oaspete puțin cam inoportun. El va locui de acum înainte la Castelul Hertenstein.

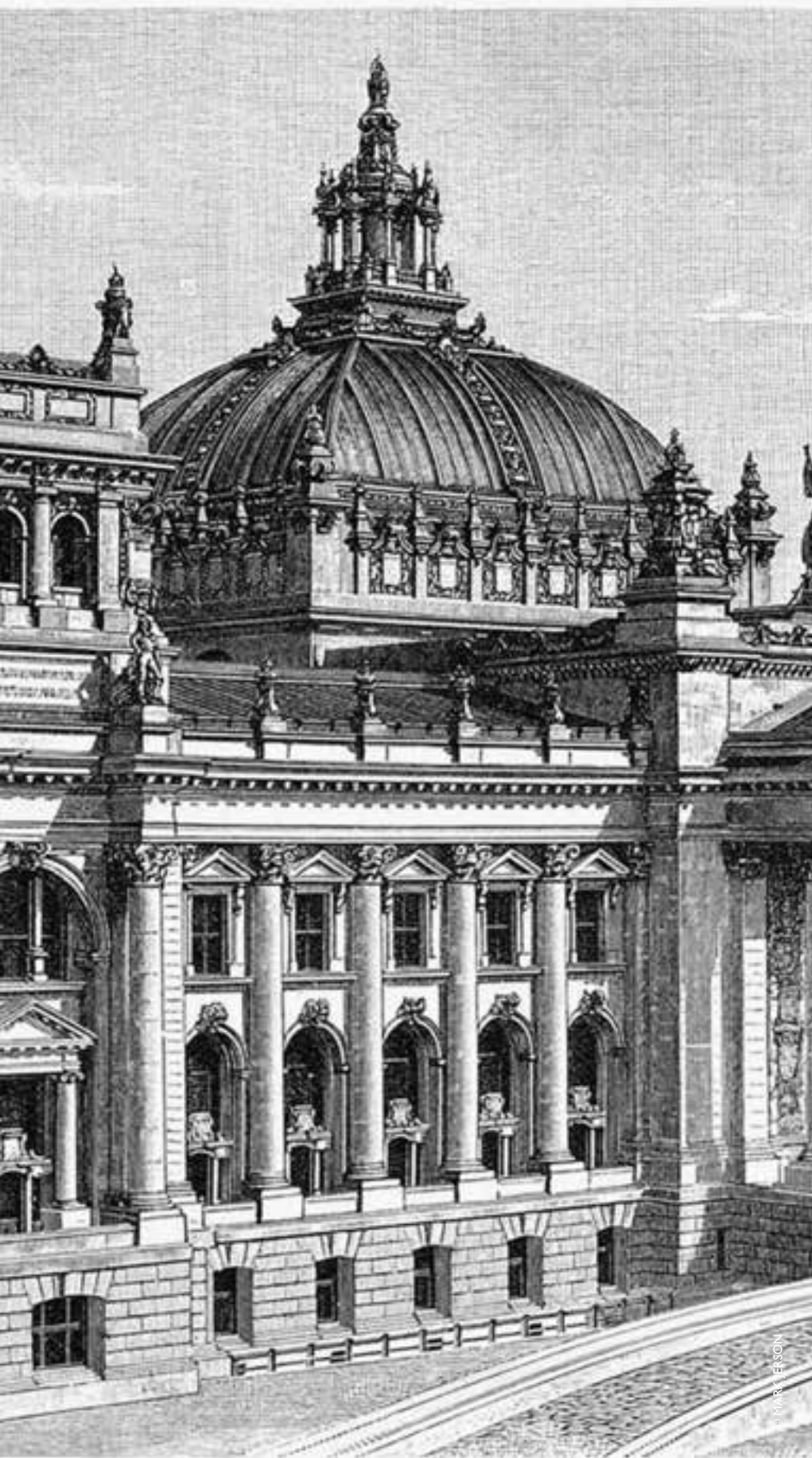
O schimbare decisivă se produce în Ungaria la câteva zile după plecarea lui Carol. Conte Teleki este înlocuit în fruntea guvernului de contele István Bethlen. Pe moment, importanța acestei numiri nu le apare observatorilor evidentă. Legitimiștii văd în aceasta chiar confirmarea orientării loialiste a puterii, care pare să se apropie de ideile lor. Această interpretare nu este falsă. Există incontestabil voința de a stabili regimul, numind în fruntea sa personalități mai puțin compromise în mașinațiile contrarevoluției. Sunt privilegiați deci politicienii căliți în vechiul regim, adesea aristocrați și puțin susceptibili să fie favorabili electorilor liberi. Asta însă nu înseamnă că sunt partizani ai „chestiunii regale”. În primul său discurs în fața Parlamentului, la 19 aprilie 1921, Bethlen pune înainte de toate consolidarea regimului și redresarea economică. El evocă și chestiunea regală, dar punându-i la locul lor pe legitimiști și pe electorii liberi. El insistă asupra caducității Pragmaticii Sancțiuni care lega Ungaria de Austria, ceea ce ne poate face să ne gândim că îi respinge

pe Habsburgi, dar, în același timp, amintește de legea I:1920 referitoare la regență, din care el face fundamentul statului, ceea ce trimite alegerea unui nou suveran la calendele grecești. În lunile care urmează, tabăra legitimistă încearcă să se reconstituie, însă este divizată. Bethlen este bănuie că nu joacă cinstit – și, în general, pe bună dreptate. Politicienii legitimști – precum contele Gyula Andrassy, președintele Adunării Naționale István Rakovszky, contele Sigray – vin alături de el. La 22 august 1921 este organizată o întâlnire între principalii șefi ai mișcării și Horthy. Ea îi reunește în jurul regentului și al lui Bethlen pe contele Andrassy și pe fostul ministru Gusztáv Gratz. Horthy insistă asupra fidelității sale față de Carol, dar și asupra inoportunității restaurației pentru moment, căci este mai întâi necesar să fie consolidată situația în interiorul țării. Regentul îi invită pe legitimști să-l susțină, amintind de solidaritatea pecetluită între ei la Szeged. Or, întoarcerea regelui ar conduce în mod inevitabil la noi tulburări. Majoritatea legitimștilor se alătură atunci lui Horthy și lui Bethlen, sperând că stabilizarea țării va permite pe termen mai mult sau mai puțin scurt să fie rechemat Carol. În același timp, anturajul suveranului continuă să-l convingă să încerce încă o dată să preia puterea. Prințul Windischgratz, care-l întâlnește pe Carol în timpul verii, presimte că se va întâmpla ceva rău, căci îl vede înconjurat de prea mulți politicieni. El constată, în plus, precaritatea situației acestor aristocrați deveniți aventurieri, care-și vând bijuteriile de familie pentru a finanța campania în favoarea restaurației.

ÎN COLECȚIA „ISTORIE“:

Pentru britanici, România nu reprezenta o preocupare majoră. În anii '30, în ochii proverbialului om de pe stradă, această țară se reducea la Madame Lupescu și petrol. Această gândire s-a schimbat în momentul în care România a ajuns să aibă o importanță vitală pentru mașina de război a lui Hitler. În opinia britanicilor, singura alternativă părea să constea în operațiuni militare clandestine în vederea contracarării influenței și controlului germanilor asupra țării și regiunii. Cartea de față examinează aceste operațiuni. — Dennis Deletant

Martin Kitchen (n. 1936), specialist în istoria Europei Centrale, mai ales a Germaniei, este profesor emerit la Simon Fraser University din British Columbia (Canada). *Istoria Germaniei moderne de la 1800 până în prezent* este o cercetare detaliată asupra devenirii acestei țări în ultimele două secole, trecând prin toate evenimentele majore, de la lupta pentru eliberarea de sub dominația napoleoniană și până la guvernele cancelarului Angela Merkel. În fragmentul de mai jos este vorba despre Revoluția din 1848, care, în Germania, spre deosebire de alte țări de pe continent, a fost mai degrabă politică, și nu militară: reprezentanții germani au încercat cu precădere să rezolve pe cale pașnică, parlamentară, chestiunile sociale și economice ale țării. Acum iau avânt aspirațiile liberale, față în față cu reacțiunea conservatoare.

Martin Kitchen

O ISTORIE A GERMANIEI MODERNE DE LA 1800 PÂNĂ ÎN PREZENT

Traducere din engleză și note de Mugur Butuza

REVOLUȚIA

La fel ca în 1830, evenimentele din Paris au declanșat o serie de revolte în Germania anului 1848. În 24 februarie, Ludovic Filip a fost detronat; trei zile mai târziu, la Mannheim, a avut loc o manifestație de masă unde au vorbit radicalul Friedrich Hecker și liberalul Karl Mathy. Ei solicitau libertatea presei, libertatea de adunare, introducerea procesului cu jurați și instituirea unei miliții populare, precum și un parlament național german. În 1 martie, o delegație a plecat la Karlsruhe pentru a prezenta aceste revendicări, însoțită de o mare mulțime, printre care se aflau și indivizi înarmați. Inițial, marele duce de Baden a refuzat negocierile, declinând în același timp oferta de asistență militară din partea Prusiei. Apoi a format un nou cabinet ministerial, în care au fost incluși și liderii liberali, iar aceștia au început să implementeze majoritatea revendicărilor lor inițiale.

Presiuni similare s-au exercitat în multe dintre statele germane, în majoritatea cazurilor cu rezultate asemănătoare. S-au

desfășurat alegeri, au fost numiți miniștri liberali, au fost inițiate modificări constituționale, iar rămășițele vechii ordini feudale au fost abolite. Evenimentele violente au fost foarte puține. Mulțimea a luat cu asalt primăriile din Frankfurt și München, dar numai în Prusia și Austria au avut loc confruntări serioase între popor și armată.

În Renania prusacă se desfășura o agitație iacobină sau, cu un termen larg răspândit la momentul respectiv, „comunistă“. La Köln, cunoscutul medic radical Andreas Gottschalk, aclamat de o mulțime entuziastă de vreo 5.000 de persoane, a solicitat instituirea unui comitet revoluționar. Demonstrația a fost dispersată de armată, spre ușurarea liberalilor. După o serie de manifestații de mai mică amploare în Berlin, ce au implicat înclăștări cu armata, Friedrich Wilhelm al IV-lea a decis să facă un gest de conciliere. A abolit cenzura și a promis reconvocarea unei Diete Unite, dar și că Prusia va avea în sfârșit o constituție. În 18 martie, o mare mulțime s-a adunat în fața palatului regal din Berlin pentru a-și exprima simpatia pentru aceste măsuri și pentru a urgenta implementarea lor. Mulțimea cerea și ca trupele care păzeau palatul să fie retrase în cazărmi. Comandantul garnizoanei, generalul von Prittwitz, considerând această manifestație drept un atac periculos asupra puterii de comandă a regelui și împotriva înseși temeliilor statului prusian, a ordonat trupelor să spargă manifestația. Nu s-au tras decât două focuri de armă, nu se știe de către cine, dar au fost suficiente pentru a porni o luptă de stradă sângeroasă. S-au ridicat baricade, iar până a doua zi fuseseră ucise deja 230 de persoane.

Știința militară convențională spunea că dacă armata nu reușea să ia cu asalt baricadele în mai puțin de 24 de ore, aceasta trebuia retrasă, iar localitatea respectivă asediată. Drept urmare, Prittwitz a solicitat ca luptele din Berlin să înceteze. Deși intransigenții conduși de Wilhelm, fratele regelui, au considerat că acesta era un gest de supunere lașă față de mulțime, Friedrich Wilhelm al IV-lea a fost îngrozit de numărul mare de victime și era hotărât să dezamorseze situația explozivă. În 19 martie a participat la funeraliile celor morți pe baricade. Apoi a luat parte la ceremonia de transfer a pazei palatului către unități de miliție civilă. Prințul Wilhelm, liderul partidei militare, a plecat în exil la Londra, alăturându-se lui Metternich și Guizot.

În 21 martie, regele a călărit pe străzile Berlinului cu cocarda în culorile auriu, roșu și negru a liberalilor naționaliști. Deși a refuzat să fie numit „împăratul Germaniei“, el a ținut cel mai

faimos discurs al său, în cheia sapiențială specifică, în care anunța în fața unei mulțimi extaziate că „Prusia se dizolva în Germania“. O săptămână mai târziu, a numit un nou cabinet sub conducerea a doi liberali renani de frunte – Ludolf Camphausen și David Hansemann. Ultraconservatorii prusaci, între care, la loc de cinste, se afla și Bismarck, îngroziți de triumful liberalilor din vest, au conceput planul unei contrarevoluții. Revoluționarii câștigaseră prima rundă, însă între ei existau disensiuni, iar regele, de al cărui sprijin depindeau, era nesigur, ezitant și sub presiunea constantă a armatei și regaliștilor.

În Prusia, revoluția a fost în principal urbană, dar în multe alte părți ale Germaniei, mai ales în regiunile sud-vestice și în Thuringia, au izbucnit revolte țărănești. Acestea erau îndreptate împotriva latifundiilor, a administratorilor terenurilor arendate, a cămătarilor evrei, dar și a negustorilor de vite. S-au ars contracte, s-a refuzat plata taxelor, braconierii și-au făcut de cap, și s-au format comitete de apărare a siguranței publice. La Wiesbaden, mii de țărani au revendicat preluarea domeniilor nobiliare de către stat și distribuirea lor către popor. Răscoalele țărănești aveau prea puține lucruri în comun cu revoltele urbane. Compoziția lor socială, obiectivele lor și metodele folosite erau foarte diferite. Liberalii din orașe erau îngroziți de violențele din mediul rural și condamnau lipsa de respect a țăranilor față de proprietatea privată. În anumite situații, guvernele liberale au trimis trupe pentru a-i ține în frâu pe țăărani. Pe de altă parte, liberalii simpatizau cu revendicarea abolirii privilegiilor aristocrației și cu înlăturarea ultimelor vestigii ale feudalismului. Odată ce aceste obiective au fost atinse, pacea și liniștea a fost reinstaurată, iar țăărănimea, adică marea majoritate a germanilor, și-a pierdut interesul pentru revoluție. Reforma constituțională și chestiunea națională erau prea puțin relevante pentru țăărani și numai în foarte puține cazuri au reușit radicalii urbani să mobilizeze nemulțumirile rurale în sprijinul propriei lor cauze.

Proletariatul, în numele căruia Marx și Engels au scris *Manifestul Comunist* în 1848, nu a reușit să se ridice la așteptările lor înalte și nerealiste. Departate de a forma avangarda revoluției socialiste, muncitorii s-au dedat la orgii luddite. În unele centre industriale au fost distruse mașinăriile, iar vasele cu aburi și căile ferate au fost confiscate de muncitori. În orașele mari, muncitorii au participat la demonstrații, iar în Berlin au luptat pe baricade, dar în alte regiuni au rămas remarcabil de pasivi. Artizanii și ucenicii lor au fost mult mai activi. Ei împărțeau ura înflăcărată

a muncitorilor față de industrializare în asemenea măsură, încât cele două grupuri erau practic indistincte.

Printr-o dialectică complexă, protestele violente și revendicările politice ale țărănimii, muncitorilor industriali și ale artizanilor au dat greutate solicitărilor pașnice ale notabilităților urbane. Dar în același timp exista o divergență evidentă atât între obiectivele acestor grupuri, cât și între metodele folosite. În plus, în Germania anului 1848 nu se desfășura o singură revoluție, ci mai multe. Mișcarea revoluționară era descentralizată, ceea ce slăbea mișcarea pentru schimbări fundamentale în Confederație. În fiecare stat, liberalii erau teribil de înspăimântați să nu fie copleșiți de radicali și socialiști, erau neliniștiți că mișcarea pentru reforma constituțională și reconstrucția națională ar fi putut fi măturată de o revoluție socială. Însuși faptul că guvernele cedaseră atât de ușor și de repede revendicărilor lor inițiale puneau problema unde se afla de fapt puterea. Unde se afla aceasta, în cabinetele intelighenției urbane sau în stradă? Miniștrii liberali erau hotărâți să oprească revoluția socială, dar erau foarte conștienți că tocmai violența populară îi adusese la putere. Odată ce vechiul regim capitulase, liberalii se temeau mai mult de radicali, căci revoluția intra într-o nouă fază în care începea abordarea problemei naționale.

PARLAMENTUL DE LA FRANKFURT În 5 martie, un grup divers, alcătuit preponderent din politicieni din sud-vestul Germaniei, s-a întâlnit la Heidelberg pentru a discuta următoarea mișcare. Printre aceștia se numărau republicanii radicali Hecker și Struve și monarhistul moderat și liberal Heinrich von Gagern. Aceștia au convenit asupra unui număr mic de chestiuni, printre care că reprezentanții diverselor diete ar trebui să formeze un „preparlament” care să se reunească la Frankfurt pentru a stabili regulile de bază ale alegerilor din întreaga Germanie. La scurt timp după aceea, Bundestagul din Frankfurt a numit un comitet de șaptesprezece persoane pentru a dezbate reforma federală.

Preparlamentul și-a început dezbaterile în 31 martie. Cei 574 de delegați, proveniți în principal din sudul și vestul Germaniei, și printre care erau numai doi austrieci, s-au împărțit curând în două tabere ostile. Liberalii voiau să creeze o monarhie parlamentară care să se consulte îndeaproape cu Bundestagul. Radicalii cereau o republică cu puteri executive și legislative investite într-o convenție revoluționară. Totuși, exista un acord general că decizia asupra formei viitoare a Germaniei trebuia luată de

un nou organism ales pe baza unui sufragiu extins. Moderații s-au ferit de confruntarea directă, sperând că era posibil să creeze o Germanie unită și liberă prin consultarea cu guvernele existente.

Hecker și Struve nici nu voiau să audă. În 12 aprilie, au proclamat guvernul republican provizoriu la Konstanz, apoi au mărșăluit spre Freiburg împreună cu 6.000 de susținători înarmați. Trupele federale au întâmpinat prea puține dificultăți în zdrobirea acestei prost organizate rebeliuni în 20 aprilie. Hecker a fugit din țară. Robert Blum, liderul stângii moderate, i-a învinuit pe rebeli că ar fi trădat cauza republicană, jefuind-o de legitimitatea democratică. Marx și Engels au fost și mai categorici în condamnarea acestui puci inoportun.

Alegerile pentru adunarea națională au fost organizate de fiecare stat în parte, astfel încât numărul celor eligibili să voteze diferea mult de la un stat la altul. Totuși, după standardele momentului, un mare număr de bărbați, mai precis între 75 și 90 de procente, în funcție de stat, au avut posibilitatea de a se prezenta la urne. Cum nu existau partide politice care să poată articula interese diferite, majoritatea celor aleși erau figuri proeminente ale comunităților locale. Parlamentul, reunit în biserica Sfântul Paul din Frankfurt, era alcătuit în principal din funcționari civili, avocați și absolvenți de universitate. Dintre cei aproape 800 de membri, nu erau decât patru artizani și un țăran. 10% erau aristocrați, iar 49 de profesori au jucat un rol important în dezbateri. Compoziția socială a parlamentului nu era rezultatul prejudecăților inerente sistemului electoral, ci reflecta respectul societății față de profesiile academice. Exista tendința ca membrii parlamentelor statelor, precum *Landtag*-ul prusian, să provină din straturile ceva mai de jos ale ierarhiei sociale, în principal pentru că personalitățile de frunte au preferat să plece la Frankfurt. Femeile nu erau reprezentate nici la nivel național și nici în parlamentele statelor, dar, prin participarea la demonstrații și prin organizarea unui număr de grupuri de femei, au jucat un rol activ în 1848, stârnind o reacție misogină, exprimată într-un mare număr de lamentări că femeile nu mai puteau fi stăpânite.

Ultraconservatorii și ultraradicalii erau slab reprezentați, iar facțiunea catolică era mică în raport cu forța catolicismului politic în zilele lunii martie. Diversele facțiuni politice erau denumite după hanurile unde se întruneau: conservatorii la Café Milani, liberalii moderați la Casino, liberalii de stânga la Württemberger Hof, Robert Blum și democrații la Deutsche Hof, iar radicalii lui Hecker la Donnersberg. Dintre acestea, facțiunea Casino era de

departe cea mai numeroasă, cuprinzând aproximativ 130 de membri, printre care și majoritatea profesorilor eminenți, precum istoricii Droysen, Dahlmann și Waitz. Când dezbaterea s-a centrat pe problema includerii sau excluderii Austriei în/din Germania – alternativa *großdeutsche/kleindeutsche* –, facțiunea care favoriza Germania Mare se întâlnea la Mainlust, iar cei care înclinau spre Germania Mică, la Weidenbusch.

Parlamentul din Frankfurt a început crearea unei noi Germanii prin elaborarea unei constituții adecvate, însă existau dezacorduri serioase în privința felului cum se putea sau cum ar fi trebuit să fie elaborată constituția. Evident, un executiv funcțional era esențial, dar nu era clar dacă noul parlament avea putere suverană și nici ce fel de relație ar fi trebuit să aibă cu instituțiile federale existente, precum și cu statele membre ale Confederației. Heinrich von Gagern a propus o soluție de compromis între conservatorii care solicitau consultarea statelor și republicanii radicali care cereau un comitet executiv parlamentar suveran. El a propus ca foarte popularul arhiduce Johann al Austriei să fie numit „Administratorul Reich-ului“, dând astfel sistemului parlamentar o alură monarhică, ceea ce, se spera, avea să reconcilieze revendicările radicale pentru suveranitate parlamentară cu preocupările dinastice conservatoare.

Propunerea lui Gagern a fost acceptată de o majoritate covârșitoare a delegaților din Biserica Sfântul Paul, inclusiv de un număr de radicali importanți. Odată ce statele au acceptat această decizie, Bundestagul și-a transferat puterile către arhiduce. Acesta l-a numit imediat în poziția de ministru-prezident pe prințul Karl Leiningen, fratele vitreg al reginei Victoria și important whig german, iar pe Anton von Schmerling, austriac cu aceleași idei, în funcția de ministru de interne și ca om dur al noului guvern.

Noul guvern se bucura de un larg sprijin popular, însă, practic, era lipsit de puteri. Nu avea buget, nu avea birouri, nu dispunea de administrație și nici de armată. Era complet dependent de bunăvoința statelor membre ale Confederației, care era foarte îndoielnică. Când noul ministru de război, generalul prusac von Peucker, a ordonat diverselor armate să depună jurământul de credință față de arhiduce și să salute drapelul național, Austria, Prusia, Bavaria și Hanovra au refuzat prompt. Încercarea de a construi o flotă germană a constituit și ea un fiasco la fel de jenant.

Deocamdată, parlamentul de la Frankfurt umplea un gol de putere în Germania. Austria era cu totul acaparată de reprimarea revoltelor de pe întreg cuprinsul imperiului ei multinațional.

Prusia se resimțea încă după zilele lui Martie. Însă merituozii parlamentari nu au realizat că trebuia să acționeze rapid înainte să-și revină contrarevoluționarii din șocul inițial. Așa cum avea să remarce Bismarck mai târziu, oamenii de la 1848 au pierdut mult prea mult timp cu rezoluții și cu voturi majoritare. Aceștia au dezbătut chestiunea constituțională vreme de șase luni. La începutul lunii iulie, într-o manieră care ar putea fi descrisă drept tipic nemțească, au început să discute chestiunile foarte teoretice ale drepturilor fundamentale. Abia la sfârșitul lui octombrie au reușit în sfârșit să abordeze probleme practice, de exemplu unde ar fi trebuit să fie trasate frontierele noii Germanii și cum ar trebui să fie organizat statul. Fără stat, chestiunile drepturilor fundamentale, oricât de importante ar fi fost, aveau prea puțină relevanță.

Dar la întrebarea „Unde se află Germania?” era practic aproape imposibil de răspuns. Limitele lingvistice, culturale, geografice și istorice nu coincideau, iar la această problemă se adăugau numeroasele enclave cu minorități importante. În Imperiul Habsburgic, germanii constituiau doar o minoritate minusculă. Problema a devenit acută când, în 21 martie, danezii au anexat ducatul de Schleswig. Germanii din ducat s-au opus, susținând că prin legea străveche, ducatele Schleswig și Holstein nu puteau fi separate. Și-au format propriul guvern, recunoscut de parlamentul de la Frankfurt, care i-a invitat pe prusaci să trimită trupe pentru a-i proteja. Prusacii s-au conformat imediat. Parlamentul de la Frankfurt a anunțat că Germania era în război cu Danemarca și că armata prusacă acționa în numele său.

În acel moment a intervenit guvernul britanic, care i-a convins pe prusaci să se retragă din Schleswig, moment în care parlamentul de la Frankfurt a denunțat Berlinul pentru trădarea poporului german și a cauzei naționale germane. Pusă sub presiunea Angliei și Rusiei și sub blocada maritimă daneză, la sfârșitul lunii august, Prusia a semnat Pacea de la Malmö, care institua un nou guvern cu participare daneză în ducat. Pacea a fost denunțată la Frankfurt, mai ales de stânga, ca fiind o ticăloasă trădare a încrederii germanilor de către Prusia. Printr-un vot de 238 la 221, parlamentul a refuzat să ratifice tratatul, silind guvernul lui Leiningen să demisioneze. Unii radicali, printre care se afla și Marx, visau la un război revoluționar împotriva Danemarcei, Prusiei și Rusiei, întemeiat pe principiile războiului revoluționar francez din 1792. Dată fiind poziția precară a Germaniei, atât pe plan intern, cât și internațional, această speranță era complet nerealistă. Parlamentul de la Frankfurt și-a reconsiderat votul, ratificând în cele din urmă tratatul cu o majoritate strânsă.

O altă problemă stringentă era aceea a Poloniei. Noul guvern prusac promisese reorganizarea provinciei prusiene Posen în favoarea polonezilor, dar era și în favoarea constituirii unui stat polonez independent. Înainte ca indiferent ce schimbări să intre în vigoare, cele două mișcări naționaliste intraseră deja în conflict, milițiile poloneze încleștându-se cu armata prusacă. Astfel, Posen a fost divizat în două regiuni, una prusacă, alta poloneză.

Chestiunea poloneză a fost dezbătută la Frankfurt, unde exista prea puțină simpatie pentru polonezi. Democratul Wilhelm Jordan a vorbit în numele multora atunci când a adus în discuție „sentimentalitatea descreierată” a facțiunii pro-poloneze și a argumentat că germanii ar trebui să gândească în termenii unui „egoism național sănătos”, de vreme ce superioritatea lor culturală le conferea toate drepturile asupra înapoiților polonezi. Karl Marx și stânga radicală erau complet de acord cu această denunțare a cosmopolitismului melodramatic. Printr-un vot de 342 la 31, parlamentul a votat ca cea mai mare parte a Posenului să fie considerată parte a noii Germanii.

Parlamentul de la Frankfurt a avut o poziție la fel de aprigă și împotriva aspirațiilor naționale ale cehilor. Liderul ceh, un alt istoric, Franz (František) Palacky, a respins sugestia că Boemia ar fi trebuit să facă parte din Germania, argumentând că interesele cehilor erau mai bine slujite rămânând în multinaționalul Imperiu Habsburgic. Parlamentul de la Frankfurt nici nu voia să audă: Boemia fusese parte a Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană și era inclusă în Confederație; prin urmare era în mod clar germană. Aceeași atitudine a fost adoptată și față de Tirolul de Sud, atunci când un delegat din Trentino a sugerat că provincia ar fi trebuit să se rupă de Germania.

Naționalismul acerb și sentimentul arogant al superiorității culturale a parlamentului de la Frankfurt erau cu totul neatrăgătoare, însă erau departe încă de manifestările ulterioare ale sentimentului național german. Nu s-au emis pretenții asupra Alsaciei și nici a zonelor baltice, aflate în afara granițelor Confederației, dar unde trăiau populații germane substanțiale. În plus, parlamentul de la Frankfurt era conștient că în noua Germanie drepturile minorităților ar fi trebuit să fie respectate. Pe de altă parte, s-a vorbit mult și avântat despre Germania ca viitoare superputere europeană, care avea să-și întoarcă puternica armată împotriva slavilor barbari atunci când nou-născuta națiune avea să-și primească botezul focului. Mare parte din aceste discuții nu erau decât vorbe-n vânt, supracompensarea ridicolei slăbiciuni a

Germaniei, însă indicau o neliniștitoare mentalitate. Numai cele mai ascuțite minți, ca de exemplu poetul Heinrich Heine și romancierul Gottfried Keller, aveau capacitatea să detecteze monștrii adormiți ai Germaniei.

Parlamentul de la Frankfurt nu era subminat numai de chestiunea națională, ci și de problemele sociale ale unei societăți aflate într-un proces de transformare fundamentală. Tot la Frankfurt s-a desfășurat un congres al artizanilor, în încercarea de a pune presiune pe parlament. Din punct de vedere politic, artizanii erau majoritar liberal-democrați, însă economic vorbind, erau conservatori intransigenți, anticapitaliști și antiindustrialiști și tânjeau după societatea preindustrială a breslelor și a meșteșugarilor mândri. Ei revendicau instituirea ordinii breslelor, sub oblăduirea unui stat protector și intervenționist.

Și clasele muncitoare au fost active în 1848. Asociațiile muncitorești (*Arbeitervereine*) au împânzit întreaga Germanie. La sfârșitul lui august s-a desfășurat un congres național la Berlin, organizat de Stefan Born, la vremea aceea discipol al lui Karl Marx, unde s-a format o organizație-umbrelă numită Frăția Muncitorească (*Allgemeine Deutsche Arbeiterverbrüderung*). Era o organizație mai curând reformistă decât revoluționară, care pleda în favoarea solidarității clasei muncitoare, a formării sindicatelor și cooperativelor și, mai presus de toate, a educației. Ea solicita „democrație socială”, prin care înțelegea salarii corecte și dreptate pentru toți într-o societate umană și compasională. Evident, păreriile despre modul cum trebuiau realizate aceste idealuri erau foarte diferite, dar când Born a denunțat „visătorii care spumegă de furie” și a îndemnat la o abordare moderată și pragmatică, era în asentimentul general. Giganții intelectuali ai mișcării socialiste, Karl Marx și Friedrich Engels, ignorau asociațiile muncitorești, iar Liga lor Comunistă nu a jucat nici un rol în revoluție. Aveau prea puțini adepți, iar articolele lor din *Rheinische Zeitung* nu rezonau cu clasa muncitoare ce abia se năște.

Brunhilde Pomsel a fost printre pușinii care au reușit să ajungă în imediata apropiere a unuia dintre cei mai mari criminali din istorie. În Ministerul Propagandei, condus de Joseph Goebbels, a lucrat ca stenografa, dactilografa și secretară. Până la capitularea Berlinului, în mai 1945, a fost avansată și a ajuns până în anticamera ministrului și-n mijlocul elitei conducătoare a național-socialismului. Chiar și în ultimele zile de război, când trupele sovietice se aflau deja pe străzile Berlinului, ea dactilografia acte oficiale și, în loc să găsească un moment prielnic ca să fugă, a fost cea care a cusut steagul capitulării Berlinului. Mai bine de șapte decenii n-a vorbit cu nimeni despre toate acestea. Volumul de față se bazează pe amintirile lui Brunhilde Pomsel înregistrate în 2013 de patru regizori germani – care au realizat filmul documentar *Ein deutsches Leben (O viață germană)* – și consemnate ulterior, pe baza filmărilor, de jurnalistul Thore D. Hansen. Fragmentul de mai jos redă un moment bine-cunoscut din istoria celui de-al Doilea Război Mondial – unul dintre cele mai puternice discursuri ale lui Joseph Goebbels.

Brunhilde Pomsel
Thore D. Hansen

AM FOST SECRETARA LUI GOEBBELS

Traducere din germană de Radu-Mihai Alexe

In timp am reușit să cunosc adevăratul caracter al lui Goebbels. Îmi aduc aminte de adunarea arhicunoscută de la Palatul Sporturilor, *Vreți războiul total*.

Noi știam că Goebbels urma să țină după-amiază un discurs. Pe atunci, toate spectacolele aveau loc după-amiază, fiindcă în fiecare seară, de la șase și jumătate, începeau să sune sirenele, chit că avioanele veneau sau nu. Dar ele veneau aproape în fiecare seară. Foarte rar se întâmpla să fie o alarmă falsă. Spectacole de seară nu mai existau, nici piese de teatru și nici filme la cinema, toate aveau loc după-masă. Deci domnul Goebbels ținea un discurs la Palatul Sporturilor. Și deodată ni s-a comunicat că trebuiau să-l însoțească două secretare de la birou.

- Două dintre voi trebuie să vină la Palatul Sporturilor.
- De ce?
- Nu știu, dar două dintre voi trebuie să participe.
- Cine?

Ne-am uitat una la alta, nici una nu s-a oferit de bunăvoie. Doamna Krüger era cea mai în vârstă și era scutită. Prin urmare, ne-au ales pe mine și pe o altă tânără. Un membru din trupele SS a venit și ne-a luat cu un Mercedes elegant. Părea un început promițător. Mașina ne-a dus la Palatul Sporturilor, care se afla în Potsdamer Strasse. Odată ajunși acolo, bărbatul ne-a condus în dreptul unui rând de scaune. Erau locuri foarte bune, aproape de tribuna oratorului. Sala era ticsită cu muncitori aduși de pretutindeni. La astfel de manifestări, muncitorii din fabrici sunt mai întâi întrebați cine dorește să participe, dar fiecare se eschivase. Mai ales la o asemenea oră. Nu se anunțase nimeni voluntar, prin urmare, cei mai mulți dintre ei fuseseră aduși cu forța. Deci ei erau luați din fabrici și întreprinderi pentru a participa la această adunare de la Palatul Sporturilor. Și-mi amintesc că actorul Heinrich George, tatăl lui Götz George, ședea în față în rândul al treilea.

Însă nici n-am ajuns bine acolo, că a și început. În spatele nostru stătea doamna Goebbels cu doi dintre copii, iar lângă noi erau așezați membri importanți din SS, era o tribună pentru elite, ca să spun așa. Fanfara a intrat în ritm de marș, interpretând obișnuitele marșuri și cântări de război – făcea spectacol. Apoi Goebbels și-a început discursul. Vorbea excelent, era foarte convingător. Și-ntr-adevăr, în ziua aceea și-a intrat atât de bine în rol și s-a manifestat atât de intens, încât totul părea ca o dezlănțuire – dar o dezlănțuire ca într-un spital de nebuni, așa zice. Parcă ne spunea: „Aici puteți să vă faceți de cap“. După care, brusc, de parcă ar fi fost loviți de streche, au început cu toții să urle, să bată din picioare și să se agite, ca și cum ar fi vrut să-și smulgă brațele. Era o gălăgie infernală.

Colega mea stătea acolo cu pumnii strânși, amândouă de-abia respiram, atât de îngrozite eram de ceea ce vedeam în jur. Nu de Goebbels, nu de acei oameni, ci de faptul că așa ceva era posibil. Noi două nu făceam parte din acea mulțime. Eram spectatoare, probabil singurele spectatoare.

Cred că nici el nu-și mai amintea ulterior ce-a spus. N-am cuvinte pentru a descrie felul în care a reușit să aducă atâtea sute de oameni într-o asemenea stare încât nici unul să nu mai stea locului, toți săreau în sus și strigau și jubilau. I-a reușit. Cred că nici el nu știa exact cum de reușise. Iar noi – asta-mi amintesc bine – noi stăteam acolo, ținându-ne de mâini, colega mea și cu mine. Eram atât de încremenite, uimite de ceea ce se petrecea

acolo. Iar în spatele nostru se afla un membru din trupele SS care ne-a bătut pe umeri și ne-a spus:

— Măcar aplaudați și voi.

Atunci am început să aplaudăm, că așa era firesc. Evident. Ni se atrăsese atenția. Nu te puteai sustrage, nu exista altă posibilitate. Am aplaudat. Ne simțeam de parcă eram amețite de alcool. Amândouă aveam impresia că se întâmplă ceva teribil.

Când mulțimea a încetat cu gălăgia, adunarea a luat sfârșit. Cred că dacă cineva din public n-ar fi participat la acel delir ar fi fost linșat pe loc de cei din jurul lui. Părerea mea.

În viața mea n-am mai trăit așa ceva, ăsta n-a fost entuziasm, a fost nebunie, de parcă oamenii nu s-ar mai fi putut controla.

— Vreți război total?

— DA!

A fost un „Da” fără echivoc. Membrul din trupele SS care ne-a adus cu mașina ne-a condus apoi acasă. Amândouă eram îngrozite de spectacolul la care asistaserăm. Nici nu ne dădeam seama despre ce fusese vorba acolo. Am rămas doar cu impresia lăsată de mulțimea ieșită din minți, care nici nu părea să aibă habar de ce se manifesta așa. Dar a fost un comportament firesc. Mulțimea aceea n-avea nici o vină. Probabil că nici Goebbels. Ni s-a părut că nici măcar el nu-și dăduse seama ce făcuse acolo. Fusese ca o flăcără minusculă care nu știe de ce e în stare. Dumnezeu, acea mulțime turbată ar fi putut fără probleme să năvălească la tribună și să-l ucidă.

Până atunci nu cunoscusem această latură a lui Goebbels, căci nu fusesem niciodată la un miting de acest fel. Asta ne-a marcat puternic. Această altă față a lui. Dar nu ne-am gândit mai departe de atât, eram copleșite.

Apoi, într-un fel sau altul, am depășit momentul. Eram tinere și, în plus, nimeni nu s-a gândit prea mult la asta, sau în nici un caz așa cum ne-am gândit mai târziu, când era deja prea târziu. Fiindcă nimeni nu conștientiza cu adevărat ce se întâmplă. Însă acum, după ce au trecut atâtea ani și s-au întâmplat atâtea, văd totul cu alți ochi. Mi se pare mult mai grav și mult mai sinistru. E incredibil că un singur individ fusese capabil să facă sute de persoane să urle: „Da, vrem război total!” În ziua de azi, dacă povestești cuiva așa ceva va da doar neîncredător din cap și va spune: „Da’ ce, erau toți beți sau cum? Cum au ajuns oamenii să strige așa ceva?” Erau obligați s-o facă. Au fost, într-adevăr, fermecați de o singură persoană.

La sfârșitul secolului al XIII-lea, Marco Polo și-a început lunga călătorie din Veneția spre China pe Drumul Mătăsii, reprezentând la vremea aceea o adevărată rețea comercială eclectică și multiculturală care lega Europa de Asia. Astăzi, în secolul XXI, guvernul chinez a propus un Drum al Mătăsii pe uscat și pe apă absolut similar celui din epoca lui Marco Polo. Cu alte cuvinte, spune Kaplan în substanțialul eseu cu care se deschide cartea, China construiește un pod terestru spre Europa, în timp ce Iranul și India încearcă să lege zonele petroliere ale Asiei Centrale de Oceanul Indian. Europa se destramă din cauza schimbărilor culturale și a migrației, dar iată că Eurasia se coagulează. După ce, în următoarele eseuri care compun volumul, autorul scrie, de exemplu, despre impresiile sale asupra președintelui Trump sau face o analiză sinceră a ceea ce se va întâmpla în cazul unui război între SUA și Coreea de Nord, el revine, în încheiere, la noul Drum al Mătăsii. Mai jos este relatată o călătorie pe acest drum, din perspectiva nu a unui om oarecare, ci a unui mare specialist în geopolitică.

Robert D. Kaplan

REVENIREA LUMII LUI MARCO POLO

RĂZBOI, STRATEGIE ȘI INTERESE AMERICANE ÎN SECOLUL XXI

Traducere din engleză de Irina Manea

Miile de războinici de teracotă din secolul al III-lea î.Cr. aparținând dinastiei Qin, dezgropați într-o primă etapă la mijlocul anilor 1970, constituie una dintre minunile lumii. M-am uitat îndelung înăuntrul vastei cariere de argilă în care acești soldați în mărime naturală au încremenit în marș, nici unul neasemănându-se cu altul. Cu toții se îndreaptă spre est, deoarece Qin, deși aflat acum în inima Chinei, fusese cel mai vestic dintre regatele combatante. Prin urmare, toți dușmanii lui Qin se aflau la est. Dincolo de Qin, în direcția opusă, spre vest, leagănul culturii agricole care a definit dintotdeauna civilizația chineză începe să facă loc deșerturilor mai pustii ale Asiei Centrale.

Un drum scurt cu mașina, pornind de la situl războinicilor de teracotă din provincia Shaanxi, m-a dus la Marea Moschee din Xian, un produs eclectic cu scriere arabă dedesubtul unui acoperiș chinezesc tradițional, răsucit în sus, dar decorat cu plăci persane albastre cu reflexe verzi. Minaretul de aici se confundă ușor cu o

pagodă. Rezultatul este de un minunat efect estetic, combinând Orientul Mijlociu cu Extremul Orient, iar praful îl face și mai prețios. Populația Hui, înrudită cu chinezii Han, care întreține moscheea, este dovada celui mai estic tentacul al islamului în corpul principal al Asiei continentale: Drumul Mătăsii medieval începe și se termină chiar aici – unde, repet, se află inima statului chinez contemporan. Pentru că acum hotarele Chinei cuprind mult mai mult decât nucleul agricol al Chinei dinastiei Han.

Următoarea oprire a fost Dunhuang, la aproape o mie cinci sute de kilometri nord-vest de Xian. La douăzeci de minute după decolare, șahul ogoarelor cultivate cu cereale a început să pălească – vestind ceea ce avea să devină în curând o pustietate palidă și osoasă, cu munții ieșiți în afară ca niște vertebre. Politic vorbind, încă mă aflu în China profundă, demografic și etnic – mai puțin, deși geografic trecusem deja în Asia Centrală – în colțul de sud-vest al deșertului Gobi, ca să fiu mai exact. Până să aterizeze avionul, terenul se redusese la o foaie de glaspapir, aproape lipsită de trăsături topografice.

Dunhuang a fost conceput în Antichitatea medie ca avanpost militar pentru China dinastiei Han, spre a înființa și păstra protectorate în ținuturile deșertice și de stepă aflate la vest de leagănul agriculturii. Budismul, care a prins rădăcini în această perioadă în zona care este acum frontiera de nord-vest a Pakistanului, va deveni esențial pentru Drumul Mătăsii ca sistem de credințe ale negustorilor și oamenilor de afaceri. Există în zonele stâncoase și friabile din Dunhuang sute de grote cu pereții acoperiți de fresce medievale budiste. Delicate precum dantela, rozul în nuanța ceauiului și verdele-mentă ale acestor fresce par spălate cu lapte. Picturile poartă nu numai amprenta artistică a Chinei dinastiei Tang, ci și a Tibetului, Indiei sau Iranului sassanid. Asta pentru că Dunhuang era o conexiune a Drumului Mătăsii.

La numai o oră de Dunhuang, dealurile roșii ca lava întărită fac loc dintr-odată unei goliciuni terifiante și cenușii. Aici se află poarta Yangguan, unde oficial se termina protecția Chinei imperiale. M-am gândit la ce scria poetul Wang Wei din epoca Tang, secolul al VIII-lea, chiar despre acest loc:

Să golim altă cupă de vin,

Căci odată ajunși la poarta Yangguan nu vom mai găsi prieteni.

Dar acum chiar continui să merg către vest, deși, încă o dată, nedepășind frontierele statului chinez din secolul XXI.

În Urumqi, dincolo de stive de blocuri pe jumătate terminate, am zărit înălțându-se perdeaua de zăpadă a Munților Raiului, Tien Shan, care emana teroare și moarte. Am tremurat numai privind

acești munți înghețați. Cu douăzeci și unu de ani în urmă, într-o vizită anterioară, când am ajuns cu un tren șubred din Kazahstan și am plecat cu un autobuz șubred spre granița dintre China și Kirgîzstan, Urumqi mi s-a părut un oraș somnolent cu mai puțin de un milion de locuitori. Nu și acum. Astăzi, Urumqi, capitala provinciei celei mai vestice din China, Xinjiang, are o populație de 3,8 milioane. O explozie de blocaje în trafic în păienjenșuri de șosele și pasaje rutiere noi, cu zgârie-nori licărind peste tot. Orașul stă mărturie pentru încercarea Beijingului de a domina regiunile cu minoritari central-asiatici, sufocându-le cu dezvoltarea, asta în timp ce chinezii au construit noduri urbane pentru un Drum al Mătăsii postmodern, cu autostrăzi pentru distanțe mari, căi ferate și conducte de energie care leagă China de fostele republici sovietice din apropiere. Pentru că nu numai Tien Shan exprimă realitatea Asiei Centrale din profunzimea Chinei: mai sunt și semnele scrierii arabe, dovadă că limba turcică a uigurilor încă mai este vorbită de o treime din locuitorii din Urumqi, o limbă extrem de similară turcei propriu-zise (mai sunt și semne în alfabetul rus, care indică prezența cazacilor, uzbekilor sau a altor minorități musulmane). Dacă adăugăm și Tibetul acestor zone etnice turcice, obținem o treime din suprafața Chinei. China este o temniță a națiunilor, deși într-o măsură mai mică decât fosta Uniune Sovietică.

Și totuși, fie că este vorba de noile autostrăzi, de trenurile de mare viteză care zburau pe lângă autobuzul meu aici, în Asia Centrală chineză, de noile și nesfârșitele ferme eoliene din stepă sau de șirul interminabil de blocuri – sau chiar de numărul de războinici de teracotă –, China și-a manifestat mereu o ambiție impresionantă și de proporții epopeice. Scara la care e construit totul e pur și simplu impunătoare și înfricoșătoare, atât în Antichitate cât și azi. Posibilitățile fragmentate ale geografiei Chinei și compoziției sale etnice par a fi puternic contracarate de forța unificatoare a acestei ambiții.

Călătoria mea se termină în Kashgar, din apropierea granițelor cu Kirgîzstan, Afganistan, Tadjikistan și Pakistan. Optzeci la sută din populația de 4,5 milioane din regiunea Kashgar sunt musulmani uiguri. Evenimentul de marcă aici este târgul de vite duminical, unde se adună hoarde de bărbați uiguri cu barbă rară și toci brodate pe cap, ca să se tocmească furios printre oi, miei, cai, măgari, vite și cămile bactriane cu blană bogată. Întreaga scenă este învelită într-o peliculă unsuroasă de praf, așa că amințirea ei este mai degrabă în alb-negru decât în culori. Dar oricât de autentic ar părea în ochii unui vizitator neinițiat, târgul de vite din 2015 reprezintă de fapt o versiune mai reglementată și igienizată a ceea ce am văzut eu în 1994. Atunci, în loc de

camioane fabricate de chinezi ca să transporte animalele la târg, era un haos de căruțe trase de măgari, iar în loc de un vast spațiu rectangular, în afara orașului, alocat pentru evenimentul săptămânal, exista pentru acesta doar bazarul plin de viață și la fel de haotic din Kashgar, animalele înghesuindu-se în staule murdare confecționate din alamă și cupru, într-o atmosferă asurzitoare și o splendoare vizuală care aminteau de secolele de odinioară.

Dar, după douăzeci și unu de ani, capacitatea statului chinez de a se extinde în hinterlandul cu deșerturi ale minorităților a progresat atât de mult, încât în ziua de azi Kashgar este un loc cu blocuri noi și ordonate, cu străzi pavate și rețele stradale, iar animalele sunt ținute în afara orașului. Însuși modernismul, impus deliberat de autoritățile chineze, este cel care diluează cultura uigurilor turcici. Kashgar devine un oraș al industriei ușoare – mase plastice și dispozitive electronice –, unde muncitorii sunt adesea importați din nucleul Han din estul îndepărtat și cazați în noile blocuri. Populația uigură ripostează copiind cultura de masă importată din Turcia – muzica și dansurile din restaurantele elegante uigure vin direct de la televiziunea turcă.

În timp ce Marea Moschee medievală din Xian sugerează o elegantă confluență de civilizații – chineză, arabă și persană – aici, mai departe pe Drumul Mătăsii din secolul XXI, există dovezile unei ciocniri brutale. Într-o zi am văzut cum sute de bărbați uiguri, cu bărbile și tocile lor brodate, au ieșit din moscheea de secol al XV-lea Id Kah din centrul Kashgarului, ca să fie întâmpinați de un grup bine organizat de chinezi angajați într-o coregrafie de *line dancing*, pe muzică la volum ridicat din filmul *Rush Hour*. Festivitățile lor fuseseră astfel programate, încât să coincidă cu rugăciunile de după-amiază ale musulmanilor. Iată cum se folosea cultura globală de masă ca afront la adresa uneia cât se poate de tradiționale.

Întreaga mea călătorie a reprezentat dovada unei drame geopolitice postmoderne. Regretatul sinolog de la Harvard John King Fairbank spunea odată că imaginea de sine a Chinei se bazează pe diferențele culturale care există între centura deșertică și China cea însămânțată – cu alte cuvinte, între pastoral și arabil. [...] Pentru chinezii antici, agricultura însemna civilizația însăși: altfel spus, Regatul de Mijloc, *Zhongguo*, care nu datora nimic popoarelor din jur, din stepă și deșert. Din această perspectivă asupra lumii a derivat o anume certitudine culturală pe care China a împărtășit-o cu Occidentul creștin.

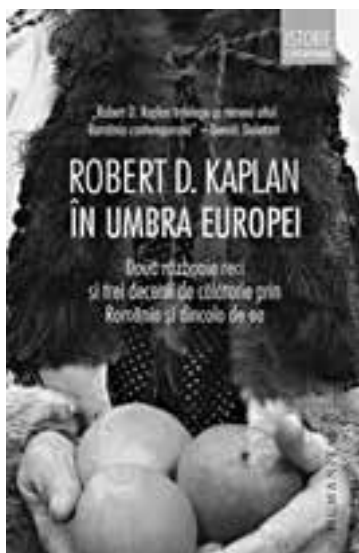
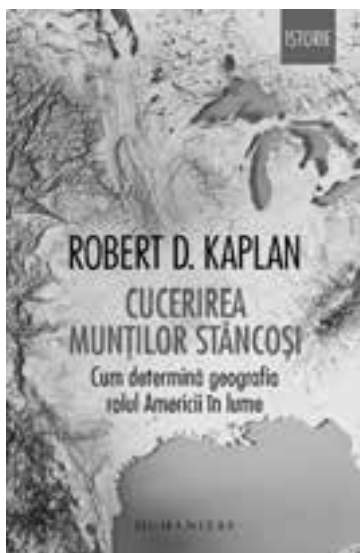
Faptul că astăzi statul chinez include și deșertul, și partea însămânțabilă reflectă culminația unui proces istoric lung și de mare succes, care la rândul său oferă baza geografică a puterii chineze. Într-adevăr, motivul pentru care China se dezvoltă acum ca mare

putere navală în Mările Chinei de Sud și de Est este acela că, în sfârșit, ea are posibilitatea de a înfăptui acest lucru acum, în modernitate, un lux pe care și-l permite datorită cuceririlor timpurii ale periferiilor deșertice și de stepă, mergând în sensul invers al acelor de ceasornic, din Mancuriu până în Mongolia interioară, în Xinjiang și Tibet, protejându-și astfel leagănul arabil al culturii Han de incursiuni ostile. Securizat și dominând pe uscat, Beijingul poate acum să cucerească mările.

Dominația unei bune părți a Asiei Centrale islamice are o bază în istoria chineză – armatele medievale ale dinastiei Tang și-au croit drum între Mongolia și Tibet pentru a stabili protectorate cât mai departe, până în regiunea Khorasan din nord-estul Iranului, extinzând astfel Drumul Mătăsii. În același timp totuși, trebuie să ne amintim că Turkistanul de Est – zona Xianjing – a fost recuperat de dinastia Manchu Qing abia în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea; nu face cu adevărat parte din China istorică în aceeași măsura ca leagănul arabil.

Așa că întrebarea care se pune acum este dacă poporul dominant Han, reprezentând mai bine de nouăzeci la sută din populație și care locuiește mai ales în nucleul civilizațional, va putea să-i țină sub control permanent pe uiguri turcici, tibetanii și mongolii care trăiesc la periferie, și asta cu cât mai puține frământări. Soarta statului chinez va depinde de această chestiune geografică, mai ales în contextul tulburărilor economice și politice care se întrevăd la orizont.

DE ACELAȘI AUTOR:

ȘTIINȚĂ

Jurnalistul și editorul american Scott Stossel, absolvent al Universității Harvard, pornește în această carte de la propria-i luptă cu anxietatea și retracează o lungă istorie medicală, culturală, filozofică și socială, de la Galen și Hipocrate, trecând prin Robert Burton și Kierkegaard, Darwin, William James și Freud, până în prezent. Explorând ceea ce treptat s-a cristalizat conceptual și clinic ca anxietate, de la medicina antică, încă legată de filozofie, până la neuroștiințele și genetica din ultimele decenii, Stossel ne dă numeroase exemple de bolnavi celebri, precum și o galerie (autoironică și savuroasă) de portrete de familie. Tabloul rezultat este complet, informat, empatic. Aflăm printre altele și cum se poate lupta cu anxietatea, cum poate fi ținută eventual sub un oarecare control, astfel încât bolnavul să ducă o viață relativ normală. În 2014 Scott Stossel a primit Erikson Institute Prize for Excellence in Mental Health Media.

Scott Stossel

ANXIETATEA

O POVESTE PERSONALĂ DESPRE FRICĂ, SPERANȚĂ ȘI CĂUTAREA LINIȘTII INTERIOARE

Traducere din engleză de Vlad Vedeanu

In urmă cu 15 ani, când mă documentam pentru prima mea carte, am petrecut o parte din vară la Cape Cod, alături de familia extinsă Kennedy. Într-un weekend, Bill Clinton, pe atunci președinte, care-și făcea vacanța la Martha's Vineyard, a trecut pe la Nantucket Sound să-l ia pe Ted Kennedy cu barca. Hyannis Port, unde se află casele de vacanță ale familiei Kennedy, era plin de funcționari ai președinției și agenți secreți. Având timp de pierdut înainte de cină, m-am hotărât să mă plimb prin oraș și să admir priveliștea.

Proastă idee. Așa cum se întâmplă frecvent în cazul sindromului de colon iritabil, mi s-au desfundat țevile exact în momentul în care am trecut de Zona cu Toalete Ușor Accesibile. Am luat-o la fugă înapoi spre casa în care stăteam și de câteva ori am fost convins că nu voi reuși – cu dinții încleștați, learcă de sudoare –, ajunseseam că evaluez potențialul latrinic al tufșurilor și magaziiilor pe lângă care treceam. Gândul la ce s-ar întâmpla dacă

un agent al Serviciilor Secrete ar da de mine ghemuit într-un boschet a conferit eforturilor mele de a mă stăpâni puterea nepământescă a panicii.

Când m-am apropiat de intrare, am analizat mental planul casei (*Care dintre numeroasele toalete ale vilei este cea mai apropiată de ușă? Reușesc să ajung la etaj, în camera mea?*) și, în același timp, m-am rugat să nu fiu acostat fatal de vreun Kennedy sau de vreo vedetă rătăcită (în acel weekend erau în vizită, printre alții, Arnold Schwarzenegger, Liza Minnelli și ministrul marinei).

Din fericire, am ajuns în casă fără să mă oprească nimeni. Apoi am calculat rapid: *Am timp să fac tot drumul până la etaj și de-a lungul coridorului până la camera mea? Sau ar trebui să mă bag în toaleta cea mai apropiată de intrare?* Auzind sunete de pași care veneau de la etaj și temându-mă de o întâlnire care s-ar fi putut prelungi, am ales a doua variantă și am zbughit-o în toaleta despărțită de hol de o anticameră și două uși. Am gonit prin anticameră și m-am aruncat pe toaletă.

Ușurarea mea a fost extravagantă și aproape metafizică.

Dar apoi am tras apa și... s-a întâmplat ceva. Mă udam la picioare. M-am uitat în jos și am văzut îngrozit că de la baza toaletei curgea apă. Părea să fi explodat ceva. Podeaua, pantofii, pantalonii și chiloții mei erau learcă. Nivelul apei creștea.

Instinctiv, m-am ridicat și m-am întors. Putea fi oprită inundația? Am scos capacul de porțelan de la rezervorul toaletei, împrăștiind florile și celelalte chestii așezate pe el, și am început să meșteresc frenetic la mecanismul dinăuntru. Am încercat orbește să ridic asta și să cobor ailaltă, să trag de o chestie și să apăs pe pe alta, pescuind după ceva care ar fi putut să oprească fluxul.

Cumva, de capul ei sau ca efect al eforturilor mele aleatorii, inundația s-a potolit și s-a oprit. Am privit scena. Hainele mele erau flească și murdare. La fel și covorașul de baie. Fără să mă gândesc, mi-am scos pantalonii și boxerii, i-am înfășurat în covorul plin de apă și le-am băgat pe toate în coșul de gunoi, pe care l-am ascuns în dulapul de sub chiuvetă. *Trebuie să rezolv asta mai târziu*, m-am gândit.

În acest moment nefavorabil a sunat clopoțelul care anunța cina, semnalând că era timpul să ne adunăm pentru cocktailuri în sufragerie.

Care era fix în dreptul băii.

În care eram eu cu apa de canalizare până la glezne.

Am smuls toate prosoapele de hârtie din suportul de pe perete și le-am aruncat pe jos ca să absoarbă o parte din apă. M-am pus în patru labe și, desfășurând toată rola de hârtie igienică, am

început să șterg pe jos. Era ca și cum aș fi încercat să sec un lac cu un burete de bucătărie.

Ceea ce simțeam atunci nu era, strict vorbind, anxietate; era mai degrabă un sentiment de resemnare că asta a fost, umilirea mea va fi totală. Mă mânjisem, distrusesem sistemul de canalizare al vilei și era posibil să mă aflu curând pe jumătate dezbrăcat înaintea Dumnezeu știe câtor membri ai elitei politice și hollywoodiene.

Auzeam voci care se apropiau. M-am gândit că am două opțiuni. Puteam să rămân pe poziții în baie, să mă ascund și să aștept să se încheie cocktailul și cina – cu riscul de a trebui să gonesc pe oricine ar începe să bată la ușă –, folosind acest interval pentru a încerca să curăț mizeria înainte de a mă strecura în dormitorul meu după ce toată lumea se va fi dus la culcare. Sau puteam încerca să evadez.

Am luat toate prosoapele și toată hârtia igienică udă și le-am îndesat în dulap, după care m-am pregătit să scap de acolo. Am recuperat prosopul cel mai puțin mânjit (care era totuși murdar și îmbibat de apă) și mi l-am înfășurat atent pe talie. Lângă ușă, m-am concentrat să aud voci și pași, încercând să evaluez distanța și viteza apropierii. Știind că nu prea îmi rămânea timp înainte ca toată lumea să se adune în centrul casei, m-am furișat prin anticameră, am grăbit pasul pe hol și am zbughit-o pe scări. Am ajuns la primul etaj, am luat o curbă în formă de U și am alergat spre al doilea etaj – unde am dat nas în nas cu John F. Kennedy Jr. și un alt bărbat.

— Salut, Scott, a spus Kennedy.

— Ăăă, salut, am spus eu, muncindu-mi creierul să găsească o explicație plauzibilă pentru faptul că alergam prin casă la ora cocktailului fără pantaloni, transpirat learcă, înfășurat într-un prosop mânjit și împuțit. Dar el și prietenul lui nu au părut deloc tulburați – ca și cum musafiri pe jumătate dezbrăcați, acoperiți de propriile excremente ar fi fost o apariție obișnuită aici – și au trecut pe lângă mine pe scări.

M-am grăbit să ajung în camera mea, m-am spălat viguros, m-am schimbat și am încercat pe cât am putut să-mi vin în fire – ceea ce nu era simplu, dat fiind că transpiram abundent, prin blazer, ca efect al anxietății, efortului și umidității de vară.

Dacă ar fi fotografiat cineva scena cocktailului din acea seară, poza ar fi fost așa: vedete și politicieni și preoți strălucesc cu grație și bonomie și socializează cu ușurință pe veranda cu vedere spre Atlantic – și, puțin într-o parte, un scriitor tânăr și transpirat bea gin și apă tonică și se gândește cât de departe e de posibilitatea

de a se integra în această mulțime ilustră și că nu doar că nu este bogat sau celebru sau împlinit sau prea chipeș, dar nici măcar nu-și poate controla intestinalele, fiind așadar mai potrivit să stea în compania animalelor sau sugarilor decât între adulți, ca să nu mai vorbim de adulți atât de luminați și importanți ca aceștia.

Tânărul scriitor transpirat își face griji și despre ce s-ar întâmpla dacă cineva ar încerca să folosească toaleta din hol.

Târziu în acea noapte, după ce toată lumea s-a dus la culcare, m-am strecurat înapoi în baie cu o pungă de gunoi și prosoape de hârtie și detergent pe care le-am furat din debara. Nu am putut să-mi dau seama dacă mai fusese cineva acolo după plecarea mea, dar am încercat să nu mă gândesc la asta și m-am concentrat să îndes în punga de gunoi covorașul și prosoapele și hainele și hârtia igienică pe care le băgasem sub chiuveră. După care am folosit prosoapele de hârtie să curăț podeaua și le-am pus și pe ele în pungă.

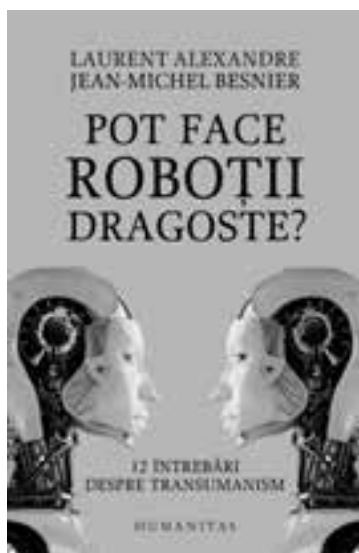
Lângă bucătărie, între corpul principal al casei și o altă clădire, era un tomberon. Planul meu era să arunc totul acolo. Firește, mă temeam să nu fiu prins. De ce-ar fi aruncat un pasager o pungă mare de gunoi în toiul nopții? (Mă îngrijora că s-ar fi putut să fie prin preajmă agenți ai Serviciilor Secrete care să mă împuște înainte de-a apuca să pun în tomberon ceva ce părea o bombă sau un cadavru.) Dar aveam de ales? M-am furișat prin casă și am ajuns la tomberon, unde am aruncat punga de gunoi. După care m-am întors în camera mea și m-am culcat.

Nimeni nu mi-a spus niciodată nimic despre toaleta din hol sau despre covorul și prosoapele care lipseau. Dar în restul weekendului și de-a lungul vizitelor mele ulterioare am fost convins că angajații casei se holbau la mine și șușoteau. „El e“, îmi imaginam că spuneau dezgustați. „Tipul care a stricat toaleta și care ne-a distrus prosoapele. Ăla care nu poate să-și controleze funcțiile corpului.“

Scott Stossel oferă o descriere definitivă a anxietății... Această poveste trebuia spusă. — Andrew Solomon

Autorul conferă acestei povestiri profunzime, inteligență și perspectiva care i-ar putea lumina mulți ani de acum încolo pe cei ce suferă în tăcere. — Elizabeth Gilbert

NOUȚĂȚI ÎN COLECȚIA ȘTIINȚĂ:

Suntem îndeajuns de inteligenți pentru a înțelege inteligența animalelor? ne arată felul în care cercetările din ultimele decenii au descoperit că primatele își pot face planuri pentru viitor și pot folosi unelte, că delfinii sunt capabili de empatie și se pot striga pe nume, că unele păsări au o memorie vizuală uimitoare și chiar se pot recunoaște în oglindă, sau că elefanții își pot da seama ce sex au oamenii cu care interacționează. Cartea lui Frans de Waal ne va face astfel să reexaminăm tot ceea ce credeam că știm atât despre inteligența animalelor, cât și despre a oamenilor.

John Hands, profesor, autor de nonficțiune și romancier recunoscut internațional, a dedicat peste zece ani evaluării teoriilor științifice actuale, activitate ce s-a concretizat în cuprinzătorul și ineditul volum *Cosmosapiens*. În această carte, ce se adresează cititorilor pasionați de înțelegerea științifică a lumii, Hands așază evoluția omului în contextul evoluției vieții și a materiei ce alcătuiește întregul univers. Cu alte cuvinte, *Cosmosapiens* ne oferă o perspectivă cosmică asupra trecutului și viitorului speciei umane printr-o sondare atentă a teoriilor științifice despre nașterea cosmosului, apariția vieții și chiar manifestarea conștiinței.

John Hands

COSMOSAPIENS

EVOLUȚIA OMULUI DE LA ORIGINILE UNIVERSULUI

Traducere din engleză

de Carmen Strungaru și Doru Căstăian

Ce suntem? Și de ce ne aflăm aici? Iată niște întrebări care i-au fascinat pe oameni vreme de cel puțin 25.000 de ani. În vasta majoritate a timpului, am încercat să răspundem la aceste întrebări prin credințe supranaturale. Abia cu 3.000 de ani în urmă am început să căutăm răspunsurile prin interogație filozofică și prin reflecție. Acum 150 de ani, *Originea speciilor* a lui Charles Darwin a marcat începutul unei abordări cu totul noi. Metoda empirică adoptată de Darwin a dus în cele din urmă la ideea că suntem produsul evoluției biologice. Cu 50 de ani în urmă, cosmologii au ajuns la concluzia că materia și energia din care suntem alcătuiți își au originea într-un Big Bang din care a apărut universul. Iar acum vreo 30 de ani specialiștii în neuroștiințe au început să arate cum ceea ce vedem, auzim, simțim și gândim se corelează cu activitatea neuronilor din anumite părți ale creierului.

Toate aceste realizări spectaculoase în știință au fost posibile datorită unor progrese corespondente în tehnologie care au produs,

la rândul lor, o creștere exponențială a datelor. Aceasta a dus apoi la ramificarea câmpului preocupărilor științifice în subdomenii tot mai înguste și mai specializate ale cercetării. În timpurile recente, nimeni nu s-a dat înapoi de la a cerceta și ultima frunză din arborile evolutiv pentru a afla cu ajutorul lui cine suntem, de unde venim și de ce existăm.

În această carte exact asta voi încerca să fac: să văd ce informații de încredere ne poate oferi știința, prin observație sistematică și experiment, despre motivul și modul în care am evoluat de la originea universului și dacă ceea ce suntem ne face diferiți de toate celelalte animale...

Un atribut esențial al omului este viața, așa că trebuie mai întâi să înțelegem ce reprezintă acest fenomen. Pentru cei mai mulți dintre noi faptul de a fi viu pare a fi de la sine înțeles. Pisica ce se freacă de piciorul meu e vie; felia de pâine prăjită de pe farfuria din fața mea nu e vie. Dar definirea aceluia lucru care distinge ceea ce e viu de ceea ce nu e viu se dovedește mai dificilă.

Suntem alcătuiți în esență din atomi de hidrogen, oxigen, carbon și azot. Dar aceștia nu sunt diferiți de atomii de hidrogen, oxigen, carbon și azot care se găsesc în apă, în aer și în pâinea prăjită. Într-adevăr, un flux format din astfel de atomi intră și iese din corpul nostru în timp ce respirăm, bem, mâncăm, transpirăm, urinăm și defecăm.

Dacă nu atomii fac diferența la organisme vii, atunci e poate vorba de aranjamentul lor în molecule mai complexe? Dar o persoană care tocmai a murit are același nivel de complexitate moleculară pe care-l avea în momentul de dinaintea morții.

Voi încerca să formulez o perspectivă asupra naturii vieții examinând unele idei ale lumii antice despre viață, explicațiile oferite de știință, unele explicații contemporane care încearcă să armonizeze perspectiva tradițională cu știința modernă, răspunsul la acestea oferit de știința ortodoxă, caracteristicile vieții avansate actualmente de știința ortodoxă și unele definiții importante ale vieții.

VIAȚA DIN PERSPECTIVA LUMII ANTICE Cele mai timpurii încercări de a înțelege esența vieții au fost întreprinse în India. Vizionarii foloseau meditația – o introspecție disciplinată care caută înțelegerea prin unirea cu obiectul studiat –, iar intuițiile lor au fost consemnate în Upanișade. Multe Upanișade spun că viața e ca un fel de *prana*.

Acest cuvânt sanscrit provine probabil de la prefixul *pra-*, care înseamnă „a umple” (folosit aici probabil ca element de întărire)

și rădăcina *na*, care înseamnă „a respira“. Ar putea fi interpretat în mod literal ca respirație, dar *Prashna Upanishad* ne lămurește asupra semnificației termenului. Șase căutători ai adevărului i-au pus pe rând o întrebare înțeleptului Pippalda. Răspunzând primului, care întrebase cine a creat universul, Pippalda a spus că Domnul a meditat și a creat *prana* și *rayi* (materia), iar din această dualitate au izvorât dualitățile masculin și feminin, Soare și Lună, lumină și întuneric. Asemenea celorlalte Upanișade, restul învățămintelor din *Prashna Upanishad* explică clar, prin metaforă, comparație și parabolă, că *prana* este energia fundamentală și vitală a fiecărui corp și totodată a întregului univers. Medicina ayurvedică caută să atingă echilibrul în *prana*, în timp ce yoga tinde să-i amplifice fluxul prin corp.

Michael Nagler, profesor de literatură clasică și comparativă de la Universitatea din California, Berkeley, susține că *prana* înseamnă energie vitală și că toate semnele vitale prin care încercăm să identificăm prezența vieții din afară sunt indicii ale capacității corpului de a direcționa, conserva și folosi energia la un înalt grad de complexitate. Asta e viața din punct de vedere biologic.

Răspunzând la respingerea vitalismului de către știința modernă, Nagler întreabă: dacă viața nu e energie, atunci ce e?

Un punct de vedere asemănător e oferit de textele daoiste din China, colecție de idei și reflecții filozofice a cărei vechime merge înapoi până în secolul al VI-lea î.Cr. În acest caz, vechiul cuvânt *qi* (sau *chi*, în funcție de normele occidentale folosite) înseamnă în același timp respirație și spirit dătător de viață. Manipularea fluxului *qi*, energia vitală a corpului, joacă un rol central în medicina chineză tradițională.

Această perspectivă a fost transmisă japonezilor când aceștia au adaptat cultura chineză la propria lor societate. Cuvântul lor pentru respirație și spirit este *ki*.

Evreii foloseau și ei un cuvânt cu două înțelesuri: *ruah*, cu sensul de vânt sau spirit. În Tanah, scripturile lor, acest termen este folosit cu sensul de spirit al lui Dumnezeu.

În poemele homerice grecești, datând din secolul al VIII-lea î.Cr., *psyche* este respirația sau spiritul ce părăsește corpul eroului în clipa morții. Stoiicii spuneau că *pneuma* (respirație, suflăt sau spirit vital), Zeul și principiul organizator al naturii sunt în esență același lucru, preluând perspectiva heraclitiană potrivit căreia universul e însuflețit de o inteligență sau de un suflăt asemănător focului.

În mod asemănător, romanii foloseau cuvântul latin *spiritus* prin care înțelegeau atât respirație, cât și spirit sau duh; Biserica

creștină occidentală a preluat acest termen pentru a numi a treia persoană a Treimii: Sfântul Duh.

Astfel, explicația că spiritul vital sau energia vitală însuflețește materia (adică îi „suflă viață”) și o face să fie diferită de ceea ce e neînsuflețit era larg răspândită în Antichitate. Mai mult decât atât, această energie vitală – numită în general vitalism – se află la baza tuturor energiilor din univers.

În diferite culturi și religii, energia vitală a fost interpretată fie drept creație a unei divinități supreme lipsită de formă, fie divinitatea însăși, fie un aspect al divinității, fie, prin antropomorfizare, lucrul pe care Dumnezeu sau un zeu l-a suflat asupra materiei neînsuflețite, precum lutul, pentru a-i da viață.

Vitalismul nu a apărut doar ca urmare a unor intuiții mistice, ci și pentru că știința timpurie i-a dedus existența.

DEZVOLTAREA PERSPECTIVEI ȘTIINȚIFICE ASUPRA VIEȚII Mare parte a științei și medicinei occidentale se sprijină pe redescoperirea lui Aristotel în secolul al XII-lea. Spre deosebire de mulți alți gânditori antici, precum Pitagora și Heraclit, Aristotel nu era mistic. El a diferențiat între lucrurile minerale, neînsuflețite, și cele vegetale și animale, susținând că viața este dată de *psyche* sau de suflet. Pentru Aristotel, *psyche* nu e vreun spirit eteric, ci forma sau organizarea caracteristicilor fizice care înzestrează corpul cu viață și scop: sufletul și corpul sunt două aspecte ale aceleiași ființe vii. Totuși, multe comentarii medievale au interpretat traducerea lui Aristotel (majoritatea în arabă) cu intenția de a justifica un vitalism mai puțin materialist.

Un astfel de vitalism a fost susținut la începuturile științei moderne din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în opoziție cu extinderea în sfera biologică a mecanicismului cartezian, care considera organismul un simplu mecanism. Vitaliștii susțineau ca materia nu poate explica mișcarea, percepția, dezvoltarea sau viața. Chiar și mecaniciștii secolului al XVIII-lea, precum John Needham și contele de Buffon, erau forțați de experimentele lor în domeniul biologiei dezvoltării să invoce o forță vitală analogă gravitației și atracției magnetice.

Vitalismul a jucat un rol fundamental în dezvoltarea chimiei în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. A dat naștere unei diferențieri aristotelice între substanțele organice (extrase din animale și plante) și cele anorganice (minerale). Georg Stahl

a susținut că diferența de greutate dintre bucata de lemn și cenușa rezultată prin ardere este reprezentată de forța vitală care a fost pierdută iremediabil.

Opoziția față de vitalism a crescut începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, fiind promovată de medici și fiziologi care susțineau materialismul mecanicist și de chimiști care sintetizau compuși existenți în natură pornind de la elementele lor chimice constitutive, contrazicând astfel afirmația lui Stahl.

Cu toate astea, vitalismul a continuat să fie susținut în secolul al XIX-lea de oameni de știință remarcabili precum Louis Pasteur, care afirma că fermentația e o „acțiune vitală”. Totuși, la începutul secolului XX medicina, biologia și chimia ortodoxe au respins vitalismul bazându-se pe faptul că fenomenele postulate de această teorie puteau fi explicate prin reducerea lor la componente fizice și chimice care respectau legile fizice și chimice. În ciuda acestor explicații, vitalismul a continuat să fie susținut în prima parte a secolului XX de filozoful francez, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură, Henri Bergson, și de eminentul embriolog german Hans Driesch...

PERSPECTIVA ȘTIINȚIFICĂ ORTODOXĂ ASUPRA VIEȚII Să vedem acum felul în care știința ortodoxă actuală definește viața. După Edward O. Wilson – una dintre puținele autorități internaționale care au reflectat profund asupra științei în afara propriului domeniu de specialitate, studiul furnicilor –, „reducționismul este activitatea fundamentală și esențială a științei”.

Cea mai mare parte a cunoașterii pe care am acumulat-o despre natură începând cu prima revoluție științifică din Occident o datorăm tehnicii analitice ce constă în descompunerea lucrurilor în părți distincte și studierea lor. În absența ei, nu am ști că paginile acestei cărți sunt alcătuite în principal din celuloză, care e un polimer liniar de molecule ce au la bază atomi de carbon, oxigen și hidrogen, fiecare dintre aceștia fiind constituiți dintr-un nucleu pozitiv înconjurat la distanțe relativ imense de nori de electroni încărcăți negativ, în timp ce mișcarea electronilor liberi este cea care produce electricitate și câmpuri magnetice.

Succesul spectaculos avut de reducționism în fizica secolului al XIX-lea și a începutului de secol XX a fost repetat în biologie când, în 1953, James Watson și Francis Crick au arătat felul în

care structura dublu-elicoidală a moleculei de ADN (acidul dezoxiribonucleic) explică ereditatea.

Totuși, reducționismul nu poate explica viața, tot așa cum nici descompunerea unei piese de Shakespeare în cuvinte și apoi în literele alfabetului nu poate explica personajele, emoțiile și dramatismul piesei respective.

Putem să cădem de acord că o ființă omenească este vie. Mai putem să acceptăm că fiecare dintre miliardele de celule ce o alcătuiesc este vie. Dar dacă examinăm componentele fiecărei celule, oare fiecare cromozom și fiecare proteină sunt vii? Este clar că nu, lucru valabil și pentru fiecare atom ce alcătuiește fiecare proteină.

Eșecul reducționismului de a explica viața i-a făcut pe cercetători să apeleze la ideea de emergență formulată de filozoful englez John Stuart Mill în 1843 și apoi dezvoltată în sute de versiuni. În forma sa cea mai simplă, acest concept spune că întregul este mai mult decât suma părților sale, așa cum imaginea unui puzzle este evidentă doar atunci când elementele sale componente sunt organizate într-un mod precis...

Omul de știință Francis Crick, reducționist declarat, a admis că invocarea emergenței ar putea fi necesară, dar a afirmat că emergența slabă e suficientă pentru explicarea vieții: „Cu toate că întregul s-ar putea să nu fie o simplă sumă a părților, comportamentul său poate să fie înțeles, cel puțin în principiu, pornind de la natura și comportamentul părților sale componente plus cunoașterea felului în care interacționează aceste părți“.

Paul Davies, fizician teoretician și cosmolog care conduce acum Centrul pentru Concepte Fundamentale în Știință de la Universitatea de Stat din Arizona, aplică această perspectivă asupra vieții, afirmând că „secretul vieții nu va fi descoperit la nivelul atomilor în sine, ci în tiparul asocierii lor, în maniera strângerii lor laolaltă [...]. Atomii nu au nevoie să fie „însuflețiți“ pentru a produce viață, ei trebuie pur și simplu să se aranjeze într-un mod complex și adecvat“.

Neurobiologul britanic Donald Mackey contestase însă această variantă a emergenței slabe dând exemplul unui panou publicitar (de genul celor din Times Square, New York) alcătuit din becuri colorate ce se aprind și se sting în mod programat pentru a scrie mesajul: „Viața e mai frumoasă dacă bei Coca-Cola“. Un inginer electrician poate să reducă sistemul la părțile sale componente și să explice cum și de ce fiecare bec se declanșează și cum sunt coordonate declanșările respective. Dar înțelegerea interacțiunilor

dintre diferitele componente electrice nu ajută la înțelegerea și nici la prezicerea mesajului că viața e mai frumoasă dacă bei Coca Cola. E nevoie de un nivel diferit de explicație. Avem de-a face cu un exemplu de urgență tare.

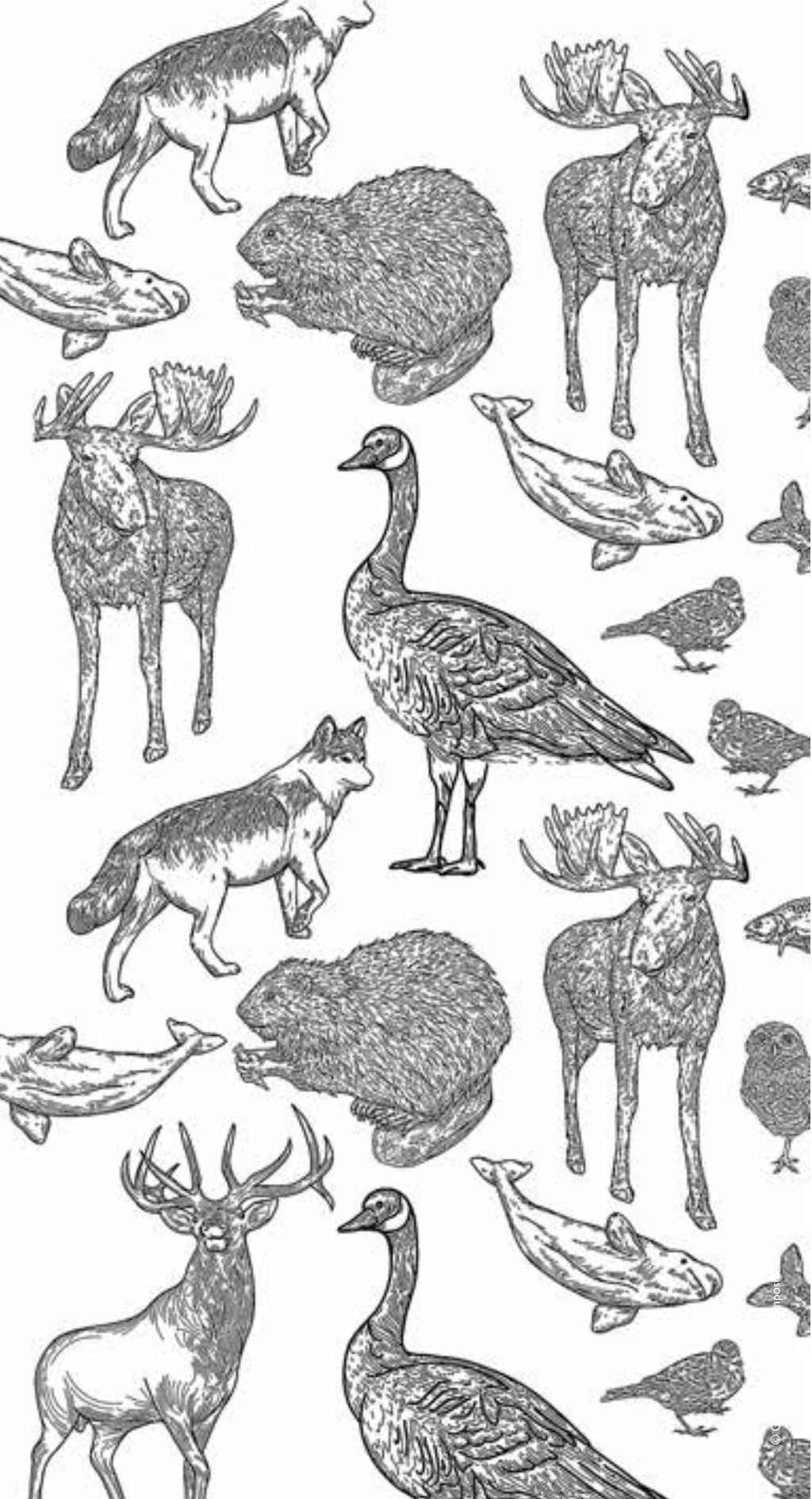
Explicația pe care Davies o dă vieții e insuficientă. Miliardele și miliardele de celule din corpul unui om viu nu sunt pur și simplu aranjate într-un mod complex și adecvat; celulele interacționează între ele și sunt dependente unele de altele pentru a forma o ființă umană vie. Urmând această logică, viața e o proprietate emergentă a unui sistem.

O astfel de perspectivă nu ne spune totuși ce este această proprietate emergentă. Mai precis, care sunt caracteristicile prin care această proprietate emergentă pe care o numim viață se diferențiază de ceea ce nu e viu?

ÎN ACEEAȘI COLECȚIE:

Există numeroase versiuni ale poveștii creației. Cartea de față prezintă versiunea conformă cu știința modernă. Ea e rezultatul unui efort care a implicat (și continuă să implice) mii de oameni de știință, care pun laolalt piesele unui imens puzzle, lansând mereu speculații și ipoteze, testând, dezbătând și revizuind. Acești oameni de știință se străduiesc să se asigure că piesele puzzle-ului sunt, fiecare în parte, coerente și consistente. Dar, pentru ca povestea să fie unitară și inteligibilă, piesele trebuie să se și potrivească între ele, de la scara mare a universului la Homo sapiens, la cele mai mici microorganisme și la particulele elementare din care e alcătuită întreaga substanță materială. E o constrângere puternică.
— Jim Baggott

Autor al unor studii de pionierat în domeniul etologiei moderne, savantul austriac ne demonstrează convingător în celebra sa lucrare că lumea vie poate fi mai spectaculoasă decât orice plămuire. Conform propriei mărturisiri, a fost motivat în acest demers de mânia pe care i-au stârnit-o „nenumăratele povestiri cu animale prost scrise și pline de minciuni“. Viclenia vulpii, blândețea porumbelului și alte idei de acest fel se dovedesc a fi doar clișee fără vreun temei faptic, iar cititorul va avea o perspectivă asupra unui univers cu totul neașteptat. Cartea i-a adus lui Lorenz recunoașterea internațională dincolo de granițele comunității academice. Konrand Lorenz a fost distins cu Premiul Nobel pentru Medicină sau Fiziologie în 1973, alături de Nikolaas Tinbergen și Karl von Frisch.

În fragmentele de mai jos, din capitolul „Inelul lui Solomon“, e lămurită, cu o serie de exemple grăitoare, problema asemănărilor și deosebirilor dintre limbajul omenesc și semnalele transmise de animale.

Konrad Lorenz

VORBEA CU PATRUPEDELE, CU PĂSĂRILE ȘI CU PEȘTII

Traducere din germană de Vasile V. Poenaru

Stă scris că regele Solomon vorbea cu patrupedele, cu păsările, cu peștii și cu râmele. Și eu sunt, la rândul meu, capabil de asta. Ce-i drept, nu pot să vorbesc chiar cu toate animalele, așa cum se spune că ar fi fost în stare bătrânul rege. Recunosc că în această privință mă întrec. Dar vorbesc cu câteva specii pe care le cunosc bine; însă nu-mi trebuie nici un inel fermecat. În această privință îl întrec eu pe bătrânul rege, mai ales că fără inelele acestea nu ar fi înțeles nici măcar limba animalelor care îi erau cele mai familiare. Iar când n-a mai avut inelul nici măcar n-a mai îndrăgit lumea animală. Căci se spune că Solomon ar fi aruncat inelul într-un acces de mânie când a aflat de la o privighetoare că una dintre cele 999 de femei ale sale îl iubea pe un bărbat mai tânăr. În orice caz, așa spune J.V. Widmann în fermecătoarea sa legendă *Sfântul și animalele*.

Poate că Solomon a acționat într-un fel foarte înțelept, ori poate că a fost ceva foarte prostesc din partea lui; eu unul consider oricum că nu este sportiv să te slujești de inele fermecate

în comunicarea cu animalele. Nu este nevoie de nici o vrajă pentru ca vietățile să povestească cele mai frumoase istorii, și anume istorii adevărate. Iar adevărul este cel mai frumos lucru din natură, mult mai frumos decât tot ceea ce și-ar putea vreo dată imagina poezii, singurii vrăjitori adevărați.

Nu e mare lucru să înțelegi vocabularul câtorva specii de animale. De asemenea, putem să le vorbim animalelor, desigur, atât cât stă în limita posibilităților noastre fizice de exprimare și în măsura în care animalele sunt la rândul lor dispuse să intre în contact cu noi. Dar și atunci trebuie să avem grijă să nu formulăm greșit ceea ce avem de spus, așa cum i s-a întâmplat odată prietenului meu Alfred Seitz. Era pe la începutul verii, și tocmai turnam filmul nostru cu găștele de vară, prin lunca Dunării. Înaintam încet într-un peisaj primordial compus din apă, arbuști și stufăriș, așa putea spune chiar foarte încet, întrucât regimul nostru de marș corespundea vitezei maxime a celor treisprezece pui de rață și a celor nouă pui de gâscă de vară care mășăluiau în spatele nostru într-o coloană lungă. La un moment dat am ajuns într-un loc frumos, pitoresc, pe care Alfred l-a considerat potrivit pentru poze. S-a apucat imediat să își aranjeze aparatul de fotografiat, iar eu m-am pregătit la rândul meu să mă ocup de coordonarea științifică a întregii operațiuni. Pentru moment această coordonare științifică nu consta decât în aceea că stăteam cu burta la soare pe o mică insulă de iarbă. Alfred se afla până la brâu în apă, stând la pândă cu aparatul de fotografiat pregătit, cu ochii-n patru, răbdător ca un animal. Soarele strălucea arzător, libelulele zumzăiau, broaștele orăcăiau. La un moment dat am adormit, și îl auzeam pe Alfred certându-se, ca de la mare depărtare, cu găștele, care îi tot intrau mereu în cadru taman la momentul nepotrivit. În timp ce eu mă mai chinuiam încă să mă scol pentru a ademeni rășuștele în altă parte, l-am auzit deodată pe Alfred spunând iritat, cu hotărâre: „Rangangang, rang ... adică cue, gegege – cue, gegeg.“ Făcuse o *greșeală de formulare*, adresându-li-se din greșeală rațelor în „limba găștelor de vară“! Desigur, prietenul meu Alfred scotea sunetele cu un accent perfect de gâscă, respectiv de rață. Tocmai de aceea faptul că s-a corectat a fost atât de amuzant.

Animalele nu au însă o limbă în sensul propriu al cuvântului. Fiecărui individ dintr-o specie mai evoluată, mai ales dacă este vorba de o specie sociabilă precum stăncuța sau gâsca de vară, îi este înăscut un întreg codice de semnale constând din mișcări și sunete care au fiecare o anumită semnificație. Este înăscută atât capacitatea de a trimite aceste semnale, cât și aceea de a le „înțelege“ în mod corect, adică de a răspunde la ele cu noimă,

ceea ce contribuie la conservarea speciei. Înțelegând acest lucru, confirmat de multe observații și experimente, ne dăm seama că cea mai mare parte a asemănărilor tuturor „modurilor de comunicare“ ale animalelor cu limbajul omului nu rezistă la o abordare mai puțin superficială. Pe măsură ce înțelegem, încetul cu încetul, că nici un sunet scos de vreun animal și nici o mișcare prin care un animal se exprimă nu are în mod conștient intenția de a influența vreun alt animal, ne dăm seama și mai bine de relativitatea acestei asemănări. Și găștele de vară, rațele mari ori stăncuțele crescute sau ținute singure dau semnale în momentul în care sunt cuprinse de dispoziția corespunzătoare. În acest caz procesul pare foarte automatizat și „mecanic“, așadar cât se poate de *neasemănător* celui omenesc.

Există în comportamentul uman semnale mimice prin care se transmite automat o dispoziție: dacă vezi pe cineva căscând îți vine să caști, pentru a da numai exemplul cel mai cunoscut. Desigur, semnalele mimice prin care se exprimă, de pildă, dispoziția omului de a căsca reprezintă stimuli relativ puternici și ușor de perceput, efectul lor fiind de înțeles. Dar în general nu este nevoie nicidecum de astfel de semnale groșiere și evidente pentru a se transmite ideea unei anume dispoziții. Din contră: acestui proces îi este chiar caracteristic faptul că prin el se recurge la anumite mișcări expresive deosebit de fine, de mică amploare, adesea imperceptibile observării conștiente. Aparatul secret de emisie-recepție prin care se realizează transmiterea inconștientă a sentimentelor și afectelor este străvechi, mult mai vechi decât omenirea. Fără îndoială că în cazul nostru acest aparat a regresat în măsura în care limbajul uman, cel al cuvintelor, a evoluat. Omul nu are nevoie de mișcări pentru a-și manifesta intențiile și dispoziția, de vreme ce se poate folosi de cuvinte. Dar stăncuțele și câinii trebuie să-și citească reciproc „în ochi“ ce vor face în clipa următoare. De aceea la animalele mai evolute și care trăiesc în grup atât aparatul de emisie cât și aparatul de recepție a transmițerii vocii este mult mai dezvoltat și mult mai specializat decât la om. Toate sunetele prin care animalele se exprimă, cum ar fi *kia-ul* și *kiu-ul* stăncuței ori strigătul de chemare cu puține sau cu multe silabe emis de gășca de vară, toate acestea nu sunt comparabile cu vocabularul limbajului nostru, ci în mod exclusiv cu acele manifestări ale dispoziției precum căscatul, încruntatul, zâmbetul, și așa mai departe, a căror exprimare se bazează, ca și înțelegerea lor, pe mecanisme înnăscute. „Cuvintele“ diferitelor „limbi“ ale animalelor nu sunt, ca să spunem așa, decât niște *interjecții*. [...]

După cum se știe, papagalii și mulți corbi pot să „vorbească”, altfel spus să imite cuvintele oamenilor; ce-i drept, este posibil ca uneori să se facă legătură, în gând, între sunete și anumite experiențe trăite. Această imitare nu este nimic altceva decât, pur și simplu, o *imitare*. O găsim la multe specii de păsări cântătoare; frunzărița galbenă, sfrânciocul, gușa albastră, graurul și alte păsări excelează în arta imitării. Păsările respective intonează sunetele pe care le *imită*, și care nu sunt așadar sunete înnăscute, numai sub formă de *cântec*, fără nicio legătură cu semnificația fiecărui cuvânt luat în parte. Acest lucru este valabil și pentru grauri, coțofene și stâncuțe, care reușesc să imite remarcabil de bine cuvintele oamenilor.

Altfel stau lucrurile cu „vorbirea” corbilor mari și mai cu seamă cu „vorbirea” papagalilor mari. Și felul în care reproduc ele cuvintele umane prezintă în mod clar acel caracter de joacă fără intenție, specific cântului altor păsări mai puțin evolute din punct de vedere intelectual, dar sunetele individuale scoase de corbi și papagali au devenit ciudat de independente: este cât se poate de vizibil faptul că avem de-a face aici cu conexiuni conceptuale foarte specifice și aproape (aproape!) inteligibile.

Mulți papagali gri africani și unii amazonieni spun „bună dimineată” numai dimineța și numai o dată, folosind așadar în mod corespunzător salutul. Otto Koehler avea un papagal gri african foarte bătrân care căzuse în păcatul de a-și smulge penele, fiind de aceea aproape gol, și care răspundea la numele „Vultur” („Geier”). Nu era nicidecum frumos, dar te făcea să treci peste asta prin înzestrarea sa lingvistică. Spunea „Bună dimineată” și „Bună seara” exact când era cazul, iar atunci când vreun oaspete se ridica pentru a-și lua rămas bun spunea cu o voce binevoitoare, joasă, de băutor de bere: „Ei, și acum la revedere.” Dar luați aminte: spunea asta numai atunci când oaspetele chiar se ridica pentru a-și lua rămas bun. La fel ca și câinii care gândesc, era și el receptiv la cele mai fine semnale date în mod inconștient, și putea să-și dea seama când era „pe bune”; nu am reușit să aflăm niciodată care anume erau acele semnale. Toate încercările noastre de-a provoca pasărea printr-o plecare regizată au eșuat. Dacă însă oaspetele chiar pleca la un moment dat, acel „Ei, și acum la revedere” răsuna prompt, cu ironie parcă, oricât de discretă ar fi fost luarea de rămas bun.

Renumitul ornitolog berlinez colonel von Lukanus avea și el un papagal african gri, care devenise celebru datorită memoriei sale colosale. Lukanus ținea, pe lângă alte păsări, și o pupăză blândă, pe nume „Höpfchen”; papagalul, care știa să vorbească bine, învățase repede acest cuvânt. Din păcate pupezele nu trăiesc mult timp în captivitate, spre deosebire de papagalii africani gri.

Așadar, după un timp Höpfchen s-a săvârșit din viață, iar papagalul părea că îi uitase numele; în orice caz nu l-a mai rostit. Ei bine, după nouă ani colonelul von Lukanus a primit o nouă pupăză, iar în momentul în care papagalul a văzut pentru întâia oară pupăza a spus numaidecât, iar apoi a repetat: „Höpfchen“ ... „Höpfchen“ ...

Pe cât de bine țin minte aceste păsări cu picioarele lungi ceea ce au învățat odată, pe atât de greu reușesc în general să învețe ceva. Oricine vrea să îl învețe pe un graur sau pe un papagal să rostească un cuvânt nou știe cât trebuie să fie de răbdător și de câte ori trebuie să îi repete, neobosit, cuvântul. Și totuși se întâmplă ca astfel de păsări să poată uneori, în mod excepțional, se învețe să imite un cuvânt pe care nu l-au auzit decât rareori sau chiar o singură dată. Dar asta nu pare să le reușească decât în „stări excepționale“, atunci când sunt extrem de agitate; nu știu decât de două observații din surse sigure.

Fratele meu a avut ani de zile un papagal amazonian fermecător, blând, plin de vioiciune și extraordinar de înzestrat din punct de vedere lingvistic pe care îl chema „Papagallo“. Atâta vreme cât a locuit la noi la Altenberg, Papagallo zbura la fel de liber ca toate celelalte păsări. Un papagal care știe să vorbească bine, care zboară liber din pom în pom rostind cuvinte, ca oamenii, stârnește o impresie și mai comică decât unul care este în colivie și face acest lucru. Atunci când Papagallo zbura prin împrejurimi strigând tare „Dar unde este domnul doctor?“, uneori chiar căutându-și stăpânul, era de-a dreptul irezistibil.

Și mai comică, dar pe de altă parte și ciudată într-un sens cât se poate de serios, a fost următoarea prestație a păsării: Papagallo nu se temea de nimic și de nimeni – în afară de coșar. În general păsările se tem doar de lucruri care sunt *sus*, ceea ce are probabil de-a face cu teama lor înăscută de păsările de pradă care se reped asupra lor de sus. Astfel, tot ceea ce se conturează pe fundalul cerului are pentru ele ceva din nuanța acelei dispoziții induse de ideea de „pasăre de pradă“. Atunci când a văzut omul negru, care, prin întunecimea sa, se deosebea oricum de ceilalți oameni într-un fel care te înfiora, Papagallo a fost cuprins de panică și și-a luat zborul țipând tare și ascutit, îndepărtându-se atât de mult încât ne-am făcut griji cu privire la întoarcerea lui. Câteva luni mai târziu, când coșarul a venit din nou, Papagallo stătea pe cocoșul de pe acoperiș și era supărat pe stâncuțele care voiau la rândul lor să se așeze acolo. La un moment dat l-am văzut făcându-se mic și privind cu teamă în jos, asigurându-se, după care a strigat fără întrerupere pe un ton strident: „Vine coșarul, vine coșarul.“ În clipa următoare omul negru a intrat în curte.

Din păcate nu am reușit să stabilesc cu certitudine de câte ori îl văzuse Papagallo pe coșar înainte și de câte ori auzise strigătul agitat al bucătăresei noastre prin care aceasta îi anunța sosirea. Căci ceea ce imita papagalul era fără dubiu vocea acestei doamne. Cu siguranță însă că nu a auzit-o de mai mult de două-trei ori în total, și asta la intervale de luni de zile.

Cel de-al doilea caz de care știu și în care o pasăre „vorbitoare“ a rostit cuvinte omenesti, fiind vorba, tot așa, de o propoziție întreagă repetată toată după ce fusese auzită numai o dată sau în orice caz numai de câteva ori, are ca protagonistă o cioară grivă. Această cioară se numea „Hansl“ și se putea pune, în ceea ce privește înzestrarea ei pentru vorbire, cu cel mai talentat papagal. Hansl fusese crescută de un funcționar de la gara dintr-o localitate de prin împrejurimi, St. Andrä-Wörtern, zbura în deplină libertate și ajunsese o pasăre arătoasă și sănătoasă, vădind în mod elocvent faptul că stăpânul se ocupa bine de ea; căci spre deosebire de ceea ce se crede în general ciorile nu sunt ușor de crescut, ajungând, din cauza felului în care sunt de cele mai multe ori tratate în captivitate, să arate ca acele păsări schiloade „Hans-Huckebein“ pe care Wilhelm Busch le înfațișează cu o vădită lipsă de compasiune. Într-o zi flăcăii din sat mi-au adus o cioară grivă foarte murdară, cu aripile și coada tăiate de rămăseseră numai niște cioturi, și abia dacă am reușit să-l mai recunosc pe frumosul Hansl. Am cumpărat pasărea, așa cum cumpăr din principiu toate bieteile animale pe care mi le aduc flăcăii din sat, în parte din milă, în parte pentru că uneori se poate întâmpla ca printre animalele care îmi sunt aduse să se afle și ceva cu adevărat rar. Apoi l-am sunat pe stăpânul lui Hansl, care mi-a povestit că pasărea lipsea într-adevăr de câteva zile și m-a rugat să mă ocup de ea până când îi cresc din nou penele. Așadar am pus cioara în voliera fazanilor și i-am dat hrană concentrată pentru ca atunci când avea să-i crească din nou penajul să aibă pene puternice de propulsie și de ghidare. Încă din acea vreme în care animalul era, prin forța împrejurărilor, prizonier, m-am convins de talentul lingvistic uluitor al lui Hansl. Ce nu mi-a fost dat să aud! Înainte de toate, desigur, tot felul de chestii pe care o astfel de cioară grivă aflată într-un copac de pe marginea drumului le poate auzi, altfel spus ceea ce îi spun flăcăii din sat. Hansl declama, cu accentul specific locuitorilor din Austria Inferioară: „auzi, ia vino, uite-l cum șade colea, hai, Fredl, du-te, uită-te, e acolo!“ etc. Spre bucuria mea, această pasăre simpatcă s-a însănătoșit înainte de a-i crește noul penaj și i-am dat drumul în libertate în momentul în care era din nou pe deplin capabilă să

zboare. S-a întors numaidecât la fostul său stăpân din Wördern, continuând însă să ne viziteze în mod regulat ca un oaspete binevenit. O dată a dispărut pentru mai multe săptămâni. Chiar când s-a reîntors am observat la piciorul lui o gheară ruptă care crescuse strâmb. Această gheară ruptă constituie miezul teribilei istorii a lui Hansl, cioara grivă care știa să vorbească. Căci știm cum s-a ales cu acest mic defect de frumusețe. Și de la cine știm? Ei bine, de mă credeți sau nu: *Hansl ne-a povestit!* Căci atunci când s-a reîntors subit, după acea absență mai îndelungată despre care am vorbit, știa o nouă propoziție. Spunea, apăsător, cu voce de golan: „L-au prins într-o capcană metalică.“

Veridicitatea acestei comunicări era deasupra oricărei suspiciuni. La fel ca Papagallos, Hansl a învățat această propoziție, pe care cu siguranță că nu a auzit-o de prea multe ori, pentru că a auzit-o pe când era extrem de surescitat, deci probabil imediat după ce a fost prins. Cum anume a reușit apoi să scape nu ne-a mai povestit, din păcate.

Privind lucrurile dintr-o perspectivă omenească, în astfel de cazuri ai fi gata să juri că pasărea înțelege ceea ce spune. Dar bineînțeles că nu este vorba nicidecum de așa ceva. Chiar și păsările care știu să „vorbească“ cel mai bine și care sunt în stare, după cum am văzut, să asocieze foarte bine sunetele pe care le emit cu anumite concepte clar determinate, nu învață, în mod ciudat, să lege această abilitate a lor de vreun scop, fie el cât de simplu.

Otto Koehler, care a înregistrat cele mai mari succese în dressarea științifică a păsărilor, omul care chiar a reușit să învețe porumbelii domestici să numere până la șase, a încercat de asemenea să-l dresseze pe papagalul său gri african, „Geier“, să spună „mâncare“ atunci când îi este foame și să spună „apă“ atunci când îi este sete. Nu a reușit, și nici după el nu a reușit nimeni. În sine acest fapt este cât se poate de curios, căci de bună seamă papagalul poate să „asocieze“ ceea ce spune, și este de asemenea în stare să învețe fără probleme diverse alte mișcări care servesc la atingerea unui scop pe care îl urmărește, chiar și atunci când este vorba de mișcări menite în mod exclusiv să determine adoptarea unui anumit comportament din partea omului care îngrijește pasărea.

Un comportament foarte grotesc și deosebit de comic vădea în acest sens un mic papagal îmblânzit pe care îl avea Karl von Frisch, un papagal Nanday, parcă. De obicei cercetătorul nu lăsa această pasăre să zboare liberă prin cameră decât atunci când se întâmpla ca tocmai să fi observat că animalul făcuse un găinaț, astfel încât nu trebuia să îi fie teamă că îi va murdări frumosul

mobilier în următoarele 10 minute. Papagalul își dăduse seama foarte repede de acest lucru și, întrucât îi plăcea foarte mult să zboare liber, făcea în mod demonstrativ câte un găinaț ori de câte ori profesorul von Frisch se apropia de colivie. Mai mult, bietul de el se chinuia să facă ceva chiar și atunci când nu era chip să reușească, efortându-se într-atât de mult încât risca să-și facă rău, astfel încât stăpânul nu avea încotro și trebuia să-i dea drumul de milă.

Iar istețul „Vultur“, mult mai isteț decât acel mic papagal, nu a învățat să spună „mâncare“ atunci când voia să mănânce. Aparatul atât de complicat, compus din laringe și creier, care face posibilă imitarea și conexiunile conceptuale, nu pare, după înțelegerea noastră, să se constituie într-o funcție care să contribuie la menținerea speciei. Te întrebi „în zadar“ în ce scop există acest mecanism.

Cunosc o singură pasăre care a învățat să folosească un cuvânt omenesc atunci când voia ceva, făcând așadar legătura dintre un sunet pe care a *învățat* să-l emită și un anumit scop. Și cu siguranță nu e o întâmplare faptul că pasărea capabilă de acest lucru era acea pasăre pe care eu o consider cea mai avansată dintre toate, și anume un corb.

Corbii au un strigăt specific, înăscut, care corespunde cu „kia“-ul stăncuței, fiind un îndemn de a porni în zbor: un „racrac“ sau un „cracracrac“ sonor și totuși deopotrivă ascuțit, metalic. Dacă pasărea vrea să determine o altă pasăre, aflată la sol, să pornească în zbor împreună cu ea, recurge la aceeași modalitate de mișcare pe care am văzut-o la stăncuță în situații asemănătoare: vine în zbor din spate, foarte aproape deasupra corbului celălalt, dând din coada strânsă și strigând deosebit de tare și de ascuțit „cracracrac“, ceea ce se aude aproape ca o serie de mici explozii.

Corbul Roa, poreclit așa după felul în care sună îndeobște țipătul prin care puii de corb își manifestă dispoziția, mai era încă prieten bun cu mine și la bătrânețe, urmându-mă, atunci când nu avea ceva mai bun de făcut, în drumeții îndelungate, ba chiar și în plimbări pe Dunăre, cu barca cu motor, precum și la schi. Odată cu înaintarea în vârstă i s-a accentuat nu numai timiditatea față de alți oameni, ci a început să aibă și o repulsie puternică față de locurile în care pesemne că fusese cândva speriat de ceva ori în care i se întâmplase ceva neplăcut. În astfel de locuri nu numai că nu voia să coboare către mine, dar nu suporta nici măcar să mă vadă pe mine stând în astfel de împrejurimi periculoase, după părerea lui. Și la fel cum părinții de stăncuțe

vor să-și determine copiii imprudenți să își ia zborul, Roa venea în astfel de situații în picaș către mine, zburând, din spate, foarte aproape deasupra capului meu, dând din coadă și zburând apoi din nou în sus; în timp ce se îndepărta în zbor se uita la mine peste umăr. Era vorba, trebuie subliniat acest fapt, de o reacție moștenită, înăscută, dar corbul nu a acompaniat această reacție cu strigătul de chemare al speciei sale, moștenit și înăscut, ci *a strigat în schimb cu voce umană*. „Roa, Roa, Roa“! Partea ciudată era că Roa cunoștea și strigătul de chemare specific speciei sale, „cracracrac“, pe care de altfel îl folosea în mod corespunzător față de alți corbi. Atunci când vorbea cu soția sa spunea „cracracrac“ dacă voia s-o determine să-și ia zborul, dar față de prietenul său folosea un cuvânt de-al oamenilor! Este exclus să fi fost dresat în acest fel. Căci asta însemna ca pasărea să fi spus la un moment dat pur și simplu întâmplător „Roa“, iar eu să mă fi dus către ea la fel de întâmplător. Dar în mod cert nu s-a întâmplat așa. Deci bătrânul corb trebuie să-și fi dat seama că „Roa“ este strigătul meu de chemare! Cu alte cuvinte, Solomon nu a fost singurul om care putea să vorbească cu animalele, dar Roa a rămas până în ziua de azi singurul animal care a rostit vreodată cu noimă și cu înțeles față de un om un cuvânt omenesc, chiar dacă nu a fost vorba decât de un simplu strigăt de chemare.

Eu sunt om de știință, nu artist. Așadar nu îmi voi permite nici un fel de libertăți și „stilizări“. De altfel cred că nici nu este nevoie. Cred că pentru a-i arăta cititorului cât de frumos este animalul e de ajuns să redai faptele, așa cum se întâmplă în cazul unei riguroase lucrări științifice. Căci adevărurile naturii organice sunt de o frumusețe îmbietoare și copleșitoare, și devin cu atât mai frumoase cu cât îi pătrunzi mai adânc detaliile și particularitățile specifice. — Konrad Lorenz

DIN CUPRINS:

*Despre erorile de fabricație Două animale de pradă în acvariu
Inelul lui Solomon Martina, copilul-gâscă Să nu-ți iei pițigoi Mila
față de animale Căci loialitatea nu-i doar o vorbă în vânt*

Astrofiziciană specializată în cosmografie, Hélène Courtois a fost declarată în 2018 Omul de Știință al Anului de către Ministerul francez al Afacerilor Externe. Coordonatoare a unei echipe de cercetare la Institutul de Fizică Nucleară din cadrul Universității Lyon I, unde își desfășoară și activitatea didactică, Hélène Courtois a publicat o serie de lucrări destinate publicului larg care s-au bucurat de un succes remarcabil. În 2017 numele ei a figurat pe lista celor 50 de personalități franceze cele mai influente în lume, top realizat de revista *Vanity Fair*. Volumul *Călătorie pe valuri de galaxii*, spune povestea unei descoperiri esențiale a autoarei: Laniakea, super-roî de galaxii cu un diametru de aproximativ 500 de milioane de ani-lumină, din care face parte și Calea Lactee.

Hélène Courtois

CĂLĂTORIE PE VALURI DE GALAXII

LANIAKEA, NOUA NOASTRĂ ADRESĂ ÎN UNIVERS

Traducere din franceză de Dan Daia

PROLOG

Galaxia noastră și cele aflate în vecinătate se deplasează în Univers cu o viteză extraordinară, de mai multe sute de kilometri în fiecare secundă! Observația era cunoscută de la începutul anilor 1960, fără ca astrofizicienii să reușească să-i explice în totalitate rațiunea. În anii 1990, o echipă americană a sugerat că aceste mișcări se datorează unei mase enorme, „Marele Magnet“, situată din păcate într-o regiune dificil de observat.

Se întâmplă însă ca una dintre marile noastre specialități lyoneze să fie tocmai (g)astronomia! Munca de căutare a Marelui Magnet ne va conduce, pe mine și echipa mea, la descoperirea unui „super-roî“ de galaxii în care trăim și pe care l-am numit „Laniakea“.

Scopul lucrării de față este de a vă împărtăși istoria acestei descoperiri de proporții. Doresc să propun o viziune simplificată a Universului și a legilor fizice care îl guvernează. Evit așadar în mod deliberat utilizarea oricărui formalism matematic (în afara puterilor

lui 10), cu riscul de a pierde într-o cârta din rigoarea explicațiilor. Ceea ce mă interesează, înainte de toate, e să restitui ansamblul demersului științific urmărit de cercetători zi de zi.

Pe parcursul relatării, voi descrie metodele de analiză și de vizualizare care ne permit să construim hărți în care marile structuri (filamente, super-roiuri, viduri) ale Universului se dezvăluie treptat. De-a lungul lecturii, vă veți familiariza cu noul mediu extragalactic (atribut care desemnează tot ceea ce se găsește în afara Galaxiei noastre), cel pe care noi, cosmologii, îl calificăm drept „local“, dar care acoperă o rază de mai bine de 500 de milioane de ani-lumină în jurul nostru.

Voi încheia cu o analiză a impactului descoperirii asupra cunoștințelor noastre actuale. Această cercetare permite într-adevăr o înțelegere mai bună a diferitelor procese ale formării galaxiilor și pune bazele unor prospectări viitoare, care vor fi continuate cu viitoarele telescoape multi-antenă terestre și spațiale.

Cartea va aduce în centrul atenției diverși cercetători, bărbați și femei de toate naționalitățile, care au participat într-un fel sau altul la această descoperire. Am ales să includ câteva portrete de femei astrofizician de excepție – Henrietta Leavitt, Sandra Faber, Wendy Freedman, Vera Rubin, Renée Kraan-Korteweg – pentru a prezenta o altă imagine a astronomului. Aș fi putut menționa multe altele. Vom vedea astfel că descoperirile nu au legătură nici cu originea, nici cu genul, ci cu hotărârea individuală și cu munca în echipă.

Dar să nu mai lungim vorba: așezați-vă confortabil în fotolii și zburăți cu mine în această călătorie în timp și spațiu, urmărind campaniile mele de observații de la începuturile ca tânără studentă în *bush*-ului australian, până mai recent, deasupra palmierilor hawaiieni sau în mijlocul unei imense zone de tăcere radio.

NOUA NOASTRĂ ADRESĂ ÎN UNIVERS *În care reiau cronologia progreselor științifice care le-au permis cosmologilor să localizeze galaxiile în spațiu și să construiască primele hărți tridimensionale ale Universului Local.*

Sunteți aici Din 4 septembrie 2014, avem în mod oficial o nouă adresă cosmică! În acea zi, ne-a fost publicat în prestigioasa revistă britanică *Nature* articolul care anunța descoperirea super-roiului extragalactic Laniakea. Acesta reprezintă cea mai mare structură de galaxii cunoscută până în prezent, de care aparținem. Numele său, de origine hawaiiană, înseamnă „orizont ceresc imens“. Într-adevăr,

dimensiunea sa este gigantică, foarte greu de conceput: măsoară aproximativ 500 de milioane de ani-lumină în diametru; cu alte cuvinte, lumina are nevoie de 500 de milioane de ani pentru a-l traversa dintr-o parte în alta. Laniakea include aproximativ 100 000 de galaxii mari, ca a noastră, și un million de galaxii mai mici, ceea ce reprezintă în jur de 100 de milioane de miliarde de sori! Am să vă spun mai departe povestea descoperirii super-roii de galaxii Laniakea, la care am contribuit activ.

Ce este un cosmograf? Cosmologia este o ramură vastă a astronomiei, care constă în studierea structurii și evoluției Universului începând cu Big Bang. Pentru aceasta, cosmologii identifică structurile cerești prezente în Universul actual și determină maniera în care ele interacționează. Acest lucru le permite cosmologilor să urmărească cronologia formării corpurilor complexe din vremea în care Universul era foarte tânăr, iar materia – distribuită cu mult mai omogen. Cosmologii sunt întru câțva „istorici-geografi” ai Universului. Ei pot avea specializări foarte diverse, de la teorie pură la experimentare. Dintre toate acestea, specializarea mea e „cosmografia”. Cu alte cuvinte, mă ocup cu realizarea de hărți ale Universului nostru. Mai precis, mă străduiesc să determin poziția și mișcarea galaxiilor aflate în vecinătatea Căii Lactee, în ceea ce numim în jargonul cosmologiei Universul Local. Ciudată vecinătate, de fapt: la o distanță de câteva sute de milioane de ani-lumină de Pământ! Când observăm galaxiile locale, lumina pe care o percepem le-a părăsit din vremea dinozaurilor, ba chiar de dinainte! Folosim atributul „local” deliberat, pentru că hărțile cele mai mari ale noastre nu reprezintă decât a milioana parte a Universului observabil.

Când merg în școli, gimnazii și licee pentru a explica în ce constă meseria mea, tinerii nu mă întreabă niciodată „de ce” este cartografiat Universul, ci mai degrabă „cum”. E cel mai important, într-atât răspunsul la întrebarea „de ce” apare ca evident: avem nevoie de o hartă pentru a ști unde ne aflăm! Nu e esențial să cunoaștem unde ne găsim, măcar pentru a ști încotro ne îndreptăm? Și, de asemenea, pentru a afla de unde venim, adică pentru a putea răspunde în parte la întrebarea „cine suntem”? Răspunsul la întrebarea „cum” e mult mai complex și ridică multe alte întrebări. Cum lucrează un astrofizician în ziua de astăzi? Scrutează el încă cerul cu ajutorul telescopului, cum o făcea întâia dată, acum patru sute de ani, Galilei? Trebuie să străbată munții lumii pentru a culege noi date care, odată analizate, vor fi confruntate cu modelele

și vor permite poate împingerea limitelor cunoștințelor noastre? În ce constă, mai ales, meseria mea de profesor universitar? Trebuie să împac programul didactic din timpul zilei cu observațiile nocturne. Le descriu astfel elevilor viața mea de zi cu zi, în care utilizarea mijloacelor informatice are un rol foarte important, pentru colectarea și tratarea datelor, printre altele. Să răspund la întrebarea „cum“ înseamnă de asemenea să explic metodele pe care le utilizez: alegerea zonei bolții cerești, această suprafață concavă, bidimensională, spre care îmi îndrept telescopul, pe urmă estimarea îndepărtării galaxiei care mă interesează, pentru a avea acces la cea de-a treia dimensiune. Cum, mai apoi, folosind diverse stratagemе, îi deduc viteza pentru a întocmi, în final, noile hărți în mișcare – numite hărți „dinamice“ – ale spațiului care ne înconjoară. Elevii îmi mărturisesc adesea: „Nu-mi imaginam deloc așa meseria ta!“

Cercetarea fundamentală în viața de zi cu zi Le sunt recunoscătoare tinerilor care mă întreabă „cum“ este cartografiat Universul, însă admit legitimitatea întrebării „de ce?“, adresată cel mai adesea de adulți. O întrebare mult mai pragmatică, în definitiv, motivată prin faptul că ei sunt cei care finanțează cercetarea publică! Suntem cu toții mecena ai acestei activități al cărei impact asupra vieții noastre cotidiene nu-l cuantificăm neapărat. Totuși, marea majoritate a obiectelor pe care le folosim au ca sorginte cercetarea, aplicată sau fundamentală. Pot fi rezultatul unui transfer tehnologic în urma descoperirii unui nou fenomen fizic. De exemplu, becul electric provine din înțelegerea fenomenelor de propagare a electricității și a pierderilor de energie care o însoțesc. Însă obiectele de zi cu zi pot fi de asemenea consecința invenției și a fabricării unor noi instrumente necesare celui care realizează cercetare fundamentală. De exemplu, tehnologia de producere a sticlei pentru ușile reci ale cuptoarelor de bucătărie este direct legată de cercetarea dezvoltată în timpul construcției oglinzilor telescoapelor foarte mari. Pentru realizarea oglinzilor de mai mulți metri în diametru este nevoie să se topească o sută de tone de siliciu! Este necesar ca mai apoi acest bloc gros de aproximativ un metru să fie răcit, fără ca diferența dintre fund și suprafață să producă defecte în sticlă. Stabilitatea termică foarte ridicată necesară a dus la dezvoltarea unor noi tipuri de sticlă. Iată cum se regăsește tehnologia telescoapelor în bucătăriile noastre, nemaifrigându-se nimeni la degete când atinge o ușă de cuptor!

Dincolo de beneficiile tehnologice pe care le induce, cercetarea fundamentală e necesară fiindcă răspunde nevoii imperioase de obținere a unor noi cunoștințe. La origine, nevoia de a cartografia i-a fost impusă omului de necesitatea de a găsi surse de hrană în funcție de diferitele anotimpuri ale anului. În prezent, cu mult după epoca vieții nomade guvernate de instinctul de supraviețuire, omul își continuă explorarea, care îi permite să-și dezvolte nivelul de bogăție și de cunoștințe. Mărirea hărților este un exemplu printre multe altele despre ceea ce-i poate oferi societății cercetarea fundamentală. Deoarece cunoașterea științifică este parte integrantă a culturii. Prin intermediul muncii lor, cercetătorii contribuie la procesul de educație, opunându-se violenței și obscurantismului. Cercetătorii sunt mai degrabă niște „căutători“. Le spun adesea elevilor, în cursul vizitelor pe care le fac în școli, că noi suntem exploratori. Această definiție corespunde perfect cu realitatea meseriei mele: exploratorii înaintează fără teamă în necunoscut. Iubesc tot ceea ce nu cunosc încă. Transformă materia lipsită de formă sau energia imperceptibilă în cunoaștere organizată, pe care o transmit mai apoi restului societății. Odată această misiune îndeplinită, pornesc iarăși la drum către noi aventuri!

Premiul Ciel & Espace pentru lucrări de astronomie, 2017

Cartea lui Hélène Courtois ne ajută să înțelegem mai bine modul în care se formează galaxiile și, cine știe, poate chiar locul pe care-l ocupăm noi în Univers. — Futura Sciences

Acest volum se citește ca un roman, e scris într-un stil deosebit de atrăgător, în care explicațiile științifice foarte precise sunt împletite cu diverse anecdote din viața de cercetător a autoarei. — L'Astronomie

Îți face plăcere să citești această carte, deoarece tematica ei permite familiarizarea deopotrivă cu istoria astronomiei și cu activitatea de zi cu zi a unui cercetător. — Ciel & Espace

Richard A. Muller – unul dintre marii fizicieni experimentatori ai zilelor noastre, inițiatorul unor proiecte de cercetare care au condus la descoperiri excepționale, cum e, de pildă, faptul că universul se extinde accelerat – atacă o problemă care i-a contrariat de secole pe teologi, filosofi și oameni de știință: care este natura timpului, ce înseamnă „acum”? În ultima vreme, destui fizicieni teoreticieni împărtășesc ideea că scurgerea timpului e doar o iluzie, însă Muller crede că fizica trebuie să explice realitatea, nu s-o nege. Drumul către înțelegerea timpului pe care ni-l propune ne conduce prin elementele fundamentale ale teoriei relativității și teoriei cuantice, prin cosmologia big bang-ului și a găurilor negre, pentru a ajunge la o imagine sintetică originală ce contrazice multe dintre ideile cu care ne-am obișnuit și pentru a anticipa spiritul în care ar trebui să gândească un nou Einstein.

Richard A. Muller

ACUM

FIZICA TIMPULUI

Traducere din engleză de Adam Jinaru

Iată ceva despre tine, unul dintre lucrurile pe care puțini le știu – poate nimeni în afară de tine: chiar acum citești această carte. De fapt, pot fi și mai precis: citești cuvântul *acum* chiar acum.

Mai mult, am afirmat un lucru despre care știai că e adevărat, dar pe care eu personal nu-l știam și nici nu-l știu. Citești cuvântul *acum* chiar acum, dar eu nu-mi dau seama de asta – dacă nu cumva stau în spatele tău, iar tu urmărești cu degetul cuvintele pe măsură ce citești.

Acum e o noțiune extrem de simplă, și totuși fascinantă și misterioasă. Știi ce înseamnă, dar e greu de definit fără să intri într-un cerc vicios. „*Acum* e momentul care separă prezentul de viitor.” E în regulă, însă dacă încerci să definești trecutul și viitorul fără să folosești cuvântul *acum*, ceea ce înțelegi prin trecut și viitor se schimbă permanent. Cu puțin timp în urmă, citirea acestui paragraf era în viitor. Acum, cea mai mare parte a lui e deja în trecut.

Acum întreg acel paragraf e în trecut (dacă nu cumva ai sărit peste el). *Acum* se referă la un anumit timp, dar timpul la care se referă se schimbă neîncetat. De aceea folosim ceasuri. Ele ne dau numărul asociat cu *acum*; se numește timpul prezent. De regulă, ceasurile actualizează constant fiecare secundă. Înaintarea timpului e implacabilă. Putem sta nemișcați în spațiu, dar nu și în timp. Ne mișcăm în timp, dar nu avem nici un control asupra acestei mișcări – dacă nu cumva călătoria în timp se dovedește posibilă.

Semnificația lui *acum* e doar unul dintre numeroasele mistere ale acelui ciudat fenomen pe care îl numim timp. Este remarcabil că înțelegem atât de mult despre timp, mai ales straniile și contraintuitivele aspecte legate de teoria relativității a lui Einstein, dar e remarcabil și că înțelegem atât de puțin despre aspectele fundamentale ale timpului – ce este și care e raportul lui cu realitatea. Cartea de față este despre timp – ce știm și ce nu știm.

Timpul *curge*? Pe 18 aprilie 1906, la ora 5:12 a.m., un puternic cutremur a zguduit orașul San Francisco. Timpul acelui eveniment rămâne imobil, poate fi găsit în Wikipedia. Ceea ce se mișcă, ceea ce curge, e semnificația lui *acum*. *Acum* înaintează, se schimbă, avansează prin timp.

Sau poate ar fi mai corect să spunem că timpul curge dincolo de *acum*. Problema „mișcării” e delicată. Când afirmăm că un automobil se deplasează, observăm poziția lui la un moment de timp, apoi poziția lui la alt moment. Viteza este distanța parcursă împărțită la timpul scurs – dată, de exemplu, în kilometri pe oră. Această abordare în descrierea lui *acum* eșuează jalnic. *Acum* e chiar acum; oprește-te pentru o clipă, iar *acum* e tot chiar acum. Se mișcă? Da, mișcarea timpului e ilustrată de faptul că semnificația lui *acum* se schimbă neîncetat. Cu ce viteză se mișcă timpul? O secundă pe secundă.

Există și o a treia perspectivă – ideea că se generează timp nou în fiecare moment, iar acest timp nou-creat constituie *acum*. Diferențele dintre perspective sunt de ordin filozofic sau de ordin fizic? E doar o chestiune de alegere, sau vreuna dintre ele e încărcată cu mai mult adevăr și mai mult sens? Cartea de față își pune asemenea întrebări.

Să presupunem că timpul s-a oprit. Ai observa asta? Cum? Să presupunem că înaintează cu intermitențe sau într-un ritm total diferit. Ai detecta diferența? Nu cu ușurință, cel puțin dacă accepți felul în care e prezentat timpul în filme ca *Dark City*, *Click*, *Interstellar* sau *Lara Croft: Tomb Raider*. Percepția umană asupra mișcării lui *acum*, curgerea timpului, pare să fie determinată de

numărul de milisecunde necesare pentru transmiterea unui semnal de la ochi, ureche sau vârful degetului la creier, și înregistrarea, observarea și memorarea lui. La oameni, asta durează câteva zecimi de secundă; la muște, câteva miimi de secundă. De aceea unui om îi e greu să prindă o muscă. Pentru o muscă, mâna ta se apropie cu încetinitorul – ca în filmul *Clockstoppers*.

Ritmul timpului nu e doar un subiect de SF. Relativitatea ne oferă exemple concrete, de pildă în *paradoxul gemenilor*. Pentru unul din gemeni, călătorind cu o viteză apropiată de cea a luminii, timpul e mai scurt decât pentru cel rămas acasă, dar nu simte nici o diferență; cei doi gemeni percep timpul la fel, deși curgera lui e diferită. Vom reveni în detaliu asupra acestui straniu comportament.

Speranța de a-l înțelege pe *acum* se bazează pe imensul progres al fizicii în secolul XX. Să privim însă în urmă către dificultățile cu care s-au confruntat cei din vechime.

INDESCRIPTIBILUL ACUM *Fizica* lui Aristotel a dominat știința din Antichitate până în Renaștere. A fost biblia științifică a Bisericii Catolice în Evul Mediu. Negarea unor afirmații din această carte l-a trimis pe Galilei în fața judecătorilor. Aristotel a dedicat patru capitole din *Fizica* noțiunilor de timp și de *acum*, și a rămas dezorientat:

Pe de altă parte, momentul [acum] nu este parte, pentru că partea este o măsură a întregului, iar întregul trebuie să constea din părți, iar timpul nu pare că este compus din părțile care există acum [din momentele „acum”]; mai mult, momentul de față, care pare că desparte trecutul de viitor, nu este ușor de văzut dacă este unul și același lucru și dacă rămâne mereu sau este altul și altceva. Într-adevăr, dacă este mereu altceva, nu există nimic în timp, parte și altă parte, care să nu învâluie și să nu fie învăluită, așa cum timpul mai mic ar fi învăluit de timpul mai mare, iar ceea ce nu este acum, dar era mai înainte, în mod necesar, a pierit, și ceea ce este acum nu va fi laolaltă [momentele „acum” nu pot fi simultane], de vreme ce, în mod necesar, ceea ce a fost mai înainte s-a distrus.

Sunt aceste gânduri adânci, sau doar confuze? În încercarea de a fi precis în privința lui *acum*, Aristotel s-a încurcat în propriile-i cuvinte. Ne poate consola oarecum faptul că un gânditor atât de mare a găsit că subiectul e atât de dificil.

În *Confesiuni*, Augustin deplânge neputința sa de a înțelege curgerea timpului: „Ce este deci timpul? Dacă nu-mi pune nimeni această întrebare, atunci știu ce este timpul. Dar, dacă aș vrea să-l lămuresc pe cel care întreabă, nu mai știu.” Această lamentație, așternută pe hârtie în secolul V, rezonază cu noi, cei

din secolul XXI. Da, *știm* ce este timpul. Atunci, de ce nu-l putem descrie? Ce fel de cunoaștere e cea la care am ajuns?

Paradoxul lui Augustin decurge în parte din axioma lui după care Dumnezeu e atotputernic, atotcunoscător și atot-toate-cele. El mai face în plus un salt conceptual surprinzător: Dumnezeu trebuie să fie și *atemporal*. Acest gând remarcabil pregătește scena fizicii moderne – fizica ce descrie comportamentul obiectelor în timp prin diagrame spațio-temporale care nu se referă la faptul că timpul curge sau că există un *acum*.

Pentru oameni, spune Augustin, nu există trecut sau viitor, ci doar trei forme de *prezent*: „prezentul lucrurilor trecute este memoria, prezentul lucrurilor prezente este contemplarea directă, iar prezentul lucrurilor viitoare este starea de așteptare“. (S-a inspirat oare de aici Dickens pentru *Colinda de Crăciun*?) Se simte totuși că e nemulțumit de această perspectivă. Augustin spune mai departe: „Spiritul meu se mistuie în dorința aprinsă de a rezolva această întortocheată enigmă.“

Albert Einstein a fost tulburat de noțiunea de *acum*. În a sa *Autobiografie intelectuală*, filozoful Rudolf Carnap scrie:

Einstein spunea că problema lui Acum îl preocupa în mod serios. El a explicat că trăirea lui Acum înseamnă pentru om ceva deosebit, ceva esențialmente diferit de trecut și de viitor, dar că această importanță diferență nu apare și nu poate apărea în cadrul fizicii. Confruntat cu neajunsul că această trăire nu poate fi surprinsă de știință, era obligat să se resemneze. El a conchis „că există ceva esențial legat de Acum, care se află pur și simplu în afara domeniului științei“.

Carnap nu e de acord cu concluzia lui Einstein: „Din moment ce, în principiu, știința poate spune tot ce poate fi spus, nu rămân întrebări la care nu se poate răspunde.“ Trebuie să fii însă foarte atent când îl contrazici pe Einstein. E ușor să-i respingi cugetările, preferând să le consideri sentimentale, în loc să-ți dai seama că sunt mai profunde decât ale tale. Afirmările simple ale lui Einstein nu trebuie niciodată luate drept naivități. Uneori filozofii au senzația că au atins adâncimi abisale născocind expresii abracadabrante de genul „fatalism cronogeometric“ (care nu e decât presupunerea faptului că viteza luminii e constantă). Dimpotrivă, Einstein avea darul de a vorbi așa încât să fie înțeles și de un copil – talent care a făcut din el cel mai citat om de știință al tuturor timpurilor.

În loc să interpreteze absența curgerii timpului în fizică drept un neajuns (ca Einstein), unii teoreticieni o consideră indiciul unui adevăr mai profund. Brian Greene, de pildă, în cartea sa *The*

Fabric of Cosmos, sugerează că relativitatea „afirmă că trăim într-un univers egalitar, în care fiecare moment e la fel de real ca oricare altul“. El spune că trăim o „iluzie persistentă a trecutului, prezentului și viitorului“ – idee care amintește de Augustin – și conchide că, deoarece relativitatea nu vorbește despre curgerea timpului, această curgere trebuie să fie o iluzie, nicidecum o parte a realității. Mi se pare că aici el inversează logica. În loc să arate că teoria explică ce observăm, această abordare sugerează că observațiile trebuie deformate așa încât să fie în acord cu teoria.

Ateii l-au luat în răs pe Einstein pentru că, spre sfârșitul vieții, s-a îndepărtat de fizică și s-a apropiat de religie. N-au vorbit însă niciodată despre îngrijorarea lui că știința nu poate aborda nici măcar aceste aspecte esențiale ale lumii: curgerea timpului și semnificația lui *acum*. Mulți oameni de știință presupun că un lucru care nu poate fi sondat de fizică nu aparține realității. E o afirmație testabilă, sau o credință religioasă? Filozofii numesc această dogmă *fizicalism*. Există vreun mod de a testa, de a demonstra credința că fizica cuprinde totul? Nu cumva ne așteptăm ca toți fizicienii să împărtășească această credință, la fel cum un candidat la președinția Statelor Unite trebuie să fie creștin, deși nu-i o cerință oficială? Dacă pui sub semnul întrebării fizicalismul, riști oare să fii luat în răs pentru că ai alunecat spre religie, la fel ca Einstein?

Dincolo de numeroasele sale contribuții experimentale și teoretice, Arthur Eddington este celebru printre fizicieni mai ales pentru explicarea *săgeții* timpului, misteriosul fapt (pentru cei care se gândesc la asemenea lucruri) că ne amintim trecutul, dar nu și viitorul. Deși a dat o explicație pentru direcția timpului, Eddington a fost uimit de curgerea lui. În cartea din 1928, *Natura lumii fizice*, scria: „Ce e remarcabil la timp este că merge înainte.“ Apoi se lamenta: „Dar acesta e un aspect pe care fizicienii sunt uneori înclinați să-l ignore.“

În *Scurtă istorie a timpului*, Stephen Hawking nici măcar nu pomeniște enigma lui *acum*. Cartea se concentrează asupra a ceea ce înțelegem și asupra activității teoretice curente. Hawking vorbește despre săgeata timpului, dar nu despre curgerea lui, vorbește despre relativitatea timpului, dar nu despre misterul lui *acum*. La fel se procedează practic în majoritatea cărților recente despre timp. Ele se concentrează mai mult asupra teoriilor care încearcă să „unifice“ ecuațiile fizicii decât asupra celor care urmăresc să lămurească semnificația lui *acum* și curgerea timpului.

Există totuși speranțe.

Nici un alt număr n-a dobândit celebritatea (matematică și nu numai) a numărului π , raportul dintre circumferința unui cerc și diametrul lui. Urmărindu-i destinul încă din Antichitatea egipteană și mesopotamiană, Pietro Greco (n. 1955) ajunge să refacă, la nivelul evoluției conceptelor, o bună parte din istoria matematicii, în care apar personaje marcante: Arhimede, Newton, Euler, Cantor. Și, în același timp, Greco, absolvent de chimie și autor a numeroase cărți de popularizare a științei, surprinde cu finețe poezia de care se înconjoară acest număr care de milenii ne stimulează imaginația.

Pietro Greco

POVEȘTEA NUMĂRULUI π

Traducere din italiană de Liviu Ornea

„Când, în perioada alexandrină (din 300 î.Cr. până în aproximativ 600 d.Cr.), a fost ridicată bariera dintre clasele cultivate și sclavi, iar clasele cultivate au început să se intereseze de chestiunile practice, atenția s-a mutat către cunoașterea cantitativă și către dezvoltarea aritmeticii și a algebrei“, scrie Morris Kline.

Istoricul american observă o mare noutate – autentic punct de cotitură – în anii marcați de aventura, în multe privințe incredibilă, a unui tânăr macedonean, Alexandru, fiul lui Filip și elev al lui Aristotel, care în cursul scurtei sale vieți, abia 33 de ani, a unificat Grecia și a construit un imperiu care se întindea de la Mediterana până la Oceanul Indian, cuprinzând trei mari sisteme fluviale în jurul cărora se aglomerau unele dintre cele mai mari civilizații ale trecutului și ale prezentului: aceea a Nilului, a Tigrlului și Eufratului, a Indului.

Depart de noi fie și ideea de a reconstrui grandioasa realizare a lui Alexandru cel Mare. Să spunem doar că el nu s-a limitat la a

contamina între ele cunoștințele acelor civilizații atât de diferite, nici la organizarea unor adevărate campanii științifice pentru producerea de cunoștințe noi, impulsionând cercetarea și inovarea tehnologică. Alexandru și urmașii lui au creat cu adevărat o nouă economie, fundamental diferită de aceea a Greciei clasice, care pune în strânsă legătură teritorii enorme prin intermediul schimburilor intense și care se bazează nu numai pe agricultură, ci și pe un tip de producție urbană de bunuri și obiecte ieșite din manufacturi pe care, cu o minimă îndrăzneală, am putea-o numi de tip industrial.

Acesta e motivul pentru care în noua societate care se întinde între Mediterana și Ind, scrie Kline, „oamenii cultivați încep să se intereseze de chestiunile practice“, iar „interesul se deplasează către cunoașterea cantitativă“.

Această transformare, alimentată de contaminarea culturală, comportă o tranziție economică de o asemenea amploare, încât dă efectiv naștere unei noi civilizații: cea elenistică.

Un rol decisiv în dezvoltarea civilizației elenistice, al unei economii (și) manufacturiere și a unei științe foarte aplecate spre cunoașterea cantitativă, l-a jucat un oraș pe care tânărul de douăzeci și patru de ani care era pe-atunci Alexandru l-a întemeiat în timpul expediției sale în Egipt, între 332 și 331 î.Cr. Azi încă, orașul îi poartă numele: Alexandria.

Când tânărul aventurier moare, în 323 î.Cr., imperiul se împarte, cum e bine știut, între generalii săi, așa-ziii diadohi. În Egipt se afirmă generalul Ptolemeu din Soter, care devine rege și întemeietor al unei noi dinastii pe pământul faraonilor. Acest Ptolemeu e cel care face din Alexandria un centru cultural, fondând echivalentul unei universități moderne pe care, în onoarea muzeilor, o numește Muzeu. Ptolemeu vrea ca Muzeul să fie nu doar și nu atât o școală de excelență, dar și, mai ales, un centru – cel mai mare din lume – de producere de noi cunoștințe. Scop în care cheamă acolo exponenții majori ai culturii elenistice filozofice și științifice.

Sub aripa protectoare a despoților luminați din dinastia Ptolemeilor, Muzeul din Alexandria devine efectiv, în scurt timp, cel mai mare centru cultural al lumii elenistice. Unul cosmopolit, cu savanți care sosesc de pretutindeni, dar care, în majoritate, sunt greci, egipteni, apoi evrei. Toți de nivel înalt, când nu foarte înalt. Așa devine Alexandria, și va rămâne multă vreme, „capitala mondială a științei“.

Alăturată Muzeului și componentă cu adevărat fundamentală a sa e, începând din 305 î.Cr., Biblioteca va ajunge să găzduiască circa 750 000 de volume. Al treilea sau al patrulea (în funcție de

izvoare) director al Bibliotecii e un mare matematician, astronom și geograf: Eratostene din Cirene, care, între altele, reușește să calculeze circumferința Pământului cu o eroare mai mică decât 1% față de valoarea cunoscută azi, măsurând pur și simplu la aceeași oră umbrele lăsate de Soare în orașele Alexandria și Aswan, ambele aflate pe același meridian și la o distanță pe care Eratostene o calculează la 5 040 de stadii (adică 794 km) și despre care știm azi că e de 5 330 de stadii (adică 846 km).

Cu tabelele sale trigonometrice, Eratostene calculează și distanța de la Pământ la Lună și la Soare, aceasta din urmă cu foarte bună precizie. În fine, directorul Bibliotecii inventează cuvântul „geografie“ pentru a indica studiul Pământului și folosește coordonatele sferei (latitudinea și longitudinea) în manieră atât de sistematică, încât azi încă e considerat fondatorul geografiei fizice sau, dacă vreți, al geografiei științifice.

Eratostene e cu siguranță o figură extraordinară, dar nu e singurul de acest calibru în Alexandria. Muzeului și Bibliotecii li se alătură o constelație de matematicieni, astronomi și savanți preocupați de științele naturale care realizează o adevărată revoluție: activitățile lor corelate produc în mod riguros și sistematic acea rețea inextricabilă de teorii, observații, descoperiri și aplicații tehnologice pe care o numim „știință“.

În *Revoluția uitată*, Lucio Russo demonstrează că în epoca elenistică, și anume în Alexandria, s-a născut știința modernă – în orice caz, ceva ce are toate caracteristicile epistemologice pe care le atribuim azi unui tip de activitate de cercetare a matematicii și a naturii.

Totuși, de ce se naște știința în epoca elenistică și tocmai la Alexandria?

Pentru că, susține Lucio Russo, aici și acum, în Alexandria Ptolemeilor, gândirea rațională și filozofia naturală a grecilor întâlnesc avansata tehnologie egipteană. Contaminarea aceasta între rațiunea pură și tehnică, între cercetare iscată de curiozitate și cercetare orientată de necesități e cea care produce știința. O activitate bazată, după cum spunea Galilei, pe „anumite demonstrații“ (teoriile, eventual matematizate) în strânsă corespondență cu „experiențe cu sens“, realizate prin intermediul celor cinci simțuri ale noastre, dar și cu ajutorul unor instrumente construite cu pricepere *ad hoc*. Această combinație structurată constituie partea esențială și indivizibilă a activității științifice.

Și tot cu această combinație structurată devine știința, pentru prima dată, „mama mamei sale“, tehnologia; devine deci o activitate rațională care cercetează natura, fiind în stare să răspundă

unei cerințe economice și sociale precise: inovarea tehnologică sistematică. Cerința prezentă în societatea elenistică: în Alexandria Egiptului, dar nu numai.

Știința înțeală în sens modern se naște așadar între Mediterana și Ind într-o perioadă precis delimitată: după cucerirea și unificarea vechilor imperii de către Alexandru. Eudoxus a fost un antemergător, dar știința nu „explodează” decât în secolul III î.Cr., iar centrul ei cel mai important e fără nici un dubiu Alexandria Egiptului. Se face însă știință de calitate și în alte multe orașe, între care Siracusa, Rodos, Pergam.

Știința e o activitate socială complexă care nu se reduce la o succesiune de câteva fulgere sclipitoare care pâlpâie pe un cer altminteri întunecat și senin. Totuși, asemenea fulgere ale cunoașterii – geniile care imprimă procesului accelerații extraordinare – există. Putem deci susține că, în afară de Eratostene, protagoniști ai „revoluției științifice elenistice” sunt câteva genii absolute, precum matematicienii Euclid și Arhimede, astronomii Aristarh și Hipparhos, medicii Erofilus și Erasistratus. Dar ce se formează în prima epocă elenistică e o adevărată comunitate științifică extinsă, cu propriul ei sistem de comunicare și cu un sistem de valori împărtășite, capabilă să pună în mișcare viața culturală, dar și pe cea socială și economică a Egiptului, a Greciei, a Persiei până la Ind. Și care reverberează până în India și China.

Cât despre comunitatea științifică elenistică, nucleul ei original și componenta cea mai relevantă se adună în jurul Muzeului și al Bibliotecii voite în Alexandria de Ptolemeu, generalul macedonean care preia controlul Egiptului în 306 î.Cr. Printre înfăptuirile lui cele mai semnificative e tocmai începerea lucrărilor pentru a înzestra Alexandria cu o Bibliotecă și un Muzeu înțelese nu doar ca locuri statice de conservare a cărților și obiectelor, ci ca locuri dinamice de formare și de cercetare. Ptolemeu invită la Alexandria intelectualii cei mai renumiți ai Mediteranei și ai Orientului Mijlociu, inclusiv matematicieni, astronomi, medici. Creează astfel primul institut public de cercetări și primul nucleu cunoscut al unei comunități științifice.

O comunitate autentică, nu doar formală. Pe lângă Bibliotecă și Muzeu se desfășoară o activitate socială intensă: se lucrează și se trăiește în același loc, se mănâncă în comun, se discută, se convine asupra regulilor dialectice. Un medic, Erofilus, de exemplu, și un matematician, să zicem Euclid, se pot întâlni zilnic, iar din întâlnirile lor se naște o interdisciplinaritate naturală: nu întâmplător e medicina lui Erofilus atât de impregnată de logica matematică a lui Euclid.

Pe Alex Doppelgänger (pseudonimul lui Alex Bogdan) îl cunoașteți probabil de pe Facebook, unde postează de prin 2013 texte menite să contracareze valul de pseudoștiință și analfabetism științific care proliferază de ani buni în România. Ceea ce poate nu știți este că Alex a absolvit Facultatea de Limbi Străine a Universității București, secția de limba chineză, și a publicat deja două cărți de știință popularizată. „Ghidul“ *Pământul e plat!* ne învață să deosebim știința adevărată de pseudoștiință și oferă exemple ale celor mai întâlnite erori de logică pe care le facem în viața de zi cu zi, ajutându-i astfel pe șarlatani să ne păcălească. De asemenea, cartea caută să răspundă la câteva întrebări absolut esențiale pentru lupta cu pseudoștiința: Ce este știința? De ce să avem încredere în ea și în oamenii de știință? Cum ajung oamenii de știință la diverse concluzii privind lumea în care trăim? Care e diferența dintre știință și pseudoștiință?

Alex Doppelgänger scrie pe înțelesul tuturor într-un stil simplu, colocvial, așa cum veți vedea în fragmentul de mai jos, care face parte din cap. „Despre teoriile conspirației“.

Alex Doppelgänger

PĂMÂNTUL E PLAT!

CUM NE FERIM DE CAPCANELE PSEUDOȘTIINȚEI

Firește, fiind o carte despre pseudoștiință și știință, o să mă azez pe teoriile conspirației care se intersectează cu știința. Și una dintre cele mai des întâlnite teorii de genul ăsta e cea care o implică pe Big Pharma, această gloată de companii farmaceutice despre care conspiraționiștii spun că deține deja leacul pentru cancer, dar nu vrea să-l ofere publicului. Scopul e să-i mențină bolnavi pe oameni pentru a-i storce de bani. Argumentul ăsta nu doar frizează prostia, ci și-a făcut deja culcuș în interiorul ei.

Hai s-o spunem din capul locului: industria farmaceutică este o industrie, adică o afacere, într-adevăr. O afacere care vinde un produs (medicamente) și urmărește, totuși, să-și maximizeze profitul. Unde se duc banii ăștia? În mare parte tot pe medicamente, pe cercetarea și dezvoltarea lor. Să știți că aspirina, antibioticele, vaccinurile și toate celelalte medicamente, anestezice și dispozitive folosite în medicină, care te scapă de boli grave sau de moarte, nu au căzut din pom. Cercetarea și dezvoltarea fiecărui potențial

medicament necesită bani pentru mașinării și materii prime destinate cercetării, după care mai bagi bani și în testele clinice. Toate costă. Milioane de euro. Și nici n-am vorbit de resursele umane, fiindcă toate cheștiile astea sunt făcute de oameni care au și ei o chirie de plătit, un stomac, niște copii. Oricât am spera noi, în naivitatea noastră, companiile farmaceutice n-au cum să facă medicamente gratis.

Modelul lor de business este să facă profit de pe urma celor mai bune tratamente valabile la ora actuală, de preferat pentru cât mai multe boli. Ca să fie cumpărate și folosite de cât mai mulți oameni, aceste tratamente trebuie să funcționeze, de aceea medicamentele sunt printre cele mai strict reglementate produse din lume. Teste clinice peste teste clinice, verificări independente etc. Cancerule sunt boli care se dezvoltă zilnic la milioane de oameni, oameni care chiar ar da bani grei pe un medicament care să-i vindece. Orice companie ce ar deține patentul unor eventuale leacuri pentru cancer ar avea un profit uriaș. Să fii CEO-ul unei companii farmaceutice, să ai un tratament pentru un anumit tip de cancer și să decizi să nu-l scoți la vânzare pe motiv că mai bine faci profit cu celelalte tratamente pentru acel cancer înseamnă să fii bătut în cap și candidatul ideal la titlul de „imbecilul mileniului”. Raționamentul ăsta al conspiraționiștilor se bazează pe ideea că, dacă Big Pharma vindecă bolnavii de cancer, nu ar mai face profit. E un raționament stupid, dat fiind că orice boală care nu poate fi prevenită de vaccinuri va continua să apară în natură: un leac pentru un tip de cancer nu-i scapă pe alți oameni de această boală. Să-mi scuzi cinismul, dar concluzia este că și dacă ar vindeca sute de mii de oameni de cancer compania farmaceutică ce deține un leac pentru un tip de cancer tot ar avea oameni care să-i cumpere produsul și să-i aducă bani. Deci despre ce vorbim?

Fiind vorba de o afacere, au existat cazuri în care industria farmaceutică nu a lucrat pentru interesele consumatorului. Să nu uităm de Martin Shkreli, CEO-ul companiei Turing Pharmaceuticals, care s-a gândit că ar fi super mișto dacă ar crește prețul medicamentului Daraprim de la 13,5\$ pe pastilă la 750\$. Într-un capitol anterior am vorbit despre tragicul caz al medicamentului numit *talidomidă*, care a provocat malformații teratogene nou-născuților femeilor care au luat acest medicament împotriva grețurilor matinale. Asta în Canada, Europa și Africa, deoarece compania farmaceutică Marrion Merrel Dow, care producea acest medicament, nu a reușit s-o convingă pe Frances Oldham Kelsey, care se ocupa de evaluarea medicamentelor nou intrate pe piața SUA, că ar fi foarte sigur. Astfel, SUA a scăpat de nenorocire.

Și aș mai menționa și cazul aspirinei și al heroinei. Nu te-ai gândit niciodată că aspirina și heroina ar putea să aibă o istorie comună, nu-i așa? Aspirina este unul dintre primele medicamente sintetice de uz comun și unul dintre cele mai cercetate medicamente din lume, fiind inclusă pe lista de medicamente esențiale a Organizației Mondiale a Sănătății. Este unul dintre cele mai întâlnite și ieftine medicamente anti-inflamatoare, reducând febra și durerile minore. Heroina, în schimb, e drogul care creează cea mai mare dependență. Ea a fost prima oară sintetizată în 1874 de către C.R. Alder Wright, dar această descoperire a fost rapid dată uitării și 23 de ani mai târziu, în 1897, Felix Hoffman, care lucra la compania farmaceutică Bayer, inițial o fabrică de vopsele, a resintetizat această substanță, fiind în căutarea unui analgezic similar cu morfina, măcar la fel de puternic, dar care să dea mai puțină dependență. Imediat după descoperire, heroina a fost pusă pe piață, fiind vândută ca un înlocuitor al morfinei care creează mai puțină dependență, dar și ca medicament împotriva tusei.

Aspirina a fost sintetizată prima oară de același Felix Hoffman tot în 1897, dar nu a fost pusă pe piață imediat (da, heroina a fost comercializată prima) pentru că Heinrich Dreser, șeful echipei care testa noile medicamente, nu era foarte interesat de această descoperire. Ba chiar se opunea lansării aspirinei pentru că se credea că „slăbește” inima. În plus, era prea entuziasmat de cealaltă descoperire a lui Felix Hoffman. În cele din urmă, știi ce s-a întâmplat: s-a descoperit că heroina este un drog periculos care creează o dependență mult mai puternică decât morfina sau cocaina, iar aspirina e folosită și în ziua de azi ca analgezic pentru dureri minore, fiind pe deasupra și foarte ieftină.

În exemplul cu Shkreli este pur și simplu vorba de ticăloșie, în exemplul cu aspirina și heroina este vorba de ignoranță (nu voluntară) și goană după profit, iar în cazul talidomidei este pur și simplu vorba de ignoranță (iarăși, nu voluntară: metoda testărilor clinice nu era încă dezvoltată pe atunci) și eroare umană. Industria farmaceutică are niște nereguli, e clar, dar teoriile conspirației care o vizează depășesc cu mult rezonabilul.

Și totuși, hai să presupunem prin absurd că ăștia de la Big Pharma chiar știu de „leacul pentru cancer” și nu vor să-l ofere poporului. Ei bine, tot nu se leagă niște lucruri. În primul rând, nu toate fondurile de cercetare a unui leac pentru un tip de cancer provin de la organizații cu interes financiar. Sunt foarte multe universități care fac cercetări în domeniul ăsta, iar mulți bani provin de la organizații caritabile, precum American Cancer

Research. Cu munca de cercetare finanțată din astfel de surse s-au făcut mari descoperiri.

În al doilea rând, savanții care se ocupă cu cercetarea și cei din astfel de corporații sunt la fel de susceptibili de a face boala cu pricina. Cu ce crezi că-i ajută dacă ascund sau nu creează un tratament? Raționamentul ăsta se bazează pe faptul că toți angajații sunt niște drone care nu gândesc și care, dacă se îmbolnăvește vreun cunoscut de-al lor de cancer, nu vor să-l salveze. Nu există nici o companie care să funcționeze așa. Și cum faci bani ca CEO dacă și tu te îmbolnăvești, dar ai fost destul de prost încât să stopezi dezvoltarea unui medicament pentru acea boală? Fiecare angajat și om care ia parte la acest proces are un risc la fel de mare să contracteze boala ca oricine din afară.

În al treilea rând, să zicem că ești cercetător și nu-ți pasă de alți oameni. Cu toate astea, sigur ai da toți banii din lume pentru faima și recunoașterea mondială care ar veni odată cu aflarea leacului pentru cancer. Ai văzut cât de faimos este Alexander Fleming pentru descoperirea penicilinei (primul antibiotic din lume, care a salvat de atunci zeci de milioane de oameni de la moarte)? Să descoperi leacurile pentru diverse tipuri de cancer sau pentru SIDA reprezintă Sfântul Graal al medicinei, și oricine le-ar descoperi ar fi ținut minte cât timp va dura specia umană.

Să ne îndepărtăm însă un pic de industria farmaceutică și să încercăm să cuprindem întreaga știință. Unul dintre motivele auzite de mine de-a lungul vieții pentru care comunitatea științifică cică nu vrea să accepte tot felul de idei tâmpite, precum Pământul e plat, Pământul e gol, vârsta Pământului e de 6.000-10.000 de ani este... fii atent la asta:

PENTRU CĂ LE-AR RĂSTURNA TOATE IPOTEZELE ȘI TEORIILE. Motivul ăsta ne spune mai multe despre conșpiraționist decât despre conșpirația în sine. Un om care dă argumentul ăsta ca motiv pentru respingerea ideii de Pământ plat, de exemplu, este pur și simplu rupt de realitate și de felul în care funcționează lumea din jurul lui. Practic, acest motiv se bazează pe următoarele premise:

- multe lucruri pe care le știm despre Univers sunt acceptate pur și simplu pentru că oamenii de știință s-au gândit la ele, ni le-au spus, iar noi le-am înghițit pe nemestecate;
- comunitatea științifică este 100% compusă din niște copii răzgâiați care, dacă lumea nu joacă așa cum vor ei, încep să se dea cu fundul de pământ.

Nu are rost să bat apa-n piuă cu contrazicerea primei premise, că doar am vorbit deja despre asta, dar o să-ți aduc aminte pe scurt că știința se bazează fix pe răsturnări de situație, ipoteze noi și teorii. Cât privește a doua premisă, ea este la fel de lipsită de sens. De ce te-ai face om de știință dacă nu vrei să schimbi chestii sau să afli lucruri noi despre Univers? Ce om de știință sănătos la cap ar gândi: „Da, mă bucur că m-am apucat de fizică, dar sper din tot sufletul să nu vină nimeni cu vreo idee care să răstoarne absolut tot ce-am învățat până acum, adică așa cum s-a întâmplat în toată istoria științei“. Omul de știință din această premisă este, de fapt, o proiecție a înseși mentalității conspiraționistului, care face o eroare de logică numită *apel la nirvana*: conspiraționistul gândește că dacă un lucru nu e făcut sau explicat perfect, atunci nu este corect, valid, adevărat. El crede că nu poți avea încredere în știință pentru că ea e schimbătoare. Crede că schimbarea e ceva rău și proiectează această concepție asupra omului de știință din argumentul său, care spune „schimbarea e rea, nu vreau să se schimbe ceea ce știam eu“. Omul de știință din argumentul ăsta nu e un om de știință real; de fapt, este oglindirea conspiraționistului nostru.

CUM CONVINGI UN CONSPIRAȚIONIST? Hai s-o spunem pe șleau: este foarte greu să convingi un adept al teoriilor conspirației că ideile sale sunt niște fabulații. Motivul principal este pur și simplu că raționamentul lor e întors la 180° și pus să stea în cap. Dacă în știință pornim de la o observație, iar în baza ei strângem dovezi ca să ajungem la o concluzie, în mintea conspiraționistului situația decurge în felul următor: avem o concluzie, iar în baza ei căutăm dovezi care să o sprijine.

Astfel, când vorbești cu un adept al Pământului plat, el ignoră argumentele tale nu pentru că acestea s-ar sprijini pe niște dovezi slabe, ci pur și simplu pentru că el trăiește cu puternica impresie că *NASA minte*. „Ei te mint“ reprezintă singurul motiv pentru care adepții teoriei conspirației nu acceptă dovezile concrete sau oficiale. Conspiraționiștii nu au găsit dovezi că Pământul e plat iar din asta trag concluzia că NASA ne minte, ci fix invers! De la concluzia că NASA ne minte încep să caute dovezi care să le susțină afirmația. Astfel, argumentele tale n-o să fie niciodată acceptate, pentru că ei au deja concluzia bine înrădăcinată în minte și orice o contrazice e rezultatul minciunilor propagate de forțele ascunse care conduc cu adevărat lumea.

Pe lângă asta, aparent nu sunt capabili să înțeleagă că felul în care percepem lumea din jurul nostru (cum definim și clasificăm

diverse fenomene) nu se reduce la dovezi individuale, separate una de cealaltă. În știință și în Univers, mai multe tipuri de dovezi, din mai multe domenii, se intersectează și se sprijină unele pe celelalte pentru a clădi o imagine asupra lumii. Noi știm că Pământul e sferic nu doar pentru că i-a făcut NASA poze din spațiu, ci și pentru că înțelegem modul în care funcționează gravitația aici și pe alte planete. Teoria evoluției este acceptată nu doar în baza dovezilor din paleontologie, ci și din embriologie, botanică, biochimie, anatomie, geofizică, genetică etc. Pe scurt, adepții teoriei conspirației simplifică enorm argumentele prezentate și tocmai de aceea au impresia că le pot demonta atât de ușor, distrugând ideea de Pământ sferic, oameni care să ajungă pe Lună sau medicamente produse cu bună credință.

DIN CUPRINS:

Știința – ce e și cu ce se mănâncă Matematica dătătoare de viață Pseudoștiința – lupul în blană de oaie Driblări și acrobații mentale De ce suntem atrași de pseudoștiință Briciul lui Occan E-uri în jeleuri Cuvântul Lui e lege pentru mine – apelul la autoritate Inspiră, expiră, conspiră

